Instytut Turystyki w Warszawie
Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franko we Lwowie
Uniwersytet Turystyki, Gospodarki i Prawa w Kijowie

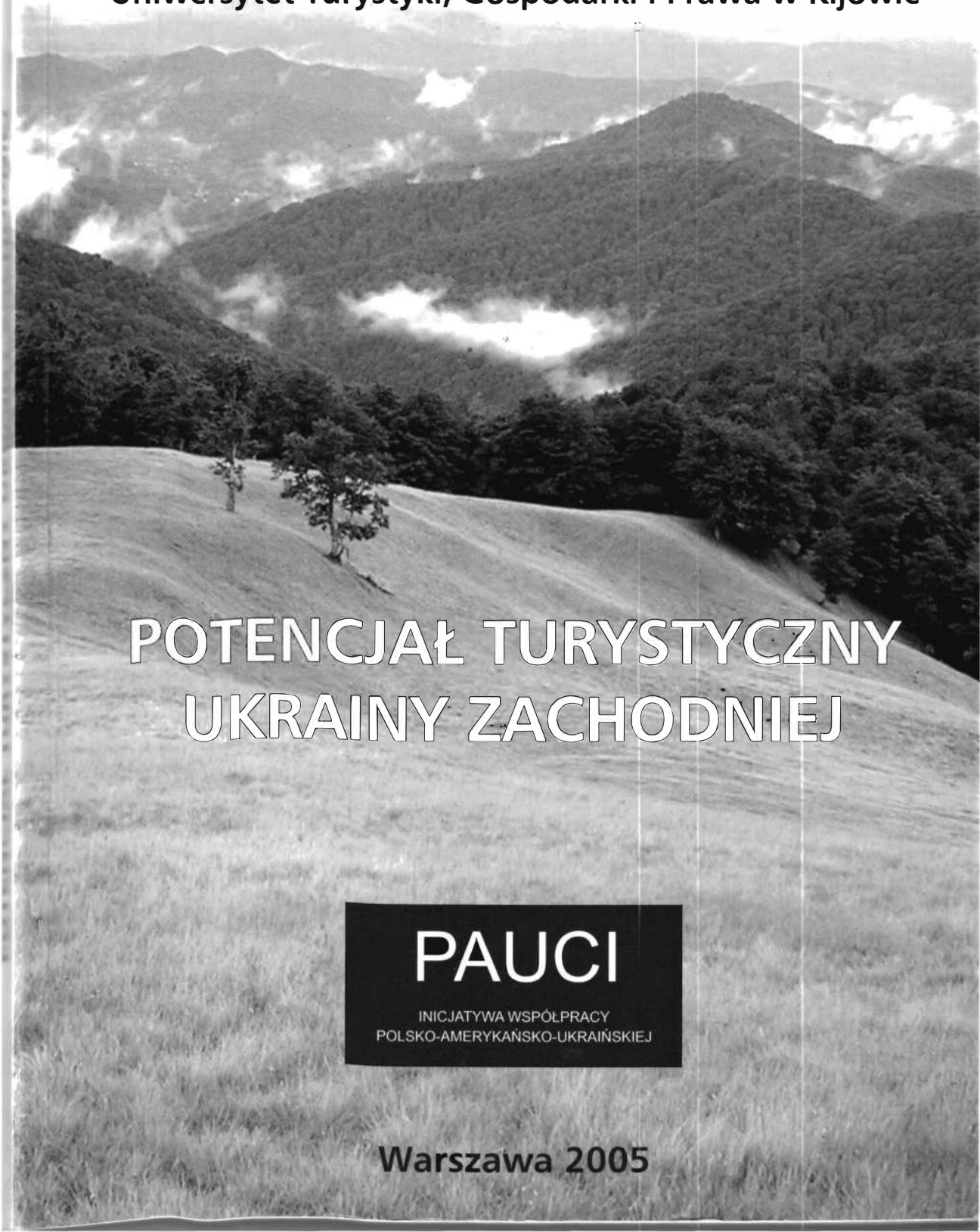

POTENCJAŁ TURYSTYCZNY UKRAINY ZACHODNIEJ

PAUCI

INICJATYWA WSPÓŁPRACY
POLSKO-AMERYKAŃSKO-UKRAIŃSKIEJ

Warszawa 2005

Projekt PAUCI nr 00-0195-056
Potencjał turystyczny Ukrainy Zachodniej
Kierunki i możliwości inwestowania w sektorze turystyki
w świetle polskich doświadczeń

Kierownictwo projektu:
Ryszard Szczeciński (kierownik projektu), Andrzej Jagusiewicz,
Wołodymir Kowesznikow, Jurij Zińko, Piotr Żółtowski

Niniejsza publikacja została wykonana dzięki wsparciu Inicjatywy Współpracy Polsko-Amerykańsko-Ukraińskiej (PAUCI) finansowanej przez U.S. Agency for International Development (USAID) według postanowień umowy o współpracę nr 121-A-00-00-00822-00. Opinie i poglądy zawarte w publikacji są zgodne ze stanowiskiem jej autorów i mogą nie pokrywać się ze stanowiskiem USAID, Freedom House lub PAUCI.

Recenzent: prof. dr hab. Władysław W. Gaworecki

Redakcja naukowa: Andrzej Jagusiewicz
Redaktor: Anna Wolicka
Opracowanie graficzne: I. Dykyj, J. Karpeć

Instytut Turystyki, ul. Merliniego 9a, 02-511 Warszawa, tel. +48 22 8446347,
e-mail: it@intur.com.pl, www.intur.com.pl

Zdjęcie na 1 s. okładki: Połonina Krasna, widok w stronę Chustu,
fot. S. Swianiewicz

ISBN 83-88376-51-9

Zespół autorski

Wprowadzenie: R. Szczeciński

Rozdział I: 1. R. Łozyński, W. Poluga, J. Zińko
2. W. Krawciw, R. Łozyński, J. Zińko

Rozdział II: 1. R. Łozyński
2.1. N. Nyżyńska, I. Minicz
2.2.1 W. Kowesznikow, J. Krawczuk, J. Zińko
2.2.2 W. Brusak, W. Kowesznikow, J. Zińko
2.2.3 G. Czupyło, W. Kowesznikow, J. Zińko
2.2.4. I. Minicz, J. Zińko
2.2.5. R. Łozyński, J. Zińko
2.3. R. Łozyński

Rozdział III: 1. N. Nyżyńska, G. Sabadoch
2. W. Kowesznikow, O. Rozmetowa

Rozdział IV: 1. J. Poluga, M. Rutyński, J. Zińko
2. O. Szewczuk, I. Gnatiak, G. Kupeć, R. Łozyński, W. Poluga, M. Rutyński, J. Zińko

Rozdział V: 1.1. R. Łozyński
1.2. R. Łozyński
1.3. R. Łozyński
1.4. R. Łozyński
2.1. M. Malśka, N. Manduk, J. Zińko
2.2. M. Malśka, N. Manduk, J. Zińko
2.3. M. Malśka, N. Manduk, J. Zińko
2.4. N. Czaban, A. Klimaszewski, G. Kupeć, O. Wasyliw, J. Zińko
2.5. N. Czaban, A. Klimaszewski, G. Kupeć, O. Wasyliw, J. Zińko
2.6. P. Goriszewski, M. Malska, N. Mandiuk, J. Zińko

Rozdział VI: P. Żółtowski

Rozdział VII: 1. I. Gnatiak, G. Kupeć, O. Kołtun, O. Szewczuk, J. Zińko
2. R. Łozyński, I. Sirenko, J. Zińko
3. P. Goriszewski, I. Sirenko, J. Zińko
4. N. Czaban, N. Filipowycz, A. Klimaszewski, N. Mandiuk, G. Rąkowski, O. Wasyliw, J. Zanko, J. Zińko

Konkluzje badawcze: A Jagusiewicz

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie 7

Rozdział I. Ukraina Zachodnia w świetle badań 11
1. Publikacje i dorobek badawczy 11
2. Programy międzynarodowe, krajowe i regionalne 15

Rozdział II. Przesłanki i determinanty rozwoju turystyki na Ukrainie Zachodniej 21
1. Aspekty geopolityczne i regionalne 21
2. Endogeniczne warunki i możliwości rozwojowe sektora turystyki 32
   2.1. Tendencje w turystyce przyjazdowej 32
   2.2. Elementy regionalnej gospodarki turystycznej 39
      Walory i atrakcje turystyczne 39
      Zagospodarowanie turystyczne 43
      Regionalne produkty turystyczne 49
      Promocja i informacja turystyczna 52
      Kadry turystyczne 56
   2.3. Sektor turystyki w gospodarce regionalnej 60

Rozdział III. Aspekty prawne funkcjonowania i rozwoju turystyki 63
1. Prawodawstwo ukraińskie w dziedzinie turystyki 63
2. Regulacje prawne w zakresie inwestycji turystycznych 69

Rozdział IV. Zasoby turystyczne Ukrainy Zachodniej 81
1. Charakterystyka turystyczna obwodów zachodnioukraińskich 81
2. Atrakcyjność zasobów turystycznych w rejonach administracyjnych 105

Rozdział V. Turystyka przyjazdowa na Ukrainie Zachodniej 111
1. Rynek turystyczny Ukrainy Zachodniej w świetle statystyki publicznej 111
   1.1. Ruch turystyczny na Ukrainie 111
   1.2. Turyści w hotelach i podobnych obiektach 115
   1.3. Turyści obsługiwani przez biura turystyczne 119
   1.4. Turyści w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych 122
2. Rynek turystyczny Ukrainy Zachodniej w świetle badań marketingowych 126
   2.1. Przyjazdy mieszkańców Ukrainy w sezonie letnim i zimowym 127
   2.2. Przyjazdy turystów zagranicznych 130
   2.3. Charakterystyka marketingowa turystów w obwodach Ukrainy Zachodniej 131
   2.4. Sektor turystyki przyjazdowej w opinii przedstawicieli administracji terenowej 134
   2.5. Potrzeby inwestycyjne w rejonach administracyjnych 137
   2.6. Regionalna oferta turystyczna 141

Rozdział VI. Kierunki rozwoju regionalnych produktów turystycznych 145
1. Rynkowe przesłanki rozwoju turystyki na Ukrainie Zachodniej 145
2. Rozwojowe kategorie produktów turystycznych w regionach Ukrainy Zachodniej 149

Rozdział VII. Rozwojowe produkty i inwestycje turystyczne 167
1. Obszary predestynowane do rozwoju sektora turystycznego 167
2. Funkcjonalne subregiony turystyczne 183
3. Rozwojowe produkty turystyczne w subregionach i rejonach 196
4. Wiodące inwestycje w zakresie infrastruktury turystycznej 214

Konkluzje badawcze 227

Literatura w języku ukraińskim i rosyjskim 238

Literatura w języku polskim 245

Załączniki 247
1. Wykaz ważniejszych aktów prawnych z dziedziny turystyki 247
2. Badanie marketingowe w centrach turystycznych Ukrainy Zachodniej 252
3. Indeks nazw polskich i ukraińskich 255

Wprowadzenie

Zachodzące w ostatnich latach w Polsce i na Ukrainie przemiany społeczno-gospodarcze zaowocowały rozwojem niektórych gałęzi gospodarki rynkowej. Jedną z nich, uważaną w obu krajach za szczególnie znaczącą, jest turystyka.

Tendencja ta jest zwłaszcza widoczna w Polsce. Przychody z sektora turystyki, w opinii ekspertów rządowych i niezależnych, stanowią sporą część wpływów w bilansie płatniczym kraju. Przez ostatnie kilka lat, po okresowym spadku, obserwuje się w turystyce ukraińskiej nowe ożywienie. Śmiało można twierdzić, że jest ona dziedziną, przed którą otwierają się na Ukrainie duże szanse, i podobnie jak w Polsce, może być podstawą regionalnego i lokalnego rozwoju, zwłaszcza w południowo-zachodnich obwodach.

Obecnie istnieje duża dysproporcja w wymianie turystycznej między Polską a naszym wschodnim sąsiadem, polegająca na tym, że więcej przyjeżdża turystów ukraińskich do Polski niż Polaków na Ukrainę. Jedną z przyczyn tej sytuacji jest zła, choć nie zawsze uzasadniona ocena ukraińskiej infrastruktury turystycznej oraz stanu bezpieczeństwa za wschodnią granicą.

Wśród polskich turystów obserwuje się zmiany w sposobie spędzania wolnego czasu, zgodne z tendencjami europejskimi. Dominujący niegdyś model biernego wypoczynku (morze, słońce, plaża) zastępowany jest coraz częściej formami alternatywnymi, jak turystyka aktywna, ekologiczna, wiejska i zdrowotna. Tendencja ta budzi nadzieje na wzrost zainteresowania Polaków ofertą turystyczną Ukrainy, ponieważ bogactwo jej walorów turystycznych odpowiada takim właśnie współczesnym oczekiwaniom. Sprzyjającym elementem jest bliskość kulturowa obu krajów, jak również dobra dostępność komunikacyjna Ukrainy Zachodniej z największych polskich aglomeracji: warszawskiej, krakowskiej i śląskiej.

Z doświadczeń polskich i europejskich wynika, że uzyskanie odpowiednich efektów ekonomicznych, a zwłaszcza wzrostu liczby przyjazdów z zagranicy na Ukrainę, jest uwarunkowane realizacją właściwej regionalnej polityki turystycznej, polegającej głównie na rozwijaniu i wspieraniu:

- innowacyjnych produktów markowych,
- nowoczesnej infrastruktury recepcyjnej,
- inwestycji turystycznych,
- szerokiej działalności promocyjnej.

Do wiążących się z tym istotnych kwestii należy prowadzenie badań rynkowych, przygotowanie kadry oraz przyjęcie właściwego ustawodawstwa regulującego funkcjonowanie gospodarki turystycznej. Ważną rzeczą jest zwłaszcza wykonywanie wiarygodnych analiz marketingowych oraz ocen atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej regionów i związanych z tym preferencji rozwojowych. Jak wynika z polskich doświadczeń, zarówno inwestorzy zagraniczni, jak i biura podróży od takich właśnie czynników uzależniają decyzje o lokowaniu kapitału lub wprowadzaniu nowej oferty turystycznej.

W świetle powyższych uwag nasuwa się konkluzja, że dla najbardziej atrakcyjnych regionów, do których zalicza się także Ukraina Zachodnia, istnieje potrzeba określenia obecnego i potencjalnego popytu w układzie regionalnym oraz pozyskania z różnych źródeł kapitału na inwestycje rozwojowe, mające na celu modernizację produktu turystycznego i związanej z nim infrastruktury. Działaniom tym powinna towarzyszyć szeroko zakrojona kampania promocyjna dla przyciągnięcia inwestorów krajowych i zagranicznych.

Rozwijająca się w wielu dziedzinach współpraca Polski i Ukrainy skłoniła Instytut Turystyki w Warszawie do nawiązania partnerskich kontaktów z uczelniami ukraińskimi: Uniwersytetem Turystyki, Gospodarki i Prawa w Kijowie oraz Narodowym Uniwersytetem im. I. Franko we Lwowie. W wyniku porozumienia powołane zostało konsorcjum do realizacji wspólnych prac badawczych w dziedzinie turystyki.

Pierwszym partnerskim przedsięwzięciem stała się realizacja projektu: „Potencjał turystyczny Ukrainy Zachodniej. Kierunki i możliwości inwestowania w sektorze turystyki w świetle polskich doświadczeń". Projekt został sfinansowany przez Inicjatywę Współpracy Polsko-Amerykańsko-Ukraińskiej (PAUCI), która wspiera rozwój demokracji, samorządności i przedsiębiorczości na poziomie regionalnym i lokalnym.

Główne cele przyświecające realizacji projektu to:

- sporządzenie analiz, ocen i propozycji dotyczących rozwoju sektora turystyki na Ukrainie Zachodniej,
- wsparcie ukraińskiej administracji rządowej i terenowej w działaniach nakierowanych na unowocześnienie gospodarki turystycznej i związanej z nią infrastruktury usługowej,
- transfer polskiej wiedzy i doświadczeń do ukraińskich organizacji i przedsiębiorstw turystycznych,
- promocja ukraińskiej oferty inwestycyjnej wśród polskich i zagranicznych inwestorów.

Jako ważniejsze cele szczegółowe można wymienić:

- rozpoznanie i ocenę zasobów turystycznych Ukrainy Zachodniej,
- analizy rynku turystycznego i infrastruktury usługowej,
- ocenę uwarunkowań i możliwości rozwoju gospodarki turystycznej,
- opracowanie propozycji inwestycyjnych w zakresie rozbudowy infrastruktury turystycznej.

Zakres przestrzenny projektu obejmował trzy przygraniczne regiony administracyjne Ukrainy Zachodniej sąsiadujące z Polską, Słowacją, Węgrami i Rumunią. Były to obwody: iwano-frankowski, lwowski i zakarpacki. Zajmują one południowo-zachodnią część Ukrainy i stanowią obszary kluczowe dla rozwoju gospodarki turystycznej. W granicach tych obwodów znajdują się tereny o szczególnych wartościach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych. Wysokimi walorami turystycznymi wyróżniają się zwłaszcza Karpaty Wschodnie z Czarnohorą, Gorganami i Bieszczadami, części Roztocza i Wysoczyzny Podolskiej oraz Dolina Dniestru i miasto Lwów.

Na całość prac składały się trzy bloki zadań, stanowiące zarazem główne etapy realizacyjne projektu:

- diagnoza – określenie stanu i uwarunkowań rozwojowych sektora turystyki,
- prognoza – wskazanie kierunków i możliwości rozwoju produktów turystycznych,
- upowszechnienie – publikacje i wydawnictwa oraz prezentacje promocyjne.

Osnowę Projektu PAUCI stanowiło pięć zadań badawczych, których podstawowym celem było przeprowadzenie szerokiej analizy możliwości dalszego rozwoju turystyki przyjazdowej w regionach przygranicznych Ukrainy Zachodniej. Skupiono się na produktach turystycznych i infrastrukturze usługowej oraz wybranych obwodach i rejonach administracyjnych, które stanowiły główne jednostki przestrzenne dla ustaleń programowo-rozwojowych.

Badania przeprowadzone zostały w latach 2003–2004, a ich efekty przedstawiono w pięciu opracowaniach:

- Inwentaryzacja i ocena zasobów turystycznych
- Badania marketingowe turystyki przyjazdowej
- Analiza uwarunkowań rozwoju turystyki
- Kierunki rozwoju regionalnych produktów turystycznych
- Określenie obszarów, produktów i inwestycji turystycznych.

Ze względu na bardzo obszerny materiał faktograficzny oraz znaczną objętość tekstów opracowań, w niniejszej publikacji zaprezentowano jedynie wybór materiałów z badań, który w pełni odzwierciedla zarówno charakter, jak i zakres prac oraz uzyskanych wyników.

Wydanie publikacji nie byłoby możliwe bez wsparcia PAUCI oraz osobistego zaangażowania wielu pracowników naukowych, a zwłaszcza dr Andrzeja Jagusiewicza i dr Krzysztofa Łopacińskiego z Instytutu Turystyki w Warszawie, doc. Romana Łozyńskiego i Jurija Zińko z Narodowego Uniwersytetu im. I. Franko we Lwowie oraz prof. Wołodymira Kowesznikowa z Uniwersytetu Turystyki, Gospodarki i Prawa w Kijowie, którym chciałbym serdecznie podziękować.

Szczególne podziękowania składam na ręce recenzenta książki prof. dr hab. Władysława W. Gaworeckiego, którego cenne uwagi i sugestie zostały wykorzystane w publikacji.

Kierownik projektu
dr Ryszard Szczeciński

Rozdział I

Ukraina Zachodnia w świetle badań

1. Publikacje i dorobek badawczy

Naukowe i popularnonaukowe prace z dziedziny turystyki na Ukrainie Zachodniej można podzielić na następujące grupy:

- prace badaczy ukraińskich, polskich, austriackich i niemieckich zrealizowane do 1939 roku,
- prace z okresu radzieckiego, do 1991 roku,
- prace powstałe po 1991 roku.

Wydane do 1939 roku prace z zakresu turystyki to przewodniki, notatki z podróży, szkice o charakterze naukowym. W całym tym okresie ukazało się kilkadziesiąt przewodników. W latach międzywojennych (1919–1939) opracowano przewodniki dla największych miast i niektórych obszarów wchodzących w skład ówczesnej Polski, a także dla poszczególnych najbardziej atrakcyjnych terenów, miejscowości i obiektów turystycznych. Część przewodników straciła na aktualności, lecz niektóre z nich do dziś mają wartość ze względu na zakres materiałów faktograficznych, ilustracyjnych, kartograficznych i statystycznych. Spośród przewodników turystycznych z tego okresu trzeba wymienić zwłaszcza prace takich autorów, jak: R. Dąbrowski, H. Gąsiorowski, S. Lewicki, M Orłowicz, T. Praschil[1].

Najstarsze notatki z podróży po Ukrainie Zachodniej pochodzą z epoki średniowiecza. Od XIX wieku w popularnych i specjalnych wydawnictwach periodycznych bardzo często publikowano notatki krajowych i zagranicznych turystów. Spośród autorów na wspomnienie zasługują zwłaszcza: M. Dolnicki, G. Cbinden, J. Bącowski, J. Dzięddzielewicz i H. Hoffbauer[2].

---

[1]Por. R. Dąbrowski: *Przewodnik ilustrowany po województwie stanisławowskim*. Stanisławów 1930; H. Gąsiorowski: *Przewodnik po Beskidach Wschodnich*. T. 1–2. Lwów-Warszawa 1933–1935; M. Orłowicz: *Wschodnie Karpaty (Przewodnik ilustrowany)*. Lwów 1914.

[2]Por. H. Hoffbauer: *Przewodnik na Czarnohorę i do Wschodnich Beskidów*. Z. 1 i 2. Stanisławów 1891, Kołomyja 1898; M. Dolnicki: *Od beskidzkich rozdroży do poleskich bagien*. Lwów 1935.

Szkice z zakresu turystyki odróżniają się od innych prac bardziej naukowym podejściem. Należy wyróżnić takich zwłaszcza autorów, jak I. Czaykowski oraz T. Krzyżewski[3].

Na szczególną uwagę zasługuje działalność Towarzystwa Krajoznawczo-Turystycznego „Płaj" w latach 1924–1939. Opracowywało ono trasy turystyczne i organizowało wycieczki, miało swoje bazy turystyczne, wydawało czasopismo o tematyce krajoznawczej i turystycznej „Nasza Ojczyzna" („Nasza Batkiwszczyna").

W omawianym okresie wydawano również naukowe opracowania z zakresu klimatologii, geografii i przyrodolecznictwa, w których zamieszczane były informacje o turystyce.

W okresie 1939–1991 prace na temat zachodnioukraińskiego sektora turystycznego można podzielić na badania naukowe, popularne wydawnictwa dla turystów (przewodniki, notatki z podróży), mapy i atlasy turystyczne.

Badania w tym zakresie najczęściej wykonywali geografowie i ekonomiści. Działalność naukowa była zwłaszcza prowadzona w zachodnioukraińskich instytucjach naukowych i na wyższych uczelniach. Prace naukowe z dziedziny turystyki na Ukrainie Zachodniej w okresie radzieckim obejmowały:

- badania dotyczące uzdrowisk na Podkarpaciu (Truskawiec, Morszyn, Jaremcze i in.),
- badania przyrodniczych zasobów turystycznych,
- badania systemów przyrodniczo-rekreacyjnych.

W pierwszej dziedzinie działali tacy naukowcy, jak: T. G. Głuszczenko, M. I. Dolisznyj, I. P. Sklerow. Najbardziej fundamentalne badania prowadzono w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Główne prace to: *Kurorty zachodnich obwodów Ukrainy* (red. T. G. Głuszczenko, Kijów 1959); *Kurorty Przykarpacia* (red. T. G. Głuszczenko i J. P. Sklerow, Lwów 1957); *Kurorty Zakarpacia* (L. M. Bykowa, A. A. Soczka, L. G. Troń, Kijów 1977).

W ramach drugiego kierunku najczęściej były badane zasoby przyrody i wód mineralnych. W tym zakresie pracowali tacy naukowcy, jak: A. E. Babyniec, S. P. Biłak, W. I. Marus, I. M. Kojnow. Główne prace to: S. P. Biłak: *Mineralne wody Zakarpacia* (1986); W. Meszczenko: *Mineralne źródła Zakarpacia* (1956); *Rekreacyjne zasoby i ochrona przyrody Karpat Ukraińskich* (1976); S. M. Stojko: *Rezerwaty i pomniki przyrody w Karpatach Ukraińskich* (1966).

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku w nauce rozpowszechnione było podejście systemowe. W gospodarce turystycznej regionu zachodnioukraińskiego naukowcy wyodrębniali i badali zespoły oraz systemy rekreacyjne, turystyczne, przyrodniczo-rekreacyjne i inne. W ramach trzeciego kierunku pracowali między innymi: M. I. Dolisznyj, N. S. Nedaszkiwska, M. S. Nudelman,

[3]Por. I. Czaykowski: *Beskid Wschodni. Szlaki turystyczne w dorzeczach Prutu i Czarnej Bystrzycy*. Stanisławów-Jaremcze 1934.

O. I. Szablij, S. A. Gensiruk, M. S. Nyżnyk. Ich prace dotyczyły takich zagadnień, jak: pojęcia, struktura, osobliwości, lokalizacja terytorialna zasobów rekreacyjnych, ich ocena ekonomiczna, rozwój systemów terytorialno-rekreacyjnych. Główne prace to: M. I. Dolisznyj, M. S. Nydelman: *Rekreacyjny kompleks Karpat i jego rozwój: problemy ekonomiczne użytkowania przyrody* (1984); P. Dubyj, N. Smirnowa: *Uzdrowiskowo-leczniczy i turystyczny kompleks Karpat* (1981); *Karpacki kompleks rekreacyjny* (red. M. I. Dolisznyj, 1984); J. N. Taras: *Funkcjonalna organizacja przyrodniczo-rekreacyjnych systemów regionu karpackiego. Problemy rozwoju kurortów, miejscowości wypoczynkowych i turystycznych* (1975).

Najbardziej znana spośród wymienionych jest praca: *Karpacki kompleks rekreacyjny*. Zostały w niej rozpatrzone przesłanki społeczno-ekonomiczne i warunki naturalne, które określają rekreacyjną specjalizację regionu karpackiego. Zaproponowano też metodologię zbiorczej oceny zasobów przyrodniczych i rekreacyjnych, zagospodarowanie terenów rekreacyjnych i kompleksowy program ich efektywnego wykorzystania.

Oprócz wymienionych dotychczas prac, w omawianym okresie ukazały się publikacje z zakresu organizacji i zagospodarowania (S. W. Trochymczuk, D. W. Zuk, W. S. Krawciw), ekonomiki (J. N. Taras) i ochrony przyrody w rozwoju turystyki oraz inne.

Spośród wydawnictw popularnych i popularnonaukowych warto wyróżnić: przewodniki i informatory oraz publikacje o tematyce turystycznej w periodykach specjalistycznych i innych czasopismach. Turystyczne przewodniki i informatory były wydawane dla poszczególnych obwodów, miejscowości wypoczynkowych i miast turystycznych, obiektów przyrodniczych itd. Najwięcej takich publikacji ukazało się dla obwodu lwowskiego. Najbardziej znanymi przewodnikami są: *Podróże po Lwowszczyźnie. Szkic krajoznawczo-turystyczny* (1967); *Turyści w Zakarpaciu: przewodnik* (1986); *Turyści w Karpatach. Przewodnik* (1966).

W okresie radzieckim działał tzw. system ogólnozwiązkowych tras turystycznych. Każda trasa miała numer porządkowy i odpowiednią dokumentację: opracowywano i publikowano mapy tras, prowadzono inne przedsięwzięcia, by je propagować. Dla Ukrainy Zachodniej wydano mapy takich głównych tras turystycznych, jak: *Wzdłuż Cisy*, *Werchowyńska*; *Zakarpacie-Lwów*; *Podróżując Bukowiną i Huculszczyzną*; W *Karpatach Lesistych*. W latach osiemdziesiątych XX wieku ukazał się również dość obszerny specjalistyczny atlas Karpat Ukraińskich dla turystów (*Ukraińskie Karpaty. Atlas turysty*, 1987).

Po 1991 roku naukowcy ukraińscy kontynuowali badania o podobnej tematyce turystycznej jak w latach poprzednich. Ponadto w następstwie procesów przechodzenia do gospodarki rynkowej i rozszerzania współpracy międzynarodowej, również w pracach naukowych zaczęły się pojawiać nowe nurty: rozwinęły się zwłaszcza badania ekonomiczne. Ważną rolę odgrywała też organizacja specjalistycznych konferencji naukowych i naukowo-wdrożeniowych.

Badania stanu i rozwoju turystyki na Ukrainie Zachodniej są prowadzone przeważnie na uczelniach i w instytutach naukowych. Na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza dwie placówki. W Narodowym Uniwersytecie im. Iwana Franko we Lwowie badania te prowadzone są na wydziale geograficznym i, w mniejszym stopniu, na ekonomicznym. Działalność naukowa w zakresie turystyki na wydziale geograficznym zaktywizowała się po utworzeniu specjalistycznej pracowni i rozpoczęciu kształcenia fachowców z tej dziedziny. Do ważniejszych kierunków prowadzonych tam badań należą: oceny zasobów dla różnych form turystyki, analizy turystycznego zagospodarowania administracyjnych i przyrodniczych regionów Ukrainy Zachodniej, problematyka rozwoju alternatywnych form turystyki, jak ekoturystyka, turystyka wiejska. Publikacje związane z turystyką ukazują się w periodyku naukowym Uniwersytetu Lwowskiego „Wisnyk" (seria geograficzna).

Spośród innych instytucji naukowych warto wymienić przede wszystkim Instytut Badań Regionalnych we Lwowie. Ostatnio przygotowano tam kilka dysertacji na uzyskanie stopnia kandydata nauk, poświęconych problematyce turystycznej regionu zachodniego. Podstawowe kierunki badań, które realizuje ta instytucja w ostatnich latach, dotyczą: strategii oraz polityki rozwijania rekreacji i turystyki w regionie karpackim, ekologicznych i ekonomicznych zasad funkcjonowania turystyki, społeczno-ekonomicznych aspektów rynku usług turystycznych, rozwoju infrastruktury usługowej oraz zabezpieczenia inwestycji z nią związanych. Prace z tego zakresu ukazują się w czasopiśmie „Ekonomika regionalna".

Oficjalna statystyka turystyczna powstała na Ukrainie w połowie lat dziewięćdziesiątych zeszłego wieku. Ale nawet obecnie są trudności z uzyskaniem informacji o turystyce w poszczególnych rejonach i miejscowościach. Wynika to zwłaszcza z niedostatecznego opracowania wskaźników dotyczących gospodarki turystycznej oraz rozproszenia danych statystycznych o turystyce: często są umieszczane przy różnych dziedzinach gospodarki.

Ostatnio obwodowe urzędy statystyczne rozpoczęły wydawanie specjalistycznych informatorów z zakresu turystyki i rekreacji. Nie ma jednak ogólnych wytycznych co do ich zawartości ani treści i ilości informacji podlegających upowszechnieniu. Dlatego dane zawarte w różnych informatorach są niekompletne i często mało porównywalne. Względnie dobre informatory statystyczne są publikowane jedynie w obwodzie zakarpackim.

W roku 2002 wydano biuletyn statystyczny „Turystyka w obwodzie zakarpackim". Zawiera on informacje dotyczące działalności organizacji turystycznych, segmentacji i rozmieszczenia turystów w obwodzie oraz gospodarki hotelowej, gastronomii itp. Turystów zagranicznych podzielono według krajów, z których przybyli. Przedstawiono też dynamikę zmian w zakresie podstawowych wskaźników turystyki w ciągu kilku ubiegłych lat. Część informacji została podana dla poszczególnych rejonów administracyjnych, ale większość odnosi się do całego obwodu. Zakarpacki Urząd Statystyczny wydał też informator o placówkach uzdrowiskowych.

Kilka informatorów statystycznych ukazało się ostatnio w obwodzie iwano-frankowskim, między innymi biuletyn „Leczenie sanatoryjno-uzdrowiskowe oraz wypoczynek zorganizowany w obwodzie iwano-frankowskim w 2002 roku". W publikacji wykorzystano dane z rocznych sprawozdań składanych przez placówki uzdrowiskowe do centralnego urzędu statystycznego. W biuletynie można znaleźć wskaźniki działalności zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych, liczbę łóżek, profile leczenia i rehabilitacji itp. Jest wydawany raz do roku. Ponadto w obwodzie ukazuje się dość szczegółowy doroczny informator o hotelarstwie, zawierający szereg danych z zakresu działalności wszystkich placówek hotelowych. Część danych statystycznych jest podawana dla rejonów administracyjnych i większych miast.

Podobne informatory statystyczne wydawane są w obwodzie lwowskim, ale dostępność danych o turystyce jest tam o wiele mniej satysfakcjonująca. Większość informacji na ten temat można znaleźć w ogólnych rocznych biuletynach dotyczących sytuacji gospodarczej obwodu.

2. Programy międzynarodowe, krajowe i regionalne

W ostatnich latach duże zainteresowanie rozwojem turystyki w regionie karpackim okazują zagraniczne organizacje i fundusze, które inicjują, finansują i prowadzą własne badania. Jednym z pierwszych projektów na Ukrainie Zachodniej w latach 1992–1994 w zakresie tematyki turystycznej był „System transgranicznych obszarów chronionych o wiodącej funkcji turystycznej w rejonie wschodniej granicy Polski". Projekt został zrealizowany wspólnie przez Instytut Ochrony Środowiska i Instytut Turystyki z Warszawy oraz Uniwersytet Lwowski. Na terenie Ukrainy dotyczył terenów przygranicznych leżących w obwodach: lwowskim, wołyńskim i zakarpackim, ze szczególnym uwzględnieniem atrakcji przyrodniczych i kulturowych oraz perspektyw rozwojowych różnych form ekoturystyki, turystyki kulturowej i agroturystyki. Opracowano wówczas koncepcje zagospodarowania turystycznego transgranicznych obszarów ekoturystycznych na pograniczu Ukrainy i Polski: zachodniowołyńskiego, roztoczańskiego i beskidzkiego.

W obwodzie lwowskim badania nad rozwojem turystyki były prowadzone przy udziale ekspertów amerykańskich i kanadyjskich w ramach międzynarodowej pomocy konsultacyjnej. Przygotowali oni propozycje modernizacji infrastruktury turystycznej Lwowa oraz wprowadzenia jego produktów turystycznych na rynki Europy i Ameryki.

W latach 1996–1997, przy wsparciu Amerykańskiej Agencji ds. Rozwoju Międzynarodowego (USAID), zrealizowano projekt dotyczący wsparcia proekologicznych struktur biznesowych działających w dziedzinie turystyki i gospodarki leśnej

w obrębie Ukraińskich Karpat. W zakresie branży turystycznej najwięcej uwagi poświęcono inwentaryzacji zasobów przyrodniczych i bazy noclegowej oraz analizie jakości usług świadczonych w czterech obwodach górskich. W ramach projektu została także opracowana koncepcja rozwoju turystyki uwzględniająca doświadczenia światowe.

Przełomowy w opracowaniach dla Ukrainy Zachodniej stał się międzynarodowy projekt TACIS: "Wsparcie lokalnego rozwoju i turystyki w regionie karpackim", z udziałem ekspertów irlandzkich (1999–2000). Projekt organicznie połączył naukowe, organizacyjne i praktyczne aspekty rozwijania inicjatyw turystycznych w obwodach: lwowskim, iwano-frankowskim, zakarpackim i czerniowieckim. Dużo uwagi poświęcono wsparciu działań administracji obwodowej i lokalnej ukierunkowanych na promocję i rozwój struktur biznesowych w turystyce. Podjęto działania organizacyjne i marketingowe w celu stworzenia wizerunku regionu jako wytwórcy produktów turystycznych na rynku ukraińskim i międzynarodowym. Poczyniono także kroki w celu przekazania doświadczeń zagranicznych miejscowym agencjom turystycznym, obiektom hotelarskim, placówkom gastronomicznym i innym podmiotom gospodarczym, aby polepszyć jakość obsługi krajowych i zagranicznych turystów. Szczególny akcent położono na rozwój dobrze rokujących form turystyki, zwłaszcza agroturystyki i turystyki kulturowej. Przeprowadzono także szkolenia i opracowano programy dla uczelni oraz szkół turystycznych.

Dzięki projektowi powołano organizacyjną strukturę regionalną, do której weszły: rada ds. turystyki regionu karpackiego, stowarzyszenie pracowników biznesu turystycznego i hotelowego, centrum informacyjne i szkoleniowe oraz cztery wzorcowe gospodarstwa agroturystyczne. Uruchomiono też linię kredytową dla biznesu turystycznego. W ten sposób powstało efektywne partnerstwo między państwowymi, prywatnymi i społecznymi instytucjami turystycznymi. W ramach projektu została też opracowana koncepcja rozwoju turystyki w regionie karpackim, oparta na doświadczeniach europejskich.

Czołowe miejsce wśród inicjatyw międzynarodowych w zakresie turystyki zajął projekt powstały przy współpracy z Brytyjskim Ministerstwem Rozwoju Międzynarodowego: "Rozwój turystyki we Lwowie", który zaprezentował nowe podejście w programowaniu zaplecza informacyjno-marketingowego miasta. W ramach projektu opracowano strategię rozwoju turystyki do 2007 roku oraz plan jej realizacji. Strategia określiła jako kierunki priorytetowe: usprawnienie zarządzania gospodarką turystyczną Lwowa, między innymi stworzenie wydziału turystyki przy Radzie Miejskiej, podwyższenie kwalifikacji pracowników sektora turystycznego, rozbudowę infrastruktury dla podstawowych rodzajów turystyki miejskiej: kulturowej, biznesowej i konferencyjnej, ugruntowanie wizerunku miasta na krajowym i zagranicznym rynku turystycznym. W wyniku realizacji strategii powstały: Lwowskie Stowarzyszenie Rozwoju Turystyki (LART), jako organ koordynujący działalność podmiotów turystycznych, oraz jedno z pierwszych na Ukrainie turys-

tycznych centrów informacyjnych (TIC). Rozszerzono i wzbogacono działalność promocyjną, stworzono bank danych oraz wylansowano nowe produkty turystyczne: „Boże Narodzenie we Lwowie", „Lwów podziemny" i inne.

Szczególną uwagę należy poświęcić programom rozwoju turystyki opracowanym przez obwody Zachodniej Ukrainy. Uchwała Gabinetu Ministrów Ukrainy „O przyjęciu państwowego programu rozwoju turystyki na lata 2002–2010" zobowiązała obwodowe i miejskie władze państwowe do stworzenia regionalnych programów rozwoju turystyki oraz przeznaczenia na ich realizację odpowiednich środków finansowych. W ślad za tym w omawianych obwodach opracowano i przyjęto takie programy. W zależności od obwodu, programy te w istotny sposób różniły się pod względem metodyki, celów i zadań oraz ogólnego ukierunkowania proponowanych przedsięwzięć z zakresu gospodarki turystycznej.

Program rozwoju turystyki w obwodzie iwano-frankowskim przyjęto w 2002 roku uchwałą Iwano-Frankowskiej Rady Obwodowej: „O rozwoju turystyki w obwodzie w latach 2002–2010". W uchwale Rada poleciła także państwowej administracji obwodowej uwzględnić środki na jego realizację, radom rejonowym zaś — opracować programy dla określonych terenów i przeznaczyć na rozwój turystyki nie mniej niż 0,3% rocznych wpływów do budżetów lokalnych. Omawiany program obwodowy przewiduje realizację wielu przedsięwzięć w celu udoskonalenia systemu zarządzania państwowego w turystyce, rozbudowy jej zaplecza usługowego, efektywnego wykorzystania środków technicznych i materialnych, zachowania historyczno-kulturowej spuścizny. Zawiera też postulaty dla organów wyższej władzy wykonawczej w dziedzinie turystyki, dotyczące udoskonalenia normatywno-prawnych zasad działalności turystycznej na Ukrainie.

W programie podkreślono, że należy rozwijać turystykę krajową i zagraniczną, a zwłaszcza turystykę wiejską. Warto również zwrócić uwagę na inne proponowane działania. Należą do nich: opracowanie i wdrożenie programów rozwoju miejscowości turystycznych; stworzenie infrastruktury turystycznej, serwisowej oraz informacyjnej wzdłuż tras samochodowych; realizacja badań marketingowych w zakresie turystyki; uczestnictwo w krajowych i międzynarodowych wystawach turystycznych; wdrażanie nowych form organizacyjnych w zarządzaniu turystyką.

Podstawą sporządzenia dokumentu były przede wszystkim propozycje rejonowych administracji państwowych. Świadczą o tym główne przedsięwzięcia przewidziane w programie, a zwłaszcza: wszczęcie procedury o nadanie miastu Kosów statusu uzdrowiska, inwentaryzacja obiektów infrastruktury turystycznej, opracowanie programu regionalnego w zakresie rozbudowy, rekonstrukcji i modernizacji infrastruktury materialno-technicznej, oznakowanie tras turystycznych; tworzenie zaplecza turystyki rekreacyjnej na terenie parków narodowych; opracowanie projektów oraz podjęcie prac w zakresie rekonstrukcji sieci kolei wąskotorowych jako obiektów infrastruktury turystycznej.

„Program rozwoju sfery sanatoryjno-uzdrowiskowej, turystyki i wypoczynku w obwodzie lwowskim na lata 2003–2007" różni się istotnie od programów w innych obwodach. Jego celem jest całościowe rozstrzygnięcie problemów rozwoju uzdrowisk i głównych ośrodków turystycznych oraz polepszenie jakości i rozszerzenie asortymentu usług rekreacyjnych, co powinno sprzyjać zwiększeniu konkurencyjności sektora turystyki na krajowym i światowym rynku.

Program przewiduje przede wszystkim stworzenie sprzyjającego klimatu inwestycyjnego w obwodzie. Jego podstawą są projekty inwestycyjne. Ogólna wartość nakładów inwestycyjnych przewidzianych w programie wynosi 319,8 mln hrn. Podstawowymi źródłami finansowania mają być: budżet państwowy i miejscowy, środki własne przedsiębiorstw, instytucji i organizacji, zagraniczne i wewnętrzne pożyczki, inwestycje zagraniczne. Istotne jest także to, że w programie przewidziano konkretne mechanizmy przyciągnięcia środków pozabudżetowych.

Najwięcej środków mają uzyskać przedsięwzięcia nastawione na modernizację bazy sanatoryjno-uzdrowiskowej i turystyczno-wypoczynkowej, zachowanie, odnowienie i racjonalne wykorzystanie zasobów rekreacyjnych, ekologiczną sanację terenów rekreacyjnych. Omawiany program przewiduje modernizację trzydziestu i budowę trzynastu nowych obiektów rekreacyjnych.

Głównym obszarem dalszego rozwijania sektora rekreacji i turystyki ma być rejon drohobycki, a zwłaszcza strefa uzdrowiskowa Truskawiec — Schodnica. Inny ważny obszar inwestycyjny to rejon żółkiewski, gdzie głównym zadaniem jest kompleksowa restauracja zabytkowej części Zółkwi. Program zawiera także rozszerzony wykaz przedsięwzięć inwestycyjnych na terenach rekreacyjnych (łącznie ok. 80 obiektów).

„Program rozwoju turystyki oraz rekreacji w obwodzie zakarpackim na lata 2002–2010" był zatwierdzony uchwałą Zakarpackiej Rady Obwodowej. Podobnie jak w obwodzie iwano-frankowskim, Rada zleciła radom rejonów i miast podporządkowania obwodowego opracowanie programów rozwoju określonych terenów.

W omawianym programie obwodowym turystyce nadano priorytet wśród innych dziedzin gospodarki regionalnej. Spośród różnych rodzajów turystyki, na pierwszych miejscach wymieniono pobyty zdrowotno-lecznicze, aktywny wypoczynek, turystykę wiejską i agroturystykę. Program zakłada podwójny cel: z jednej strony zachować i utrwalić na Zakarpaciu osiągniętą wcześniej pozycję w tradycyjnych segmentach turystyki, z drugiej zaś — kształtować nowy produkt turystyczny, który przekraczałby stereotypowe oferty, w pełni uwzględniał historyczno-kulturową specyfikę regionu oraz pozwolił w sposób istotny urozmaicić tradycyjne produkty i ich ofertę. Zaznaczono, że realizacja programu zakończy się sukcesem, jeżeli do 2010 roku liczba turystów i wycieczkowiczów w obwodzie zakarpackim wzrośnie do 6 mln rocznie.

Wdrożenie programu podzielono na dwa etapy. Pierwszy przewiduje zwłaszcza kształtowanie pozytywnego wizerunku Zakarpacia, modernizację bazy materialno-

technicznej, rozwój wybranych form turystyki oraz stworzenie nowych atrakcji turystycznych. W etapie drugim planowane jest ukończenie rozbudowy nowoczesnej infrastruktury turystycznej, doprowadzenie jakości usług do standardów światowych, aktywna dystrybucja produktów turystycznych na rynkach międzynarodowych. Finanse programu wyniosą około 67,7 mln hrn, w tym 10 mln — środki budżetowe.

Spośród wielu przedsięwzięć warto wyróżnić: opracowanie i wdrożenie programów rozwoju centrów rekreacyjnych i turystycznych Zakarpacia, stworzenie strefy turystyczno-rekreacyjnej na Przełęczy Wereckiej, usprawnienie regionalnej sprawozdawczości statystycznej dotyczącej turystyki i rekreacji. W zakresie bazy materialno-technicznej przewiduje się modernizację lub rozbudowę około czterdziestu obiektów turystyczno-rekreacyjnych; budowę szesnastu nowych moteli, kempingów i obiektów wypoczynkowych przy trasach samochodowych; remonty dróg prowadzących do atrakcyjnych miejsc i obiektów o przeznaczeniu turystycznym. Wiele przedsięwzięć planuje się także w sferze reklamowo-informacyjnej.

Podsumowując analizę wcześniejszych prac badawczych i programowych dotyczących stanu i rozwoju zachodnioukraińskiej turystyki należy podkreślić, że:

- przez ostatnie 200 lat zgromadzono wiele publikacji i prac badawczych na temat różnych zagadnień dotyczących turystyki na Ukrainie Zachodniej; wykaz prac podstawowych obejmuje prawie 100 pozycji;
- większość prac z zakresu turystyki to wydawnictwa popularne i popularnonaukowe; szersze badania prowadzono tylko w ostatnich dziesięcioleciach;
- prace badawcze nad stanem i rozwojem zachodnioukraińskiej turystyki do niedawna ograniczały się do kilku głównych kierunków, jak zagadnienia uzdrowiskowe i rekreacyjne, co było uwarunkowane podejściem do turystyki w byłym Związku Radzieckim;
- ostatnio wzrosło zainteresowanie badaniami regionalnymi — zarówno w samym regionie, jak ze strony zagranicznych instytucji i organizacji;
- zrealizowane dotąd badania dotyczące turystyki na Ukrainie Zachodniej nie dają pełnych podstaw do określenia innowacyjnych kierunków rozwoju tej dziedziny na poziomie europejskim.

Rozdział II

Przesłanki i determinanty rozwoju turystyki na Ukrainie Zachodniej

1. Aspekty geopolityczne i regionalne

Terytorium obejmujące trzy obwody: iwano-frankowski, lwowski i zakarpacki, leży na południowym zachodzie Ukrainy. Jest to obszar przygraniczny, sąsiadujący z Polską, Słowacją, Węgrami i Rumunią. Ponadto znajduje się on w stosunkowo bliskiej odległości od Austrii, Czech, Niemiec i krajów Półwyspu Bałkańskiego. Zaletą regionu jest znaczna odległość od głównych światowych centrów niestabilności politycznej. Sąsiedztwo z krajami Europy Środkowej i Unii Europejskiej stawia go na czołowym miejscu w polityce zagranicznej Ukrainy, gdyż odgrywa on przez to ważną rolę w systemie kontynentalnej współpracy regionalnej i międzypaństwowej.

Z geopolitycznego punktu widzenia znaczenie Ukrainy Zachodniej trudno przecenić. W porównaniu z innymi regionami ukraińskimi ma najbardziej rozwiniętą sieć transportową. Przebiega tamtędy dwanaście linii kolejowych łączących Ukrainę z pięcioma krajami sąsiedzkimi. Przez Karpaty biegną rurociągi, którymi rosyjska i turkmeńska ropa jest dostarczana do krajów Europy Środkowej i Zachodniej, oraz rurociąg przesyłający etylinę z Kałusza na Węgry. Tak więc gospodarcza i polityczna stabilność Ukrainy Zachodniej jest w znacznej mierze warunkiem stabilności krajów europejskich.

Rozwój transportu to jeden z priorytetów państwowej polityki gospodarczej na Ukrainie. Istnieje kilka krajowych programów rozwoju transportu: między innymi Rada Najwyższa przyjęła ustawę o kompleksowym programie przekształcenia Ukrainy w latach 2002–2010 w państwo tranzytowe. Zwiększenie tranzytu międzynarodowego ma być ważnym czynnikiem stabilizacji i zmian strukturalnych w gospodarce narodowej. Istnieją jednak liczne bariery powstrzymujące rozwój tranzytu przez terytorium kraju. Program przewiduje więc przedsięwzięcia mające

na celu stworzenie niezbędnych podstaw prawnych, takich jak: przystosowanie ukraińskiego ustawodawstwa do międzynarodowego prawa transportowego, modernizacja infrastruktury transportowej i przejść granicznych, poprawa polityki podatkowej i taryfowo-cenowej, wprowadzenie nowych technologii do organizacji tranzytu, wsparcie przez państwo działań w zakresie przyciągnięcia dodatkowego ruchu tranzytowego. Szczególnie ważne jest zadanie dalszej rozbudowy sieci międzynarodowych tras transportowych na terenie Ukrainy. W tym zakresie przyjęto także szereg dokumentów rządowych.

Położenie geograficzne regionu decyduje o jego kluczowym znaczeniu dla rozwoju współpracy Ukrainy z krajami Europy Środkowej i Zachodniej, a jego dobra dostępność komunikacyjna jest czynnikiem sprzyjającym przyciąganiu turystów: nie tylko z regionów sąsiadujących, ale także z odległych krajów europejskich. Położenie przygraniczne stwarza znakomite możliwości współpracy na poziomie lokalnym między jednostkami administracyjnymi krajów przygranicznych i między różnego rodzaju wspólnotami społecznymi, zwłaszcza przez tworzenie euroregionów.

Do głównych kierunków działalności euroregionu zalicza się turystyka. Ważniejsze zadania realizowane w tej dziedzinie to: rozwijanie prywatnej przedsiębiorczości, tworzenie zinstytucjonalizowanego zaplecza promocyjnego i informacyjnego, organizowanie zrzeszeń i związków branżowych, ułatwianie dostępu do kapitału zagranicznego, a także przygotowywanie międzynarodowego produktu turystycznego i wspieranie rozbudowy infrastruktury usługowej. Na szczególną uwagę zasługują między innymi prace dotyczące międzynarodowego programu rozwoju turystyki aktywnej oraz tworzenia transgranicznych szlaków turystycznych, w tym sieci górskich tras rowerowych.

W obrębie Ukrainy Zachodniej działają dwa związki euroregionalne. Pierwszy, Euroregion Karpacki, obejmuje ukraińskie obwody: zakarpacki, iwano-frankowski, lwowski i czerniowiecki, polskie województwo podkarpackie, kraje koszycki i preszowski na Słowacji oraz kilka przygranicznych okręgów rumuńskich i węgierskich. Do głównych kierunków działalności euroregionu zalicza się turystyka. Ważniejsze zadania realizowane w tej dziedzinie to: rozwijanie prywatnej przedsiębiorczości, tworzenie zinstytucjonalizowanego zaplecza promocyjnego i informacyjnego, organizowanie zrzeszeń i związków branżowych, ułatwianie dostępu do kapitału zagranicznego, a także przygotowywanie międzynarodowego produktu turystycznego i wspieranie rozbudowy infrastruktury usługowej. Na szczególną uwagę zasługują między innymi prace dotyczące międzynarodowego programu rozwoju turystyki aktywnej oraz tworzenia transgranicznych szlaków turystycznych, w tym sieci górskich tras rowerowych.

Rys. 1. Obwody Ukrainy Zachodniej na tle kraju

Rejony obwodu lwowskiego:

1 Buski
2 Brodzki
3 Gródecki
4 Drohobycki
5 Żydaczowski
6 Żółkiewski
7 Złoczowski
8 Kamionkowski
9 Mikołajowski
10 Mościski
11 Przemyślański
12 Pustomycki
13 Radziechowski
14 Samborski
15 Skolski
16 Sokalski
17 Starosamborski
18 Stryjski
19 Turkawski
20 Jaworowski

Rejony obwodu iwano-frankowskiego:

21 Bohorodczański
22 Werchowyński
23 Halicki
24 Horodenkowski
25 Doliniański
26 Kałuski
27 Kosowski
28 Kołomyjski
29 Nadwórnianski
30 Rohatynski
31 Rożniatowski
32 Śniatyński
33 Tyśmienicki
34 Tłumacki

Rejony obwodu zakarpackiego:

35 Berehowski
36 Wielkobereznianski
37 Winohradzki
38 Wołowiecki
39 Irszawski
40 Miżhirski
41 Mukaczewski
42 Pereczyński
43 Rachowski
44 Swalawski
45 Tiaczowski
46 Chustowski
47 Użhorodzki

Rys. 2. Podział Ukrainy Zachodniej pod względem administracyjno-terytorialnym

Drugim transgranicznym związkiem jest Euroregion Bug. W jego skład wchodzą: obwód wołyński oraz rejony sokalski i żółkiewski w obwodzie lwowskim na Ukrainie, obwód brzeski na Białorusi, województwo lubelskie w Polsce. Do statutowych celów działalności euroregionu należy rozwój obszarów przygranicznych w zakresie zagospodarowania przestrzennego oraz oświaty, kultury, sportu i turystyki. Główne kierunki działań to między innymi: poprawa stanu środowiska przyrodniczego, udostępnianie walorów przyrodniczych i kulturowych turystom zagranicznym oraz rozbudowa infrastruktury dla transgranicznego ruchu turystycznego. Jednym z priorytetowych kierunków w działalności euroregionu jest turystyka. Do ważniejszych zadań z tym związanych należy wszechstronna pomoc dla podmiotów branżowych, obejmująca przygotowanie wspólnego międzynarodowego produktu turystycznego i rozbudowę infrastruktury usługowej. Warto dodać, że w obu euroregionach rozwija się też dość aktywnie współpraca przygranicznych społeczności lokalnych.

Kierunki polityki regionalnej państwa ukraińskiego są dopiero w stadium kształtowania. Za wcześnie więc jeszcze na określenie wyraźnych priorytetów tej polityki na Ukrainie Zachodniej. Obecnie politykę regionalną najczęściej wyznaczają nie tyle potrzeby społeczne i ekonomiczne, ile korporacyjne interesy dominujących grup politycznych i gospodarczych, zwłaszcza na szczeblu lokalnym. Władze centralne często nie uwzględniają potrzeb regionalnych, ponieważ nie mają odpowiednich uprawnień decyzyjnych. Dlatego regionalna polityka na szczeblu rządowym jest prowadzona głównie przez wspieranie poszczególnych miejscowości i podmiotów gospodarczych. Rząd zdaje sobie jednak sprawę z konieczności zrównoważonego rozwoju regionów, ponieważ międzyregionalne dysproporcje ekonomiczne mogą powodować ogólną niestabilność polityczną i społeczną.

Zachodnia część Ukrainy pod względem poziomu rozwoju gospodarczego ustępuje innym częściom kraju, na przykład regionowi naddnieprzańskiemu i Donbasowi. Wskaźnik produkcji przemysłowej i rolniczej w przeliczeniu na osobę jest tu niższy od średniego w kraju. Powody to między innymi niedostateczny poziom modernizacji gospodarki oraz przewaga ludności wiejskiej. W połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku, w celu przezwyciężenia zacofania gospodarczego, Ministerstwo Gospodarki wspólnie z władzami obwodów czerniowieckiego, iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpackiego opracowało program społeczno-gospodarczego rozwoju regionu karpackiego. Niestety, program nie został zatwierdzony przez rząd. Wszystko przemawia jednak za tym, by władze centralne ponownie zajęły się tą kwestią.

Jednym z głównych kierunków regionalnej polityki gospodarczej jest tworzenie specjalnych stref ekonomicznych w celu polepszenia klimatu inwestycyjnego. W takich strefach, pod warunkiem inwestowania w priorytetowe dla nich branże

gospodarki, obowiązuje ulgowy tryb opodatkowania działalności gospodarczej. W południowo-zachodnim regionie Ukrainy utworzone zostały cztery specjalne strefy ekonomiczne: „Zakarpacie" (obwód zakarpacki), „Jaremcze" (obwód iwano-frankowski), „Kurortpolis Truskawiec" i "Jaworów" (obwód lwowski). Za szczególnie interesujące z gospodarczego punktu widzenia można uznać strefy o specjalizacji turystyczno-rekreacyjnej: „Kurortpolis Truskawiec" oraz „Jaremcze". Zostały utworzone w celu przyciągnięcia inwestorów do najważniejszego uzdrowiska Ukrainy Zachodniej: Truskawca, oraz największego centrum turystycznego obwodu iwano-frankowskiego: Jaremcza[4].

Polityka regionalna państwa w dziedzinie turystyki obejmuje też wspieranie poszczególnych ośrodków. Polega to na ustawowym tworzeniu warunków sprzyjających ich rozwojowi; niekiedy przewiduje się też udostępnienie na ten cel środków budżetowych.

Sporą część obszaru południowo-zachodnich obwodów zajmują góry. Z mocy prawa, miejscowości leżące powyżej 500 m n.p.m. uzyskują na Ukrainie status miejscowości górskich. Ich mieszkańcy korzystają z licznych ulg socjalnych i ekonomicznych. Ulgi dotyczą także działalności gospodarczej. Ze szczególnego wsparcia państwa korzysta na przykład górska część rejonu rachowskiego w obwodzie zakarpackim. Świadczy o tym kompleksowy program ekologiczno-gospodarczego i społecznego rozwoju górskiej części Rachowszczyzny w latach 1998–2005.

Dobrą ilustracją takich działań jest wsparcie dla balneologicznego kurortu karpackiego Schodnicy w obwodzie lwowskim niedaleko Truskawca. Na terenie kurortu znajduje się 38 źródeł wody mineralnej i 17 odwiertów. Celem rozwoju Schodnicy jest zachowanie, rozwój i efektywne wykorzystanie tamtejszych zasobów balneologicznych oraz uczynienie z niej ogólnokrajowego uzdrowiska dla dzieci. Realizację zamierzeń wstrzymano z powodu braku funduszy z budżetów centralnego i miejscowego.

Państwo wspiera też poszczególne placówki sanatoryjno-uzdrowiskowe i wypoczynkowe dla dzieci. Istnieje urzędowa lista tego typu zakładów zwolnionych z podatku VAT. Wykaz obejmuje 23 placówki w obwodzie lwowskim, 10 — w zakarpackim i 8 — w iwano-frankowskim.

Jednym z instrumentów polityki regionalnej jest prawo wydawania licencji na prowadzenie działalności gospodarczej w dziedzinie turystyki. Do niedawna prawo to miała wyłącznie Państwowa Administracja Turystyczna. Na Ukrainie opracowano dokumenty, które uprawniają władze lokalne do przyznawania licencji, ale w zakresie ograniczonym do turystyki krajowej i wycieczek. Ponieważ większość podmiotów turystycznych ubiega się o licencję na więcej rodzajów działalności,

[4]Szerzej na ten temat w rozdziale III, poświęconym prawnym aspektom inwestycji.

można się obawiać, że rola miejscowych władz w procesie wydawania licencji nadal będzie znikoma.

Przy obecnej globalizacji gospodarczy rozwój Ukrainy Zachodniej jest w dużym stopniu określony zewnętrznymi czynnikami politycznymi, oddziałującymi zarówno na poziomie regionalnym, jak i krajowym. Wpływ tych czynników wynika z geopolitycznego położenia Ukrainy pomiędzy Rosją a krajami środkowej i zachodniej Europy. Mimo deklaracji władz ukraińskich, że polityka jest nakierowana na integrację ze społeczeństwem europejskim, w ostatnich latach można było zaobserwować wyraźne pogłębienie współpracy politycznej i gospodarczej z Rosją. Rosyjskie struktury gospodarcze od dawna aktywnie działają na rynku ukraińskim. Na terenie Ukrainy Zachodniej dotyczy to zwłaszcza przemysłu maszynowego i chemicznego.

Wpływ Rosji na rozwój branży turystycznej na Ukrainie Zachodniej przejawia się zwłaszcza w dość istotnie zwiększonym w ostatnich latach napływie rosyjskich turystów. Znów przyjeżdżają oni do uzdrowisk: Truskawca, Morszyna i innych, jak również do górskich miejscowości wypoczynkowych, obleganych zwłaszcza zimą. Wzrasta też liczba Rosjan przyjeżdżających w celach służbowych. Istnieją przesłanki do lokowania rosyjskiego kapitału w branżę turystyczną na Ukrainie, zwłaszcza w przemysł hotelarski. Sprzyja temu to, że większość rosyjskiej ludności zamieszkującej pogranicze zachodnioukraińskie pracuje w branży usługowej, także w turystyce.

Należy jednak pamiętać o specyfice Ukrainy Zachodniej, która w odróżnieniu od innych regionów, do 1939 roku pozostawała pod silnym i stabilnym oddziaływaniem krajów europejskich, przynależąc w różnych okresach historycznych do Polski, Austro-Węgier i Czechosłowacji. Dlatego ludność miejscowa jest bardziej nastawiona na integrację gospodarczą z krajami europejskimi, zwłaszcza sąsiedzkimi, niż z Rosją.

Także przygraniczne państwa środkowoeuropejskie są zainteresowane długotrwałymi stosunkami gospodarczymi z Ukrainą Zachodnią. Ich podstawą są racje ekonomiczne oraz uwarunkowania historyczne i tradycje współpracy. Kraje te, przede wszystkim Polska, mimo integracji z Unią Europejską, pragną zachować stabilne kontakty gospodarcze z przygranicznymi regionami Ukrainy, które są dla nich atrakcyjnym rynkiem zbytu towarów przemysłowych i spożywczych.

Jednym z najważniejszych czynników zewnętrznych oddziałujących na turystyczny sektor Ukrainy Zachodniej jest poszerzenie Unii Europejskiej. Skutkiem tego może być zwiększenie roli granicy z państwami UE. Ma to szczególne znaczenie dlatego, że właśnie z krajów sąsiedzkich, w tym Polski i Słowacji, na Ukrainę Zachodnią przyjeżdża najwięcej turystów zagranicznych. Wydarzenia polityczne ostatnich miesięcy pokazują, że kraje sąsiedzkie zrobią wszystko, by ich członkostwo w Unii Europejskiej nie stało się barierą dla rozwoju stosunków

gospodarczych z Ukrainą. W 2003 roku prezydenci Ukrainy i Polski osiągnęli porozumienie w zakresie wiz dla obywateli Ukrainy: są one bezpłatne, a wjazd na Ukrainę obywateli polskich jest bezwizowy.

Wyjazdami na Ukrainę Zachodnią są zainteresowani mieszkańcy krajów sąsiedzkich ze względu na historię tego regionu. Setki tysięcy Polaków urodziło się i mieszkało na tych terenach (do czasu zakończenia II wojny światowej). Znajdują się tam groby ich bliskich. Dlatego na Ukrainie Zachodniej, zwłaszcza w obwodzie lwowskim, aktywnie rozwija się tzw. turystyka nostalgiczna (sentymentalna).

W obwodach lwowskim i iwano-frankowskim są liczne zabytki bezpośrednio związane z polską kulturą i historią. Do szczególnie ważnych miejsc historycznych w obwodzie lwowskim należy zaliczyć Cmentarz Łyczakowski z grobami wybitnych Polaków — działaczy kultury i nauki, jak też polskie pomniki i cmentarze wojskowe. Nie mniejsze znaczenie mają miejsca kultu religijnego, jak katedra i kościoły rzymskokatolickie we Lwowie oraz w innych miastach obwodu.

Historia Ukrainy Zachodniej ma także ujemne aspekty polityczne. We wspólnej polsko-ukraińskiej przeszłości było szereg wydarzeń historycznych, które mogą być niekorzystnie interpretowane przez różne grupy polityczne i powodować napięcia w stosunkach między obydwoma krajami. Przykładem tego jest sprawa „polskich grobów wojskowych" na Cmentarzu Łyczakowskim. Zaostrzenie sytuacji w 2002 roku spowodowało rezygnację prezydentów Ukrainy i Polski ze spotkania we Lwowie.

Obwód zakarpacki obejmuje część węgierskich terenów etnicznych, zamieszkiwanych przez około 150 tys. Węgrów. Obecność mniejszości węgierskiej jest ważnym czynnikiem kształtowania sytuacji politycznej na Zakarpaciu. Znaczenie tego czynnika wzrosło w ostatnich latach ze względu na politykę zagraniczną państwa węgierskiego, nastawioną na wsparcie Węgrów mieszkających poza granicami kraju. Na Zakarpaciu dość liczna jest też mniejszość rumuńska i słowacka.

Na rozwój turystyki na Ukrainie Zachodniej oddziałuje nie tylko polityka państw sąsiedzkich, lecz także położonych znacznie dalej, między innymi Stanów Zjednoczonych, Kanady, Izraela, krajów zachodnioeuropejskich. Żyje tam sporo ludzi związanych z Ukrainą Zachodnią: przedstawicieli ukraińskiej diaspory, szczególnie licznej w Stanach i Kanadzie, gdzie zamieszkuje kilka milionów osób pochodzenia ukraińskiego. Są to potomkowie emigrantów, którzy opuszczali Ukrainę w różnych okresach: od końca XIX wieku do naszych czasów. Istnieją rozległe kontakty między ukraińską diasporą a mieszkańcami Ukrainy Zachodniej na polu nauki, oświaty i religii.

W Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Izraelu i krajach Europy Zachodniej jest dużo Żydów — potomków emigrantów z Ukrainy. Do 1939 roku liczba Żydów na terenie Ukrainy Zachodniej przekraczała 700 tys. Podczas II wojny światowej ta społeczność uległa zagładzie. Od końca XIX wieku do 1939 roku z terenu Galicji

wyjechało kilkaset tysięcy Żydów. Halickie i zakarpackie miasteczka to ojczyzna wielu wybitnych przedstawicieli kultury i nauki żydowskiej, laureatów Nobla, działaczy politycznych. Na Ukrainie Zachodniej znajdują się zabytki związane z kulturą żydowską. Organizacje żydowskie dokładają starań, by doprowadzić je do porządku, zwłaszcza cmentarze zniszczone w czasie drugiej wojny światowej.

Zachodnia Ukraina jako miejsce nostalgicznej turystyki jest również interesująca dla ludności germańskiej, ponieważ do roku 1939 było tam sporo niemieckich kolonii wiejskich. Galicja i Zakarpacie przez dłuższy czas wchodziły w skład monarchii austro-węgierskiej. Ponadto istnieją niemieckie i austriackie cmentarze z czasów I i II wojny światowej. O zainteresowaniu krajów niemieckojęzycznych świadczą intensywne kontakty naukowe Niemiec i Austrii z Ukrainą Zachodnią.

Ze względu na całokształt czynników przyrodniczych, ekonomicznych i społecznych oddziałujących na rozwój turystyki, obwody: iwano-frankowski, lwowski i zakarpacki można zaliczyć do najbardziej uprzywilejowanych na Ukrainie. Zaletą jest też położenie przygraniczne i obecność mniejszości etnicznych: Polaków, Rosjan, Węgrów i Rumunów, co przyczyniło się do lokalizacji we Lwowie i Użhorodzie konsulatów Polski, Węgier, Słowacji, Rosji i innych krajów. Istnienie konsulatów to dodatkowy czynnik sprzyjający rozwojowi turystyki zagranicznej. Niekorzystnym czynnikiem jest natomiast niedostateczna liczba przejść granicznych i słabo rozwinięta infrastruktura graniczna.

Pod względem rozwoju branży transportowej, w tym gęstości sieci dróg samochodowych i kolejowych, region południowo-zachodni wyprzedza większość regionów Ukrainy. Przez jego terytorium biegną odcinkami drogi międzynarodowe: E 40 Kijów – Szeginie, E 50 Użhorod – Donieck, E 372 Lwów – Rawa Ruska, E 472 Lwów – Stryj, E 573 Użhorod – Czop. Mimo to ogólny stan branży transportowej jest niezadowalający. Większość dróg nie odpowiada standardom międzynarodowym. Odczuwa się zwłaszcza niedostatek dróg na terenach górskich.

Obwody karpackie cechują sprzyjające turystyce warunki klimatyczne. Klimat jest umiarkowany, kontynentalny, z ciepłą zimą i niezbyt gorącym, wilgotnym latem. Szczególnie dobre warunki klimatyczne ma Zakarpacie Nizinne, stanowiące część Wielkiej Niziny Węgierskiej. Klimat jest tu dość specyficzny i wyjątkowo ciepły wskutek oddziaływania Karpat, chroniących ten obszar przed północnymi i północno-wschodnimi wiatrami.

Kolejnym czynnikiem ważnym dla rozwoju turystyki w regionie jest bogactwo złóż wód mineralnych. Znajduje się tu około 800 źródeł, zaliczanych do różnych typów balneologicznych. Wyróżnia się zwłaszcza obwód zakarpacki, w którym rozpoznano ponad 360 źródeł wód mineralnych o wydajności ogólnej około 10 tys. m^3 na dobę. Występują też źródła wód termalnych oraz spore zasoby leczniczych szlamów i ozokerytu. Zasoby wód mineralnych wystarczyłyby na roczną kurację ponad 7 mln osób. Niestety, obecne wykorzystanie źródeł nie przekracza

15%. W połączeniu z dogodnymi warunkami klimatycznymi, zasoby te stwarzają doskonałą bazę do rozwoju działalności uzdrowiskowej.

Znaczną część regionu zajmują tereny wysokogórskie, wśród nich Karpaty z najwyższym szczytem w kraju: Howerlą (2 061 m n.p.m.). Malownicze krajobrazy, unikatowe formy rzeźby górskiej stwarzają doskonałe tło do wypoczynku. Możliwości uprawiania sportów zimowych w Karpatach są bezkonkurencyjne na Ukrainie. Skaliste szczyty Czarnohory (m. in. stoki Howerli i Pietrosa), niektóre grzbiety w obwodach iwano-frankowskim i lwowskim oraz Marmoroski Masyw Krystaliczny na Zakarpaciu są dogodne do wspinaczki górskiej.

Południowo-zachodnie pogranicze to najbardziej zalesiony region na Ukrainie: 50% terenów obwodu zakarpackiego pokrywają lasy. W obwodzie iwano-frankowskim wskaźnik zalesienia wynosi 40%, w lwowskim — 25%. Na obszarach nie zmienionych pod wpływem działalności człowieka utworzono parki narodowe i rezerwaty przyrody. Obecnie na całym terenie jest sześć parków narodowych: Huculszczyzna, Jaworowski, Karpacki, Beskidy Skolskie, Synewirski i Użański.

Omawiany obszar jest dogodny do uprawiania turystyki wodnej. W górach rozpoczynają bieg rzeki: Prut, Czeremosz i Cisa (dorzecze Dunaju); przepływa tędy Dniestr — jedna z największych rzek Ukrainy i Europy. W północnej części obwodu lwowskiego płynie Bug (dorzecze Wisły).

Jest to także region zaliczany do najbogatszych w kraju pod względem zasobności w zwierzynę. Polować można na terenie całych Karpat. Gęstość występowania zwierząt łownych od dwóch do pięciu razy przekracza podobne wskaźniki w sąsiednich regionach. Po stworzeniu dogodnych warunków obszar ten ma szanse zyskania renomy łowisk myśliwskich o światowym znaczeniu.

W regionie są dostateczne zasoby ludzkie, mimo niższego wskaźnika zatrudnienia niż we wschodnich, przemysłowych obwodach Ukrainy. Szczególnie gęste jest zaludnienie na Podkarpaciu, wzdłuż Dniestru i w strefie największych miast. Na tego typu obszarach, także na terenach wiejskich, przekracza nawet 80–100 osób na kilometr kwadratowy. Wysoki wskaźnik zaludnienia charakteryzuje rejony: pustomycki, samborski i stryjski (obwód lwowski) oraz kałuski, kołomyjski, śniatyński i tyśmienicki (obwód iwano-frankowski). Podobne parametry cechują nizinne rejony obwodu zakarpackiego. Cała część górska natomiast jest najsłabiej zaludniona na Ukrainie.

Poziom rozwoju gospodarczego jest nieco niższy niż średnio w kraju. Jedynie obwód lwowski skupia znaczący potencjał przemysłowy (branża petrochemiczna, chemiczna, maszynowa, spożywcza, materiałów budowlanych itp.). Słabo rozwinięta gospodarka ma jednak swoje zalety: stan ekologiczny jest o wiele lepszy niż w pozostałych częściach kraju. Przemysł ma przed sobą sporo zadań. Główne zasoby produkcyjne, co dotyczy także zakładów branży spożywczej, lekkiej i obróbki drewna, są zużyte i przestarzałe. Konieczne są więc przekształcenia strukturalne

sektora przemysłowego. Modernizacja całej gospodarki wymaga sporych inwestycji, także w branży turystycznej.

Liczne problemy gospodarcze, z którymi boryka się region, to jeden z powodów niedostatecznego wykorzystania dogodnego położenia geopolitycznego. Obwody: iwano-frankowski i zakarpacki, położone w samym centrum Europy, na tle większości regionów Ukrainy cechuje najniższy wskaźnik bezpośrednich inwestycji zagranicznych w gospodarce.

Podsumowując uwarunkowania zewnętrzne warto podkreślić, że specyfika regionu wiąże się z jego rozwojem historycznym i oddziaływaniem nań w różnych okresach rozmaitych czynników społecznych, politycznych i kulturowych. Części obwodów: lwowskiego, iwano-frankowskiego i zakarpackiego należały w przeszłości do różnych państw Europy Środkowej. Odcisnęło to charakterystyczne piętno nie tylko na ich historii, ale także na kulturze i gospodarce. Ludność obwodów południowo-zachodnich konsekwentnie popiera integrację polityczną z Unią Europejską. Mentalność mieszkańców obwodów: iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpackiego pozwala ich zaliczyć do najbardziej „europejskich" na Ukrainie. Możliwość przyszłej integracji Ukrainy ze społeczeństwem europejskim stwarza nowe perspektywy dla turystyki zagranicznej.

2. Endogeniczne warunki i możliwości rozwojowe sektora turystyki

Przedstawione na poprzednich stronach wybrane aspekty geopolityczne i regionalne stanowią zewnętrzne uwarunkowania rozwojowe, leżące poza sferą turystyczną. Na możliwości rozwoju omawianej dziedziny wpływają też czynniki wewnętrzne, wynikające ze stanu samej gospodarki turystycznej. Zawarta w tej części szersza diagnoza sektora turystyki ma na celu wskazanie ważniejszych endogenicznych uwarunkowań rozwojowych.

2.1. Tendencje w turystyce przyjazdowej

Przyjazdy turystów na Ukrainę rozwijają się stabilnie, zgodnie ze światowymi tendencjami i prognozami Światowej Organizacji Turystyki. Wzrost liczby turystów obserwuje się od 2000 roku. W 2002 roku Ukrainę odwiedziło 12,8 mln cudzoziemców, w tym 6,3 mln turystów, 4,2 mln osób w ruchu przygranicznym, 0,6 mln personelu obsługującego oraz 1,7 mln podróżujących tranzytem.

Tabela 1

Turyści zagraniczni na Ukrainie w latach 2001–2002

Wyszczególnienie	2001	2002		2001=100 %
	liczba tys.	liczba tys.	%	
Turyści zagraniczni ogółem	**5791,3**	**6326,3**	**100**	**109**
w tym obywatele:				
Federacji Rosyjskiej	3016,3	2850,5	45	95
Mołdowy	1136,2	1217,1	19	107
Węgier	337,6	619,7	10	184
Białorusi	441'2	579,5	9	131
Polski	245,3	377,6	6	154
Innych krajów	614,7	681,9	11	110

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

Rys. 3. Przyjazdy turystów zagranicznych na Ukrainę z głównych rynków w 2002 roku

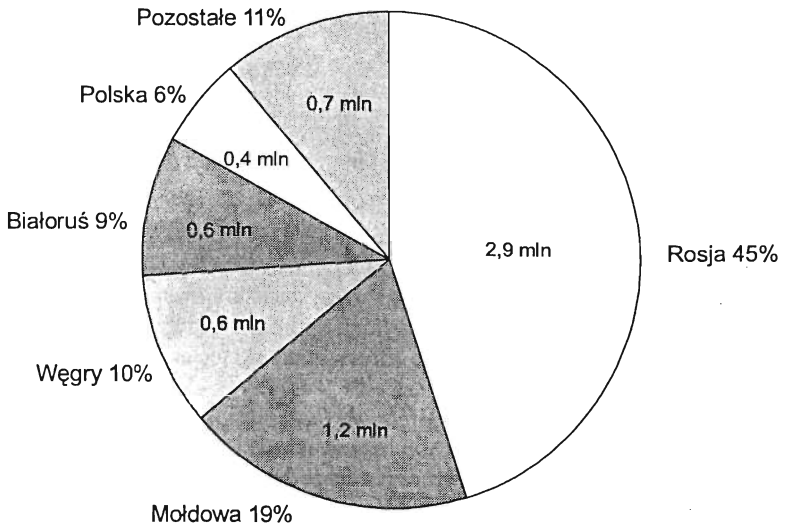

Źródło: Państwowa Administracja Turystyczna.

Liczba turystów zagranicznych w 2002 roku wzrosła o 9%, mniej jednak niż w roku 2001 (31%). Zwraca uwagę duży spadek liczby przyjazdów z Rosji. Najwięcej turystów zagranicznych przyjechało z Rosji i Mołdowy; ponadto wyróżniały się: Białoruś, Węgry i Polska.

Z państw sąsiadujących z Ukrainą Zachodnią najwięcej turystów w 2002 roku przyjechało na Ukrainę z Węgier (619 tys.), Polski (377,6 tys.), Słowacji (33,6 tys.) oraz Rumunii (24,4 tys.). W ostatnich latach liczba przyjazdów z Węgier i Polski rosła, a z Rumunii i Słowacji — malała.

Wyodrębnienie danych dotyczących turystów przyjeżdżających z poszczególnych krajów do obwodów zachodnioukraińskich nie jest możliwe, gdyż Państwowa Administracja Turystyczna publikuje tylko informacje dla całej Ukrainy. Rejestracja cudzoziemców następuje podczas przekraczania granicy; ich docelowe miejsca podróży (obwód, rejon, miejscowość) nie są notowane przez państwowe urzędy statystyczne[5].

W statystyce ukraińskiej najszerzej przedstawiany jest segment ruchu turystycznego, który tworzą osoby obsłużone przez biura podróży i podobne podmioty działalności gospodarczej (touroperatorzy, agencje turystyczne itp.). W dalszej części niniejszego rozdziału analizy będą dotyczyć tego właśnie segmentu.

Z rysunku 5 wynika, że w omawianym pięcioleciu na rynku ukraińskim notuje się wzrost liczby turystów zagranicznych, turystów krajowych oraz wycieczkowiczów obsługiwanych przez biura podróży i podobne podmioty działalności gospodarczej. Najbardziej widoczne było to w segmencie wycieczkowiczów[6].

---

[5] Ukraińska statystyka ruchu turystycznego opiera się na danych Państwowej Administracji Turystycznej (turystyka krajowa) oraz Państwowego Komitetu Granicy Ukrainy (turystyka zagraniczna). Oddzielną statystykę stanowią dane o turystach krajowych, zagranicznych i wycieczkowiczach, którzy są obsługiwani przez biura podróży i podobne podmioty działalności gospodarczej (touroperatorzy i agencje turystyczne) składające sprawozdania ze swojej działalności.

[6] Na Ukrainie rozróżnia się turystykę międzynarodową (zagraniczną) i wewnętrzną (krajową). Do międzynarodowej należą: turystyka wyjazdowa mieszkańców Ukrainy do innych państw oraz turystyka przyjazdowa – podróże w granicach Ukrainy osób, które nie mieszkają stale na jej terytorium. Turystyka krajowa obejmuje podróże w granicach terytorium ukraińskiego obywateli Ukrainy i osób stale mieszkających na jej terytorium. Wycieczkowicze (zwiedzający) to osoby, które korzystają z usług w zakresie organizacji podróży na terytorium Ukrainy, w czasie do 24 godzin, z udziałem przewodnika i po ustalonej trasie dla zapoznania się z zabytkami historii, kultury i natury, muzeami i innymi atrakcjami.

Rys. 4. Przyjazdy turystów z państw sąsiadujących z południowo-zachodnią Ukrainą w latach 1998–2002

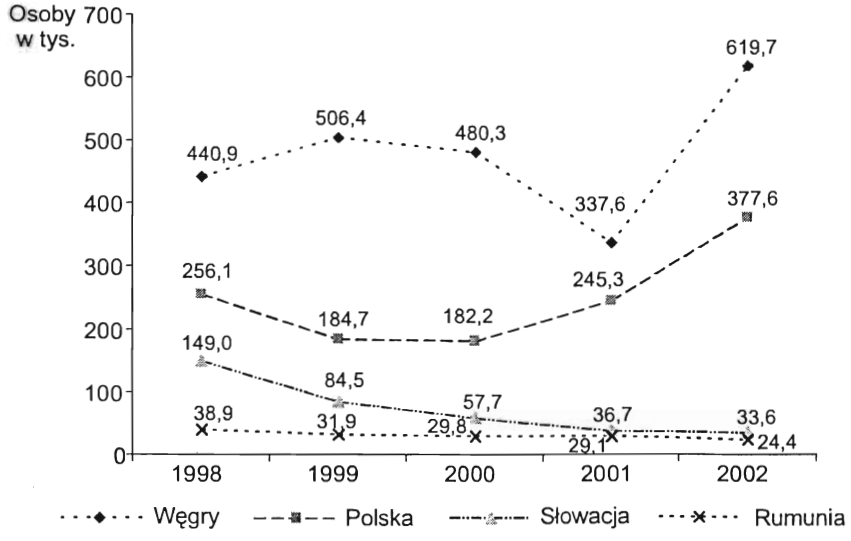

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

Rys. 5. Turyści obsłużeni przez biura podróży na Ukrainie w latach 1998–2002

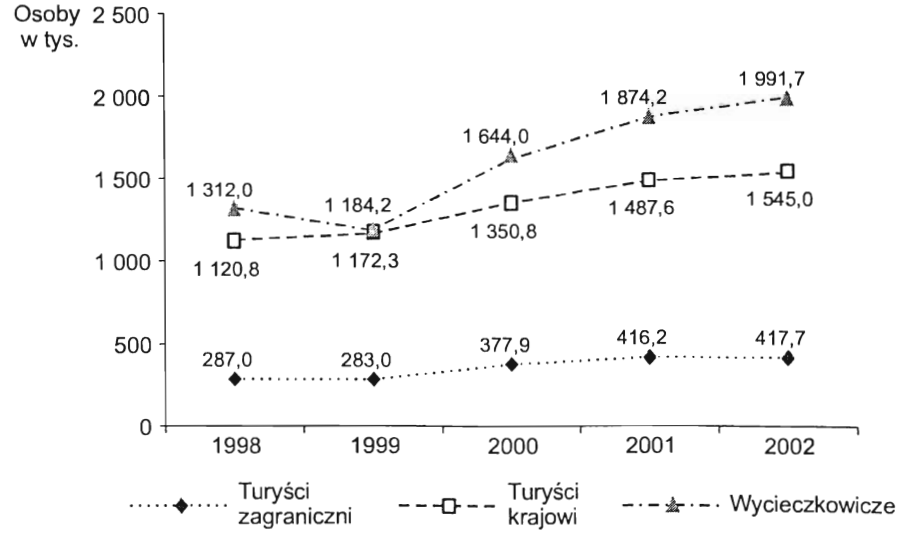

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

Na następnych stronach zamieszczono analizę trendów w ruchu turystycznym obsłużonym przez biura podróży w trzech badanych obwodach Ukrainy Zachodniej. Obejmuje ona zagranicznych i krajowych turystów oraz wycieczkowiczów w pięcioleciu 1998–2002.

Rys. 6. Turyści obsłużeni przez biura podróży w południowo-zachodniej Ukrainie w latach 1998–2002

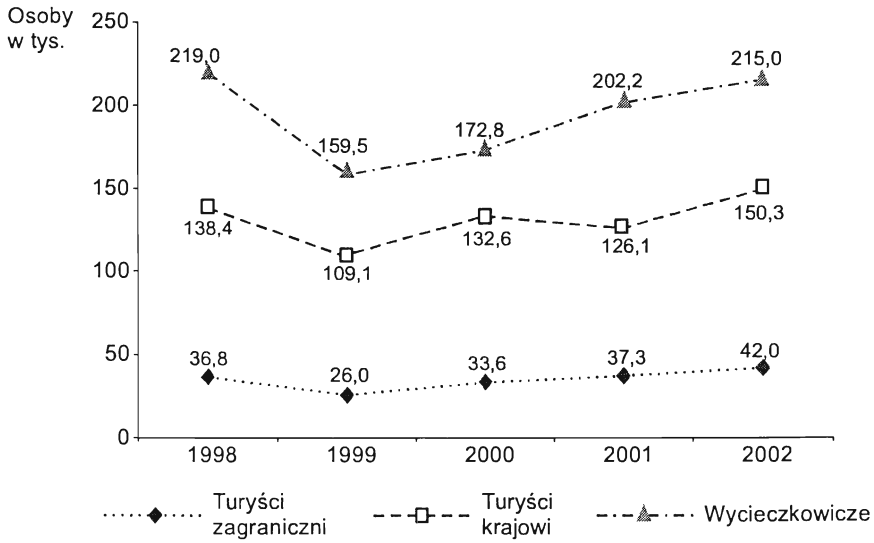

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

Dane statystyczne dotyczące południowo-zachodniej Ukrainy świadczą o stopniowym wzroście ruchu turystycznego po dość dużym spadku w roku 1999. Liczba obsłużonych turystów zagranicznych, którzy odwiedzili region w 2002 roku, wyniosła 10,1% ogółu turystów zagranicznych przyjeżdżających na Ukrainę. Średnie tempo wzrostu omawianego wskaźnika osiągnęło 5,9%. Zwiększyła się też liczba obsłużonych turystów krajowych. W roku 1999 wyniosła 109,1 tys., w 2000 — 132,6 tys., w 2002 — 150,2 tys. Średnie roczne tempo wzrostu to 3,7%. Liczba wycieczkowiczów w omawianym regionie osiągnęła prawie poziom z roku 1998, lecz średnie roczne tempo wzrostu w ciągu ostatnich pięciu lat nie przekroczyło 1,1%.

Rys. 7. Udział w ruchu krajowym turystów obsłużonych przez biura podróży w południowo-zachodniej Ukrainie (%)

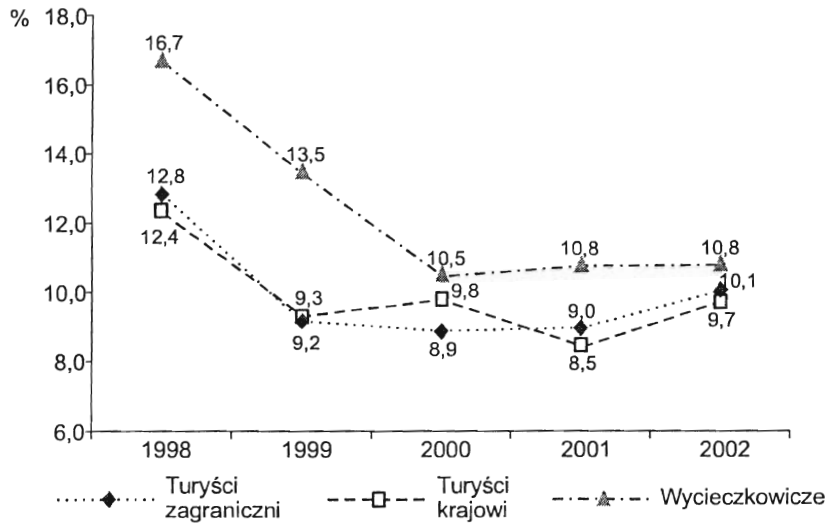

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

Rys. 8. Turyści obsłużeni przez biura podróży w obwodzie iwano-frankowskim w latach 1998–2002

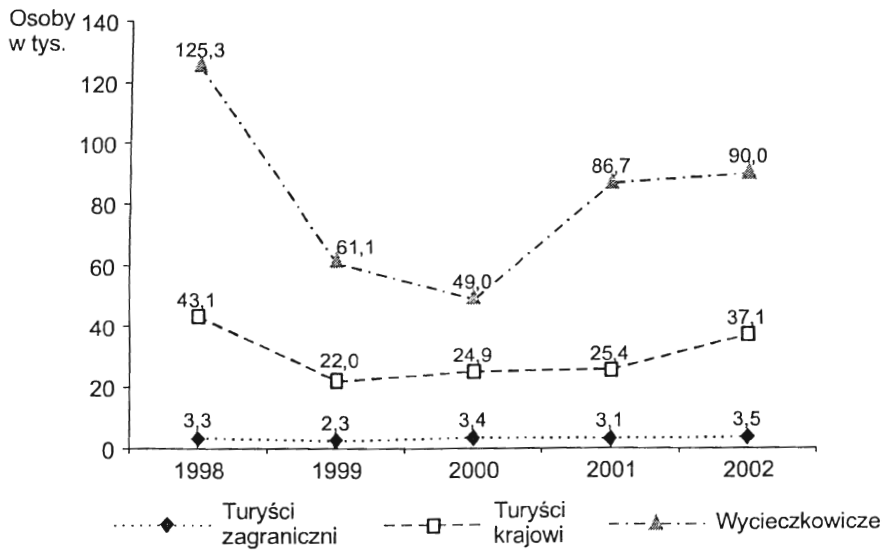

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

Udział turystów obsłużonych w obwodach południowo-zachodnich w ich ogólnej liczbie na Ukrainie zmniejszył się dość znacznie w porównaniu z rokiem 1998 (rys. 7). Spadek ten dotyczył wszystkich trzech segmentów: turystów krajowych i zagranicznych oraz wycieczkowiczów. Najbardziej widoczny był w grupie wycieczkowiczów.

W obwodzie iwano-frankowskim (rys. 8) liczba przyjazdów turystów zagranicznych i krajowych za pośrednictwem biur podróży wzrastała do 2002 roku bardzo wolno. Średnie tempo przyrostu liczby zagranicznych turystów wynosiło 5,3%, krajowych zaś — 3,0%. Liczba uczestników wycieczek spadła w okresie 1998–2000 dwu i półkrotnie, ale od 2001 roku wyraźnie się zwiększa. Wyniki tegoż roku wskazują, że w obwodzie obsłużono prawie dwa razy więcej wycieczkowiczów niż w roku 2000. Ich liczba nadal wzrasta.

W obwodzie lwowskim (rys. 9) liczba obsługiwanych turystów zagranicznych zwiększa się od 1999 roku, podobnie jak w innych obwodach. W roku 2002 omawiany wskaźnik wzrósł 1,6 razy. Liczby obsłużonych turystów krajowych i wycieczkowiczów osiągnęły apogeum w roku 2000. W następnym roku, jak wykazują dane statystyczne, liczebność omawianych segmentów nieco się zmniejszyła, a w 2002 — znów wzrosła: o 2,5 tys. turystów krajowych i o 1,3 tys. wycieczkowiczów.

Rys. 9. Turyści obsłużeni przez biura podróży w obwodzie lwowskim w latach 1998–2002

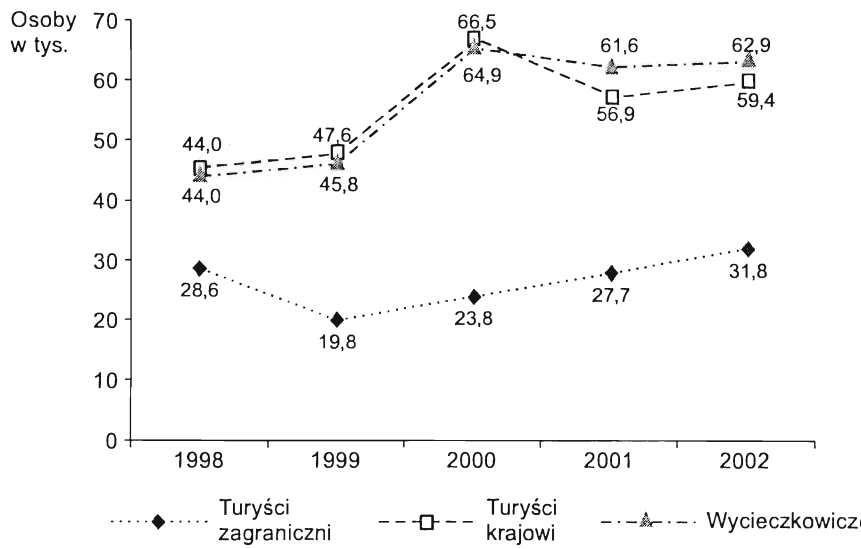

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

Rys. 10. Turyści obsłużeni przez biura podróży w obwodzie zakarpackim w latach 1998–2002

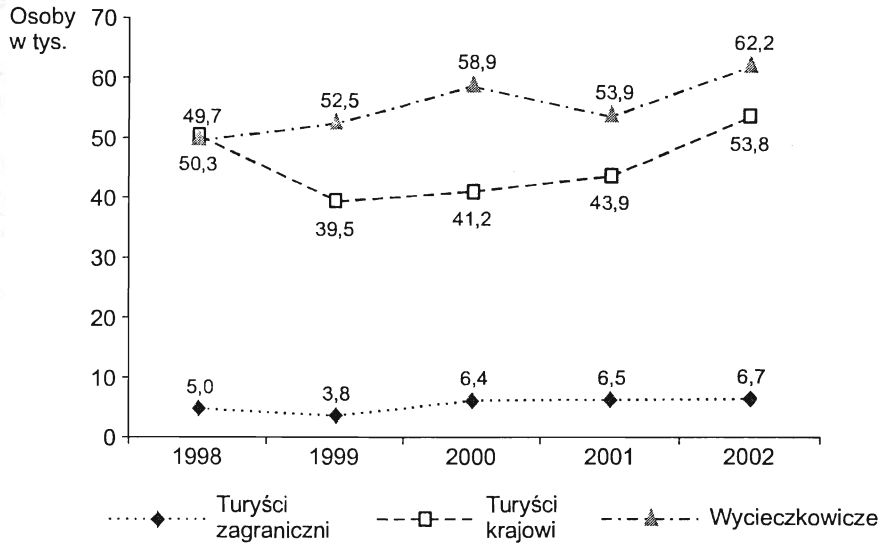

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

W obwodzie zakarpackim (rys. 10) liczba turystów zagranicznych obsługiwanych przez biura podróży od roku 1999 wykazuje tendencję wzrostową. Średnie tempo wzrostu wynosiło 12,2%. W turystyce krajowej było o wiele mniejsze: 3,0%. Liczba wycieczkowiczów wykazuje natomiast ciągłe zmiany: to wzrasta, to znów spada. Nie oddziałuje to jednak w sposób istotny na tempo wzrostu, którego średni wskaźnik w ciągu ostatnich pięciu lat kształtował się na poziomie 6,2%.

2.2. Elementy regionalnej gospodarki turystycznej

Walory i atrakcje turystyczne

Analiza gospodarki turystycznej w południowo-zachodnich obwodach Ukrainy wskazuje, że opiera się ona na aktywnym wykorzystaniu zasobów naturalnych i historyczno-kulturowych, odpowiednich do tworzenia regionalnych produktów turystycznych. Do tych zasobów należą zwłaszcza:

- Złoża wód mineralnych w regionach karpackim i roztocko-opolskim; dzięki nim powstały liczne zespoły uzdrowiskowe o znaczeniu krajowym i międzynarodowym: w Truskawcu, Morszynie, Niemirowie oraz w strefie swalawsko-mukaczewskiej.

- Atrakcyjne warunki morfologiczne i bioklimatyczne, na które składają się: górskie i wyżynne ukształtowanie terenu oraz cechy klimatyczne sprzyjające atrakcyjności regionu i jego przydatności do wypoczynku letniego, lecznictwa uzdrowiskowego, turystyki narciarskiej i pieszej.
- Znaczna powierzchnia chronionych krajobrazów naturalnych w postaci rezerwatów przyrody oraz parków narodowych i krajobrazowych, umożliwiających rozwój różnych form turystyki ekologicznej.
- Liczne obiekty zabytkowe zaliczane do dziedzictwa historycznego, kulturowego i architektonicznego, w połączeniu z zachowanymi tradycjami etnograficznymi pozwalające przyciągnąć znaczną liczbę turystów nastawionych na turystykę kulturową i etniczno-sentymentalną.

Obecność tych i innych zasobów decyduje o specjalizacji turystycznej poszczególnych obwodów na rynku krajowym i międzynarodowym. Za przykład może służyć wizerunek znanych na całą Ukrainę uzdrowisk w obwodach lwowskim i zakarpackim, ukształtowany dzięki unikatowym zasobom wód mineralnych. Stolice obwodów: Lwów, Użhorod i Iwano-Frankowsk, oraz mniejsze miasta: Żółkiew, Drohobycz, Mukaczewo, Chust, Halicz i Kołomyja, swoją atrakcyjność turystyczną opierają na cennych zabytkach historii i kultury.

Specyficzne walory i rozbudowana infrastruktura powodują, że obwody: iwano-frankowski, lwowski i zakarpacki w okresie zimowym są „monopolistami" w skali kraju, jeśli chodzi o możliwości uprawiania narciarstwa. Także położenie przygraniczne zwiększa potencjał turystyczny trzech obwodów. Szczególne znaczenie ma sąsiadowanie z czterema krajami europejskimi oraz położenie w korytarzu tranzytowym z Ukrainy do krajów Europy Środkowej, Zachodniej i Południowej. Dzięki tym czynnikom omawiane obwody zaliczają się do pierwszej szóstki o najwyższych wskaźnikach w zakresie turystyki przyjazdowej. Dwadzieścia trzy osobowe przejścia graniczne sprzyjają dużemu natężeniu tranzytowego ruchu turystycznego. Rozbudowywana stopniowo sieć międzynarodowych dróg samochodowych i kolejowych przebiegających przez obwody lwowski i zakarpacki zwiększa dostępność regionu na kontynencie.

Struktura przestrzenna turystycznych zasobów przyrodniczych i kulturowych na Ukrainie Zachodniej wykazuje swoisty, mozaikowaty charakter. Region obejmuje masywy karpackie: Beskidy Wschodnie, Pokucie, Gorgany, Czarnohorę, pasma Połonińskie, Wierchowińskie i Wulkaniczne oraz Nizinę Zakarpacką, wyżyny Podkarpacką i Roztoczańsko-Opolską, Nadbuże i Naddniestrze. Eksploatowane obecnie źródła mineralne są skoncentrowane na Środkowym Podkarpaciu, w Karpatach Wulkanicznych i na Roztoczu. Słabo wykorzystywane są mineralne i termalne wody na Nizinie Zakarpackiej, w Gorganach i w Beskidach Skolskich.

Specyfiką regionu jest to, że około 40% powierzchni trzech obwodów zajmują tereny górskie, a nawet wysokogórskie. Dwadzieścia z czterdziestu siedmiu rejo-

nów ma status górskich. Niestety, bioklimatyczny, etnograficzny i krajobrazowy potencjał terenów górskich nie jest dostatecznie i równomiernie wykorzystywany. Do najintensywniej użytkowanych turystycznie w obwodzie lwowskim zaliczane są doliny Oporu i górnego Dniestru; w iwano-frankowskim — doliny Świcy i Prutu; w zakarpackim — doliny Uża, Latoricy, Cisy Czarnej i Białej oraz pasmo połonińsko-czarnohorskie. Słabo natomiast są wykorzystywane walory narciarskie, wypoczynkowe i specjalistyczne doliny górnego Stryja oraz Bieszczadów w obwodzie lwowskim, dolin Łomnicy i Bystrzycy oraz Gorganów — w obwodzie iwano-frankowskim, dolin Tereswy, Borżawy i Szopurki — w zakarpackim.

Koncentracja obiektów zaliczanych do dziedzictwa historycznego i kulturowego jest na Ukrainie Zachodniej najwyższa w kraju. Są to zabytkowe zespoły architektoniczne w miastach historycznych, obiekty sakralne (w tym cerkwie drewniane), pałace, zamki, zabytki archeologiczne, pomniki, muzea, ośrodki etnograficzne (rzemiosło ludowe, folklor). Szeroki wybór atrakcji kulturalnych może być podstawą do organizowania różnorodnych wycieczek kulturoznawczych dla turystów z Węgier i Polski — zarówno tematycznych o wąskiej specjalizacji, jak kompleksowych, uwzględniających urozmaicony wachlarz zainteresowań. Niestety, obecny stan i dostępność komunikacyjna wspomnianych obiektów często pozostawiają wiele do życzenia. Rekonstrukcji wymagają zabytki historyczno-architektoniczne Żółkwi, Drohobycza, Bełza oraz zamki w Podhorcach, Złoczewie, Niewicku i Haliczu. Słaba jest dostępność turystyczna znanych zabytków archeologicznych: Plisneńska, Stilska i Urycza, ośrodków rzemiosł ludowych (Gawareczyna), licznych zespołów sakralnych, obiektów drewnianej architektury wiejskiej na terenach górskich. Niedostateczny jest też stopień wykorzystania zabytków oraz zakres przedsięwzięć zmierzających do zachowania obiektów szczególnie atrakcyjnych dla turystów zagranicznych. Dotyczy to przede wszystkim polskich obiektów historycznych i sakralnych, tradycyjnej zabudowy osadniczych kolonii i cmentarzy niemieckich, żydowskich obiektów sakralnych oraz pamiątek z okresu pierwszej i drugiej wojny światowej.

Analizy potencjału przyrodniczego i kulturowego w poszczególnych obwodach wykazują nie wykorzystane w pełni możliwości. W obwodzie zakarpackim, który charakteryzuje się najwyższym spośród rozpatrywanych obwodów potencjałem zasobów, są liczne możliwości stworzenia nowych ośrodków turystyczno-uzdrowiskowych oraz regionalnych produktów markowych. Można tam wyodrębnić kilka kierunków efektywnego wykorzystania zasobów do tradycyjnych i nowych form turystyki. Baza balneologiczna branży uzdrowiskowej — kluczowej dla Zakarpacia — może być rozszerzona przez spożytkowanie źródeł wód termalnych znajdujących się na Nizinie Zakarpackiej (Berehowo, Winohradów). Zasoby te są obecnie słabo eksploatowane, gdy na sąsiednich Węgrzech stanowią podstawę markowych produktów oferowanych na europejskim rynku.

Obwód zakarpacki cechuje jeden z najwyższych wskaźników terenów chronionych na Ukrainie Zachodniej. Zarówno Użański Park Narodowy, stanowiący część Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie", jak i poszerzony Karpacki Rezerwat Biosfery są niedostatecznie wykorzystywane do rozwoju turystyki ekologicznej, poznawczej i specjalistycznej. W rejonach Chust i Swalawa powinny powstać parki krajobrazowe, potrzebne zwłaszcza w gęsto zaludnionych regionach.

Obwód zakarpacki ma największą powierzchnię terenów górskich, w tym wysokogórskich łąk zwanych połoninami. Niestety, tereny te są słabo wykorzystywane na potrzeby turystyki górskiej i jej ekstremalnych form, których rozwinięcie wymaga zagospodarowania szlaków pieszych zgodnie z wymogami europejskimi i rozbudowy sieci schronisk.

Niedostatecznie wykorzystuje się też różnorodność etniczną mieszkańców Zakarpacia: Ukraińców, Węgrów i Słowaków, oraz różnorodny folklor ukraiński na obszarach górskich. Czynnik ten może być spożytkowany do stworzenia nowych produktów o charakterze etnograficznym. Doświadczenia w zakresie tego typu produktów mają instytucje turystyczne działające na Krymie.

W obwodzie lwowskim są także interesujące perspektywy wykorzystania zasobów turystycznych. Podobnie jak w obwodzie zakarpackim, należy w większym stopniu eksploatować zasoby balneologiczne Podkarpacia i Beskidów Skolskich. Zdaniem ekspertów, największe możliwości dają źródła w okolicach Schodnicy, Synowódzka Wyżnego i Korostowa, wokół których należy rozbudować infrastrukturę uzdrowiskową.

Dogodne warunki morfometryczne i klimatyczne do uprawiania sportów zimowych ma wiele obszarów w górskiej części obwodu lwowskiego. Wykorzystując je, można by zmniejszyć obciążenie obecnych ośrodków narciarskich: Sławska i Tysowca, położonych w obrębie Beskidów Skolskich. Stacje narciarskie można również lokalizować w innych miejscowościach o dobrych warunkach do uprawiania sportów zimowych, zwłaszcza w obrębie Wierzchniodniestrzańskich Beskidów i Stryjsko-Siańskiej Wierchowiny. Trasy narciarskie można też wytyczać na terenach wyżynnych, w tym niedaleko Lwowa, na Wyżynie Roztoczańsko-Opolskiej. Doświadczenia związane z rozwijaniem sportów zimowych na terenach wyżynnych mają przedsiębiorstwa turystyczne w Tomaszowie Lubelskim na polskim Roztoczu.

Niewykorzystany do rozwoju turystyki poznawczej i specjalistycznej pozostaje potencjał parków narodowych: „Jaworowskiego" na Roztoczu i "Beskidów Skolskich" oraz Siańskiego Parku Krajobrazowego. Słabo wykorzystuje się do aktywnych form turystyki cały masyw Bieszczadów Wschodnich (wspinaczka górska) oraz rzeki Stryj i Dniestr (turystyka wodna).

- dość wysoki udział obiektów typu hotelowego[8] (około 10% ogółu), przyjmujących około 8% wszystkich turystów obsługiwanych w kraju; wskaźnik wykorzystania bazy hotelarskiej jest jednak niski (19–22%);
- dostateczna liczba touroperatorów i agencji turystycznych: 8% liczby ogólnokrajowej w 2002 roku; miejscowe placówki obsługiwały wówczas ponad 9% całego ruchu turystycznego oraz ponad 8% turystów zagranicznych przyjeżdżających na Ukrainę, z tego 6% — w obwodzie lwowskim.

W 2003 roku w trzech obwodach południowo-zachodnich działało 250 zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych, liczących łącznie 40,7 tys. miejsc noclegowych. Aż 61 takich obiektów było nieczynnych (15% ogółu). Na bazę typu hotelowego składało się 158 obiektów liczących 12 tys. miejsc. Łącznie stanowiło to po około 9% wszystkich obiektów i miejsc noclegowych na Ukrainie. Największą bazę recepcyjną miał obwód lwowski, który skupiał 54% obiektów i 69% miejsc znajdujących się w omawianych obwodach. Turystyczna baza recepcyjna występowała w 190 miejscowościach. Wielkością bazy noclegowej wyróżniają się następujące rejony administracyjne: w obwodzie iwano-frankowskim — doliniański, kosowski i nadwórniański, lwowskim — drohobycki, jaworowski i skolski, zakarpackim — berehowski, irszawski, mukaczewski, pereczyński, rachowski, swalawski i tiaczowski.

Segment uzdrowiskowo-wypoczynkowy pozostaje wiodący w branży turystycznej na Ukrainie Zachodniej. Placówki balneologiczne i klimatoterapeutyczne zapewniają względnie wysoki poziom oferowanych usług leczniczych i uzupełniających. Potwierdzają to własne badania marketingowe, przeprowadzone w głównych centrach uzdrowiskowych regionu: Truskawcu, Morszynie, Lubiniu Wielkim, Swalawie i Jaremczu.

W ostatnich latach znów rośnie — po okresie słabego popytu — zainteresowanie turystów pobytami w pensjonatach i ośrodkach wypoczynkowych we wszystkich trzech badanych obwodach. Stopień wykorzystania miejsc w sanatoriach i innych placówkach wypoczynkowych regionu jest 1,5–2 razy wyższy niż średnio w kraju. Mimo to istnieją problemy związane z sezonowością wykorzystania bazy sanatoryjno-uzdrowiskowej oraz efektywnością pracy wymienionych placówek.

[8]Przedsiębiorstwa gospodarki hotelowej (hotele i podobne obiekty, dawniej hotele i miejsca krótkookresowego zakwaterowania) są to wydzielone organizacyjnie zakłady, podlegające jednemu kierownictwu, liczące siedem lub więcej pokoi, dzielące się na kategorie według zakresu wyposażenia i świadczonych usług. Do zakładów gospodarki hotelowej są zaliczane hotele, motele i kempingi.

W celu przezwyciężenia trudności konieczne są:

- rozwój i modernizacja zaplecza technicznego sanatoriów i pensjonatów leczniczych (sanacja bazy noclegowej i gastronomicznej, poprawa jakości usług leczniczych i wyposażenia sportowo-rekreacyjnego, poszerzenie zakresu oferowanych usług bytowych);
- rozszerzenie i rekonstrukcja sieci placówek wypoczynkowych, budowa nowych obiektów o wysokim komforcie i niewielkiej liczbie miejsc, rozszerzenie usług rekreacyjno-sportowych w wymienionych placówkach; aż 60% obiektów wypoczynkowych wymaga generalnych remontów i modernizacji;
- usunięcie barier związanych z rozproszoną własnością bazy uzdrowiskowo-wypoczynkowej (resorty, kasy branżowe, związki zawodowe), niezadowalającym zarządzaniem spowodowanym brakiem odpowiednio wyszkolonej kadry oraz niedostateczną działalnością informacyjną i marketingową na rynku regionalnym i krajowym.

Dla wielu obszarów wypoczynkowo-uzdrowiskowych, zwłaszcza w rejonie Skola, Jaremcza, Drohobycza, Miżhirii i Swalawy, ważnym zadaniem na przyszłość jest wydłużenie sezonu użytkowania oraz podwyższenie standardu placówek recepcyjnych i usługowych. Obecnie około 10–30% placówek nie funkcjonuje lub działa okresowo, jeden lub dwa miesiące w roku. Ponadto budowa niektórych obiektów uzdrowiskowych i wypoczynkowych ciągnie się od lat lub została zaniechana. Pilną potrzebę modernizacji zaplecza technicznego zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych potwierdzają wywiady z przedstawicielami władz lokalnych przeprowadzone w ramach własnych badań marketingowych.

Zróżnicowana jest struktura przestrzenna placówek uzdrowiskowych i wypoczynkowych. W obwodzie lwowskim i iwano-frankowskim istnieje sieć miejscowości turystycznych o znacznej koncentracji takich obiektów. W obwodzie lwowskim dotyczy to zwłaszcza: Truskawca (35 placówek), Morszyna (18), dolin rzek Opór i Stryj (Sławsko) oraz Roztocza (Niemirów); w obwodzie iwano-frankowskim — miejscowości w obrębie tzw. Wielkiego Jaremcza (Jaremcze, Mikuliczyn i Worochta), jak również Kosowa, Szeszorów i Doliny. W obwodzie zakarpackim baza turystyczno-recepcyjna jest rozproszona na całym obszarze; większe skupiska placówek sanatoryjno-uzdrowiskowych występują tylko w niektórych kurortach, jak Polana, Syniak i Czynadiewo, a obiektów wypoczynkowych — w dolinie rzeki Uż i w Miżhirii.

Można zaobserwować dwie główne tendencje w lokalizowaniu nowych obiektów uzdrowiskowych i wypoczynkowych:

- sytuowanie ich w tradycyjnych centrach i miejscowościach recepcyjnych, gdzie w ten sposób następuje powiększenie bazy turystycznej oraz zwiększenie pojemności istniejących placówek uzdrowiskowych w wyniku ich

modernizacji i rozbudowy; prowadzi to do dalszej koncentracji przestrzennej obiektów (Truskawiec, Sławsko, Jaremcze);
- zagospodarowanie zupełnie nowych terenów i miejscowości o wysokim potencjale zasobów i dogodnym dostępie (Schodnica, Polanica, Berehowo).

Oddzielnie należy rozpatrywać zagospodarowanie na potrzeby turystyki specjalistycznej. Do niektórych jej rodzajów często wykorzystuje się bazę recepcyjną ośrodków wypoczynkowych. Istnieje też rozbudowana infrastruktura narciarstwa wysokogórskiego. Na przykład w 2003 roku działało ogółem 51 wyciągów narciarskich: w obwodzie lwowskim — 25, zakarpackim — 17, iwano-frankowskim — 9. Najdłuższy wyciąg, liczący 2,7 km, znajduje się na górze Trościan (Sławsko), a na Zakarpaciu 6 wyciągów ma po 1,0 km długości.

Do tradycyjnych problemów karpackich ośrodków narciarskich należą: przestarzałe wyposażenie wyciągów, niedostateczna dostępność komunikacyjna, słabo rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna. Pierwszoplanowym zadaniem w wielu centrach narciarskich jest odnowienie wyposażenia i unowocześnienie bazy usługowej. Jednym z kierunków modernizacji istniejących ośrodków narciarskich może być ich przekształcenie w nowoczesne i kompleksowo zagospodarowane górskie stacje sportów zimowych, obejmujące zespół wyciągów oraz obiekty noclegowe i gastronomiczne. Przykładem jest nowoczesny kompleks turystyczny „Bukowel" w rejonie Jaremcza.

Omawiany region tradycyjnie przyciąga też turystów uprawiających bardziej specjalistyczne formy turystyki: pieszą, rowerową, wodną, wędkarską, myśliwską, jeździecką i wspinaczkową. Ogólna długość szlaków pieszych wynosi kilkaset kilometrów, nie ma jednak na ten temat dokładnych informacji, poza danymi o długości tras w obrębie parków narodowych i Karpackiego Rezerwatu Biosfery. Szlaki piesze wymagają oznakowań, których na ogół nie ma lub są przestarzałe. Brakuje też wyposażonych miejsc wypoczynku: schronów, szałasów, kolib itp. Jest to szczególnie ważne przy pieszych trasach turystycznych na szczyty Czarnohory oraz przy popularnych wśród turystów ścieżkach turystycznych w Pasmie Połonińskim, Gorganach i Beskidach.

Turystyka rowerowa cieszy się powodzeniem dopiero od kilku lat, odkąd upowszechniły się rowery górskie. Liczba chętnych do uprawiania tej formy turystyki i łączenia z nią wypoczynku czynnego rośnie z roku na rok. Przystosowanych i oznakowanych tras rowerowych jest jednak zbyt mało (głównie w okolicach Skola i Jaremcza)

Na szczególną uwagę zasługuje turystyka wodna, która przeżywa w regionie swoisty renesans. Wzrost zainteresowania spływami po rzekach górskich notowano w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Pojawienie się nowoczesnego sprzętu (kajaki, kanoe itp.) stwarza nowe możliwości uprawiania

turystyki wodnej na Czeremoszu, Prucie, Stryju, Cisie i Dniestrze. Obecnie najpopularniejsze są rafting i slalom wodny na Prucie i Czeremoszu. Konieczne jest oznakowanie i zagospodarowanie tras (stanice i przystanie, wypożyczalnie sprzętu). Warto sięgnąć do doświadczeń polskich w zakresie wykorzystania rzek do tego rodzaju turystyki.

Region ma spore możliwości w zakresie turystyki myśliwskiej, na co składa się wysoki stopień zalesienia i bogata fauna. Myślistwo uprawia się głównie w specjalistycznych państwowych i wojskowych gospodarstwach leśnych (Roztocze, Beskidy Skolskie, Gorgany). Wydawane są licencje na polowanie na zająca, dzika, jelenia i wilka. Tereny łowieckie wyposażone są w ambony i domki myśliwskie. Brakuje informacji o liczbie turystów krajowych i zagranicznych obsłużonych w poszczególnych gospodarstwach, jak również o trofeach zdobytych przez myśliwych. Do wielu gospodarstw myśliwskich turyści zagraniczni zapisują się na polowania z kilkuletnim wyprzedzeniem.

Kolejną wizytówką regionu jest turystyka kulturowa, obejmująca głównie miasta z licznymi atrakcjami historycznymi i kulturalnymi oraz zabytkami architektury. Prawie 20% projektów inwestycyjnych w omawianych obwodach przewiduje rekonstrukcję i adaptację zabytkowych obiektów. Poszczególne formy turystyki kulturowej wymagają odpowiedniej infrastruktury usługowej. Miasta — centra zwiedzania, mają najczęściej zaplecze noclegowe i gastronomiczne niskiej jakości. Potwierdzają to wyniki badania turystów uczestniczących w wycieczkach. Obecne niedomagania to brak (z wyjątkiem Lwowa) punktów informacji turystycznej, specjalnego oznakowania tras wycieczek miejskich oraz tablic informacyjnych przy obiektach, co psuje wizerunek turystyczny ukraińskich miast. W dużych miastach nie ma bazy noclegowej o średnim standardzie (2–3 gwiazdki) i umiarkowanych cenach za nocleg (20–30 USD). Są też problemy związane z zaopatrzeniem placówek hotelarskich w wodę (zwłaszcza gorącą), organizacją miejskich tras spacerowych, zapewnieniem sprawnego funkcjonowania placówek muzealnych.

Co się tyczy rozreklamowanych w obwodach lwowskim i zakarpackim wycieczek zamkowych, przygotowanie poszczególnych zamków do zwiedzania i recepcji turystów zagranicznych znacznie ustępuje wzorcom europejskim. Wyjątek stanowią zamki w Olesku i Mukaczewie, w pozostałych trwają od lat prace restauracyjno-modernizacyjne. Nie ma tam eksponatów udostępnionych do zwiedzania, a przyległe tereny są niezagospodarowane. Brakuje też zaplecza usługowego i bazy noclegowo-gastronomicznej na odpowiednim poziomie. Większość budowli zamkowych należy przystosować do kompleksowego wykorzystania: urządzić muzea, zapewnić zwiedzającym zakwaterowanie i wyżywienie, rozwinąć działalność konferencyjną. Użyteczne doświadczenia w tej dziedzinie mają gestorzy obiektów zamkowo-pałacowych w Polsce i w Niemczech.

Ważnym segmentem turystyki kulturowej są podróże sentymentalne, których celem jest zwiedzanie miejsc mających znaczenie etniczne: obiektów zabytkowych, sakralnych, historycznych i kulturalnych związanych z historią bądź tradycjami rodzinnymi różnych grup narodowych lub religijnych. Dzięki staraniom społeczności międzynarodowej, wiele obiektów turystyki sentymentalnej na Ukrainie Zachodniej doprowadzono do należytego stanu, ratując w ten sposób zabytki i inne dobra kultury. Na obecnym etapie należy zapewnić tego typu obiektom należytą kampanię reklamowo-promocyjną i odpowiednią infrastrukturę usługową oraz stworzyć ujednolicony program ich wykorzystania. Sporo zabytków nadal wymaga wsparcia ze strony społeczności międzynarodowej oraz pozyskania funduszy na rekonstrukcję i adaptację do określonych celów. Są to zamki w Żółkwi, Podhorcach, Niewicku i Korolewie, a także cmentarze żydowskie oraz niemieckie wsiekolonie w obwodach lwowskim i iwano-frankowskim.

Rozwinięta jest też poznawcza turystyka przyrodnicza (ekoturystyka) — dzięki sześciu parkom narodowym i sześciu krajobrazowym (Siański, Polanicki, Halicki, Przełom Dniestrzański, Beskidy Wierzchniodniestrzańskie, „Zniesienie" we Lwowie) oraz dziesiątkom rezerwatów i pomników przyrody. Z danych Ministerstwa Zasobów Ekologicznych wynika, że w 2001 roku liczba zwiedzających parki wahała się w granicach od 75 tys. (Karpacki Park Narodowy w obwodzie iwanofrankowskim) do 9 tys. (Jaworowski Park Narodowy w obwodzie lwowskim). Stałym zainteresowaniem turystów zwiedzających tereny Podkarpacia i Zakarpacia cieszą się: rezerwat Skały Dowbusza (Bubniszcze) i tereny chronione — Skały Uryckie, Maniawski Wodospad, Dolina Narcyzów, Środek Europy (Dilowe koło Rachowa). W ostatnich latach w parkach narodowych przygotowywano i modernizowano infrastrukturę turystyczną: powstały muzea przyrodnicze, ścieżki tematyczne (parki narodowe: Jaworowski, Karpacki, Użański), umożliwiono zwiedzanie obiektów interesujących pod względem przyrodniczym i dydaktycznym. W obrębie parków narodowych potrzebne są zwłaszcza kompleksowe centra obsługi turystów (*visitor-centers*), na wzór istniejących w parkach europejskich. Należy też tworzyć sieć ścieżek i ośrodków dydaktyczno-ekologicznych, dzięki którym można prowadzić zajęcia popularyzacyjne na terenach rezerwatowych. Warto przy tym skorzystać z doświadczeń polskich parków narodowych: Ojcowskiego i Bieszczadzkiego.

Wypada wspomnieć o jeszcze jednej formie wycieczek: turystyce samochodowej. Sprzyja jej położenie przygraniczne regionu, sieć dróg o znaczeniu krajowym i międzynarodowym oraz intensywny wzrost liczby właścicieli samochodów na Ukrainie w ostatnim dziesięcioleciu. Niezbędna jest w związku z tym rozbudowa infrastruktury przydrożnej. W ostatnich latach istotnie wzrosła liczba stacji benzynowych, stacji obsługi, moteli, hoteli, barów i kawiarni. Ale zarówno liczba, jak i jakość oferowanych usług są wciąż niedostateczne. Istnieje zwłaszcza duże

zapotrzebowanie na miejsca wypoczynku dla turystów zmotoryzowanych. Ze względu na położenie regionu na skrzyżowaniu międzynarodowych tras samochodowych, infrastruktura przydrożna powinna wzrosnąć co najmniej kilkakrotnie, aby osiągnąć poziom krajów sąsiedzkich. W celu ożywienia turystyki międzynarodowej należy też zwiększyć liczbę drogowych przejść granicznych. Wedle standardów Unii Europejskiej jedno przejście graniczne powinno przypadać na około 30 km granicy, tymczasem w przygranicznych obwodach Ukrainy odległość między przejściami granicznymi jest trzy-, a nawet pięciokrotnie większa.

Regionalne produkty turystyczne

Obwody południowo-zachodnie mają na ukraińskim rynku turystycznym określoną specjalizację, na którą składają się asortyment i poziom świadczonych usług oraz polityka cenowa. Turystyczny produkt regionu jako pakiet obejmujący zwiedzanie, nocleg, wyżywienie i transport, zachował z jednej strony swoją tradycyjną specyfikę, z drugiej zaś — nabył nowe cechy, związane z pojawieniem się innowacji uwzględniających potencjał zasobów i światowe trendy. Tradycyjne produkty, jak pobyty uzdrowiskowe, wypoczynek pobytowy, narciarstwo górskie, zwiedzanie zabytków, zostały uzupełnione o nowe, takie jak turystyka etniczno-sentymentalna gości z krajów sąsiedzkich i Ukraińców zamieszkałych za granicą, ekoturystyka i agroturystyka, a także turystyka biznesowa, konferencyjna i etnograficzna. W kształtowaniu nowego, bardziej atrakcyjnego wizerunku karpackiego produktu turystycznego uczestniczą państwowe, prywatne i społeczne podmioty gospodarcze.

Pobyty lecznicze w uzdrowiskach, oparte na zasobach balneologicznych znanych kurortów obwodu lwowskiego i zakarpackiego, pozostają najbardziej znanym produktem markowym na skalę krajową i międzynarodową. Produkt jest oferowany szerokiemu gronu osób potrzebujących leczenia lub rehabilitacji, zwłaszcza w zakresie chorób układu trawiennego i sercowo-naczyniowego. Większość placówek sanatoryjno-uzdrowiskowych oferuje diagnostykę schorzeń i ambulatoryjne leczenie pacjentów oraz świadczy usługi noclegowe i żywieniowe. Turnus leczniczo-uzdrowiskowy trwa od 14 do 24 dni. Na taki okres wydawane są skierowania rozprowadzane przez związki zawodowe i branżowe oraz biura podróży występujące w roli pośredników.

Badania marketingowe przeprowadzone w ramach projektu PAUCI w uzdrowiskach obwodu lwowskiego i zakarpackiego wskazały na stały segment nabywców. Są to ludzie w wieku średnim i starsi. Z powodu unowocześnienia i przejścia na własny rozrachunek większości placówek sanatoryjnych (brak dotacji państwowych, skutki gospodarki rynkowej) wartość rynkowa skierowań uprawniających do

pobytu w sanatorium przez okres od dwóch tygodni do 24 dni waha się obecnie w granicach 200–500 USD na osobę. Spośród Ukraińców z tego rodzaju usług mogą tylko korzystać osoby o średnich i wysokich dochodach. Ale dla turystów zagranicznych nie jest to wygórowana cena w stosunku do wysokiej efektywności leczniczej miejscowych wód mineralnych. Produkt uzdrowiskowy jest więc bardzo konkurencyjny na rynku międzynarodowym. Świadczy o tym rosnąca liczba cudzoziemców z Rosji, Niemiec, Polski i Austrii w placówkach uzdrowiskowych Truskawca i Morszyna.

Wyniki własnych badań marketingowych potwierdzają potrzebę uzupełnienia produktu uzdrowiskowego usługami o charakterze rekreacyjno-rozrywkowym. Zwłaszcza ludzie młodzi i w wieku średnim nisko oceniają dostępność rozrywek i atrakcji nocnego życia w miejscowościach uzdrowiskowych (kawiarnie, restauracje, dyskoteki itp.).

Poszczególne obwody Ukrainy Zachodniej mają własne propozycje rozwoju balneologicznego produktu uzdrowiskowego oferowanego na rynku krajowym i międzynarodowym. W obwodzie lwowskim należy uzupełnić produkt uzdrowiskowo-leczniczy oferowany w Truskawcu i Morszynie o dodatkowe usługi; należy też polepszyć jakość oferowanych usług przez poprawę struktury kadry uzdrowiskowej (menedżerowie, personel pomocniczy). Bardziej aktywnie trzeba promować produkt na rynkach zagranicznych — zarówno tradycyjnych (Rosja, Białoruś, Polska, kraje bałtyckie), jak i nowych (Niemcy, Austria). Powstające uzdrowisko balneologiczne w Schodnicy wymaga przeprowadzenia szerokiej kampanii promocyjnej.

W obwodzie zakarpackim powinno się dążyć do zachowania unikatowego wachlarza możliwości leczniczych ośrodków balneologicznych przez modernizację zaplecza technicznego i zwiększenie zakresu usług wypoczynkowo-zdrowotnych. Należy też aktywniej promować produkt uzdrowiskowy na rynkach Europy Wschodniej i Środkowej. W obwodzie iwano-frankowskim zaś trzeba dążyć do poszerzenia sieci placówek leczniczych działających z wykorzystaniem zasobów wód mineralnych Pokucia i Gorganów oraz zapewnić szerszą promocję na rynku krajowym produktów wypoczynkowo-zdrowotnych oferowanych przez Jaremcze i Dolinę.

Na rynku krajowym i międzynarodowym istnieje stały popyt na produkt kulturowy i etnograficzny. Największym zainteresowaniem zorganizowanych grup turystów krajowych i zagranicznych cieszy się zwiedzanie miast obwodowych: Lwowa, Iwano-Frankowska i Użhorodu, mniejszych miast o bogatej historii i kulturze: Żółkwi, Drohobycza, Kołomyi, Mukaczewa i Chusta, oraz zamków i klasztorów w obwodzie lwowskim i zakarpackim. Podobną renomę mają wycieczki etnograficzne na Huculszczyznę (Jaremcze, Werchowyna, Kosów, Kołomyja). Standar-

dowy zestaw wycieczek kulturowych jest od pewnego czasu uzupełniany o nowe oferty w zakresie turystyki etniczno-sentymentalnej i etnograficznej.

Z badania opinii turystów i przedstawicieli władz lokalnych wynika wiele kwestii związanych z produktami turystyki kulturowej i organizacją wycieczek objazdowych. Konieczne jest wzbogacenie programu wycieczek o elementy rekreacyjne i rozrywkowe. Ankietowani uznają zagospodarowanie wielu zwiedzanych miejscowości za przeciętne, podkreślając niedostateczny lub niski poziom placówek żywienia zbiorowego, miejsc rozrywki, usług informacyjnych i handlowych. Szybkiego rozstrzygnięcia wymaga też sprawa pilotażu zorganizowanych polskich grup turystycznych, które korzystają z usług polskich pilotów, nie zaś miejscowych agencji, jak jest przyjęte w praktyce międzynarodowej. We Lwowie, Iwano-Frankowsku i Żółkwi opracowane zostały specjalne zasady organizowania i obsługi wycieczek, przewidujące licencje dla pilotów i zakaz prowadzenia wycieczek przez nie uprawnionych pilotów zagranicznych.

Z roku na rok rośnie zainteresowanie produktami związanymi z uprawianiem sportów zimowych, zwłaszcza narciarstwa wysokogórskiego. Obecnie obejmują one szeroko pojęte usługi dla narciarzy początkujących, zaawansowanych i sportowców. Dla turystów szczególnie istotna jest dostępność finansowa oraz standard bazy noclegowej i urządzeń narciarskich. Ponad 50% wydatków przyjezdnych-narciarzy wiąże się z kosztami zakwaterowania. Własne badania ankietowe przeprowadzone zimą 2003 roku wykazały, że średnie dobowe wydatki turystów wypoczywających w karpackich miejscowościach narciarskich kształtują się w wysokości 7–25 USD od osoby. W okresie szczytowym, od końca grudnia do połowy stycznia, w popularnych miejscowościach narciarskich następuje znaczny wzrost cen usług i często brakuje miejsc noclegowych. W tej sytuacji dochodowym przedsięwzięciem może się okazać rozbudowa bazy hotelarskiej. W miejscowościach narciarskich największym zainteresowaniem cieszą się obecnie domy i kwatery prywatne: około 30% respondentów korzystało z tej opcji noclegowej. Niestety, jakość usług turystycznych w większości znanych miejscowości narciarskich w Karpatach Ukraińskich czyni je mało konkurencyjnymi w stosunku do podobnych ośrodków w Polsce i na Słowacji. Potwierdza to rosnąca liczba ukraińskich turystów wybierających polskie i słowackie ośrodki narciarskie, dzięki umiejętnie prowadzonej polityce reklamowej, cenowej oraz jakości usług.

Do najważniejszych przyczyn obniżających atrakcyjność karpackiego produktu narciarskiego zaliczyć można: przestarzałe wyposażenie i sprzęt, brak nowoczesnego serwisu, nadmierne obciążenie wyciągów w okresach szczytowego oblężenia przez turystów, a także niedostateczne wykorzystanie nowoczesnego sprzętu pomocniczego służącego do utrzymania odpowiedniej jakości tras narciarskich (ratraki, armatki śnieżne). Do mankamentów należy też zbyt mała liczba tras dla początkujących i mało doświadczonych narciarzy, stanowiących 20–30% wszystkich

użytkowników, oraz bardzo słaba promocja na rynku krajowym w zakresie rekreacyjnego narciarstwa wysokogórskiego.

Należy zwiększyć promocję nowych miejscowości na rynkach środkowej i wschodniej Ukrainy, w celu odciążenia tradycyjnych ośrodków narciarskich, jak Sławsko, Tysowiec i Dragobrat. Jedną z efektywnych dróg poprawy jakości oferowanych usług jest budowa nowych lub modernizacja istniejących obiektów rekreacyjnego narciarstwa wysokogórskiego i ich przekształcenie w nowoczesne stacje narciarskie, oferujące pełny zestaw usług zaspokajających potrzeby wypoczywających. Przykładami tego typu kompleksowych ośrodków narciarskich mogą być Bukowel w obwodzie iwano-frankowskim, Orawczyk w lwowskim i Syniak w zakarpackim.

Do grupy pozostałych produktów turystycznych w południowo-zachodnich obwodach Ukrainy można zaliczyć:

- turystykę pieszą i rowerową, które wymagają poprawy infrastruktury przyszlakowej, przygotowania materiałów informacyjno-kartograficznych i rozbudowy sieci standardowych schronisk turystycznych; produkt może być zwłaszcza atrakcyjny dla ludzi młodych oraz w średnim wieku z Polski i Słowacji;
- turystykę wiejską i agroturystykę, które oferują usługi w zakresie wypoczynku i turystyki specjalistycznej oraz poznawania przyrody, kultury i tradycji ukraińskiej wsi; sieć wiejskich gospodarstw gościnnych z powodzeniem uzupełnia bazę noclegową uzdrowisk i miejscowości narciarskich oraz umożliwia przyjmowanie mniej i bardziej zamożnych mieszkańców miast;
- produkt ekoturystyczny, ściśle związany z przyrodniczym wizerunkiem Ukrainy Zachodniej; wymaga on aktywniejszej współpracy instytucji ekologicznych, firm turystycznych oraz placówek oświatowych i szkoleniowych w celu zwiększenia liczby uczestników wycieczek poznawczo-przyrodniczych i tzw. zielonych szkół;
- produkt biznesowy i konferencyjny, który zajmuje trzecie miejsce pod względem motywów przyjazdu turystów do omawianego regionu; w celu polepszenia tego produktu należy rozwijać w głównych miastach komfortową bazę hotelarską wyposażoną w nowoczesne sale konferencyjne oraz poszerzyć sieć obiektów wystawienniczych i targowych.

Promocja i informacja turystyczna

Reklama stanowi ważny, lecz niedostatecznie rozwinięty element promocji regionalnego produktu turystycznego w obwodach Ukrainy Zachodniej. Świadczą o tym ekspertyzy przeprowadzone w ostatnich latach w ramach międzynarodo-

wych projektów (USAID, TACIS i in.). Ujawniły one niedostateczny zakres promocji produktów turystycznych na rynku wewnętrznym i zewnętrznym. W celu poprawy tej działalności państwowe, społeczne i prywatne podmioty opracowały szczegółowe przedsięwzięcia w zakresie polityki informacyjno-reklamowej. W 2001 roku powstała Rada ds. Turystyki Regionu Karpackiego, która skupiła instytucje i organizacje turystyczne obwodów: zakarpackiego, iwano-frankowskiego, lwowskiego i czerniowieckiego, oraz stała się komórką marketingowo-konsultingową dla całego regionu. Rada uczestniczyła w licznych międzynarodowych targach turystycznych, na których przedstawiała materiały informacyjno-reklamowe przygotowane przez swoich ekspertów, zarządy turystyki przy obwodowych organach administracji państwowej, firmy turystyczne i hotelarskie. Warto zwłaszcza wymienić folder i informator turystyczny „Malownicze Karpaty", mapę turystyczną Karpat Ukraińskich oraz stronę internetową Rady.

Organy administracji państwowej: obwodowe zarządy ds. uzdrowisk i turystyki oraz miejskie i rejonowe wydziały turystyki, wykazują ostatnio dużą aktywność w dziedzinie promocji regionalnych i lokalnych produktów turystycznych. Główny Zarząd ds. Kontaktów Zagranicznych, Turystyki i Handlu obwodu iwano-frankowskiego ma własną ekspozycję na dorocznych targach turystycznych w Kijowie, a Zarząd ds. Uzdrowisk i Turystyki obwodu lwowskiego urządza raz do roku stoisko na międzynarodowym forum inwestycyjnym we Lwowie. W celach promocyjnych wydane zostały: informator turystyczny „Iwano-Frankowszczyzna turystyczna", mapa „Zakarpacie turystyczne", „Kalendarz przedsięwzięć kulturalnych w obwodzie lwowskim". Nakręcono też film wideo o atrakcjach turystycznych obwodu lwowskiego i iwano-frankowskiego. Władze lokalnych ośrodków turystycznych również rozszerzyły informacje o oferowanych produktach: w ostatnich latach wydano serię folderów turystycznych dla Lwowa, Iwano-Frankowska, Truskawca, Kołomyi oraz innych turystycznych miejscowości: na Roztoczu, w Skolskiem, Jaremczańskiem, Miżhirskiem i Rachowskiem.

Ważną rolę w promowaniu poszczególnych produktów turystycznych odgrywają organizacje społeczne. Obwodowe organizacje ds. agroturystyki: iwano-frankowska i lwowska, wydają raz do roku katalogi. Lwowskie Stowarzyszenie Rozwoju Turystyki (LART) publikuje foldery informacyjne zawierające wykazy licznych atrakcji oraz usług hotelarskich i gastronomicznych oferowanych przez placówki miejskie. Klub turystów rowerowych „Ruch" i organizacja „Ścieżki Karpackie" z Kałusza wydają poradniki z zakresu turystyki specjalistycznej. Bardzo zaktywizowały działalność informacyjno-reklamową poszczególne podmioty gospodarcze branży turystycznej: placówki uzdrowiskowe i wypoczynkowe, biura turystyczne, hotele, a także parki narodowe i krajobrazowe, muzea, przedsiębiorstwa transportowe. Wykorzystują w tym celu różnorodne formy reklamy oferowanych produktów (foldery, periodyki, Internet, radio i TV).

W regionie wydawane są specjalistyczne periodyki turystyczne, w tym gazeta „Tu i tam" oraz kwartalny biuletyn Rady ds. Turystyki Regionu Karpackiego „Wieści turystyczne".

W każdym z obwodów odbywają się międzynarodowe lub regionalne targi turystyczne. Od roku 1997 organizowane są we Lwowie targi „Tur-Ekspo"; w Iwano-Frankowsku odbywają się międzyregionalne targi wystawiennicze „Południki turystyki", w Użhorodzie — regionalne jarmarki „Turkontakt", a od roku 1999 „Tur Eurocentrum Zakarpacia". Targi regionalne pozwalają pokazać atrakcje turystyczne obwodów i promują projekty inwestycyjne w dziedzinie turystyki. Tematyka turystyczna jest także prezentowana na dorocznym międzynarodowym forum inwestycyjnym we Lwowie.

Coraz większym zainteresowaniem cieszą się wycieczki promocyjne dla operatorów turystycznych z różnych krajów Europy. W ramach projektów TACIS i PAUCI zorganizowano wyjazdy promocyjne dla touroperatorów z Wielkiej Brytanii, Niemiec i Polski.

Organizatorzy wycieczek i inne podmioty gospodarki turystycznej coraz więcej uwagi poświęcają promocji swoich produktów. Świadczy o tym zwiększona liczba informacyjnych stron internetowych oraz specjalistycznych informatorów turystycznych dla poszczególnych obwodów, terenów i miejscowości. Na przykład na stronie internetowej Rady ds. Turystyki Regionu Karpackiego podawana jest informacja o poszczególnych obwodach w zakresie dojazdu, placówek żywieniowych, obiektów zakwaterowania, operatorów i agencji turystycznych, atrakcji przyrodniczych i kulturowych, obiektów rekreacyjnych i rozrywkowych. Należy wspomnieć, że niektóre z wymienionych informatorów mają jednak wiele mankamentów: mało przejrzystą strukturę, brak pełnej informacji o atrakcjach, usługach i produktach. Wydaje się więc słuszne, aby obwody zachodnioukraińskie szerzej korzystały z polskich doświadczeń w prowadzeniu polityki promocyjnej. W polskich województwach wydawane są doroczne informatory turystyczne o czytelnym i treściwym układzie, uwzględniające atrakcje, bazę noclegową i rekreacyjną oraz kalendarz imprez.

Ważnym czynnikiem sprzyjającym polepszeniu turystycznego wizerunku są specjalistyczne publikacje wydawnictw regionalnych i krajowych: przewodniki po miastach i miejscowościach, mapy turystyczne, foldery dotyczące poszczególnych obiektów i tras. Do najbardziej interesujących wydawnictw ostatnich lat zaliczają się: przewodnik po zabytkach architektury Lwowa, panoramiczna mapa turystyczna Gorganów, folder „Złota Podkowa", przewodnik „Turystyczne Zakarpacie", folder „Siedem cudów turystycznego Zakarpacia", informator „Rekreacyjno-uzdrowiskowe strefy Zakarpacia", albumy o ziemiach lwowskiej i iwano-frankowskiej. Do specjalistycznych wydawnictw zaliczyć można „Centrum Europy" i "Malti-M" we Lwowie. Mimo to rynek nadal nie jest dostatecznie nasycony, jeśli chodzi o li-

teraturę turystyczną. Brakuje materiałów promocyjnych o centrach historyczno-kulturowych, jak: Żółkiew, Olesko, Drohobycz, Mukaczewo, Użhorod, Halicz, Iwano-Frankowsk, a także o znanych zabytkach historii i kultury. Nie ma też map turystycznych poszczególnych miejscowości wypoczynkowych i ich okolic (Jaremcze, Skole, Rachów), parków narodowych na terenie Karpat, ośrodków religijnych (Krechów, Maniawa) ani specjalnych map do turystyki rowerowej, pieszej i samochodowej. Potrzebne są publikacje w językach tych krajów, z których przyjeżdża najwięcej gości, a więc w polskiej, węgierskiej i słowackiej wersji językowej, oraz informatory i foldery o obiektach mających wartość poznawczą i sentymentalną dla poszczególnych grup etnicznych.

Ważnym wkładem Państwowej Administracji Turystycznej było nowe podejście do działalności informacyjnej i marketingowej. W 2002 roku po raz pierwszy zorganizowano w ogólnokrajowym programie telewizji kampanię reklamową „Odpoczywaj na Ukrainie". Przeprowadzono też szereg akcji na rosyjskim rynku turystycznym w ramach Roku Ukrainy w Rosji. Udzielono wsparcia organizacyjnego przy wydawaniu i rozpowszechnianiu materiałów informacyjnych dla turystów (reklamówki „Welcome to Ukraine", plakaty „Spacer po Krymie", seria map turystycznych itp.)

Przedstawiciele biznesu turystycznego otrzymali pomoc państwa w zakresie udziału w targach międzynarodowych na Ukrainie, narodowych targach Ukrainy w Moskwie, międzynarodowych giełdach turystycznych w Moskwie, Sankt-Petersburgu, Poznaniu i Londynie. Obszerna ekspozycja turystyczna na międzynarodowych targach turystycznych ITB w Berlinie przyciągnęła wielu zainteresowanych do stoiska ukraińskiego. Umożliwiono grupie dziennikarzy z dziewięciu krajów europejskich zapoznanie się z Ukrainą w czasie specjalnie zorganizowanego objazdu promocyjnego. Miało to szczególne znaczenie dla upowszechnienia korzystnego wizerunku kraju na rynku międzynarodowym.

Niestety, zakres działalności promocyjnej jest ograniczony niedostatecznym finansowaniem. Środki budżetowe przewidziane na promocję ukraińskiego produktu turystycznego w ostatnich dziesięciu latach były dwukrotnie niższe od środków przeznaczonych przez Turcję na reklamę tego kraju na rynku ukraińskim. Mimo to obwodom Ukrainy Zachodniej udało się zrealizować szereg przedsięwzięć promocyjnych na rynku wewnętrznym i międzynarodowym.

Instytucjonalna organizacja informacji turystycznej jest istotnym elementem w promocji regionalnej. Omawiany region jako jeden z pierwszych w kraju uruchomił centra turystyczno-informacyjne (TIC) w poszczególnych miastach i miejscowościach turystycznych. Pierwsze takie centrum powstało w 2000 roku w ramach Lwowskiego Stowarzyszenia Rozwoju Turystyki (LART). Świadczy usługi informacyjne we Lwowie w zakresie warunków pobytu, zakwaterowania, żywienia, zwiedzania itp. Dzięki staraniom TIC wydawane są bezpłatne informatory

tematyczne (hotele, restauracje, muzea, rozrywka) w różnych wersjach językowych (angielska, polska, ukraińska, rosyjska). Ponadto TIC oferuje turystom różnego rodzaju foldery, mapy turystyczne, pamiątki. W latach 2000–2002 z jego usług skorzystało od 1 do 2,5 tys. turystów, najwięcej z Polski.

LART kontynuuje kształtowanie sieci ośrodków informacyjnych w obwodzie lwowskim. W 2002 roku otwarto TIC na ukraińsko-polskim przejściu granicznym Krakowiec-Korczowa, a w 2003 roku — na lotnisku we Lwowie. W obwodzie iwano-frankowskim opracowywana jest obecnie dokumentacja i przygotowywane zaplecze materialno-techniczne w celu utworzenia dwóch ośrodków informacyjnych: miejskiego w Iwano-Frankowsku oraz regionalnego dla Karpat. Aktywność wykazują samorządy w znanych miejscowościach turystycznych i wypoczynkowych: na przykład w Żółkwi Rada Miejska podjęła uchwałę o zorganizowaniu TIC.

Doświadczenia krajów sąsiedzkich, między innymi Polski, wykazują, że dla efektywnego funkcjonowania regionalnej gospodarki turystycznej ważne jest wdrożenie dwu-, a nawet trzystopniowego systemu informacji dla przyjezdnych. System ten powinien obejmować szczeble: obwodów, dużych ośrodków turystycznych (większe miasta, uzdrowiska, ośrodki narciarstwa, itp.) oraz miejscowości nastawionych na specyficzne formy turystyki, jak agroturystyka i ekoturystyka.

Ważna rola w tworzeniu i funkcjonowaniu ośrodków informacyjnych przypada lokalnej administracji i samorządom oraz stowarzyszeniom turystycznym. Istotne jest zwłaszcza umiejętne nawiązanie partnerskiej współpracy między przedstawicielami władzy, organizacjami społecznymi i biznesem turystycznym w zakresie tworzenia i funkcjonowania TIC na różnych poziomach. Można przy tym wykorzystać doświadczenia polskich centrów turystycznych w Krakowie i Warszawie.

Kadry turystyczne

Zatrudnienie w branży turystycznej południowo-zachodniej Ukrainy można określić na podstawie sprawozdań statystycznych z działalności przedsiębiorstw[9]. Pod koniec 2002 roku w 245 biurach podróży i podobnych firmach w omawianych trzech obwodach pracowało 3,4 tys. osób. W 3 242 takich placówkach na całej Ukrainie pracowało wówczas 39,7 tys. osób. Udział badanego regionu w ogólnej liczbie pracowników zatrudnionych na Ukrainie w biurach podróży kształtował się więc na poziomie 8,2%. Średnio na jedno przedsiębiorstwo przypadało 13 pracowników, gdy wskaźnik dla całej Ukrainy wynosił 12.

[9]Według statystyki ukraińskiej, do przedsiębiorstw turystycznych zaliczają się: podmioty działalności gospodarczej (biura podróży, agencje i podobne firmy), zakłady gospodarki hotelowej (hotele i podobne zakłady) oraz zakłady sanatoryjno-uzdrowiskowe.

Największa była średnia liczba pracowników w biurach podróży obwodu zakarpackiego (24), najmniejsza — lwowskiego (10). Zjawisko to można tłumaczyć stopniem zreformowania branży w poszczególnych obwodach. W obwodzie lwowskim, zwłaszcza we Lwowie, mieści się przeważająca część małych prywatnych firm turystycznych, w których średnia liczba pracowników nie przekracza pięciu osób. W obwodzie zakarpackim i iwano-frankowskim (w tym ostatnim — w mniejszym stopniu) jest sporo dużych firm turystycznych, które powstały po prywatyzacji i przekształceniu w spółki akcyjne obwodowych i rejonowych oddziałów dawnych dużych państwowych przedsiębiorstw turystycznych .

Tabela 2

Kadra biur podróży w południowo-zachodnich obwodach Ukrainy w 2002 roku

Obwody	Biura podróży		Średnie zatrudnienie		Średnia liczba pracowników w firmie
	liczba	%	liczba	%	
Iwano-frankowski	40	16,3	684	20,4	17,1
Lwowski	160	65,3	1588	47,2	9,9
Zakarpacki	45	18,4	1090	32,4	24,2
Razem	**245**	**100%**	**3362**	**100%**	**13,7**

Źródło: Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

Liczba pracowników w 242 zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych regionu w 2002 roku wynosiła 17,3 tys., co stanowiło 14,2% wszystkich zatrudnionych w tego typu placówkach na Ukrainie. Ogółem na Ukrainie w przedsiębiorstwach sanatoryjno-uzdrowiskowych pracowało 121,3 tys. osób.

Średnio na jedną placówkę przypadało 71 pracowników, gdy wskaźnik dla Ukrainy kształtował się na poziomie dwukrotnie niższym: 37. Wysoki wskaźnik tłumaczy się tym, że jest to region o tradycyjnie znacznej liczbie dużych placówek, w których funkcja wypoczynkowa połączona jest z funkcją leczniczą, toteż pracuje tam dość liczny personel medyczny. Dotyczy to zwłaszcza obwodu lwowskiego, gdzie znajdują się dwa uzdrowiska o znaczeniu krajowym: Truskawiec i Morszyn. Dlatego cechuje go najwyższy w kraju średni wskaźnik zatrudnienia w jednej placówce sanatoryjno-uzdrowiskowej: 93 osoby. Pod względem liczby zatrudnionych w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych obwód lwowski zajmuje drugie miejsce na Ukrainie (po Krymie), a pod względem liczby placówek — dziewiąte. W pozostałych obwodach, zwłaszcza południowych, dominują obiekty bez rozbudowanej

funkcji leczniczej. Ich personel jest więc o wiele mniej liczny, gdyż nie zatrudniają lekarzy.

Tabela 3

Kadra zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych w południowo-zachodnich obwodach Ukrainy w latach 2001–2002

Obwody	Liczba zakładów		Liczba pracowników ogółem		Średnia liczba pracowników w zakładzie	
	2001	2002	2001	2002	2001	2002
Iwano-frankowski	38	41	2150	2274	56,6	55,5
Lwowski	127	132	12202	12307	96,1	93,2
Zakarpacki	69	69	2960	2705	42,9	39,2
Razem	**234**	**242**	**17312**	**17286**	**74,1**	**71,4**

Źródło: Туризм в Україні 2001. Статистичний бюлетень.
Туризм в Україні 2002. Статистичний бюлетень.

W latach 2001–2002 liczba pracowników zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych w całym regionie spadła o 0,2%. Wynikło to z istotnego zmniejszenia się liczby zatrudnionych w obwodzie zakarpackim: o 8,6%, gdy w innych obwodach południowo-zachodnich ich liczba wzrosła. Spadek zatrudnienia w tym obwodzie tłumaczy się przewagą ośrodków wypoczynkowych, z których część przestała funkcjonować. W 2003 roku nie działało tam 26 zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych, czyli prawie połowa. Stan ten sprzyja wycofywaniu się specjalistycznej kadry z branży turystycznej i jej przechodzeniu do innych gałęzi gospodarki. Niska średnia liczba pracowników na jedno przedsiębiorstwo w obwodzie zakarpackim (w porównaniu z iwano-frankowskim i lwowskim) jest także spowodowana przewagą obiektów wypoczynkowych w strukturze zakładów uzdrowiskowych.

Dla obwodów iwano-frankowskiego i zakarpackiego istnieją bardziej szczegółowe informacje dotyczące liczby zatrudnionych w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych. Z danych wynika, że w obwodzie iwano-frankowskim w roku 2002 cały personel liczył 2 274 osoby, w tym 110 stanowili lekarze, 413 — średni personel medyczny, 1 751 — inni pracownicy. Struktura kadry zatrudnionej w branży uzdrowiskowo-wypoczynkowej w tym obwodzie wyglądała następująco: 60% — pracownicy sanatoriów, 18% — pracownicy pensjonatów o profilu leczniczym, 12% — pracownicy sanatoriów profilaktycznych, 10% — pracownicy obiektów wypoczynkowych.

W całym regionie ponad połowa pracowników przedsiębiorstw turystycznych i turystyczno-transportowych ma wykształcenie średnie lub wyższe specjalistyczne. Wysoki poziom reprezentuje personel w obwodzie zakarpackim: wykształcenie wyższe ma 46,5%, a średnie ogólne — 41,0% pracowników.

Międzynarodowi eksperci, którzy w latach 1999–2000 w ramach Projektu TACIS analizowali zatrudnienie i jakość kadry w turystyce, ujawnili szereg nieprawidłowości:

- niewysoki odsetek pracowników z wykształceniem specjalistycznym;
- deficyt kadry z wykształceniem średnim specjalistycznym (kadry menedżerskiej, wysoko kwalifikowanego personelu i kadry kierowniczej średniego szczebla) oraz podstawowym zawodowym (personel obsługujący i techniczny) w branży hotelarsko-gastronomicznej;
- bardzo niską jakość obsługi w większości przedsiębiorstw turystyczno-hotelarskich;
- niedostatek placówek oświatowych specjalizujących się w kształceniu kadry turystycznej.

Eksperci zwracali uwagę na konieczność doskonalenia kadr w zakresie praktycznego zarządzania, biznesu hotelarskiego i gastronomicznego, prowadzenia sanatoriów i domów wypoczynkowych, a także kształcenia pilotów ze znajomością języków obcych oraz menedżerów, zwłaszcza w zakresie turystyki miejskiej, wiejskiej i specjalistycznej. Zdaniem ekspertów, stosunek liczby absolwentów do liczby zatrudnionych na Ukrainie Zachodniej, wynoszący 9–10%, odpowiada międzynarodowym normom. Odbiega od nich natomiast relacja między liczbą absolwentów dla pionu kierowniczego a liczbą absolwentów dla pionu technicznego, która powinna wynosić 10–15%.

Dalszy rozwój turystyki na Ukrainie Zachodniej jest uwarunkowany stworzeniem branżowego systemu kształcenia i doskonalenia fachowej kadry, co także podkreślali wspomniani eksperci. Przygotowaniem specjalistów z tej dziedziny na Ukrainie zajmuje się ponad 50 uczelni prywatnych i publicznych. Na uwagę zasługuje zwłaszcza wprowadzenie turystyki jako nowej specjalizacji na uczelniach.

W ostatnich latach można zaobserwować korzystne zmiany w zakresie kształcenia i doskonalenia kadry turystycznej. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych kształcenie odbywało się na trzech wyższych uczelniach, w czterech specjalnych szkołach średnich i siedmiu zawodowych. Na początku 2003 roku było już kilkadziesiąt takich placówek oświatowych. Kształcenie menedżerów-kierowników przedsiębiorstw turystyczno-hotelarskich odbywa się na uczelniach we Lwowie (5 placówek), Iwano-Frankowsku (3) i Swalawie (1). Są to między innymi: Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franko, Akademia Zarządzania Państwowego, filia Międzynarodowej Akademii Zarządzania Kadrami, Państwowy Instytut Wychowania Fizycznego, Przykarpacki Uniwersytet Ludowy. W 2000 roku na turystyczne kie-

runki wyższych uczelni w całym regionie przyjęto mniej niż 100 osób; dwa lata później w samym obwodzie lwowskim było to ponad 300 osób, a w obwodzie iwano-frankowskim — 100.

Kształcenie kadr kierowniczych średniego szczebla odbywa się we Lwowie (trzy placówki) i Stryju. Szereg szkół zawodowych kształci podstawową kadrę dla branży hotelarskiej; dotyczy to takich zawodów, jak barman, pokojówka, kelner, ajent turystyczny. Pilotów ze znajomością języków obcych przygotowują specjalistyczne instytucje we Lwowie, Iwano-Frankowsku i Użhorodzie. W obwodzie lwowskim opracowuje się obecnie system kontroli i licencjonowania pilotów. Prowadzone są prace nad poprawą funkcjonowania systemu dokształcania kadr i podwyższania kwalifikacji, z wykorzystaniem regionalnych placówek szkoleniowych oraz uczelni Lwowa i Kijowa.

2.3. Sektor turystyki w gospodarce regionalnej

Sektor turystyczny uznawany jest tradycyjnie za branżę kluczową w gospodarce przygranicznych obwodów południowo-zachodniej Ukrainy. Razem regiony te zajmowały drugie miejsce w kraju po wybrzeżu Morza Czarnego, jeśli chodzi o znaczenie turystyczno-rekreacyjne. Wpływa na to lokalizacja dużych zespołów sanatoryjno-uzdrowiskowych (Truskawiec, Morszyn, Jaremcze i in.) oraz ośrodków wypoczynku zimowego (Sławsko, Worochta i in.). Niełatwo określić znaczenie turystyki w gospodarce omawianych obwodów ze względu na brak wyczerpujących danych. Oficjalna statystyka zaniża udział turystyki w gospodarce regionalnej. Według danych statystycznych wartość usług świadczonych przez 245 biur turystycznych regionu w roku 2002 wyniosła 65 139,2 tys. hrywni: o 17,1% więcej niż rok wcześniej.

W 2001 roku wartość usług turystycznych sprzedanych w trzech obwodach Ukrainy Zachodniej wyniosła 4 541,7 mln hrywni, czyli 1,2% wartości wszystkich usług świadczonych w tym regionie. Najwyższym wskaźnikiem odznaczał się obwód zakarpacki (1,9%), najniższym — iwano-frankowski (0,8%). Na Zakarpaciu eksperci administracji obwodowej ocenili, że działalność turystyczna i uzdrowiskowa stanowi 6–7% całkowitej produkcji. Ten stosunkowo wysoki wskaźnik jest związany z niskim stopniem industrializacji obwodu w porównaniu z lwowskim i iwano-frankowskim oraz niskim udziałem przemysłu w gospodarce.

Jak podają źródła statystyczne, w 2001 roku wartość dodana brutto wszystkich towarów i usług w trzech obwodach wyniosła 13 987 mln hrywni. Wartość usług sprzedanych przez biura podróży i podobne podmioty działalności gospodarczej stanowiła 0,4% tej sumy. Najwyższy wskaźnik charakteryzował obwód lwowski (0,5%), najniższy — obwód iwano-frankowski (0,2%).

Tabela 4

Usługi turystyczne w południowo-zachodnich obwodach Ukrainy w 2002 roku

Wyszczególnienie	Obwody			
	iwano-frankowski	lwowski	zakarpacki	razem
Liczba biur podróży	40	160	45	245
Wartość usług sprzedanych przez biura podróży w tys. hrywni	11098,6	40940,4	13100,2	65139,2
Udział usług sprzedanych przez biura podróży w wartości ogólnej usług w %*	0,75	1,26	1,88	1,22
Udział usług turystycznych w wartości dodanej brutto w %*	0,20	0,49	0,41	0,40
Wpływy z usług turystycznych odprowadzone do budżetu w tys. hrywni	1303,6	4748,2	1610,6	7662,4
Udział zatrudnionych w biurach podróży i zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych w ogólnej liczbie zatrudnionych w %*	1,03	2,16	1,59	1,77

* W 2001 roku.

Źródło: Туризм в Україні. Статистичний бюлетень. Київ 2002, 2003. Україна в цифрах в 2003 році. Короткий статистичний інформатор.

W 2001 roku średnia roczna liczba zatrudnionych we wszystkich branżach gospodarki trzech obwodów wyniosła 1 171 tys. osób; udział zatrudnionych w biurach podróży — 0,3%. Najwyższym wskaźnikiem charakteryzował się obwód zakarpacki: 0,5%. Udział zatrudnionych w branży sanatoryjno-uzdrowiskowej w stosunku do ogólnej liczby zatrudnionych w gospodarce regionu wyniósł w 2002 roku 1,5%.

Wartość usług świadczonych przez przedsiębiorstwa turystyczne oraz liczby zatrudnionych w nich osób świadczą, że znaczenie turystyki w gospodarce omawianych obwodów południowo-zachodnich jest istotne, zwłaszcza w obwodach lwowskim i zakarpackim. W rzeczywistości rola turystyki jest większa, niż wskazują oficjalne dane statystyczne, zaniżone wskutek braku informacji o wartości usług świadczonych przez zakłady hotelowe i gastronomiczne.

Rozdział III

Aspekty prawne funkcjonowania i rozwoju turystyki

1. Prawodawstwo ukraińskie w dziedzinie turystyki

Po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości branża turystyczna musiała zacząć działać na nowych, rynkowych zasadach, z uwzględnieniem istniejącego zaplecza materialno-technicznego. Niezbędne okazało się więc stworzenie nowych podstaw prawnych funkcjonowania turystyki, z uwzględnieniem międzynarodowych standardów.

Nowoczesna turystyka przyczynia się do społecznego, gospodarczego i kulturalnego rozwoju kraju i jego działalności międzynarodowej. Z drugiej strony, turystyka jest działalnością gospodarczą, a podmioty tej działalności są płatnikami podatków. Z analiz wynika, że około 600 ustaw, rozporządzeń prezydenta Ukrainy i Gabinetu Ministrów, resortowych dokumentów i norm bezpośrednio lub pośrednio dotyczy branży turystycznej. Należy pamiętać, że ukraińska turystyka jest częścią turystyki światowej: musi się liczyć z międzynarodowym ustawodawstwem oraz normami i standardami w tym zakresie.

Omówienie stanu prawnego w dziedzinie turystyki świadomie ograniczono do najważniejszych dokumentów i norm. Przeanalizowano jednak wszystkie dokumenty, których oddziaływanie na rozwój branży turystycznej nie ulega wątpliwości.

W celu zwiększenia efektywności polityki państwa w dziedzinie turystyki, na mocy dekretu prezydenta „O reorganizacji Państwowego Komitetu ds. Polityki Młodzieżowej, Sportu i Turystyki Ukrainy" powołano Państwową Administrację Turystyczną. Obecnie działalność turystyczna na Ukrainie jest regulowana przez akta prawne różnej rangi. Są to przede wszystkim: ustawy, rozporządzenia prezy-

denta oraz dekrety i rozporządzenia Gabinetu Rady Ministrów. Wykaz ważniejszych dokumentów państwowych zawiera załącznik 1 na końcu książki.

Fundamentalnym dokumentem wśród wymienionych aktów prawnych jest ustawa „O turystyce". Określa ona prawne, organizacyjne i społeczno-ekonomiczne warunki realizacji państwowej polityki w tej sferze. Celem ustawy było stworzenie podstaw prawnych do przekształcenia turystyki w dochodową gałąź gospodarki, zapewnienie miejsc pracy, zwiększenie wpływów walutowych, ochrona praw i interesów turystów oraz podmiotów branży turystycznej, określenie ich obowiązków i zakresu odpowiedzialności.

W ustawie wyraźnie określono terminologię z zakresu turystyki, sformułowano zasady polityki państwa i określono strukturę organizacyjną zarządzania. Przedstawiono także podstawowe zasady działalności gospodarczej i finansowania w sferze turystyki, zasady organizowania usług, tryb zawierania umów przez podmioty zajmujące się działalnością turystyczną oraz prawa i obowiązki stron.

Szczególną uwagę poświecono bezpieczeństwu. Jeden z artykułów mówi o konieczności opracowania programu zapewnienia turystom bezpieczeństwa i ochrony. W ustawie określono też podstawowe kierunki przygotowywania kadr, podwyższania kwalifikacji oraz naukowego wspierania turystyki.

Ustawa ma jednak szereg istotnych mankamentów. Po pierwsze, nie wskazano należycie, że regulacje prawne działalności turystycznej są wspólne dla Ukrainy i Autonomicznej Republiki Krymu. Ma to szczególną wagę ze względu na to, że Krym przyjmuje najwięcej turystów zagranicznych, zwłaszcza z Federacji Rosyjskiej. Rozbieżności polityki ogólnokrajowej i polityki Republiki Krymu w dziedzinie turystyki mogłyby mieć niekorzystne skutki. Tym bardziej, że turyści rosyjscy, zobligowani do dopełniania różnych formalności (m.in. obowiązkowa rejestracja), wyrażają niezadowolenie pod adresem władzy krajowej, nie zaś lokalnej. A przecież dochody wynikające z przepisów prawnych (na przykład opłata uzdrowiskowa) zasilają lokalny budżet i to władze miejscowe są nimi szczególnie zainteresowane.

Po drugie, w ustawie brakuje szczegółowych odniesień do prawa cywilnego i innych przepisów, czyli dokładnego określenia praw i obowiązków turystów, firm turystycznych, procedur i charakteru ewentualnych odszkodowań — zarówno dla turystów krajowych, jak i zagranicznych — w ramach obowiązującego ustawodawstwa. Nieprecyzyjne są zasady sporządzania umów przez podmioty działalności turystycznej. Dobrym przykładem może być praktyka europejska w tym zakresie. Unia Europejska przyjęła specjalną Dyrektywę z 1995 roku o standardowym kontrakcie między agencją turystyczną a klientami. Zgodnie z Dyrektywą, wszystkie umowy powinny zawierać odwołania do narodowych i międzynarodowych aktów prawnych, na których podstawie zostały sporządzone. Ignorowanie faktu, że Europa stała się wspólną przestrzenią turystyczną, w której obrębie obowiązują ujedno-

licone zasady i normy, może istotnie skomplikować rozwój ukraińskiej turystyki przyjazdowej i wyjazdowej. Niestety, władze Ukrainy dość jednostronnie pojmują problem: oferują zapewnienie bezpieczeństwa turystom zagranicznym przez ich fizyczną ochronę, nie rozumiejąc, że ważniejsze jest zapewnienie im poczucia bezpieczeństwa prawnego.

Po trzecie, ustawa „O turystyce" stanowi, że sytuację prawną turystów zagranicznych na Ukrainie reguluje w pierwszym rzędzie ustawa „O statusie prawnym cudzoziemców" (1994 r.). Ta jednak obejmuje tylko ogólne aspekty, wymagające precyzyjnego określenia i komentarza. Dotyczy to na przykład sytuacji turystów z krajów Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP), których nie obowiązują wizy (z wyjątkiem Turkmenów). Turyści ze Wschodu wjeżdżają na Ukrainę przez „otwarte" granice wschodnie. Zniesienie przez prezydenta wymogu rejestracji cudzoziemców w ciągu trzech dni od przybycia to pierwsze logiczne posunięcie na drodze do standardów europejskich.

Po czwarte, w ustawie nie uwzględniono wszystkich ukraińskich realiów, na przykład nielegalnej migracji i biznesu, a nawet handlu ludźmi pod przykrywką wyjazdu turystycznego lub wycieczki zagranicznej. Ani w ustawie, ani w instrukcjach dotyczących turystyki nie przewidziano odpowiedzialności firm turystycznych i kontroli ich działalności, co pozwala nieuczciwym firmom uczestniczyć w organizowaniu nielegalnej migracji.

W świetle poczynionych uwag widać jasno, że ustawa „O turystyce" wymaga licznych poprawek, eliminujących mankamenty.

Częścią ukraińskiego ustawodawstwa w zakresie turystyki są międzynarodowe umowy, w których Ukraina jest stroną. W pierwszym rzędzie należy wymienić umowę o współpracy w dziedzinie turystyki, podpisaną w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP) w 1993 roku. Zawarto też umowy dwustronne z: Indiami (1992), Gruzją (1993), Luksemburgiem (1994), Turcją (1994), Tunezją (1995), Federacją Rosyjską (1999) i Armenią (1999).

Umowa podpisana z krajami WNP jest oparta na zasadach Deklaracji Manilskiej. Ważnym aspektem zarówno tej umowy, jak większości umów dwustronnych jest zobowiązanie stron, że będą zmierzały do uproszczenia procedur celnych i wizowych oraz informowały o nowych przepisach prawnych w zakresie turystyki. Dwustronne umowy z reguły przewidują wzajemne zobowiązania stron w zakresie pomocy dla przedstawicieli firm organizujących wyjazdy turystyczne. Dotychczas nie zostały podpisane umowy dwustronne w dziedzinie turystyki z Polską, Bułgarią, Czechami i Cyprem, a więc krajami, z którymi istnieje dość intensywna wymiana turystyczna. Brak też podobnych umów z państwami Unii Europejskiej. Dla Ukrainy szczególnie ważne jest przyciągnięcie turystów z krajów bogatych. Zadanie to utrudniają mankamenty ustawodawstwa.

Ustawa „O uzdrowiskach" określa prawne, organizacyjne, ekonomiczne i społeczne podstawy rozwoju uzdrowisk na Ukrainie. Jest nastawiona na odpowiednie wykorzystanie naturalnych zasobów leczniczych oraz warunków przyrodniczych w celach zdrowotnych i wypoczynkowych. W ustawie określone są zasady państwowej polityki w zakresie działalności uzdrowiskowej, rodzaje uzdrowisk, ich specjalizacja, a także zasady funkcjonowania i podstawowe kierunki rozwoju. Ustawa uwzględnia racjonalne wykorzystanie naturalnych warunków przyrodniczych na terenach uzdrowisk, regulując eksploatację złóż podziemnych wód mineralnych oraz szlamów i innych naturalnych zasobów leczniczych. Szczególną uwagę zwrócono na ochronę ekologiczną uzdrowisk, tryb określania granic i funkcjonowania stref ochrony uzdrowiskowej, sanitarną ochronę źródeł i ujęć wody pitnej.

Do głównych mankamentów ustawy zaliczyć należy nieustalenie zasad przyjmowania turystów zagranicznych w uzdrowiskach, ani też zasad prywatyzacji parceli i budynków o przeznaczeniu uzdrowiskowym. Ogranicza to rozwój regionów uzdrowiskowych Ukrainy.

Na mocy rozporządzenia prezydenta działalność sanatoryjno-uzdrowiskowa została przekazana pod zarząd Państwowej Administracji Turystycznej Ukrainy[10]. Dlatego Gabinet Ministrów uznał za celowe wprowadzenie zmian do ustawy „O uzdrowiskach", z uwzględnieniem nowego podejścia do koordynacji działalności społeczno-gospodarczej na terenach uzdrowiskowych i uznania funkcji rekreacyjnej za jedną z najważniejszych na tych terenach.

W celu stworzenia dogodnych warunków do realizacji polityki państwa w zakresie turystyki, po raz pierwszy został na Ukrainie uchwalony „Państwowy program rozwoju turystyki na lata 2002–2010". Program sprzyja tworzeniu konkurencyjnego na rynku międzynarodowym ukraińskiego produktu turystycznego, który będzie zmierzał do maksymalnego zaspokojenia turystycznych potrzeb mieszkańców i pobudzał kompleksowy rozwój regionów przy zachowaniu równowagi ekologicznej oraz dziedzictwa kulturowego. Podstawowe zadania programu polegają na zapewnieniu stabilnego rozwoju sfery turystycznej i zwiększaniu jej udziału we wskaźnikach makroekonomicznych; podwyższaniu poziomu życia obywateli i tworzeniu dodatkowych miejsc pracy; zwiększaniu dochodów z turystyki w budżecie państwa oraz tworzeniu korzystniejszego wizerunku Ukrainy na arenie międzynarodowej.

Program ten określa następujące kierunki rozwoju:

- doskonalenie systemu zarządzania turystyką,
- doskonalenie normatywno-prawnych zasad działalności turystycznej,
- umocnienie materialnych podstaw turystyki,

[10]W 2005 roku zarządzanie turystyką na szczeblu państwowym przejęło Ministerstwo Gospodarki i Integracji Europejskiej.

- rozszerzanie międzynarodowej współpracy w dziedzinie turystyki,
- podwyższanie jakości i poszerzanie oferty usług turystycznych,
- podwyższanie efektywności wykorzystania zasobów rekreacyjnych i dziedzictwa kulturowego,
- doskonalenie zaplecza informacyjno-reklamowego,
- doskonalenie kadr.

W celu realizacji państwowego programu rozwoju turystyki wydano odpowiednie rozporządzenia. Jeszcze przed jego zatwierdzeniem rozstrzygnięto szereg spraw dotyczących zwiększenia liczby turystów zagranicznych oraz płynących stąd dochodów do budżetu krajowego i budżetów lokalnych. Zgodnie z rozporządzeniem Gabinetu Ministrów z 1999 roku: „O wprowadzeniu nowych zasad wizowych dotyczących wjazdu na Ukrainę", w styczniu 2001 roku zniesiono system specjalnych referencji wizowych. Ułatwiło to procedurę otrzymywania ukraińskiej wizy turystycznej.

Na mocy rozporządzenia prezydenta z 2001 roku „O dodatkowych przedsięwzięciach w celu realizacji prawa człowieka do swobodnego przemieszczania się i wolnego wyboru miejsca zamieszkania" zaniechano rejestracji dokumentów paszportowych cudzoziemców w wydziałach spraw wewnętrznych. Paszporty są obecnie stemplowane przez pracowników służb granicznych. Zostało to dobrze przyjęte przez społeczność międzynarodową i polepszyło wizerunek Ukrainy jako państwa recepcyjnego.

Na mocy rozporządzenia Gabinetu Ministrów z 2002 roku wprowadzono zmiany do zasad wydawania zezwoleń na wjazd na Ukrainę obywateli krajów Unii Europejskiej oraz Kanady, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii i Japonii. Zezwolenie na wjazd mogą oni uzyskać w wydziałach konsularnych Ministerstwa Spraw Zagranicznych na terenie lotnisk międzynarodowych „Symferopol" i "Odessa" oraz na terenie Odeskiego Portu Morskiego. Zezwolenie jest wydawane na osiem dni, pod warunkiem potwierdzenia przez osobę wjeżdżającą turystycznego charakteru przyjazdu.

Działalność Państwowej Administracji Turystycznej w zakresie wykonania zadań państwowego programu rozwoju turystyki w 2002 roku skupiała się na kilku najważniejszych zagadnieniach. Szczególną uwagę poświęcono organizowaniu w centrum i regionach działalności w zakresie wspierania modernizacji infrastruktury i przyciągania inwestycji. W 2002 roku Rada Najwyższa Ukrainy wprowadziła zmiany do ustawy regulującej przyznawanie koncesji, przygotowane z inicjatywy administracji turystycznej. Zmiany te pozwolą na aktywizację działalności inwestycyjnej w sferze turystyki i rekreacji przez stosowanie koncesji na budowę i eksploatację obiektów turystycznych. W latach 2002–2003 przeprowadzono inwentaryzację infrastruktury turystycznej i uzdrowiskowej, aby ocenić jej rzeczy-

wisty potencjał oraz zanalizować perspektywy rozwoju poszczególnych terenów uzdrowiskowych i przygotować propozycje prywatyzacyjne.

Z inicjatywy Państwowej Administracji Turystycznej, w 2002 roku Gabinet Ministrów przyjął rozporządzenie „O zapewnieniu wykonania przepisów ustawowych podczas świadczenia usług cudzoziemcom i osobom bez obywatelstwa". W ten sposób zaprzestano praktyki stosowania różnych cen na te same usługi dla obywateli ukraińskich i obywateli innych krajów.

W celu optymalizacji systemu zarządzania branżą turystyczną na szczeblu regionalnym, na mocy rozporządzenia Gabinetu Ministrów z 2002 roku przewidziano w obwodach utworzenie urzędów do spraw turystyki i uzdrowisk, w rejonach zaś — wydziałów ds. turystyki i uzdrowisk.

Ze względu na niedostatek poważnych opracowań naukowych z dziedziny turystyki, zwłaszcza analiz rynku, oraz niestosowanie w większości firm turystycznych nowych technik, duże znaczenie przykłada się do działalności Naukowego Centrum Rozwoju Turystyki, powołanego w 2003 roku w ramach realizacji państwowego programu w tym zakresie.

W świetle dotychczasowych doświadczeń można wyodrębnić główne kierunki i zasady dalszego efektywnego doskonalenia ustawodawstwa ukraińskiego w dziedzinie turystyki.

- Turystyka ma się rozwijać kompleksowo, należy więc uwzględniać różne aspekty prawa dotyczącego innych branż (transport, komunikacja, ochrona zdrowia). Ogólnym kierunkiem zmian ustawodawczych powinno być uproszczenie systemu regulacji zarówno turystyki krajowej, jak i międzynarodowej.
- Trzy cele powinny zostać uznane za kamienie węgielne ustawodawstwa turystycznego: ochrona i bezpieczeństwo turystów, ochrona środowiska przyrodniczego i kulturowego, rozwój działalności turystycznej.
- Kraj rozwijający dopiero działalność w sferze turystyki powinien szeroko korzystać z zagranicznych doświadczeń na polu legislacyjnym w celu uniknięcia błędów popełnionych przez inne państwa.
- Usunięcia wymagają bariery prawne — zarówno dotyczące indywidualnych turystów, jak i rozwoju całej branży turystycznej.
- Odpowiednie regulacje prawne powinny przeciwdziałać dyskryminacji w przyjmowaniu turystów oraz zapewniać ich gościnne traktowanie przez pracowników określonych służb (celnych, granicznych, imigracyjnych itp.).
- Niezbędnym warunkiem rozwoju turystyki jest zapewnienie turystom bezpieczeństwa. Regulacje w tej dziedzinie powinny być ściśle związane z innymi przedsięwzięciami ustawodawczymi, zmierzającymi do wykorzenienia przemocy i przestępczości. Konieczna jest współpraca w tym zakresie na szczeblu regionalnym i międzynarodowym oraz wprowadzenie ubezpieczeń dla turystów na wypa-

dek podstawowych zagrożeń (choroba, kradzież mienia osobistego, potrzeba repatriacji).

- Ustawodawstwo ma określać procedury dotyczące natychmiastowej repatriacji do kraju zamieszkania turystów poszkodowanych w wyniku zamachu na ich życie lub mienie, a także zwrotu skradzionej, a następnie znalezionej własności.
- Parlament powinien rozpatrzyć wszystkie przepisy dotyczące turystyki w celu ich połączenia w jednym akcie prawnym, a zarazem usunięcia mankamentów. Szczególną uwagę należy poświęcić przystosowaniu ustawodawstwa krajowego do norm międzynarodowych i jego unifikacji.

2. Regulacje prawne w zakresie inwestycji turystycznych

Analiza obecnego stanu gospodarki świadczy o korzystnych zmianach w zakresie reform gospodarczych, w tym aktywnego rozwijania turystyki. Ze względu na niedostateczną zasobność przedsiębiorstw branży turystycznej w środki finansowe, czynnikiem sprzyjającym ich efektywnemu funkcjonowaniu i rozwojowi może być aktywizacja procesów inwestycyjnych, a zwłaszcza przyciągnięcie zagranicznych inwestorów na warunkach korzystnych dla obu stron. Szczególną w tym rolę może odegrać państwo, wprowadzając ulgi dla inwestorów w branżach uznanych za priorytetowe dla gospodarki. Na Ukrainie sektor turystyczny zalicza się do priorytetowych.

Państwo ukraińskie reguluje działalność inwestycyjną w branży turystycznej za pośrednictwem różnych dokumentów prawnych. Najważniejsze są ustawy: „O przedsiębiorstwie" (1991), „O stowarzyszeniach gospodarczych" (1991), „O licencjonowaniu poszczególnych rodzajów działalności gospodarczej" (2000) oraz zmiany do ustawy o koncesjach (2002). Oprócz tego działalność inwestycyjna jest określana przez specjalne przepisy inwestycyjne, wśród nich takie ustawy, jak: „O ochronie inwestycji zagranicznych" (1991), "O działalności inwestycyjnej" (1991), „O trybie inwestowania przez podmioty zagraniczne" (1996), „O instytucjach ogólnego inwestowania (udziałowe i korporacyjne fundusze inwestycyjne)" (2001); „O specjalnych strefach ekonomicznych" (1997)[11].

Specyfiką ustawodawstwa ukraińskiego jest to, że stwarza jednakowe warunki do inwestowania dla podmiotów krajowych i zagranicznych. Praktykę stosowania ulg dla inwestorów z zagranicy zarzucono w 2000 roku z przyczyn ekonomicz-

[11] Patrz także: *Ukraina. Przewodnik dla przedsiębiorców.* UNIDO Warszawa 2003.

nych, z wyjątkiem szczególnego trybu działalności inwestycyjnej w specjalnych strefach ekonomicznych i na obszarach priorytetowego rozwoju. Aby zapobiec negatywnej reakcji inwestorów zagranicznych na wprowadzenie nowego trybu działalności inwestycyjnej, rząd ukraiński podpisał szereg umów. W celu aktywizacji tej działalności wydał też kilka rozporządzeń prezydent Ukrainy: „O dodatkowych przedsięwzięciach w celu zwiększenia inwestycji w gospodarkę Ukrainy"(2001); "O przedsięwzięciach w zakresie poprawy klimatu inwestycyjnego na Ukrainie (2001); "O poszczególnych przedsięwzięciach w zakresie rozwoju branży turystycznej i uzdrowiskowo-rekreacyjnej na Ukrainie" (2003).

Na terytorium Ukrainy obowiązują także przepisy międzynarodowe. W 2000 roku Ukraina przyłączyła się do Konwencji Waszyngtońskiej, która określa tryb rozwiązywania sporów inwestycyjnych między państwem a osobami zagranicznymi. W ramach Wspólnoty Niepodległych Państw obowiązuje „Umowa o współpracy w dziedzinie działalności inwestycyjnej", której Ukraina jest sygnatariuszem. Podpisane zostały też porozumienia dwustronne o wsparciu i ochronie wzajemnych inwestycji.

Zgodnie z ukraińskim ustawodawstwem, działalność inwestycyjna w dziedzinie turystyki na terenie kraju może być prowadzona przez osoby fizyczne i prawne, krajowe i zagraniczne, obce państwa i międzynarodowe organizacje będące podmiotami działalności gospodarczej. Obiektami inwestowania mogą być: mienie (majątek trwały), w tym środki obrotowe i nieobrotowe przedsiębiorstw branży turystycznej i branż towarzyszących, papiery wartościowe, docelowe wkłady pieniężne, produkcja naukowo-techniczna, wartości intelektualne, inne przedmioty i prawa własności. Jedynym istotnym ograniczeniem jest zakaz inwestowania w przedsięwzięcia, których tworzenie i wykorzystanie nie odpowiada normom sanitarno-higienicznym, radiologicznym, ekologicznym, budowlanym i innym określonym przez ukraińskie ustawodawstwo, oraz narusza prawa i interesy obywateli, osób prawnych i państwa. W obiekty turystyczne mogą inwestować podmioty zagraniczne: obcokrajowcy, osoby prawne i państwa — samodzielnie lub wspólnie z podmiotami ukraińskimi.

Inwestycje kapitału zagranicznego w branży turystycznej Ukrainy mogą przybierać formę:

- udziału w przedsiębiorstwach tworzonych wspólnie z ukraińskimi osobami prawnymi i fizycznymi lub nabycia części udziałów w istniejącym już przedsiębiorstwie;
- utworzenia nowego przedsiębiorstwa należącego w całości do inwestora zagranicznego lub zakupu na własność istniejącego przedsiębiorstwa, z wyjątkiem: zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych będących własnością państwową lub komunalną, położonych w obrębie uzdrowisk o znaczeniu

krajowym i użytkujących naturalne zasoby lecznicze tych terenów, oraz *specjalnych takich zakładów o znaczeniu lokalnym*;

- nabycia majątku ruchomego lub nieruchomego przez wykup bezpośredni lub pośredni, to znaczy akcji, obligacji i innych papierów wartościowych;
- nabycia samodzielnie albo wspólnie z ukraińskimi osobami prawnymi lub fizycznymi prawa do korzystania z ziemi i zasobów naturalnych;
- nabycia innych praw własnościowych;
- inwestycji realizowanych na podstawie umów z ukraińskimi podmiotami gospodarczymi;
- innych inwestycji nie zakazanych przez ustawodawstwo Ukrainy.

W celu zapewnienia dogodnych warunków do inwestowania, państwo podejmuje się wypełniać określone prawem zobowiązania wobec inwestorów zagranicznych. Inwestycje, dochody, prawa i interesy tych inwestorów na terytorium Ukrainy są chronione przez ustawy. Państwo gwarantuje bezpieczeństwo inwestycji, a więc ochronę przed zmianami legislacyjnymi, nacjonalizacją, stratami zawinionymi przez władze i utratą zainwestowanego majątku. Prawo ukraińskie traktuje inwestycje zagraniczne jak narodową działalność inwestycyjną, a podmioty zagraniczne traktowane są na równi z ukraińskimi.

Zgodnie z ustawą „O warunkach dokonywania inwestycji zagranicznych" z 1996 roku, inwestycje zagraniczne nie podlegają nacjonalizacji. Żaden organ państwowy nie ma prawa zająć ani zarekwirować majątku inwestora zagranicznego, z wyjątkiem sytuacji wyższej konieczności, jak klęski żywiołowe, katastrofy, epidemie. Ustawa gwarantuje, że wszelkie straty i wydatki poniesione przez inwestora wskutek konkretnych działań lub zaniechania działań oraz niewłaściwego wykonywania obowiązków przez organy państwa lub jego funkcjonariuszy będą rekompensowane według aktualnych cen rynkowych i na podstawie wyceny potwierdzonej przez audytora. Zadośćuczynienie będzie wypłacone bezzwłocznie, odpowiednio do poniesionych strat i w tej samej walucie, w której poczyniono inwestycje, lub w innej za zgodą inwestora.

W ciągu sześciu miesięcy od zakończenia działalności gospodarczej inwestor zagraniczny jest uprawniony do otrzymania zwrotu, w postaci rzeczowej lub w walucie inwestycji, wartości faktycznie poniesionych nakładów po dokonaniu rozliczeń z urzędem podatkowym i uregulowaniu wszelkich zobowiązań finansowych. Inwestor zagraniczny ma prawo do odebrania dochodów, które przyniosła jego inwestycja. Dochody są wypłacane w formie pieniężnej lub rzeczowej, zgodnie z ich realną wartością rynkową. Zagraniczni inwestorzy mają prawo do przekazania za granicę środków finansowych (dochodów) uzyskanych dzięki dokonanym inwestycjom, po uiszczeniu wymaganych podatków i opłat.

Państwo zapewnia niezmienność przez dziesięć lat państwowych gwarancji ochrony inwestycji zagranicznych obowiązujących w momencie dokonania inwe-

stycji — nawet wtedy, gdy specjalne ustawodawstwo w zakresie inwestycji ulegnie zmianom. W razie rezygnacji z działalności, inwestor ma prawo do zwrotu inwestycji w postaci rzeczowej lub w dewizach, w których dokonano inwestycji, bez uiszczenia cła, oraz do zwrotu dochodów z inwestycji w formie pieniężnej lub rzeczowej według realnej wartości rynkowej w momencie zaprzestania działalności inwestycyjnej.

Inwestor ma prawo być właścicielem, użytkownikiem i decydentem obiektów i rezultatów inwestycji; dotyczy to także reinwestycji i operacji handlowych. Może też zaskarżyć decyzję administracji państwowej w sądzie. Najczęstsze przyczyny sporów i nieporozumień to nieprzejrzystość regulacji prawnych, szybko zmieniające się przepisy i korupcja. Zgodnie z ustawą o międzynarodowym arbitrażu handlowym, uchwaloną w 1994 roku, spory rozstrzygane są przez sąd tego kraju, który strony wskazały w umowie. Jeśli brak takiego wskazania, spór rozpatrywany jest przez sąd kraju dłużnika. Jako sygnatariusz Konwencji Nowojorskiej z 1958 roku, Ukraina uznaje wyroki zagranicznych sądów arbitrażowych.

Inwestor zagraniczny ma też określone obowiązki, takie jak: dokonanie rejestracji w administracji obwodowej, złożenie deklaracji o wielkości i źródłach pochodzenia dokonywanych inwestycji, uzyskanie pozytywnej ekspertyzy w zakresie przestrzegania norm sanitarnych, epidemiologicznych, ekologicznych, ochrony pracy itp. Ponadto inwestor jest zobligowany do: przestrzegania wymagań administracji państwowej i jej przedstawicieli, składania sprawozdawczości finansowej i statystycznej w trybie określanym przez ustawy, uiszczania podatków i opłat przewidzianych przez ustawodawstwo ukraińskie. Do wykonywania niektórych prac, w tym związanych z działalnością turystyczną, wymagana jest licencja.

Obowiązki inwestorów są określane przez poszczególne dokumenty i normy. Najważniejsze z nich to: „Zasady państwowej rejestracji podmiotów działalności gospodarczej" (1998), „Instrukcja w zakresie warunków i reguł prowadzenia działalności gospodarczej dotyczącej świadczenia usług turystycznych oraz kontroli ich dotrzymania" (1999), „Zasady korzystania z hoteli i świadczenia usług hotelarskich na Ukrainie" (1996), „Warunki licencyjne prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie organizacji turystyki zagranicznej, krajowej, wycieczkowej" (2001), „Zasady obowiązkowej certyfikacji usług hotelarskich" (1999).

Najbardziej rozpowszechnioną na Ukrainie formą inwestowania zagranicznego w branży turystycznej jest utworzenie przedsiębiorstwa z kapitałem zagranicznym. Są cztery podstawowe rodzaje firm z udziałem kapitału zagranicznego:

- przedstawicielstwa,
- firmy ze stuprocentowym udziałem kapitału zagranicznego, zwykle w formie spółki z ograniczoną odpowiedzialnością,
- wspólne przedsiębiorstwa (tzw. *joint ventures*) w formie spółki akcyjnej lub spółki z ograniczoną odpowiedzialnością,

- umowy o współpracy i wspólnej produkcji bez tworzenia odrębnej spółki.

Podmioty branży turystycznej mogą dobrowolnie łączyć swoją działalność produkcyjną, naukową, komercyjną itp. Ustawodawstwo pozwala na takie formy łączenia ukraińskich i zagranicznych przedsiębiorstw turystycznych, jak asocjacja, korporacja, konsorcjum, koncern itp.

Zasady funkcjonowania turystycznych przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym przewidują dogodne warunki dla inwestorów zagranicznych i stosowanie różnych ulg. Przedsiębiorstwa te mają prawo do samodzielnego określania warunków realizacji swoich usług oraz ich cen. Majątek wwożony na Ukrainę jako wkład do funduszu statutowego przedsiębiorstwa jest zwolniony z cła. Aby wprowadzić ten majątek na obszar celny Ukrainy, przedsiębiorstwo musi udzielić dodatkowej gwarancji w postaci weksla na kwotę należnego cła z odroczeniem terminu płatności na okres nie dłuższy niż 30 dni od daty dokonania odprawy celnej. Jeśli w tym czasie mienie zostaje wpisane do majątku przedsiębiorstwa — weksel jest umorzony. Odpowiednich adnotacji na blankiecie weksla dokonuje inspekcja podatkowa. Zwolniony z opłat celnych majątek musi pozostać własnością przedsiębiorstwa przez okres co najmniej trzech lat. Gdy sprzedaż majątku nastąpi przed upływem trzech lat od daty dokonania odprawy celnej (nawet w związku z zaprzestaniem działalności), przedsiębiorstwo ma obowiązek zapłacenia całej sumy należnego cła importowego, obliczonego na podstawie wartości celnej w dniu sprzedaży majątku.

Umowy koncesyjne to kolejny mechanizm przyciągania inwestycji zagranicznych, niezbędnych dla rozwoju ukraińskiej gospodarki. Podstawy prawne koncesji reguluje ustawa „O koncesjach" z 1999 roku. W celu realizacji ustawy opracowano całokształt dokumentów prawnych i norm niezbędnych do sprawnego funkcjonowania mechanizmu koncesji.

Przy inwestycjach dokonywanych na podstawie umów koncesyjnych, inwestorom zagranicznym wydawane są zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej związanej z użytkowaniem obiektów, które stanowią własność państwową lub komunalną i są oddawane do użytkowania na warunkach koncesyjnych. Obiekt koncesji przekazywany jest zwycięzcom przetargu koncesyjnego do czasowego korzystania na okres od 10 do 50 lat, na warunkach odpłatności. Ustawa precyzyjnie określa dziedziny działalności gospodarczej, w ramach których obiekty komunalne lub państwowe mogą być przekazywane zainteresowanym podmiotom na warunkach koncesji. Dotyczy to między innymi budowy i użytkowania hoteli, kompleksów turystycznych i kempingów. Przedmiotem koncesji mogą być: majątek przedsiębiorstwa; obiekty, których budowa nie została ukończona lub jest zamrożona; obiekty specjalnie zbudowane do celów usługowych. Obiekty takie mogą być przekazane na warunkach koncesyjnych, jeśli są wpisane: w wypadku własności państwowej — do „Wykazu obiektów będących we władaniu państwa, które można przekazać do użytkowania na warunkach koncesyjnych", a w wypadku wła-

sności komunalnej — do wykazów zatwierdzanych na posiedzeniach władz lokalnych.

Ustawa „O koncesjach" przewiduje rejestrację umów koncesyjnych w Funduszu Państwowego Mienia Ukrainy. Przekazane na warunkach koncesyjnych mienie pozostaje własnością państwową lub komunalną. Koncesjoner ma jednak prawo do rekompensaty za wydatki poniesione z tytułu ulepszenia mienia kosztem uzyskanego dochodu, jeśli umowa koncesyjna nie przewiduje innych warunków. Cło, podatek VAT i podatek akcyzowy przy wwożeniu wartości materialnych niezbędnych do realizacji umowy koncesyjnej są odprowadzane na ogólnie obowiązujących warunkach.

Pierwszym projektem inwestycyjnym na Ukrainie realizowanym na warunkach koncesji jest budowa nowej płatnej magistrali samochodowej Lwów-Krakowiec, długości 83 km, w granicach europejskiego korytarza transportowego (autostrada A-4).

Prawo ukraińskie pozwala prowadzić w kraju inwestycje zagraniczne na podstawie umów i kontraktów na prowadzenie wspólnej działalności inwestycyjnej, bez konieczności tworzenia osoby prawnej. Inwestycja w takim trybie jest uzasadniona wtedy, gdy zagraniczny inwestor chce podjąć współpracę, by rozwinąć istniejącą działalność. Takie umowy również podlegają rejestracji państwowej. Każda ze stron umowy ma obowiązek prowadzić odrębną księgowość finansową i składać sprawozdania z przeprowadzanych operacji dotyczących realizacji umowy. Partnerzy są zobowiązani do otwarcia odrębnych rachunków bankowych. Majątek wwożony na Ukrainę na okres nie krótszy niż trzy lata, w celu inwestowania na podstawie umowy o współpracy, jest zwolniony z cła.

Specyfiką wspólnej działalności jest jej dobrowolność. Czas trwania umowy wyznaczają strony; warunkiem koniecznym jest solidarna odpowiedzialność za wyniki działalności oraz zwrot uczestnikom wspólnej działalności wniesionych środków po jej zaprzestaniu. Mienie wypracowane lub nabyte przez uczestników umowy w czasie ich wspólnej działalności jest wspólnotą majątkową, która po ustaniu obowiązywania umowy jest rozdzielana między uczestników proporcjonalnie do ich udziałów. Ważną zaletą wspólnej działalności jest to, że pozwala uczestnikom na formy działania nie przewidziane w statucie. Działalność w formie umowy o współpracy z udziałem zagranicznych inwestorów ma szereg zalet podatkowych: pozwala na uniknięcie podatku VAT, podatku dochodowego itp. w związku z korzystną dla inwestorów możliwością interpretacji przepisów.

Na Ukrainie istnieją ustawowe przepisy zezwalające na tworzenie specjalnych stref ekonomicznych (SSE), w których obowiązuje szczególny klimat inwestycyjny. W obrębie tych stref podmioty gospodarcze przez określony czas korzystają z szeregu ulg, w tym podatkowych, w zamian za dokonanie inwestycji w rozwój określonych dziedzin działalności gospodarczej, zagospodarowanie majątku

poprzemysłowego i infrastruktury gospodarczej, tworzenie nowych miejsc pracy, rozwijanie nowoczesnych technologii, itp. Celem ustanowienia ukraińskich stref inwestycyjnych było przyciągnięcie zagranicznych inwestycji i ożywienie zacofanych gospodarczo terenów przez rozwój priorytetowych branż.

Głównym dokumentem prawnym określającym zasady tworzenia, funkcjonowania i likwidacji specjalnych stref ekonomicznych na terenie Ukrainy jest ustawa „O specjalnych strefach ekonomicznych" z 1997 roku. Ustawa określa prawne i ekonomiczne zasady funkcjonowania stref oraz ich status. Każda strefa jest tworzona na podstawie odrębnej ustawy. Przedsiębiorstwa zakładane w specjalnych strefach ekonomicznych są ściśle nadzorowane zarówno przez władze lokalne, jak przez specjalnie do tego celu powołaną Agencję ds. Specjalnych Stref Ekonomicznych, która działa w ramach Ministerstwa Gospodarki i Integracji Europejskiej. Każda strefa ma własny zarząd, który zatwierdza i rejestruje wszystkie realizowane tam projekty. Ministerstwo Gospodarki ma obowiązek (we współpracy z Ministerstwem Finansów, Ministerstwem Polityki Przemysłowej i Państwową Administracją Podatkową) dokonywania ocen projektów inwestycyjnych w specjalnych strefach ekonomicznych przed ich zatwierdzeniem przez administrację stref.

Warunki prowadzenia działalności gospodarczej w specjalnych strefach ekonomicznych i na obszarach o specjalnym trybie inwestowania[12] są zróżnicowane pod względem okresu, na który utworzono te strefy, preferowanych (objętych ulgami) rodzajów działalności gospodarczej oraz zakresu i czasu obowiązywania przyznanych ulg. Stosuje się odpowiednie procedury zatwierdzania projektów inwestycyjnych, które korzystają na terenie strefy z ulg finansowych. Ulgi te mają przyciągnąć kapitał zagraniczny oraz ułatwiać podejmowanie i rozwijanie działalności gospodarczej, głównie produkcyjnej i eksportowej, nastawionej na określone cele, w tym realizację rodzajów inwestycji i produkcji uznanych za pożądane. Mają też sprzyjać przypływowi kapitału obcego w znaczniejszej skali (w zależności od strefy stosowane są dla ulg różne progi, np. od 200 tys. do 3 mln USD), oraz tworzeniu miejsc pracy.

Przyznawane ulgi dotyczą między innymi: zwolnień (na różne okresy) od podatku dochodowego i obniżenia jego stawek, niższych opłat gruntowych na czas zagospodarowania działek, niższych obowiązkowych wpłat na różne fundusze (Państwowy Fundusz Innowacyjny, Fundusz Ochrony Socjalnej Ludności itp.), zwolnień z cła i VAT niektórych towarów importowanych, zwolnień z obowiązkowej odsprzedaży walut zagranicznych. Ulgi te odnoszą się do pierwszych lat działalności podmiotów na terenie stref.

---

[12]Ustawa wyróżnia trzy rodzaje specjalnych stref: specjalną strefę ekonomiczną, obszar o specjalnym trybie inwestowania i obszar priorytetowego rozwoju. Obszarami o specjalnym trybie inwestowania są między innymi obwód zakarpacki i Republika Krym.

Warto podkreślić, że turystyka zajmuje jedno z kluczowych miejsc wśród preferowanych rodzajów działalności gospodarczej, dla których w strefach stosowane są ulgi. W dalszej części przedstawiono atrakcyjność inwestycyjną poszczególnych obwodów Ukrainy Zachodniej oraz istniejące na ich terenie specjalne strefy ekonomiczne o profilu turystycznym.

Obwód iwano-frankowski w krajowym rankingu atrakcyjności inwestycyjnej regionów Ukrainy dla inwestorów zagranicznych w 2001 roku znajdował się na siedemnastym miejscu.

Potencjał inwestycyjny obwodu obejmuje bogactwa naturalne: turystyczne i wypoczynkowe, zasoby kopalniane. W roku 2000 najwięcej inwestycji dokonano w przedsiębiorstwach Iwano-Frankowska: 13,1 mln USD (34,7% wszystkich inwestycji w obwodzie), oraz rejonów kołomyjskiego (27,9%), tyśmienickiego (13,1%) i kałuskiego (7,6%). Na rejony te przypada 83,3% wszystkich inwestycji w obwodzie. Suma inwestycji zagranicznych wzrosła z 6,8 mln USD w 1994 roku do 37,7 mln w roku 2000. Inwestorzy pochodzą z 31 krajów świata, a skorzystało na tym 156 przedsiębiorstw w obwodzie. Głównymi inwestorami są: Kanada, Niemcy, Węgry, Słowacja i Stany Zjednoczone.

Na lata 2000–2005 opracowano lokalne programy trwałego rozwoju i wsparcia inwestycji zagranicznych. Programy te określają stan działalności inwestycyjnej w obwodzie, priorytety inwestycyjne, inwestycyjną aktywność w poszczególnych sektorach gospodarki oraz główne kierunki działalności instytucji państwowych wspierających procesy inwestycyjne.

Obwodowa administracja państwowa stwarza dogodny klimat do przyciągnięcia kapitału zagranicznego, między innymi w branży turystycznej. Podpisane są i realizowane umowy o współpracy z regionami: Kanady (prowincja Saskaczewan 1996), Austrii (Tyrol 1997), Rosji (obwód nowgorodzki 1997), Chin (prowincja Szansi 1998), Słowacji (kraje koszycki 1997 i praszewski 2001), Polski (woj. lubelskie 2001), Gruzji (Kachetia 2001).

Strefa priorytetowego rozwoju „Jaremcze" leży w obrębie terenów podporządkowanych Jaremczańskiej Radzie Miejskiej, obejmujących miasta Jaremcze i Worochtę oraz wsie Tatarów, Mikuliczyn i Jabłonicę. W obrębie strefy znajdują się tereny Karpackiego Parku Narodowego. Strefą zarządza konsorcjum, będące dobrowolnym stowarzyszeniem osób prawnych i fizycznych powstałym w celu wspólnego rozwiązywania zadań społeczno-gospodarczych na jej obszarze. Jednym z głównych celów jest rozwój turystyki oraz inwestowanie w infrastrukturę recepcyjną i usługową.

Obwód lwowski w rankingu atrakcyjności regionów Ukrainy dla inwestorów zagranicznych uplasował się w roku 2001 na ósmym miejscu w kraju, a więc jest

dla nich najbardziej atrakcyjny spośród trzech obwodów Ukrainy Zachodniej. W obwodzie powołano dwie specjalne strefy ekonomiczne: „Jaworów" i "Truskawiec". Realizowane są też inne liczne projekty inwestycyjne z udziałem kapitału zagranicznego. Atrakcyjna dla inwestorów zagranicznych jest branża turystyczna oraz branże wspomagające, jak przemysł spożywczy, sfera finansowo-bankowa, handel, transport.

Szczególnie interesująca jest strefa o profilu turystyczno-rekreacyjnym „Kurortpolis Truskawiec", utworzona na mocy odrębnej ustawy. Stwarza ona warunki do stymulowania działalności inwestycyjnej oraz innowacyjnej nastawionej na zachowanie i efektywne wykorzystanie naturalnych zasobów leczniczych uzdrowiska Truskawiec, przyspieszenie reform ekonomicznych w branży uzdrowiskowo-wypoczynkowej i rozwijanie turystyki. Strefa została powołana na 20 lat (od 2000 r.).

Priorytetowe rodzaje działalności w obrębie strefy to: lecznictwo uzdrowiskowe, produkcja wód mineralnych, rekreacja, turystyka, naukowe badania w dziedzinie ochrony zdrowia. Podmioty SSE „Kurortpolis Truskawiec" mają zapewnione ulgi w zakresie podatków od dochodów przedsiębiorstw, podatku VAT, cła przywozowego i opłat gruntowych. Zwolnione są zwłaszcza z celnych opłat wwozowych te podmioty, które przywożą do strefy zarejestrowane na Ukrainie środki lecznicze, sprzęt i urządzenia techniczne oraz elementy do ich montażu (z wyjątkiem towarów akcyzowych) na potrzeby własne związane z realizacją projektów inwestycyjnych. Podmioty strefy są zwolnione na trzy lata z podatku od dochodów uzyskanych z działalności inwestycyjnej. Dochody uzyskane od czwartego do szóstego roku realizacji projektów inwestycyjnych podlegają opodatkowaniu w wysokości 50% zwykłej stawki. Przewidziane są również inne ulgi oraz specjalny tryb prawny prowadzenia działalności gospodarczej i inwestycyjnej w strefie.

Aby otrzymać ulgi przewidziane dla podmiotów omawianej strefy, firmy ubiegające się o status takiego podmiotu powinny przedstawić jej zarządowi do zatwierdzenia projekt inwestycyjny. Projekt musi dotyczyć jednego z rodzajów działalności uznanych za priorytetowe oraz opiewać na kwotę nie mniejszą niż 500 tys. USD. Inwestycji nie trzeba dokonywać od razu: wystarczy zadeklarować zamiar ich realizacji i uzasadnić to projektem. Oczekuje się przyciągnięcia do tej strefy inwestycji na łączną kwotę 100 mln USD i uzyskania 14,5 tys. nowych miejsc pracy.

Pod koniec 2002 roku w obrębie strefy realizowano dwanaście projektów inwestycyjnych o łącznej wartości 26,8 mln USD; przyciągnięto nowe inwestycje na kwotę 5 mln USD. Główna branża, w której dokonywane są inwestycje, to turystyka. Obecnie w strefie zrealizowano produkcję i sprzedano usługi na ogólną kwotę 1,7 mln hrywni, zachowano 3,5 tys. miejsc pracy oraz stworzono około 100 nowych.

Obwód zakarpacki w rankingu atrakcyjności regionów Ukrainy dla inwestorów zagranicznych w roku 2001 zajął dziewiąte miejsce. Mimo bardzo niskich wskaźników produktu brutto (24. miejsce w kraju), zyskuje coraz większą popularność wśród inwestorów zagranicznych. Tłumaczy się to bogatym potencjałem turystyczno-rekreacyjnym, obowiązywaniem ustawy „O specjalnym trybie działalności inwestycyjnej w obwodzie zakarpackim" (1998) oraz utworzeniem specjalnej strefy ekonomicznej „Zakarpacie" — jednej z pięciu najprężniej rozwijających się na Ukrainie.

Strefa „Zakarpacie", obejmująca cały obwód, została utworzona w 2001 roku na mocy odrębnej ustawy. Celem stworzenia strefy specjalnej było przyciągnięcie inwestycji, pomoc w rozwijaniu międzynarodowych powiązań gospodarczych, zwiększenie dostaw wysokiej jakości towarów i usług, stworzenie nowoczesnej infrastruktury produkcyjnej, transportowej i rynkowej. Strefę utworzono na okres 30 lat. Z przysługujących tam ulg może korzystać dowolny podmiot prowadzący działalność gospodarczą, który opracował projekt inwestycyjny ukierunkowany na wdrażanie nowych technologii, tworzenie nowych miejsc pracy, zwiększanie dostaw wysokiej jakości towarów i usług. Szczególnie atrakcyjne dla inwestorów zagranicznych są ulgi w opłatach celnych, podatku VAT i dochodowym oraz opłatach akcyzowych.

Świadectwem pomyślnego funkcjonowania SSE „Zakarpacie" jest to, że w 2000 roku było podpisane 47 umów na realizację projektów inwestycyjnych o łącznej kwocie 187,8 mln USD, pozwalających na utworzenie 8,6 tys. miejsc pracy. Wśród najaktywniejszych inwestorów jest 15 krajów, w tym Węgry (128 mln USD), Austria, Niemcy, Stany Zjednoczone, Słowacja i Czechy (wszystkie powyżej 1 mln USD). Ponadto w priorytetowe rodzaje działalności na terenie obwodu inwestują: Szwecja, Wielka Brytania, Dania, Polska, Chiny, Bułgaria i Łotwa. Wpływy do budżetu z tytułu realizacji projektów inwestycyjnych wyniosły już 10,9 mln hrywni.

Na Zakarpaciu obowiązuje wspomniana wcześniej ustawa „O specjalnym trybie działalności inwestycyjnej". Wprowadza ona w obwodzie na 15 lat (do 2015 r.) specjalny tryb realizacji projektów inwestycyjnych w priorytetowych rodzajach działalności gospodarczej. Dla branży turystycznej za takie uznano: budowę obiektów hotelarskich krótkotrwałego pobytu, działalność sanatoryjno-uzdrowiskową, usługi stacji narciarskich i rozbudowę infrastruktury transportowej.

W celu przyciągnięcia turystów na Zakarpacie stworzono inwestycyjny program rozwoju branży turystyczno-rekreacyjnej na lata 2002–2005. Program zawiera szczegółowe informacje w zakresie atrakcyjności inwestycyjnej obwodu, pożądanych rodzajów inwestycji oraz rozwoju zasobów turystyczno-rekreacyjnych. Dzięki niemu inwestorzy mogą uzyskać niezbędne informacje o możliwościach i potrzebach inwestycyjnych obwodu, rejonów i miast.

Reasumując całość wywodów dotyczących uregulowań prawnych w sferze inwestycji turystycznych trzeba podkreślić, że w poszczególnych obwodach Ukrainy Zachodniej stworzono odpowiednie warunki do inwestowania. Gwarantem kształtowania sprzyjającego klimatu inwestycyjnego jest stabilność gospodarcza oraz zrównoważony rozwój ekonomiczny kraju i jego poszczególnych regionów. Od czterech lat gospodarka ukraińska wykazuje stabilną dynamikę wzrostu. W 2002 roku Ukraina miała najwyższy wskaźnik zwrotu zadłużenia inwestorom: 57%, gdy w Rosji wskaźnik ten kształtował się na poziomie 56%, w Egipcie zaś — 3%.

Główną przeszkodą w rozwoju inwestycji na Ukrainie jest niedostatek kapitału. Wewnętrzne możliwości i zasoby inwestycyjne kraju są ograniczone. Udział inwestycji budżetowych nie przekracza 5%, a dochody przedsiębiorstw — 7% produktu krajowego brutto. Rynkowe źródła inwestycji rozwijają się dość wolno. Także możliwości inwestycyjne ukraińskich banków są bardzo ograniczone. Ich kapitał nie sięga 5% produktu krajowego brutto. W krajach Europy Środkowej wskaźnik ten jest o wiele wyższy. Odsetek pozyskanych kapitałów zagranicznych dla gospodarki w tzw. portfelu narodowym Ukrainy oscyluje wokół 4%, gdy w Kazachstanie wynosi on ponad jedną trzecią, w Estonii zaś — ponad 90%.

Mimo dość optymistycznych wskaźników rozwoju ekonomicznego Ukrainy, istnieją poważne bariery dla inwestorów. Na szczeblu państwowym są to zwłaszcza:

- nadmiar oraz ciągłe zmiany aktów i norm prawnych regulujących procesy inwestycyjne,
- brak czytelnych mechanizmów w polityce prywatyzacyjnej,
- uciążliwy i nieprzyjrzysty system podatkowy,
- niedoinformowanie inwestorów w zakresie możliwości i warunków inwestowania.

Istnieją też mankamenty w tworzeniu odpowiedniego klimatu inwestycyjnego na szczeblu regionalnym i lokalnym, na przykład niedostateczna współpraca przedstawicieli administracji poszczególnych obwodów i miast z inwestorami. W celu nawiązania kontaktów inwestorskich należy stale organizować fora biznesowe, tworzyć regionalne rady konsultacyjne, komisje arbitrażowe ds. inwestycji itp. Należy też bardziej efektywnie wykorzystywać możliwości specjalnych stref ekonomicznych i obszarów priorytetowego rozwoju. Na szczeblu rządowym konieczne jest wprowadzenie zmian w ustawach dotyczących podatku VAT, państwowego programu prywatyzacji, spółek akcyjnych, rejestracji praw własności, kredytów i innych.

W kształtowaniu polityki inwestycyjnej państwa za niezbędne należy uznać:

- pogłębienie proeuropejskiego i integracyjnego kierunku w polityce ukraińskiej,
- zmniejszenie ingerencji państwa w prywatną przedsiębiorczość i mechanizmy rynkowe,
- zwiększenie spójności, stabilności i egzekucji przepisów prawnych,
- wdrożenie reformy podatkowej,
- utworzenie inwestycyjnych funduszy emerytalnych,
- rozszerzenie działalności informacyjnej i promocyjnej w dziedzinie inwestycji,
- wprowadzenie mechanizmów zapewniających ochronę inwestycji zgodnie z gwarancjami ustawowymi.

Rozdział IV

Zasoby turystyczne Ukrainy Zachodniej

1. Charakterystyka turystyczna obwodów zachodnioukraińskich

Obwód iwano-frankowski zajmuje 2,3% (13,9 tys. km^2) terytorium Ukrainy i skupia 3% (1,45 mln) jej ludności. Jest podzielony na czternaście rejonów administracyjnych i ma pięć miast wydzielonych podległych władzom obwodu: Bolechów, Jaremcze, Kałusz i Kołomyję oraz liczącą 240 tys. mieszkańców stolicę — Iwano-Frankowsk[13].

Obwód iwano-frankowski rozciąga się z północnego zachodu na południowy wschód wzdłuż Karpat Ukraińskich. Po Zakarpaciu jest to najbardziej wysokogórski obszar Ukrainy. Góry stanowią prawie 43% jego terytorium, a najpiękniejsze spośród nich to: Czarnohora, Gorgany, Hryniawy i Czywczyny. Obwód jest zróżnicowany pod względem etnograficznym i historycznym. Składa się z takich odrębnych krain, jak: Bojkowszczyzna, Huculszczyzna oraz Pokucie. Mieszkańcy tych ziem najpełniej zachowali dawny ukraiński koloryt lokalny, bogatą kulturę materialno-duchową, specyficzne obrzędy, architekturę, stroje ludowe, rzemiosło artystyczne i sztukę.

Dzięki malowniczej rozmaitości krajobrazowej i etnograficznej, obwód iwano-frankowski jest jednym z najpopularniejszych regionów turystycznych Ukrainy. Turystykę cechuje masowość, aktywność, duży udział młodzieży, dostępne ceny usług. Te cechy korzystnie wyróżniają obwód na rynku turystycznym Ukrainy Zachodniej. Udział turystów zagranicznych jest niewielki: około 8–9%, głównie z powodu niedostatecznej reklamy na rynku międzynarodowym.

---

[13] Wykazy rejonów administracyjnych i miast wydzielonych (podporządkowanych władzom obwodowym) w poszczególnych obwodach zawiera indeks nazw polskich i ukraińskich, zamieszczony na końcu książki.

Obwód iwano-frankowski ma bezpośrednie połączenia kolejowe z centralnymi i wschodnimi regionami Ukrainy. Głównymi osiami tranzytowo-turystycznymi są dwie trasy drogowe o znaczeniu regionalnym: P 03 i P 04[14]. Trasa P 04 biegnie Podkarpaciem i łączy Iwano-Frankowsk oraz inne ośrodki przemysłowo-administracyjne obwodu z Lwowem i Czerniowcami. P 03 — to główna trasa transkarpacka południowo-wschodniej części Ukrainy. Łączy Iwano-Frankowsk z Rumunią, Węgrami i Słowacją, a także, między sobą, najpopularniejsze uzdrowiska górskie obu makrozboczy karpackich: Jaremcze, Tatarów i Jabłonicę (obwód iwano-frankowski) oraz Jasinię, Kwasy i Rachów (Zakarpacie). Od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku obie trasy przekształcają się w korytarze tranzytowo-turystyczne z bazą prywatnych moteli, restauracji i punktów serwisowych.

Infrastruktura drogowo-transportowa o znaczeniu lokalnym jest również dość rozbudowana. Gęstość dróg samochodowych wynosi średnio 5,3 km/10 km^2, przy czym w części podgórskiej jest 2,2 razy większa niż w rejonach górskich. Sieć dróg pozwala dotrzeć do ponad dwóch trzecich atrakcji przyrodniczych i kulturowo-historycznych obwodu.

Obwód iwano-frankowski, w odróżnieniu od Zakarpacia, można określić jako najbardziej jednorodny pod względem etnicznym na Ukrainie. Rdzenni Ukraińcy stanowią tu 94,7% mieszkańców. Wskutek tego oraz dzięki peryferyjnemu położeniu w stosunku do centrów geopolitycznych Europy Środkowo-Wschodniej, w ciągu stuleci zachowały się swoiste tradycje ukraińskiej kultury narodowej, między innymi tradycje powszechnie znanej gościnności Ukraińców.

Ziemia Iwano-Frankowska jest obok Zakarpacia najbardziej zalesioną częścią Ukrainy. Tereny leśne zajmują 41% terytorium obwodu. Więcej niż trzecia część areału leśnego to unikatowe systemy ekologiczne podgórskich i górskich dębowo-bukowych, jodłowych i świerkowych pralasów karpackich, znajdujących się pod ochroną i wykorzystywanych do turystyki wypoczynkowej, kwalifikowanej i ekologicznej. W obwodzie iwano-frankowskim jest wiele obiektów rezerwatowej ochrony przyrody. Wśród nich rozległe rezerwaty górsko-leśne w Gorganach, największy w całym regionie Karpacki Park Narodowy, nowo utworzony park narodowy „Huculszczyzna". Kompleksowe turystyczno-rekreacyjne przystosowanie terenów otaczających obiekty chronionej przyrody w południowej części obwodu jest dopiero w początkowym stadium, z powodu niedostatecznych inwestycji oraz słabej wiedzy inwestorów europejskich o potencjale turystycznym tego unikalnego, prawie nie zmienionego przez człowieka zakątka Europy.

---

[14]Na Ukrainie drogi regionalne mają symbol P. W obwodach południowo-zachodnich jest siedem takich tras: P 03 Lwów – (Iwano-Frankowsk) – Mukaczewo, P 04 Stryj – Czerniowce, P 05 Stryj – Tarnopol, P 38 Dolina – Chust, P 24 Worochta – Horodenka, P 37 Tyśmienica – Śniatyń, P 39 Lwów – Użhorod.

Obwód jest bogaty w obiekty dziedzictwa historyczno-kulturowego, których liczba wynosi ponad 3,5 tys. Co roku przyciągają turystów z całej Ukrainy i z zagranicy. W 2002 roku z usług wycieczkowych skorzystało ponad 80 tys. gości, a od roku 1998 w ruchu wycieczkowym występuje tendencja wzrostowa. Działa tu 96 turystycznych obiektów recepcyjnych, w tym pensjonaty i hotele. Mogą one jednocześnie obsłużyć do 14 tys. turystów; 73 obiekty (76%) położone są w górach.

Wewnętrzny ruch turystyczny jest uwarunkowany przede wszystkim oddziaływaniem czynników przyrodniczych i etniczno-kulturowych. Na terytorium obwodu ze względu na ukształtowanie terenu oraz walory krajobrazowe i etnograficzne można wyodrębnić dwie strefy turystyczne. Pierwsza, górska, wzdłuż osi Karpat, graniczy z Zakarpaciem i Bukowiną; w jej skład wchodzą południowe rejony administracyjne, jak doliniański, rożniatowski, bohorodczański, nadwórniański, werchowyński i kosowski. Strefa podgórsko-dolinna, graniczęca z obwodem lwowskim, Podolem i Bukowiną, obejmuje bardziej rozwinięte gospodarczo rejony administracyjne: rohatyński, kałuski, halicki, tyśmienicki, tłumacki, horodenkowski, kołomyjski oraz śniatyński. W ramach obu stref można jeszcze wyodrębnić szereg podstref lub obszarów turystycznych. Turystyka w każdej z nich ma swoje cechy regionalne, co pozwala na urozmaicenie produktów turystycznych. Czołowe miejsce w turystycznej ofercie obwodu iwano-frankowskiego zajmuje wypoczynek oparty na klimatoterapii ogólnozdrowotnej w ekologicznie czystym środowisku podgórskim oraz aktywna turystyka górska.

W granicach górskiej strefy rekreacyjno-turystycznej obwodu iwano-frankowskiego rozróżniamy trzy odrębne obszary, które różnią się poziomem zagospodarowania oraz atrakcyjnością i specyfiką produktu turystycznego: beskidzki, gorgańsko-czarnohorski i pokucko-wierchowiński.

Beskidzki obszar turystyczny to najlepiej rokująca część Karpat Ukraińskich. Graniczy z największymi uzdrowiskami balneologicznymi na zachodzie Ukrainy (Truskawiec, Morszyn) oraz z najpopularniejszymi ośrodkami turystyki górskiej obwodu lwowskiego (Sławsko, Skole) i Zakarpacia (Wołowiec, Miżhiria); sąsiaduje też z parkami narodowymi „Beskidy Skolskie" i "Synewirskim".

Na omawianym obszarze wyodrębniają się trzy główne centra turystyczne. Bolechów — „stolica" krainy etnograficznej, Bojkowszczyzny, oferuje lokalny produkt turystyczny nastawiony na obsługę wycieczek, głównie z uzdrowisk sąsiedniego obwodu lwowskiego. Uczestnicy wycieczek mogą zwiedzać muzeum oraz świątynie w Bolechowie, odbyć pielgrzymkę do wsi Goszów (do jednej z narodowych świątyń: klasztoru z XVI w. na Jasnej Górze) lub wycieczkę do wsi Bubniszcze (do atrakcyjnego zabytku przyrodniczo-historycznego „Skały Dowbusza" — masywu skalnego ze sztucznymi jaskiniami, gdzie odbywały się pogańskie obrządki starożytnych kultur poczynając od epoki neolitu). Drugi ośrodek to Nowy Mizuń

— miejscowość rekreacyjna bazująca na źródłach wód mineralnych, obsługująca ruch krajowy. Wreszcie Osmołoda — potencjalnie najbardziej atrakcyjne centrum turystyki górskiej o charakterze „przygodowym" w Karpatach Ukraińskich. Wokół tej miejscowości na obszarze dziesiątków kilometrów nie ma innych osiedli, z wyjątkiem małych chutorów. Terytorium jest zalesione w 98%. Warunki naturalne wyjątkowo sprzyjają kształtowaniu konkurencyjnego produktu na rynki Europy, jak: turystyka przygodowo-ekstremalna z elementami „szkoły przetrwania" — wędrówki przez trudne do pokonania grzbiety karpackie (Chomiak, Arszyca, Matachów, Gorgany); robinsonada karpacka w oddaleniu od osiedli i dróg; elitarna licencjonowana turystyka myśliwska; spływy przez burzliwe rzeki karpackie Łomnicę i Świcę pośród wyjątkowych, prawie dziewiczych krajobrazów, wzdłuż wielokilometrowych tras spływu.

Gorgańsko-czarnohorski obszar turystyczny z największym i najpopularniejszym Karpackim Parkiem Narodowym to „stolica" turystyczna Karpat Ukraińskich, która przyciąga średnio 14–17% ruchu turystycznego w tych górach. Skupia się tam 72% górskiej bazy turystycznej obwodu iwano-frankowskiego, istnieje też oferta konkurencyjnych produktów, obejmująca od dwóch do pięciu rodzajów turystyki górskiej.

Podstawą specjalizacji turystycznej obszaru jest rekreacja w górskim, ekologicznie czystym środowisku. Ten produkt jest realizowany w licznych obiektach hotelarskich o średnim i wysokim standardzie, znajdujących się w takich miejscowościach, jak: Jaremcze („U Hałyny", „Huculszczyzna", „Prykarpattia"), Mikuliczyn („Smericzka"), Tatarów („Pity", „Kremińci"), Jabłonica („Karpaty", „Berkut") i Worochta („Howerla", „Zaroślak", „Ukraina"). Obiekty te oferują szeroką gamę usług, na którą składają się: bogata kuchnia ludowa, „fitobary" z koktajlami z ziół karpackich, baseny kąpielowe, łaźnie rosyjskie, solaria, sale konferencyjne, kafejki internetowe, telewizja satelitarna, wypożyczalnie sprzętu górskiego.

W okresie letnio-jesiennym oferta jest urozmaicona bogatym programem wycieczkowym. Klient ma do wyboru kilkanaście różnorodnych wypraw turystycznych i wycieczek. Największą popularnością cieszą się:

- kombinowane wycieczki autobusowo-piesze do Karpackiego Parku Narodowego z wyprawą na najwyższy szczyt Karpat Ukraińskich: Howerlę (2 061 m n.p.m.); do zdrojów ze zwiedzaniem drewnianych świątyń huculskich z XVIII–XIX w. oraz na wysokogórską Przełęcz Jabłonicką (960 m.) z posiłkiem w oryginalnej restauracji górskiej „Berkut"; do górskiego średniowiecznego klasztoru Skit Maniawski (1611 r.), ze zwiedzaniem najatrakcyjniejszych w obwodzie iwano-frankowskim ruin zamku pniowskiego z XIV w.;
- wycieczki trasą objazdową „Po Huculszczyźnie" przez Kołomyję, Kosów i Werchowynę;

- wyprawy piesze szczytami dwutysięczników Karpat Ukraińskich; do unikatowych rezerwatów; ścieżkami ekologicznymi na szczyty górskie: Magurę, Chomiak, Syniak i Jawornik; wycieczki na „Skały Dowbusza", do wodospadów górskich oraz wielu innych przyrodniczych i etnograficznych atrakcji Karpackiego Parku Narodowego;
- spływy Prutem kajakami, canoe lub tratwami.

Atrakcyjnym lokalnym produktem turystycznym jest narciarstwo górskie. Obszar worochtańsko-jaremczeński dzięki reklamie, infrastrukturze oraz jakości tras zjazdowych zyskał renomowaną pozycję na rynku narciarstwa górskiego w Karpatach. W ośrodkach turystycznych istnieje nowoczesna infrastruktura do narciarstwa rekreacyjnego i sportowego, jak: wyciągi linowe i krzesełkowe, skocznie o różnych wysokościach, sprzęt do ubijania śniegu, drogi dojazdowe z parkingami, wypożyczalnie sprzętu i inne. Do dyspozycji turystów są trasy zjazdowe o różnej długości i stopniu trudności, między innymi do snowboardu i slalomu narciarskiego. Europejskie standardy obsługi zapewniają: nowo wybudowany kompleks sportowo-turystyczny „Bukowel", prywatne hotele („Pity") oraz pensjonaty Worochty, Tatarowa i Jabłonicy.

Coraz większą konkurencją dla dużych ośrodków turystycznych regionu zaczyna być „zielona" turystyka wiejska, która łączy komfort z rodzinną gościnnością oraz niezapomnianym kolorytem wypoczynku we wsiach huculskich. Do zasadniczych zalet wypoczynku w prywatnych gospodarstwach wiejskich należą: możliwość zbierania ziół leczniczych, jagód i grzybów w pobliskich lasach, łowienie ryb, nabycie umiejętności przyrządzania specjałów kuchni huculskiej, praca fizyczna i opanowanie rzemiosła wiejskiego (umiejętność koszenia siana, zaopatrywania się w drewno, rozpalania watry huculskiej, ciesielki). Produktem, który może się rozwijać we wsiach górskich, jest turystyka konna — zarówno o małym stopniu trudności: od 2 do 7 przejazdów dziennych przez zalesione góry z noclegami w komfortowo wyposażonych gospodach, jak i bardzo trudna: tropami górskimi, z elementami „robinsonady" i ekstremalizmu.

Pokucko-wierchowiński obszar turystyczny jest drugi pod względem popularności w obwodzie iwano-frankowskim. Obejmuje dwa ośrodki turystyczne i etnograficzne: Werchowynę — „stolicę" Huculszczyzny oraz Kosów — „stolicę" Pokucia. Główną specjalizacją jest tutaj turystyka kulturowa o charakterze etnograficznym.

Miejscowy produkt turystyczny składa się z takich elementów, jak: zapoznanie się z tradycyjną architekturą i sposobem życia Hucułów, wycieczka do słynnego Muzeum Sztuki Ludowej Huculszczyzny i Pokucia im. J. Kobryńskiego (muzeum ma 30 tys. eksponatów i jest wpisane do Królewskiej Encyklopedii Wielkiej Brytanii jako muzeum arcydzieł o znaczeniu światowym), wycieczki do malowniczych osad huculskich: Werchowyny, Kosowa, Kosmacza i Krzyworówni, ze zwie-

dzaniem muzeów krajoznawczych oraz kosowskiego jarmarku wyrobów sztuki użytkowej. Innowacyjnym „rodzynkiem" etnograficznego produktu turystycznego w ciągu ostatnich lat stały się dość tanie przeloty samolotem sportowym nad Karpatami Huculskimi, organizowane przez firmę prywatną w Kosowie.

Interesujący produkt oferuje Stowarzyszenie Agrowieś z Werchowyny. Oprócz standardowej oferty usług wiejskiej „zielonej" turystyki, proponuje ono gościom „zanurzenie się" w swoisty świat huculski, z czynnym udziałem w starożytnych obrządkach podczas obchodów świąt ludowo-religijnych, z hojnym poczęstunkiem i zabawami. W okresie zimowym, dzięki ośrodkom turystyczno-sportowym („Czeremosz" i in.) oraz prywatnym kwaterom, turystykę etnograficzną w Werchowynie uzupełnia narciarstwo górskie. Do szczególnie atrakcyjnych należą też wędrówki szlakiem ekoturystycznym wzdłuż stromego koryta Czarnego Czeremoszu, między grzbietami Czarnohory i Hryniaw.

Podgórska strefa turystyczna obwodu iwano-frankowskiego, położona częściowo na Podkarpaciu, cieszy się mniejszą popularnością na rynku turystycznym, głównie przez brak reklamy i promocji. W strefie można wydzielić dwa obszary turystyczne: rohatyńsko-halicki i śniatyńsko-kołomyjski, które oferują konkurencyjne produkty.

Turystyka historyczno-kulturowa ma pierwszeństwo wśród produktów obu obszarów. Popularnymi jej centrami w podgórskiej części obwodu iwano-frankowskiego są: Halicz z okolicami (narodowe muzeum-rezerwat historyczny „Dawny Halicz" na terenie stolicy państwa Halicko-Wołyńskiego z XII-XIV w., z unikatowymi zbiorami muzealnymi, średniowieczną ruską cerkwią św. Pantelejmona z XII-XVI w., ruinami zamku halickiego z 1367 r.), Rohatyn (drewniane cerkwie Św. Bogurodzicy — XV w., Św. Ducha — 1598 r. i Św. Mikołaja — 1729 r., kościół pod wezwaniem Św. Mikołaja — XV w. oraz zespół architektoniczny w centrum historycznym miasta), Niżniów (cerkwie — XVIII-XIX w., młyn — XIX w., początek przełomu Dniestru), Tłumacz oraz Śniatyń (malownicze zespoły architektoniczne w historycznej części starych miasteczek podkarpackich).

Podkarpacie iwano-frankowskie aktywnie wprowadza nowe produkty turystyczne w postaci festiwali i imprez etnograficznych, które w ostatnich latach zyskują coraz większą popularność. Czołowe miejsce zajmuje Iwano-Frankowsk z licznymi budowlami historycznymi okresu renesansu oraz wieloma zabytkami architektonicznymi (ratusz — XIX w., świątynie — XVIII w., kolegium jezuickie — 1761 r., browar — 1767 r. i in.). Miasto co roku przyjmuje turystów z kraju i zagranicy na folklorystyczne festyny w okresie Bożego Narodzenia oraz na muzyczny festiwal majowy „Podkarpacka wiosna".

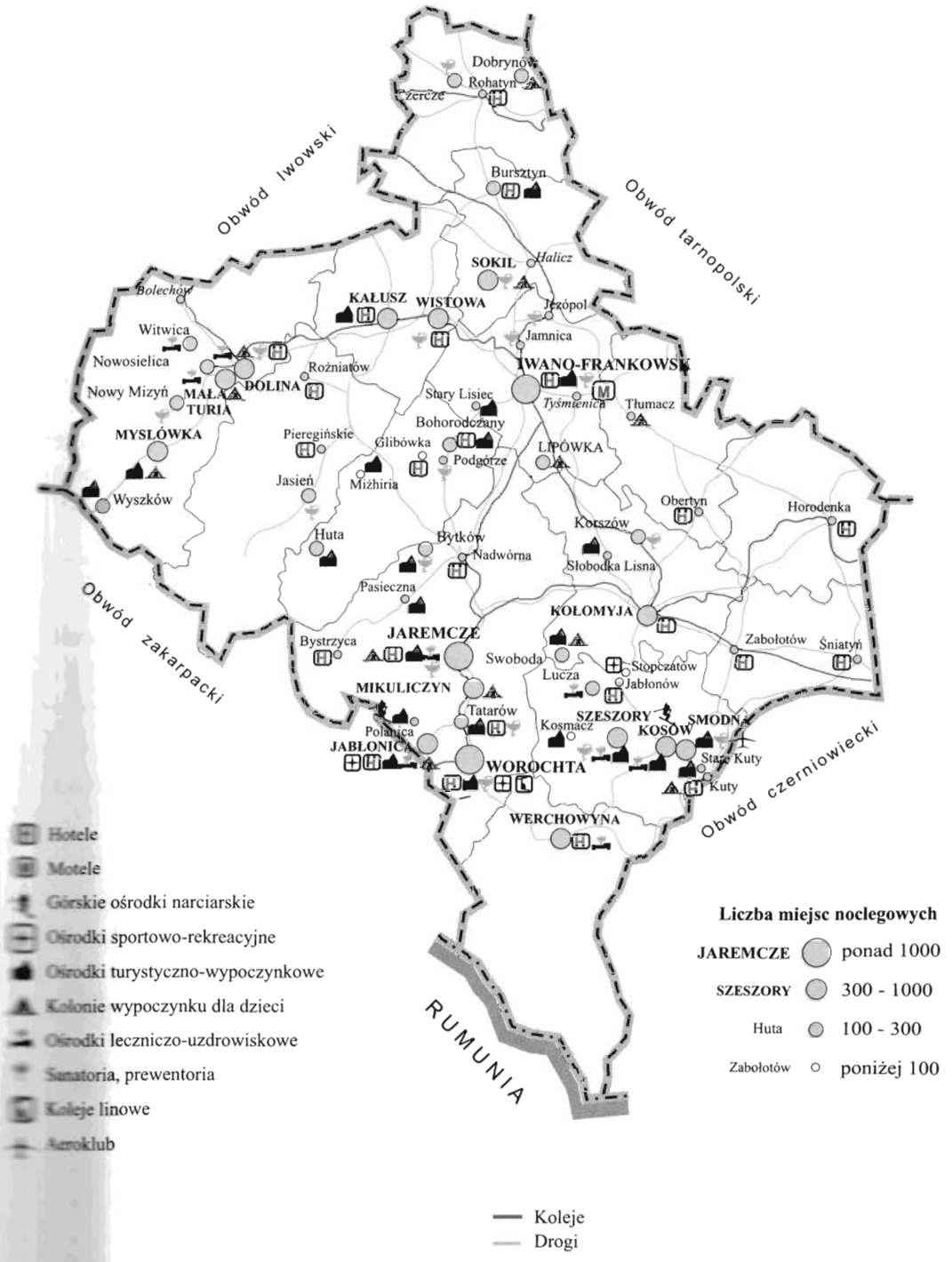

Rys. 11. Infrastruktura turystyczna w miejscowościach obwodu iwano-frankowskiego

Tabela 5

Rodzaje turystyki i ośrodki turystyczne w obwodzie iwano-frankowskim

Rodzaje turystyki	Zasoby i główne ośrodki
Uzdrowiskowa	Klimatyczne walory przyrodolecznicze miejscowości w Gorganach i na Pokuciu (Jaremcze, Tatarów, Worochta, Kosów i Szeszory) oraz ogólnolecznicze kurorty Opola (Czercze)
Wypoczynkowa	Walory rekreacyjne i zdrowotne miejscowości z wypoczynkową bazą recepcyjną w rejonach górskich i podgórskich (Jaremcze, Kosów, Werchowyna i Dolina)
Kwalifikowana (piesza, wodna, wspinaczkowa)	Piesze szlaki i trasy górskie (częściowo znakowane) w Gorganach, Czarnohorze i Karpatach Pokuckich Rzeki: Dniestr, Prut, Czeremosz, Łomnica i Świca, atrakcyjne do spływów (bajdarki, kanoe, tratwy) Liczne miejsca przydatne do wspinaczki: Skały Dowbusza, skaliste partie w Gorganach
Narciarska	Odpowiednie stoki i długotrwała pokrywa śnieżna stwarzające dobre warunki do uprawiania narciarstwa biegowego i zjazdowego o charakterze rekreacyjnym i sportowym w Czarnohorze i Gorganach. Główne ośrodki: Jabłonica, Polanica, Worochta i Kosów
Kulturowa	Liczne zabytki narodowego dziedzictwa kulturowego w miastach historycznych (Halicz, Iwano-Frankowsk, Kołomyja, Rohatyn, Tłumacz i Śniatyń) Spuścizna etnograficzna i bogactwo folklorystyczne Huculszczyzny (Kosów, Werchowyna, Kołomyja)
Religijna	Liczne zabytki sakralne i sanktuaria prawosławne będące miejscami pielgrzymowania wiernych. Główne ośrodki pątnicze to zespoły klasztorne: Goszów i Skit Maniawski
Ekologiczna	Liczne obiekty i obszary chronione o wyjątkowej wartości przyrodniczej: parki narodowe Karpacki i Huculszczyzna oraz przystosowane do zwiedzania rezerwaty: Gorgany i Skały Dowbusza

Opracowanie własne.

Nie mniej popularnym centrum turystyki etnograficznej jest miasto Kołomyja, o którym pierwsza wzmianka pochodzi z 1240 roku. Wśród atrakcji o znaczeniu światowym są: Muzeum Sztuki Ludowej Huculszczyzny i Pokucia, Muzeum Pisanki (z ekspozycją 10 tys. pisanek o różnych wzorach i różnej technice rysunku), ratusz miejski (1877 r.) oraz inne zabytki architektoniczne. Kołomyja co roku organizuje prestiżowy folklorystyczny, międzynarodowy i ogólnosłowiański festiwal „Kołomyjka" z wystawą-kiermaszem mistrzowskich wyrobów rzemiosła karpackiego. Popularnością wśród turystów cieszą się również młodzieżowe „Zabawy Kołomyjskie" z festynami o elementach teatralnych i folklorystycznych.

Tak więc na rynku turystycznym Ukrainy Zachodniej obwód iwano-frankowski reprezentują konkurencyjne produkty turystyczne: od letniego i zimowego wypoczynku oraz aktywnej turystyki górskiej — do turystyki o charakterze folklorystyczno-festiwalowym.

Obwód lwowski obejmuje 3,6% terytorium Ukrainy (21,8 tys. km^2) i 5,4% (2,7 mln) jej ludności. Jest to największy i najbardziej rozwinięty gospodarczo obwód Ukrainy Zachodniej. Liczy 20 rejonów i 42 miasta, w tym 8 wydzielonych. W czterech spośród nich: Lwowie, Drohobyczu, Stryju, i Czerwonogrodzie, liczba mieszkańców przekracza 50 tys. We Lwowie, stolicy obwodu, zamieszkuje 730 tys. osób.

Region ma dobrze rozwiniętą infrastrukturę transportową i jest głównym korytarzem tranzytowym między krajami Unii Europejskiej a krajami Kaukazu i Azji Centralnej. Do głównych osi tranzytowo-turystycznych zaliczyć należy międzynarodowe magistrale drogowe: E 40 (Kijów – Lwów – Szeginie), E 50 (Użhorod – Donieck), E-372 (Lwów – Warszawa), E 471 (Lwów – Stryj)[15]. Duże znaczenie turystyczne ma też trasa regionalna P 39 łącząca Lwów z Użhorodem przez Przełęcz Użocką. Gęstość sieci drogowej wynosi 3,7 km/10 km^2 (średnia dla Ukrainy — 1,7 km/10 km^2). Pozwala to udostępniać wycieczkowiczom większość przyrodniczych i historycznych atrakcji obwodu. Lwów ma połączenia autobusowe ze wszystkimi głównymi miastami Ukrainy oraz międzynarodowe z Białorusią, Mołdową, Polską, Rumunią, Słowacją, Niemcami, Wielką Brytanią, Francją i innymi państwami. Obecnie wzdłuż dróg o znaczeniu międzynarodowym i regionalnym są rozbudowywane prywatne motele, kempingi, restauracje, punkty serwisowe i inne usługi przydrożne na poziomie europejskim.

---

[15]Na Ukrainie międzynarodowe i krajowe magistrale samochodowe są oznaczone symbolem M. Ich sieć nie zawsze pokrywa się z europejskimi drogami międzynarodowymi E. Przez obwody południowo-zachodnie biegną następujące magistrale: M 06 Kijów – Lwów – Czop, M 09 Lwów – Rawa Ruska, M 10 Lwów – Krakowiec, M 11 Lwów – Szeginie, M 12 Lwów – Kirowograd.

Lotnisko międzynarodowe we Lwowie obsługuje połączenia lotnicze nie tylko z największymi miastami na Ukrainie, lecz także z Warszawą, Wiedniem, Frankfurtem nad Menem oraz portami lotniczymi w Rosji, na Kaukazie i w środkowej Azji. W 2001 roku z usług portu lotniczego we Lwowie skorzystało 43,7 tys. pasażerów[16].

Długość dróg kolejowych w obwodzie lwowskim wynosi 1 292,2 km, w tym 818 km zelektryfikowanych. Przez jego terytorium biegną międzynarodowe linie pasażerskie łączące Ukrainę z Rosją i państwami Europy Zachodniej. We Lwowie krzyżują się trasy kolejowe z dziewięciu różnych kierunków. Kolej lwowska obsługuje połączenia z obwodami Ukrainy i z najważniejszymi regionami państw WNP oraz Czech, Polski, Słowacji, Rumunii i Węgier, a także innymi krajami.

Obwód ciągnie się z północy na południe przez 250 km. Zawdzięcza temu różnorodność stref przyrodniczych i zmienność krajobrazów: poleski — to lasy iglaste i bagna; podolski i podgórski — lasy liściaste i fragmenty stepu; karpacki — lasy górskie. W obrębie obwodu leży główny europejski dział wodny, rozgraniczający zlewnie mórz Czarnego i Bałtyckiego. Rozpoczynają tam swój bieg wielkie rzeki Europy Środkowo-Wschodniej: Dniestr i Bug (Zachodni).

Na terenie obwodu znajduje się ponad 3,5 tys. obiektów zaliczanych do dziedzictwa historycznego i kulturowego, z tego ponad 2 tys. we Lwowie. Centrum historyczno-architektoniczne Lwowa zostało wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Lwów — to miasto-muzeum i miasto muzeów. Zabytki różnych stylów i tradycji (XII-XIX w.), unikatowe kolekcje Muzeum Narodowego, Galerii Sztuki, Muzeum Historycznego, Muzeum Historii Religii, Muzeum Etnografii, Arsenału itp. przyciągają turystów z kraju i zagranicy. W 1966 roku powstało tu pierwsze na Ukrainie muzeum aptekarskie. Zabytkowy Lwów odwiedzają rzesze turystów. W 2002 roku z usług turystycznych skorzystało około 150 tys. przyjezdnych; od roku 1996 notuje się stały wzrost liczby zwiedzających.

Obwód lwowski charakteryzuje rozwinięty sektor uzdrowiskowy. Najważniejszymi centrami balneologicznymi są Truskawiec, Morszyn, Lubiń Wielki, Niemirów, Szkło i Schodnica. W sferze usług sanatoryjno-uzdrowiskowych działa 81 sanatoriów oraz pensjonatów leczniczych (63,7% całej bazy sanatoryjno-uzdrowiskowej w obwodzie). Liczą one 17,6 tys. miejsc (93,5% ogólnej liczby). W 2003 roku odbyło w nich kurację 265,6 tys. osób. Ponadto w sektorze tym działały 53 pensjonaty i ośrodki wypoczynkowe, a 26 zakładów było nieczynnych.

---

[16]Plany modernizacji i rekonstrukcji portu lotniczego we Lwowie zakładają zwiększenie liczby przewozów pasażerskich pięcio-, sześciokrotnie. Realizacja tego projektu pozwoli na przyjmowanie największych samolotów pasażerskich i transportowych, z jednoczesną obsługą do 6 rejsów pasażerskich.

W 2003 roku w obwodzie działało 85 obiektów typu hotelowego, liczących razem 6,7 tys. miejsc. Z usług tych ośrodków skorzystało 206,2 tys. osób, w tym 35,3 tys. cudzoziemców. Na początku 2002 roku w obwodzie lwowskim było skategoryzowanych 10 hoteli, większość we Lwowie; w tym czterogwiazdkowe — „Grand Hotel", „Dniestr" i "Genewa" (Truskawiec); trzygwiazdkowe — „Sputnik", „Enej" i "Hetman"; dwugwiazdkowe — „George" i "NTON". Pozytywną tendencją w ostatnich latach jest budowa niedużych komfortowych obiektów noclegowych, takich jak hotele „NTON", „Enej", „Walentyna", „Olena", motele „Wiking" i "Światosław".

W obwodzie lwowskim działa 269 biur podróży i podobnych firm, które mają licencje na organizowanie zagranicznych i krajowych imprez turystycznych oraz wycieczek[17]. W 2003 roku z usług tych firm skorzystało 142,6 tys. turystów, w tym 26,1 tys. obywateli Ukrainy wyjeżdżających za granicę (18%), 34,6 tys. obcokrajowców (24%) i 81,9 tys. uczestników turystyki krajowej (57%).

Coraz popularniejsza jest turystyka alternatywna, zwłaszcza „zielona" turystyka wiejska i agroturystyka, które rozwijają się tradycyjnie w Karpatach, na Podkarpaciu i Roztoczu, gdzie istnieje ponad 200 gospodarstw gościnnych. W obwodzie prężnie działa Lwowski Ośrodek Rozwoju Agroturystyki.

Wpływy z usług sanatoryjno-uzdrowiskowych i turystycznych osiągnęły w 2001 roku 232,3 mln hrywni, co stanowiło 14,5% wpływów w całej sferze usług dla ludności. Udział licencjonowanych firm turystycznych w sprzedaży usług wyniósł 46,1 mln hrn, w tym z turystyki zagranicznej — 14,9 mln. Dochody uzyskane z bazy noclegowej osiągnęły 26,4 mln hrn. Oprócz tego 1,4 mln hrn uzyskano z wynajmu pokoi hotelowych, a 6,1 mln z innych usług świadczonych w hotelach.

Jednym z głównych warunków rozwoju turystyki w regionach przygranicznych jest rozbudowa i zagospodarowanie istniejących przejść granicznych oraz otwarcie nowych. W obwodzie lwowskim wzdłuż granicy państwowej z Polską (250 km) działa 7 osobowych punktów przekraczania granicy: 4 samochodowe — Szeginie, Rawa Ruska, Krakowiec i Smolnica, oraz 3 kolejowe — Chyrów, Mościska-2 i Rawa Ruska. Istnicje także jedno piesze przejście w punkcie granicznym Szeginie-Medyka. Działa ono jednak tylko 12 godzin na dobę, co znacznie ogranicza jego przydatność dla turystów. Zbyt mało jest przejść granicznych dla ludności miejscowej. Dlatego do ważnych zadań należy utworzenie kilku takich punktów, z których mogliby korzystać okoliczni mieszkańcy.

Prywatyzacja poprawiła sytuację na rynku spożywczym i towarowym, co pozwala na lepszą obsługę odwiedzających. Zwiększyła się zwłaszcza liczba targowisk i bazarów (w 2001 r. było ich 117). Rozwinął się też handel prywatny w ośrodkach turystycznych i uzdrowiskowych. Ogółem na Ziemi Lwowskiej zare-

[17]Informacje na podstawie własnych badań, różniące się od danych statystycznych.

jestrowano 6 895 placówek handlu detalicznego. Dużym powodzeniem cieszą się wśród podróżnych i turystów zakłady gastronomiczne. Ich liczba wyniosła pod koniec 2001 roku 2 488 placówek liczących 126 tys. miejsc konsumenckich. Co roku wzrasta sieć placówek gastronomicznych wzdłuż najważniejszych szlaków turystycznych i samochodowych.

Analiza bazy materialnej pozwala sądzić, że w obwodzie lwowskim są korzystne warunki i perspektywy rozwoju działalności gospodarczej w sektorze turystycznym oraz warunki do stworzenia regionu turystyczno-uzdrowiskowowego o ogólnoeuropejskim znaczeniu. Ale mimo zmian na lepsze, ogólny standard bazy recepcyjnej pozostaje na poziomie dalekim od światowego. Dlatego jednym z najważniejszych zadań w najbliższej przyszłości nie będzie zwiększanie liczby obiektów ani ich rozbudowa, lecz modernizacja materialno-techniczna. Tylko dzięki tym zabiegom mogą się stać konkurencyjne na rynku turystycznym.

Na podstawie warunków naturalnych oraz walorów krajobrazowych i etnograficznych w obwodzie lwowskim można wyróżnić cztery obszary rekreacyjno-turystyczne: małopoleski (północne rejony administracyjne), roztoczańsko-opolski (centralna część obwodu z rejonami najbardziej rozwiniętymi gospodarczo), podkarpacki i beskidzko-wierchowiński (graniczący z Zakarpaciem i obwodem iwano-frankowskim).

Małopoleski obszar turystyczny (Małe Polesie), najmniej rozwinięty w porównaniu z pozostałymi, ma jednak dość duży potencjał i specjalizację turystyczną podobną do Roztocza i Opola. Największym zainteresowaniem wśród turystów cieszą się: piękne poleskie krajobrazy, przejawy tradycyjnej kultury wołyńskiej w licznych miejscowościach wiejskich, staroruskie miasta z zachowanymi pozostałościami fortyfikacyjnymi: Bełz (X w.) i Busk (1097 r.), zamki w Olesku i Brodach z okresu średniowiecza i renesansu, halickie miasta Sokal i Czerwonogród z zabytkami z XVI–XVII w.

Roztoczańsko-opolski obszar[18] turystyczny obejmuje centralną część obwodu i miasto Lwów, główne centrum kulturowe i recepcyjne. Turystyczną wizytówkę kształtuje bogate dziedzictwo różnych epok i kultur. Poza Lwowem największe zainteresowanie turystów budzą zabytki staroruskie z XI-XIV w.; piękne zamki — Podhorce, Złoczów, Świrz, Stare Sioło, tworzące Złotą Podkowę; ośrodki historyczno-kulturowe — Żółkiew z rezydencją królewską, Gródek, Jaworów, Sądowa Wisznia, Złoczów; religijne ośrodki i zabytki architektury sakralnej — Podkamień, Krechów, Podhorce, Stradcz i inne; wsie — ośrodki rzemiosł ludowych i "zielonej" turystyki wiejskiej (Potylicz, Iwano-Frankowo, Mokrotyn, Glińskie i in.). Na szczególną uwagę zasługują obiekty ekoturystyczne: Jaworowski Park Narodowy i rezerwat przyrody Roztocze. Ponadto uprawiana jest turystyka ekstre-

[18]Obszar obejmuje ukraińską część Roztocza oraz Opole, będące zachodnią częścią Podola.

malna: skoki ze spadochronem w Gródku. Są też możliwości rozwoju turystyki militarnej.

Lwowskie Podkarpacie to jeden z najbardziej znanych na Ukrainie i w Karpatach obszarów uzdrowiskowych o znaczeniu międzynarodowym. Swoją sławę zawdzięcza trzem kurortom: Truskawcowi, Morszynowi i Schodnicy, w których znajdują się dziesiątki sanatoriów, pensjonatów oraz innych placówek leczniczych i wypoczynkowych. Oferowany w nich uzdrowiskowy produkt turystyczny obejmuje leczenie tradycyjne i nietradycyjne, klimatoterapię, wodolecznictwo, rehabilitację itp. Kuracjusze przebywają w komfortowych obiektach noclegowych, z całym asortymentem usług towarzyszących, jak narodowa kuchnia, bary „ziołowe", baseny kąpielowe, sauna rosyjska, solarium, sale konferencyjne, Internet, telewizja satelitarna, wypożyczalnie sprzętu sportowego. Urozmaicenie stanowią liczne wycieczki do zabytkowych zamków, miast historycznych i rezerwatów. Duże szanse rozwojowe, i to już w najbliższych latach, może mieć turystyka myśliwska. Jej główny ośrodek to Majdan — jedno z największych w Karpatach gospodarstw myśliwskich, o powierzchni 42 tys. km^2.

Beskidzko-wierchowiński obszar turystyczny to najbardziej atrakcyjna recepcyjnie część obwodu lwowskiego. Oferuje on szereg produktów turystycznych, które cieszą się powodzeniem na krajowym i międzynarodowym rynku turystycznym. Główną specjalizację obszaru stanowią różne formy turystyki górskiej — zarówno letniej, jak i zimowej.

Do największych ośrodków turystyki górskiej zaliczane są miejscowości Sławsko (10 wyciągów, w tym najdłuższa na Ukrainie krzesełkowa kolej linowa o długości 2,7 km) i Tysowiec. Wymienione ośrodki mają rozbudowaną nowoczesną infrastrukturę do sportów narciarskich (wyciągi, skocznie, urządzenia do ubijania śniegu, drogi dojazdowe z parkingami, wypożyczalnie sprzętu itp.). Do dyspozycji turystów są trasy o różnej długości i złożoności. Dobry standard obsługi zapewniają hotele i pensjonaty, jak "Perłyna Karpat", "Dynamo", "Trostian", "Światosław" i "Bojkowszczyna". One także oferują szeroki zakres usług. W okresie letnio-jesiennym aktywnie uprawia się tutaj turystykę pieszą i ekologiczną. W Bieszczadach Wschodnich stworzono sieć szlaków rowerowych i pieszych o różnym stopniu złożoności w obrębie grzbietów: Orowyj, Siański, Zełemin, Dołżki oraz przełęczy: Użocka, Ruski Szlak i innych.

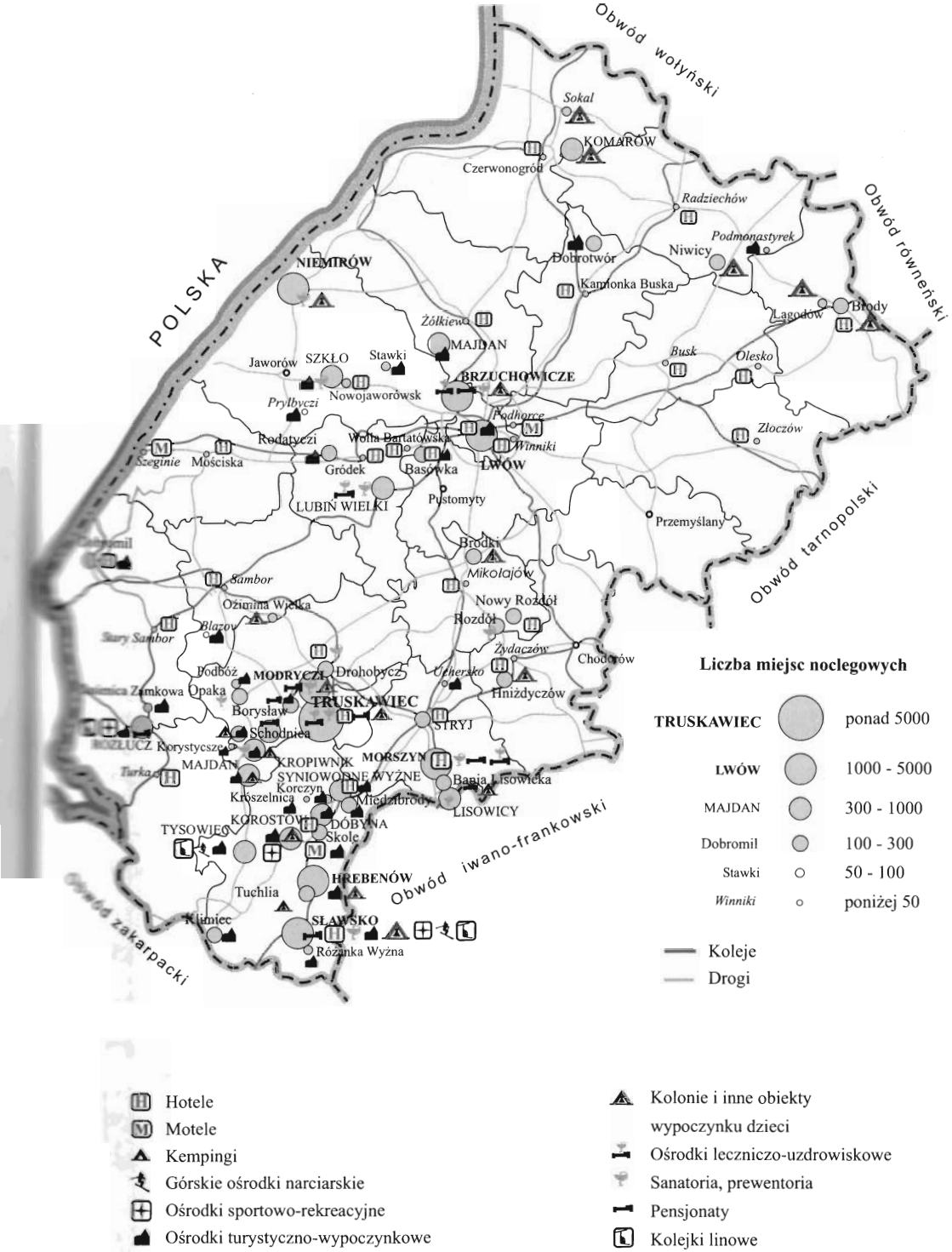

Rys. 12. Infrastruktura turystyczna w miejscowościach obwodu lwowskiego

Tabela 6

Rodzaje turystyki i ośrodki turystyczne w obwodzie lwowskim

Rodzaje turystyki	Zasoby i główne ośrodki
Uzdrowiskowa	Lecznicze wody mineralne i torfy w uzdrowiskach: Truskawcu, Morszynie, Schodnicy oraz Lubiniu Wielkim, Niemirowie i Szkle, specjalizujących się w leczeniu układu trawienia, sercowo-naczyniowego i ruchowego
Wypoczynkowa	Klimatyczne kurorty w Bieszczadach Wschodnich oraz miejscowości wypoczynkowe Roztocza, Pobuża, Opola i Podkarpacia. Główne centra wypoczynkowe: Sławsko, Rozłucz, Brzuchowicze, Majdan, Korostów
Kwalifikowana (piesza, rowerowa, wodna, wspinaczkowa)	Szlaki turystyki pieszej i rowerowej w Beskidach Skolskich, na Roztoczu i Podkarpaciu. Atrakcyjne spływy na Dniestrze i Stryju. Wspinaczki skalne w okolicy Urycza (Skały Uryckie)
Narciarska	Strome stoki i długotrwała pokrywa śnieżna oraz rozwinięta infrastruktura umożliwiająca uprawianie narciarstwa rekreacyjnego i sportowego. Główne ośrodki narciarskie: Sławsko, Tysowiec, Orawczyk, Rozłucz
Kulturowa	Historyczne i architektoniczne zespoły Lwowa, Żółkwi i Drohobycza; zamki obronne: Olecko, Podhorce, Złoczów i Świrz. Staroruskie grodziska i warownie: Plisneńsko, Urycz i Zwenygorod. Liczne atrakcje etnograficzne związane z kulturą Bojków: Drohobycz, Turka. Miejsca związane z życiem Iwana Franko i Michała Gruszewskiego: Nagujewicze, Lwów i inne
Etniczna	Zabytki i pamiątki polskie we Lwowie, Żółkwi i Drohobyczu oraz zamki: Olecko, Podhorce i Złoczów. Historyczne osadnictwo niemieckie w rejonach: pustomyckim, żółkiewskim, stryjskim i skolskim. Żydowskie dziedzictwo kulturowe: Lwów, Bełz, Żółkiew, Brody, Drohobycz, Sambor
Konferencyjna	Główne miasto targowe: Lwów z targami branżowymi i inwestycyjnymi; ośrodki konferencyjne: Lwów, Truskawiec, Drohobycz i Sławsko
Religijna	Główne ośrodki pielgrzymkowe: greckokatolickie klasztory w Krechowie i Uhniowie. Objazdowe trasy religijne: żydowskich synagog (Bełz, Żółkiew, Brody) i rzymskokatolickich kościołów (Lwów, Żółkiew, Gródek)
Ekologiczna	Parki narodowe: Jaworowski i Beskidy Skolskie oraz parki krajobrazowe Siański i "Zniesienia" (Lwów); ścieżki przyrodnicze i obiekty dydaktyczne, oznakowane szlaki turystyczne udostępniające atrakcje przyrody
Agroturystyka	Liczne miejscowości wiejskie z tradycją kulturową na Roztoczu (Glińskie, Potylicz) i Podkarpaciu (Luzok)

Opracowanie własne.

Popularnym obszarem turystyki ekologicznej jest Park Narodowy „Beskidy Skolskie", ze ścieżkami przyrodniczymi prowadzącymi na piękne karpackie szczyty: Paraszkę, Wielki Wierch, Kreminnę — do wodospadu Kamionka. Równie popularna jest sieć szlaków ekoturystycznych w okolicach Sławska: na szczyty Magurę, Trościan i Tatarówkę. Duży potencjał rozwojowy, zwłaszcza dla ruchu transgranicznego konnego, rowerowego i pieszego, ma Siański Park Krajobrazowy, który stanowi lwowską część międzynarodowego, polsko-słowacko-ukraińskiego rezerwatu biosfery „Karpaty Wschodnie".

Wypoczynek pobytowy występuje zwłaszcza w górskim kurorcie balneologicznym Rozłuczu („Dżerela Karpat" i inne pensjonaty). Intensywnie rozwija się też „zielona" turystyka wiejska z etnograficznym kolorytem góralskim. Zaletą wypoczynku w prywatnych kwaterach agroturystycznych jest możliwość zbierania ziół, grzybów, jagód, wędkowania, zapoznania się z tradycyjnymi rzemiosłami góralskimi, pracą na wsi itp.

Ofertę obszaru urozmaica bogaty program atrakcyjnych wycieczek turystycznych. Do wyboru jest około dwudziestu różnych eskapad i wypraw. Do najpopularniejszych zaliczyć można wycieczki autobusowo-piesze do Lwowa, uzdrowisk: Truskawca, Morszyna i Schodnicy, rezerwatów i parków narodowych.

Reasumując należy stwierdzić, że na karpackim rynku turystycznym obwód lwowski wyróżnia się szerokim zakresem wysoko konkurencyjnych produktów turystycznych (letnich, zimowych): od aktywnego uprawiania sportów górskich po zwiedzanie zabytków i ekoturystykę.

Na ***obwód zakarpacki*** przypada tylko 2,1% (12,8 tys. km^2) terytorium i 2,6% (1,3 mln) ludności Ukrainy. Obwód jest podzielony na 13 rejonów administracyjnych i ma 3 miasta obwodowego podporządkowania: Użhorod, Mukaczewo i Chust. W stolicy obwodu Użhorodzie mieszka 126,5 tys. osób. Zakarpacie jest obwodem najbardziej wyjątkowym pod względem przyrodniczo-krajobrazowym i historyczno-kulturowym na Ukrainie Zachodniej. Dzięki działaniu wielu czynników, zyskało sławę jednego z najbardziej atrakcyjnych obszarów turystycznych na Ukrainie. Pod względem walorów i prestiżu wypoczynku ustępuje tylko Republice Autonomicznej Krymu.

Zakarpacie wyróżnia się tym, że jako jedyne graniczy z czterema państwami Europy Środkowej: Polską, Słowacją, Węgrami i Rumunią. Drugi taki zbieg granic trudno znaleźć na mapie Europy. Właściwość ta wytwarza swoisty transgraniczny „magnes", przyciągający ruch turystyczny z całego kontynentu europejskiego.

W obwodzie zakarpackim krzyżują się międzynarodowe magistrale samochodowe: E 50 i E 573, które łączą Unię Europejską z Ukrainą, Rosją i państwami Azji Centralnej. Niedługo te magistrale zostaną przekształcone w międzynarodowe

korytarze tranzytowo-turystyczne z rozbudowaną infrastrukturą usługową. Obwód ma połączenia kolejowe ze wszystkimi stolicami Europy Południowej i Środkowej.

Zakarpacie wyróżnia najbardziej rozbudowana na Ukrainie sieć przejść granicznych. Na granicy ze Słowacją, Rumunią i Węgrami działa ich łącznie 18, w tym 14 osobowych. Dziewięć ma status międzynarodowy, pozostałe to przejścia międzypaństwowe lub lokalne. Taka „otwartość" przygraniczna jest drugim kluczowym elementem kształtowania Zakarpacia jako atrakcyjnego regionu turystycznego w skali europejskiej oraz sprzyja międzynarodowym przyjazdom etniczno-sentymentalnym.

Ogólny stan wewnętrznej infrastruktury drogowej także należy ocenić jako sprzyjający. Mimo górzystego terenu i braku dużych miast, gęstość dróg samochodowych o znaczeniu krajowym, obwodowym i miejscowym wynosi w obwodzie 3,2 km/10 km^2. To zaś sprzyja napływowi indywidualnych turystów zmotoryzowanych. Umożliwia też udostępnienie prawie wszystkich najciekawszych pamiątek historyczno-kulturowych i atrakcji przyrodniczych obwodu, a przede wszystkim oryginalnych zabytków architektury, sakralnej i wiejskiej oraz malowniczych karpackich rezerwatów przyrody i parków narodowych.

Zakarpacie to najbardziej górzysty obwód Ukrainy. Blisko 80% jego terytorium należy do karpackiego systemu górskiego. Najbardziej malownicze są wysoko- i średniogórskie masywy: Pasmo Wierchowińskie, Czarnohora, Gorgany, Świdowiec, Pasmo Połonińskie i Masyw Rachowski. Karpaty Wulkaniczne oddzielają obwód od reszty kraju, co sprzyja zachowaniu oryginalnej, wielowiekowej, kultury tutejszej ludności. Z innymi regionami Ukrainy Zakarpacie łączą wysokogórskie karpackie przełęcze (od 931 do 1 014 m n.p.m.): Jabłonicka, Wyszkowska, Użocka, Werecka i Wołowiecka. Tędy prowadzą główne korytarze tranzytu samochodowego i turystycznego przez Ukraińskie Karpaty.

Zakarpacie jest regionem wielonarodowościowym. Od dawien dawna mieszkają tu Ukraińcy, stanowiący 80,5% ludności obwodu, oraz Węgrzy (12,1%), Rumuni (2,6%), Rosjanie (2,5%), Cyganie (1,1%), Słowacy (0,5%) i Niemcy (0,3%). Dawne i trwałe tradycje stosunków dobrosąsiedzkich stwarzają szczególną atmosferę bardzo gościnnego stosunku do przyjezdnych. Właśnie ta przyjazność etniczna na przestrzeni stuleci chroniła Zakarpacie od konfliktów zbrojnych, a obecnie jest dodatkową przesłanką do przekształcenia go w jeden z najbardziej interesujących obszarów turystyki międzynarodowej w Europie Środkowo-Wschodniej.

Zakarpacie uchodzi za region najbardziej zalesiony nie tylko na Ukrainie, ale i w porównaniu z sąsiednimi krajami europejskimi. Prawie na 52% powierzchni rosną lasy dolinowe, podgórskie i górskie. Niemal połowa spośród nich to unikatowe ekosystemy pralasów karpackich: dębowo-bukowych i szpilkowych. Znajdują się pod ochroną państwa i są wykorzystywane do turystyki przyrodniczo-poznawczej. Łącznie na terenie obwodu istnieje 415 rezerwatów i pomników przy-

rody. Najbardziej znanymi obszarami chronionymi są: Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie", Karpacki Rezerwat Biosfery, parki narodowe Synewirski i Użański. Strefy wokół rezerwatów i parków karpackich są idealne do inwestowania w turystykę transgraniczną, ekologiczną, przygodowo-ekstremalną i egzotyczną. W otoczeniu rezerwatów są też warunki do odrodzenia licencjowanej międzynarodowej turystyki myśliwskiej, za czym przemawia bliskie sąsiedztwo z państwami Unii Europejskiej.

Zakarpacie już dawno zyskało sławę elitarnej strefy uzdrowiskowej w skali kraju, a niegdyś — całego ZSRR. Międzynarodową renomę zawdzięcza przede wszystkim unikatowym zasobom mineralnym i balneologicznym. Na terenie obwodu jest 50 ujęć wód mineralnych. Szczególnie cenne są górsko-wulkaniczne, nasycone rzadkimi mikroelementami złoża termalne o temperaturze 30–35°C, które można porównać z cieplicami węgierskiego Hajduszoboszlo oraz Pirenejów. Dzięki obfitości oraz unikalnemu połączeniu różnych wód mineralnych bogatych w mikroelementy, ich uniwersalności i zadziwiającej skuteczności terapeutycznej, Zakarpacie w kronikach historycznych zyskało nazwę „Srebrna Ziemia", jako kraina wzorcowa pod względem czystości i zdrowotności.

Łącznie w obwodzie istniało w 2003 roku 69 sanatoriów, pensjonatów leczniczych i innych zakładów uzdrowiskowo-wypoczynkowych (6,3 tys. miejsc) oraz 38 obiektów typu hotelowego z 3 007 miejscami. W sumie obsłużyły one 149,6 tys. turystów, w tym 65,2 tys. kuracjuszy.

Na podstawie warunków krajobrazowo-klimatycznych, etnograficzno-kulturowych i społeczno-ekonomicznych, na Zakarpaciu można wyodrębnić docelowo trzy obszary turystyczne: północno-zachodni — graniczący z Ziemią Lwowską, środkowo-wschodni — obejmujący wiejskie, górskie rejony, i południowy — najbardziej rozwinięty gospodarczo i graniczący z trzema państwami europejskimi.

Zasoby turystyczne w każdej z wymienionych stref mają swoje lokalne właściwości, co prowadzi do urozmaicenia produktu turystycznego. Czołowe miejsce w zakarpackim sektorze turystycznym zajmuje lecznictwo uzdrowiskowe i pobytowy wypoczynek zdrowotny. Pod względem podnoszenia zdrowotności i świadczenia rozmaitych usług produkty te nie ustępują najlepszym standardom w kurortach Niemiec, Węgier i Polski. Do zalet należą kompleksowe kuracje pod obserwacją wykwalifikowanego personelu medycznego, z indywidualnym podejściem do każdego klienta. Obejmują one: diagnostykę schorzenia, leczenie wodami pitnymi, inhalacje wodą mineralną, kąpiele mineralne i termiczne, kąpiele borowinowe i klimatoterapię, zabiegi rehabilitacyjne, odżywianie dietetyczne ekologiczną żywnością. Produkt turystyczny o europejskim standardzie jakości oferują liczne sanatoria balneologiczne i pensjonaty. Pobyty lecznicze i wypoczynkowe uatrakcyjnia bogata oferta wycieczek krajoznawczych do rezerwatów i parków narodo-

wych oraz miejscowości historycznych z licznymi zabytkami i dziedzictwem wielonarodowościowej kultury.

Kolejną specjalnością Zakarpacia jest turystyka górska. Na terenie obwodu istnieją atrakcyjne warunki do aktywnego uprawiania zarówno zimowych, jak i letnich form turystyki górskiej. Wyniosłe grzbiety górskie, lasy i wysokogórskie łąki stwarzają wspaniałe możliwości wędrówek i rajdów pieszych.

Na ukraińskim rynku turystycznym Zakarpacie przoduje w dziedzinie narciarstwa górskiego. Dzięki wyjątkowemu klimatowi, warunki do uprawiania rekreacji i sportów zimowych trwają od końca listopada do połowy marca. Przedsiębiorstwa największego w regionie Stowarzyszenia „Zakarpatturysta" proponują klientom do wyboru 29 łatwiejszych i trudniejszych górskich tras narciarskich, liczących od 200 do 1 400 metrów długości. Oprócz schronisk, nastawionych na średnio zamożnego klienta, a przede wszystkim młodzież, intensywnie rozbudowuje się nowoczesne, elitarne i komfortowe prywatne ośrodki rekreacyjne, które wchodzą na rynek sportów narciarskich z produktem turystycznym na wysokim poziomie europejskim. Przykładem takiej bazy jest ośrodek turystyczny „Syniak" w podgórskiej części pasma Wulkanicznych Karpat, w okolicy Góry Syniak.

Tradycyjna dla obwodu jest turystyka o motywach krajoznawczych. Do szczególnie atrakcyjnych celów wycieczek należą: średniowieczny Użhorod (zamek, unikalne zbiory muzealne, katedra i ratusz w zespole starego miasta), zabytki Mukaczewa ze słynnym zamkiem „Pałanka", pamiątki sakralnej architektury góralskiej, ruiny zamkowe, parki narodowe i rezerwaty.

Innowacyjnym rodzajem turystyki w obwodzie zakarpackim, zyskującym coraz większą popularność, jest turystyka etnograficzno-folklorystyczna, która często łączy się tutaj z degustacją win. Głównym jej ośrodkiem jest wysokogórska Ziemia Rachowska z bogatymi tradycjami górali — Huculów. Obiektami zainteresowania turystycznego są liczne festiwale ludowej sztuki huculskiej, jarmarki wyrobów huculskich, imprezy „Huculska bryndza" i "Powrót z połoniny", festyny z okazji świąt Bożego Narodzenia i inne.

Położenie Zakarpacia, malownicze łańcuchy górskie oraz sieć górskich schronisk i ośrodków turystycznych stwarzają dobre warunki do transgranicznej turystyki konnej. Pozwalają na utworzenie wielodniowych tras o różnej długości i złożoności: z Polski przez Zakarpacie do Rumunii w Karpaty Południowe. W wielu prywatnych ośrodkach turystycznych istnieje zaplecze do turystyki konnej: nauka jazdy, wypożyczanie koni rasowych, oznakowanie tras wędrówek.

Tabela 7

Rodzaje turystyki i ośrodki turystyczne w obwodzie zakarpackim

Rodzaje turystyki	Zasoby i główne ośrodki
Uzdrowiskowa	Złoża leczniczych wód mineralnych w strefach uzdrowiskowych: swalawskiej, mukaczewskiej i chustowsko-winohradzkiej. Główne kurorty: Polana, Syniak, Kwasy i Szajan, specjalizujące się w leczeniu schorzeń układu trawiennego, sercowo-naczyniowego i alergicznych. Mikroklimat kopalni solnych i jaskiń krasowych w rejonie Sołotwina (schorzenia dróg oddechowych)
Wypoczynkowa	Walory masywów górskich i lasów atrakcyjne do pobytów rekreacyjnych i zdrowotnych. Główne ośrodki: Mukaczewo, Wołowiec, Chust i Łumszory, z bazą recepcyjną o charakterze wypoczynkowym
Kwalifikowana (piesza, wodna, myśliwska)	Atrakcyjne szlaki turystyczne w górach i lasach Czarnohory, Świdowca, Gorganów, Połoniny Runa, wymagające uzupełnień w zagospodarowaniu Spływy rzekami górskimi: Białą i Czarną Cisą, Riką i Borżawą Bogate łowiska myśliwskie
Narciarska	Odpowiednie stoki i długotrwałe zaleganie śniegu oraz liczne wyciągi stwarzają doskonałe warunki do narciarstwa rekreacyjnego i sportowego, zwłaszcza w rejonach: miżhirskim, wielkobereźniańskim i rachowskim oraz pereczyńskim, mukaczewskim i chustowskim, zasobnych w bazę recepcyjną
Kulturowa	Miasta historyczne z licznymi zabytkami (Użhorod, Mukaczewo i Chust) oraz trasa wycieczkowa średniowiecznych zamków (Użhorod, Mukaczewo, Niewicko, Chust). Walory etnograficzne związane z kulturą ludową Hucułów i Łemków (zabytki architektury drewnianej, festyny i święta)
Etniczna	Liczne zabytki i pamiątki historii i kultury węgierskiej, słowackiej, czeskiej i rumuńskiej. Atrakcyjne trasy wycieczkowe: dla Węgrów – Użhorod, Mukaczewo, Przełęcz Użocka; dla Słowaków – Kanczywa, Jez. Synewir; dla Rumunów – rejony rachowski i tiaczowski
Ekologiczna	Wyjątkowej wartości przyrodniczej tereny chronione: rezerwaty biosfery „Karpacki" i "Karpaty Wschodnie" oraz parki narodowe Synewirski i Użański, wyposażone w ścieżki dydaktyczne. Najczęściej zwiedzane obiekty przyrodnicze to: Dolina Narcyzów, Howerla, jeziora Synewir i Kunegunda, Połonina Świdowca, Centrum Europy
Agroturystyka	Długa tradycja usług agroturystycznych, stanowiących uzupełnienie bazy recepcyjnej kurortów (Polana, Syniak, Kwasy) oraz ośrodków narciarskich (Kostryno, Synewirska Polana, Wołosianka, Wyszka); dobre warunki rozwojowe w rejonach: rachowskim, miżhirskim, berehowskim i winohradzkim

Opracowanie własne.

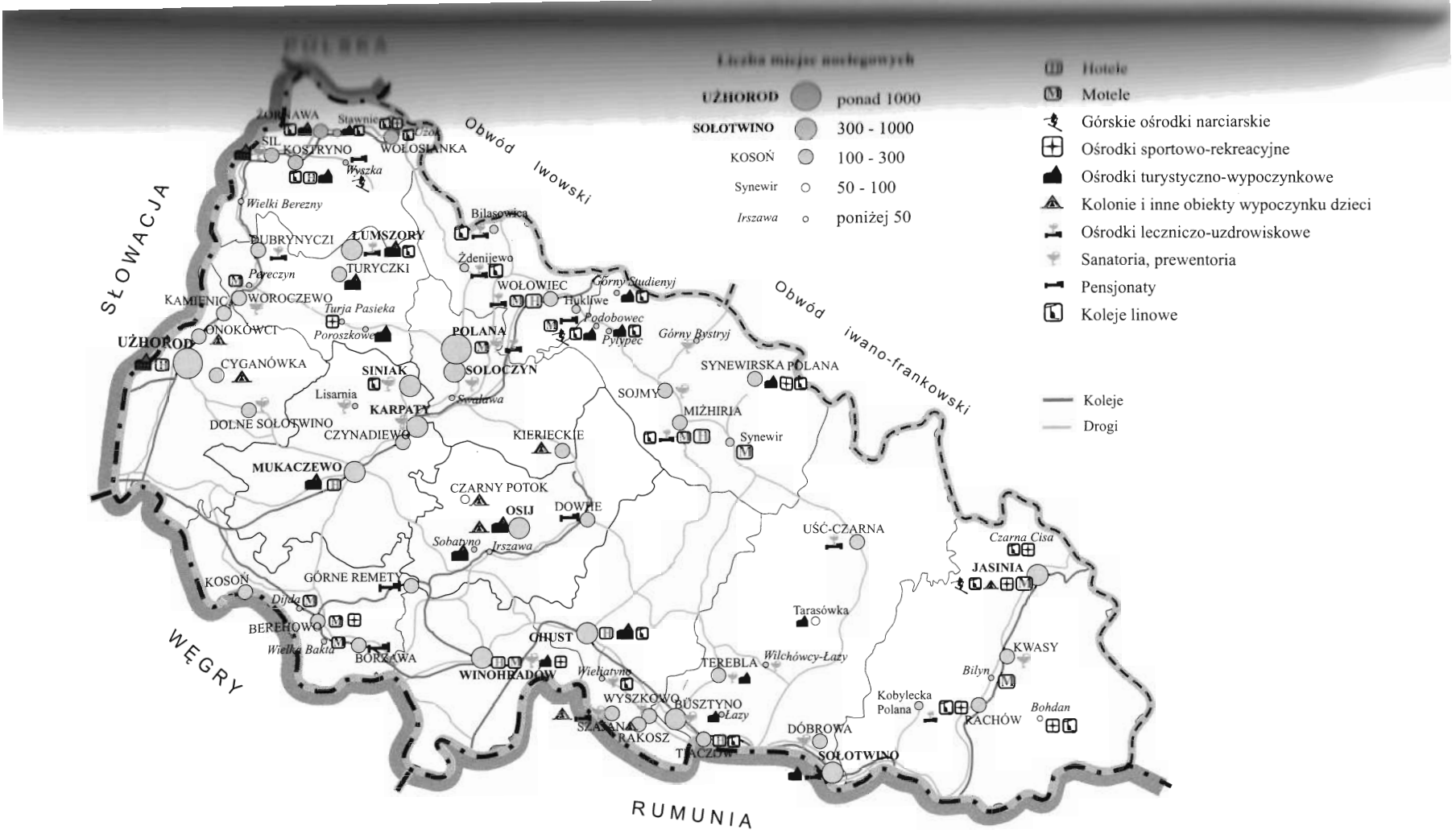

Rys. 13. Infrastruktura turystyczna w miejscowościach obwodu zakarpackiego

Rozległe i atrakcyjne na skalę europejską tereny łowieckie zasobne w zwierzynę grubą sprawiają, że markowym produktem Zakarpacia może być licencjowana międzynarodowa turystyka myśliwska. Jej rozwój jest uwarunkowany powstaniem odpowiedniej bazy recepcyjnej dla zamożnej klienteli zagranicznej, w postaci niewielkich komfortowych obiektów myśliwskich służących do urządzania polowań (jeleń europejski, dzik, ryś, wilk) oraz świadczących specjalistyczne usługi, jak konserwowanie i wyprawianie skóry i poroży, mumifikacja.

Interesujące są walory do uprawiania górskiej turystyki wodnej. Liczne rzeki i potoki umożliwiają spływy kajakami, kanadyjkami i tratwami, często w ekstremalnych warunkach naturalnych. Obecnie spływy górskie na Zakarpaciu odbywają się tylko lokalnie, zwłaszcza na odcinkach Białej i Czarnej Cisy, Terebli, Riki i Borżawy, w pobliżu prestiżowych sanatoriów i ośrodków turystycznych.

2. Atrakcyjność zasobów turystycznych w rejonach administracyjnych

Atrakcyjność jednostek terytorialnych dla turystyki została określona metodą wielowskaźnikowej analizy, opartą na doświadczeniach polskich. Metoda ta była wykorzystana w pracach badawczo-programowych dotyczących rozwoju turystyki i jej infrastruktury w województwach pogranicza polsko-niemieckiego i Pomorza Zachodniego. Konieczne stało się więc dostosowanie polskich doświadczeń na tym polu do odmiennych warunków Ukrainy Zachodniej.

Omawiana ocena została przeprowadzona dla trzech sfer atrakcyjności: turystycznej, inwestycyjnej i recepcyjnej, oddzielnie dla każdego z trzech obwodów ukraińskich. Na każdą sferę składało się kilka działów scharakteryzowanych za pomocą wybranych cech jednostkowych i ilustrujących je wskaźników statystycznych. Przy ocenie atrakcyjności turystycznej rozpatrzono w ten sposób dostępność komunikacyjną, walory kulturowe, atrakcje przyrodnicze i stan środowiska. W ramach atrakcyjności inwestycyjnej uwzględniono infrastrukturę usługową i komunalną, stosunki demograficzne i finanse lokalne, a atrakcyjności recepcyjnej — bazę noclegową i zaplecze gastronomiczne.

Źródłem wskaźników obrazujących podstawowe cechy była statystyka publiczna, obwodowa i branżowa, oraz dodatkowe materiały uzyskane z różnych instytucji i pochodzące z prac własnych. Obliczanie mierników atrakcyjności dla wyróżnionych sfer i ich działów oparto na metodzie zastosowanej przez Grzegorza

Gołembskiego (2002)[19] dla polskich regionów pomorskich i zachodnich, szeroko opisanej w publikacjach tego autora. Obejmowało to: ujednolicenie preferencji dla mierników, ich normalizację, obliczenie syntetycznych mierników dla poszczególnych działów, a następnie określenie syntetycznych mierników dla trzech sfer atrakcyjności i ich sumaryczną ocenę. Procedura wyboru wag dla analizowanych mierników, działów i sfer opierała się na ocenach ekspertów ukraińskich.

Na kolejnych stronach omówiono końcowe wyniki analiz i ocen atrakcyjności turystycznej, inwestycyjnej, recepcyjnej i ogólnorozwojowej dla rejonów administracyjnych, miast obwodowych i miast podległych władzom obwodów.

Tabela 8

Ocena atrakcyjności rejonów administracyjnych obwodu iwano-frankowskiego

Rejony	Atrakcyjność turystyczna	Atrakcyjność inwestycyjna	Atrakcyjność recepcyjna	Ogólny wskaźnik atrakcyjności
Bohorodczański	0,390	0,633	0,263	0,425
Doliniański	0,492	0,584	0,331	0,471
Halicki	0,288	0,706	0,345	0,431
Horodenkowski	0,407	0,548	0,132	0,367
Kałuski	0,372	0,432	0,101	0,309
Kołomyjski	0,430	0,524	0,169	0,380
Kosowski	0,409	0,565	0,480	0,478
Nadwórniański	0,488	0,575	0,277	0,451
Rohatyński	0,391	0,512	0,325	0,408
Rożniatowski	0,318	0,485	0,228	0,341
Śniatyński	0,452	0,654	0,323	0,474
Tłumacki	0,367	0,485	0,252	0,369
Tyśmienicki	0,482	0,542	0,224	0,423
Werchowyński	0,431	0,385	0,447	0,422
M. Iwano-Frankowsk	0,263	0,898	0,389	0,491
M. Bolechów	0,294	0,411	0,227	0,309
M. Jaremcze	0,442	0,479	0,746	0,545
M.Kałusz	0,149	0,549	0,193	0,283
M. Kołomyja	0,291	0,497	0,292	0,353

Źrodło: badania własne Uniwersytetu Lwowskiego.

[19] Por. *Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym.* Red. G. Gołembski. Poznań AE 2002.

W ***obwodzie iwano-frankowskim*** w sferze atrakcyjności turystycznej wśród rejonów administracyjnych przodują: doliniański, tyśmienicki, nadwórniański, śniatyński i werchowyński, a najsłabsze wyniki osiągają: bohorodczański, halicki, kałuski, tłumacki i rożniatowski. Lepiej ocenione rejony mają dobrą dostępność komunikacyjną oraz sporo atrakcji kulturalnych i przyrodniczych. Spośród miast najbardziej atrakcyjne są Jaremcze i Bolechów (tab. 8).

Ocena atrakcyjności inwestycyjnej rejonów Ziemi Iwano-Frankowskiej pozwala wyodrębnić grupę liderów: halicki, śniatyński, bohorodczański, doliniański i nadwórniański. Wśród miast najwyższe mierniki mają Iwano-Frankowsk, Kołomyja i Kałusz. Co się tyczy atrakcyjności recepcyjnej, do pierwszej piątki weszły rejony: kosowski, werchowyński, halicki, doliniański i rohatyński, na końcu zaś listy są: rożniatowski, tyśmienicki, kołomyjski, horodenkowski i kałuski. Z miast najwyższe oceny uzyskały Iwano-Frankowsk i Jaremcze.

Do określenia ogólnej atrakcyjności rejonów, Iwano-Frankowska oraz miast podległych władzom obwodu wykorzystano obliczone wcześniej syntetyczne wskaźniki w trzech wymienionych sferach, stosując odpowiednie wagi (dla atrakcyjności turystycznej — 0,40; inwestycyjnej i recepcyjnej — po 0,30) wyznaczone metodą ekspercką i przyjęte również dla pozostałych obwodów. Zgodnie z obliczonym w ten sposób ogólnym miernikiem atrakcyjności dla stymulowania rozwoju turystyki, największe szanse na pozyskanie inwestorów mają rejony: kosowski, śniatyński, doliniański, nadwórniański i halicki. Najmniejsze takie możliwości cechują: kałuski, rożniatowski, horodenkowski i tłumacki. Wśród miast najwyższe wskaźniki sumarycznej atrakcyjności mają Iwano-Frankowsk i Jaremcze.

W ***obwodzie lwowskim*** podobne oceny wykazały, że wśród rejonów administracyjnych najwyższą atrakcyjność turystyczną mają: żółkiewski, stryjski, skolski, turkawski i gródecki, a najniższą — samborski, sokalski, złoczowski i kamionkowski. W grupie miast najatrakcyjniejsze są: Lwów, Truskawiec i Drohobycz; Stryj i Czerwonogród należą do mniej atrakcyjnych (tab. 9).

Pod względem atrakcyjności inwestycyjnej czołową grupę tworzą rejony: mikołajowski, stryjski, pustomycki, żółkiewski i sokalski. Wśród miast najwyższe takie mierniki cechują: Lwów, Czerwonogród, Truskawiec i Stryj. Najwyższą ocenę atrakcyjności recepcyjnej uzyskały rejony: stryjski, skolski, mościski, sokalski i żółkiewski, na końcu zaś listy znalazły się: samborski, przemyślański, starosamborski, drohobycki, gródecki i mikołajowski. Wśród miast najwyższe oceny uzyskały Truskawiec i Drohobycz.

Zgodnie z obliczonym miernikiem ogólnej atrakcyjności dla turystyki, najbardziej przyciągać inwestorów powinny rejony: żółkiewski, stryjski oraz skolski, mikołajowski i pustomycki. Najniższe mierniki sumarycznej atrakcyjności mają: samborski, przemyślański i starosamborski. Wśród miast najwyższe wskaźniki

osiągają Lwów i Truskawiec, średnie — Drohobycz, Sambor i Czerwonogród, a najniższe — Borysław i Stryj.

Tabela 9

Ocena atrakcyjności rejonów administracyjnych obwodu lwowskiego

Rejony	Atrakcyjność turystyczna	Atrakcyjność inwestycyjna	Atrakcyjność recepcyjna	Ogólny wskaźnik atrakcyjności
Brodzki	0,399	0,545	0,310	0,417
Buski	0,371	0,544	0,270	0,392
Drohobycki	0,415	0,458	0,242	0,376
Gródecki	0,453	0,543	0,245	0,418
Jaworowski	0,294	0,534	0,331	0,377
Kamionkowski	0,338	0,545	0,262	0,378
Mikołajowski	0,409	0,668	0,232	0,434
Mościski	0,407	0,529	0,363	0,431
Przemyślański	0,372	0,473	0,194	0,349
Pustomycki	0,390	0,605	0,321	0,434
Radziechowski	0,380	0,484	0,307	0,389
Samborski	0,325	0,439	0,103	0,293
Skolski	0,491	0,456	0,393	0,451
Sokalski	0,327	0,549	0,337	0,397
Starosamborski	0,399	0,490	0,195	0,366
Stryjski	0,508	0,613	0,411	0,510
Turkawski	0,482	0,410	0,278	0,399
Złoczowski	0,332	0,542	0,282	0,381
Żółkiewski	0,594	0,568	0,333	0,508
Żydaczowski	0,430	0,546	0,321	0,432
M. Lwów	0,364	0,749	0,458	0,508
M. Borysław	0,236	0,375	0,329	0,306
M. Czerwonogród	0,029	0,711	0,276	0,308
M. Drohobycz	0,259	0,414	0,371	0,339
M. Sambor	0,218	0,468	0,319	0,323
M. Stryj	0,199	0,469	0,225	0,289
M. Truskawiec	0,338	0,631	0,678	0,527

Źrodło: badania własne Uniwersytetu Lwowskiego.

W ***obwodzie zakarpackim*** wśród rejonów administracyjnych najwyższą atrakcyjność mają wielkoberezniański, winohradzki, rachowski i chustowski, a naj-

niższą — mukaczewski i swalawski. Spośród miast najbardziej atrakcyjne jest Mukaczewo (tab. 10).

Tabela 10

Ocena atrakcyjności rejonów administracyjnych obwodu zakarpackiego

Rejony	Atrakcyjność turystyczna	Atrakcyjność inwestycyjna	Atrakcyjność recepcyjna	Ogólny wskaźnik atrakcyjności
Berehowski	0,441	0,591	0,388	0,469
Chustowski	0,504	0,472	0,207	0,406
Irszawski	0,414	0,583	0,356	0,448
Miżhirski	0,454	0,397	0,341	0,403
Mukaczewski	0,31	0,503	0,183	0,330
Pereczyński	0,474	0,405	0,482	0,457
Rachowski	0,52	0,442	0,33	0,440
Swalawski	0,399	0,652	0,501	0,506
Tiaczowski	0,443	0,59	0,222	0,421
Użhorodzki	0,447	0,701	0,348	0,493
Wielkobereznianski	0,591	0,461	0,453	0,510
Winohradzki	0,512	0,668	0,326	0,503
Wołowiecki	0,432	0,406	0,478	0,438
M. Użhorod	0,458	0,97	0,513	0,628
M. Mukaczewo	0,523	0,749	0,332	0,534

Źródło: badania własne Uniwersytetu Lwowskiego.

Pod względem atrakcyjności inwestycyjnej grupę liderów stanowią rejony: użhorodzki, winohradzki, rachowski, mukaczewski, irszawski i berehowski. Wśród miast najwyższy miernik ma Użhorod.

Co się tyczy atrakcyjności recepcyjnej obwodu, do pierwszej piątki weszły rejony: wielkobereznianski, wołowiecki, pereczyński i swalawski, a koniec listy tworzą: tiaczowski, chustowski i mukaczewski. W analizowanej grupie miast najwyższą ocenę ma Użhorod.

Najlepsze ogólnie warunki do rozwoju turystyki i pozyskania inwestorów mają rejony: wielkobereznianski, swalawski, winohradzki, użhorodzki i berehowski. Najniższą zaś ogólną atrakcyjność wykazują: tiaczowski, chustowski, miżhirski i mukaczewski. Wśród miast najwyżej pod tym względem stoi Użhorod.

Rozdział V

Turystyka przyjazdowa na Ukrainie Zachodniej

1. Rynek turystyczny Ukrainy Zachodniej w świetle statystyki publicznej

1.1. Ruch turystyczny na Ukrainie

Rynek turystyczny Ukrainy zaczął się kształtować na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku w procesie przechodzenia gospodarki narodowej na rynkowe zasady funkcjonowania. Przejściu Ukrainy do systemu rynkowego towarzyszyło wiele niekorzystnych zjawisk, które doprowadziły w ostatnim dziesięcioleciu ubiegłego wieku do kryzysu gospodarczego.

Kryzys nie ominął też branży turystycznej. W latach 1992–1993 na rynku usług turystycznych notowano wzrost liczby klientów, od roku 1994 zaś, głównie na skutek spadku zdolności płatniczej obywateli Ukrainy i innych krajów WNP, liczba obsługiwanych turystów gwałtownie zmalała. W latach 1996–1997, dzięki względnej stabilizacji ekonomicznej po wprowadzeniu hrywni oraz poprawie sytuacji gospodarczej w Rosji, tradycyjnie postrzeganej jako największe źródło przyjazdów spoza Ukrainy, aktywność turystyczna w kraju nieco wzrosła. Kolejny kryzys finansowy, który nastąpił w 1998 roku w Rosji, znów odbił się na gospodarce Ukrainy, ograniczając natężenie ruchu turystycznego. Do 1999 roku liczba turystów przyjeżdżających na Ukrainę spadała; potem znów zaczęła rosnąć[20].

[20] Na Ukrainie statystyka turystyczna opiera się na sprawozdawczości podmiotów gospodarczych. Przedsiębiorstwa zakwaterowania turystycznego (zakłady hotelowe i sanatoryjno-uzdrowiskowe) przekazują dane o wszystkich obsłużonych turystach. Podmioty działalności gospodarczej, które nie mają własnej bazy recepcyjnej, dostarczają danych o turystach obsłużonych na podstawie bezpośrednich umów z partnerami zagranicznymi lub wspólnych umów z innymi krajowymi podmiotami działalności turystycznej.

W latach 1999–2000 liczba cudzoziemców obsłużonych przez biura podróży na Ukrainie zwiększyła się dość istotnie: z 283 tys. do 378 tys., czyli o jedną trzecią. W okresie 2000–2001 liczba turystów zagranicznych w tym segmencie wzrosła o 10%: do 416 tys.

Do głównych motywów odwiedzania Ukrainy przez cudzoziemców zaliczają się cele wypoczynkowe i zdrowotne. Z tych powodów w 2000 roku na Ukrainę przyjechało 54,8% wszystkich zagranicznych turystów, a w roku 2001 — 56,2%.

Tabela 11

Turystyka zagraniczna na Ukrainie w latach 1999–2001 według biur podróży

Cel przyjazdu	Liczba obsłużonych turystów* w tys.		
	1999	2000	2001
Służbowy	114	120	117
Wypoczynkowy i zdrowotny	144	207	234
Leczniczo-uzdrowiskowy	4	22	31
Inny	21	29	34
Razem	**283**	**378**	**416**

* Turyści korzystający z usług biur podróży i podobnych podmiotów działalności gospodarczej.

Źródło: Статистичний щорічник України за 2000 рік; Статистичний щорічник України за 2001 рік.

Na drugim miejscu pod względem liczebności są turyści, którzy przyjeżdżają na Ukrainę służbowo lub na studia: w 2001 roku — 28,1%. Ostatnio wzrosła liczba turystów przyjeżdżających w celach leczniczych: w roku 1999 — 1,4%, w roku 2001 — 7,5%. Tendencję tę należy uznać za korzystną, ponieważ osoby przyjeżdżające na leczenie wydają z reguły znacznie więcej pieniędzy niż turyści przybywający w innych celach. Oprócz tego ich pobyt jest o wiele dłuższy, gdyż wynosi co najmniej dwa tygodnie.

Podobne tendencje, jak w omawianym segmencie przyjazdów zagranicznych można dostrzec w turystyce krajowej. Liczba turystów krajowych obsłużonych przez biura podróży na Ukrainie od 1999 roku stopniowo się zwiększa. Ale w początkowym okresie (1999–2000) tempo to było nieco wolniejsze niż w turystyce zagranicznej. W latach tych liczba turystów krajowych wzrosła o 15,2%; w odniesieniu do turystów zagranicznych notowano dwukrotnie większy przyrost: o 33,6%. Później tempo wzrostu wyrównało się i w latach 200–2001 liczba turystów krajowych wzrosła o 10,4%, zagranicznych zaś — o 10,1%.

Tabela 12

Turystyka krajowa na Ukrainie w latach 1999–2001 według biur podróży

Cel przyjazdu	Liczba obsłużonych turystów* w tys.		
	1999	2000	2001
Służbowy	468	429	441
Wypoczynkowy i zdrowotny	573	754	846
Leczniczo-uzdrowiskowy	79	68	94
Inny	53	100	107
Razem	**1173**	**1351**	**1488**

* Turyści korzystający z usług biur podróży i podobnych podmiotów działalności gospodarczej.

Źródło: Статистичний щорічник України за 2000 рік; Статистичний щорічник України за 2001 рік.

Struktura obsłużonych turystów krajowych według celu przyjazdu wykazuje podobną tendencję jak w turystyce zagranicznej. Udział turystów krajowych, którzy podróżują w celach wypoczynkowych i zdrowotnych, w 2001 roku wyniósł 56,9%; służbowo lub w w związku ze studiami — 30,5%; z zamiarem leczenia się — 6,5%; w innych celach — 7,4%. Podobnie jak w turystyce zagranicznej, najbardziej dynamicznie wzrastała liczba turystów krajowych, którzy podróżują w celu leczenia się.

Relację liczby turystów zagranicznych do krajowych należy uznać za względnie stałą. W roku 2000 na jednego turystę zagranicznego przypadało prawie 3,6 krajowego, w roku 2001 — podobnie.

Poczynając od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku na Ukrainie rozpoczęła się reforma obejmująca szeroko pojętą bazę noclegową. Jednym ze skutków reformy był istotny spadek głównych wskaźników charakteryzujących zaplecze recepcyjne branży turystycznej. Między innymi w latach 1995–2001 zanotowano następujące zmiany w przedsiębiorstwach gospodarki hotelowej: o 9,9% zmniejszyła się liczba obiektów, o 19,9% spadła liczba pokoi, o 8,2% skurczyła się powierzchnia mieszkalna, o 23,1% pogorszyły się możliwości w zakresie jednoczesnego zakwaterowania turystów.

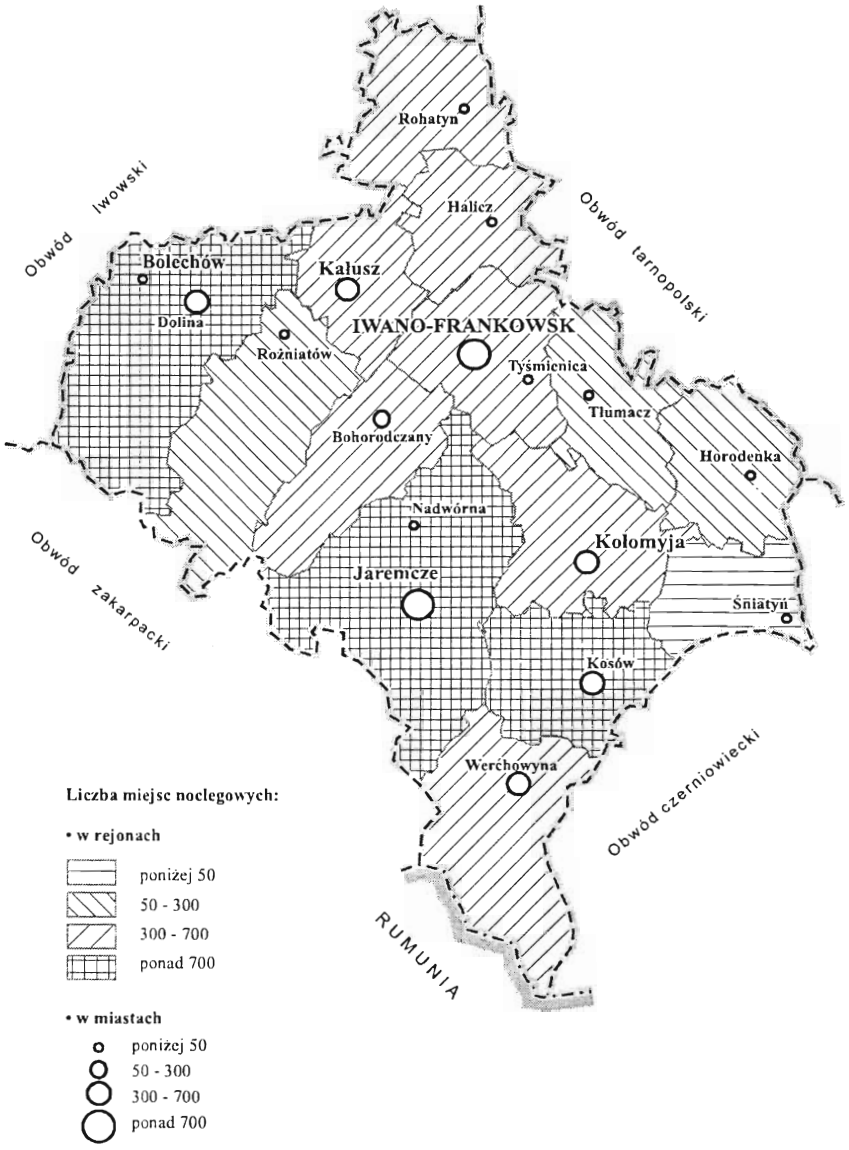

Rys. 14. Wielkość bazy noclegowej w rejonach obwodu iwano-frankowskiego

Tabela 13

Ruch turystyczny w bazie typu hotelowego* na Ukrainie w latach 1999–2001

Wyszczególnienie	1999	2000	2001
Liczba obiektów	1326	1308	1258
Liczba pokoi	51450	51012	49966
Możliwość jednoczesnego zakwaterowania	104224	102906	100677
Liczba obsłużonych turystów (w tys.)	3093,5	3287,4	3497,3
Wykorzystanie miejsc noclegowych w %	0,21	0,24	0,25

* Hotele i inne miejsca zakwaterowania krótkookresowego.

Źródło: Статистичний щорічник України за 2000 рік; Статистичний щорічник України за 2001 рік.

Liczba turystów obsługiwanych przez zakłady hotelowe w latach 1998–1999 zmniejszyła się o 7,3%. Należy to wiązać ze wspomnianym już kryzysem i gwałtownym spadkiem kursu hrywni pod koniec 1998 roku. Na skutek wymienionych zjawisk zdolność płatnicza ludności w krótkim czasie zmalała kilkakrotnie. W następnych latach liczba turystów obsługiwanych przez omawiane placówki hotelarskie zaczęła rosnąć, a w 2001 roku przewyższyła wskaźnik z roku 1998. W okresie 1999–2001 ogólna liczba turystów obsługiwanych przez te placówki zwiększyła się o 13,1%. Wskaźnik wykorzystania miejsc noclegowych wahał się w granicach 0,2–0,3, był więc bardzo niski.

1.2. Turyści w hotelach i podobnych obiektach

Rozwój bazy hotelarskiej oraz ruch turystyczny w trzech obwodach Ukrainy Zachodniej: iwano-frankowskim, lwowskim i zakarpackim, istotnie się różniły w porównaniu z Ukrainą ogółem. Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku zanotowano tam wzrost liczby obiektów hotelowych, przy ogólnym jej spadku w kraju. W latach 1995–2001 liczba hoteli w regionie południowo-zachodnim zwiększyła się o 9,1%: z 121 do 132. Przyrost bazy hotelowej osiągnięto głównie dzięki obwodowi zakarpackiemu, w którym wzrosła ona wówczas o 40%. W innych obwodach liczba hoteli się nie zmieniła. W porównaniu z 1999 rokiem w regionie rośnie też liczba pokoi hotelowych oraz pokoi w innych placówkach krótkookresowego zakwaterowania. W stosunku do roku 2000 zwiększyła się ogólna powierzchnia mieszkalna w hotelach oraz możliwość jednoczesnego zakwaterowania gości przez placówki hotelowe (tab. 14).

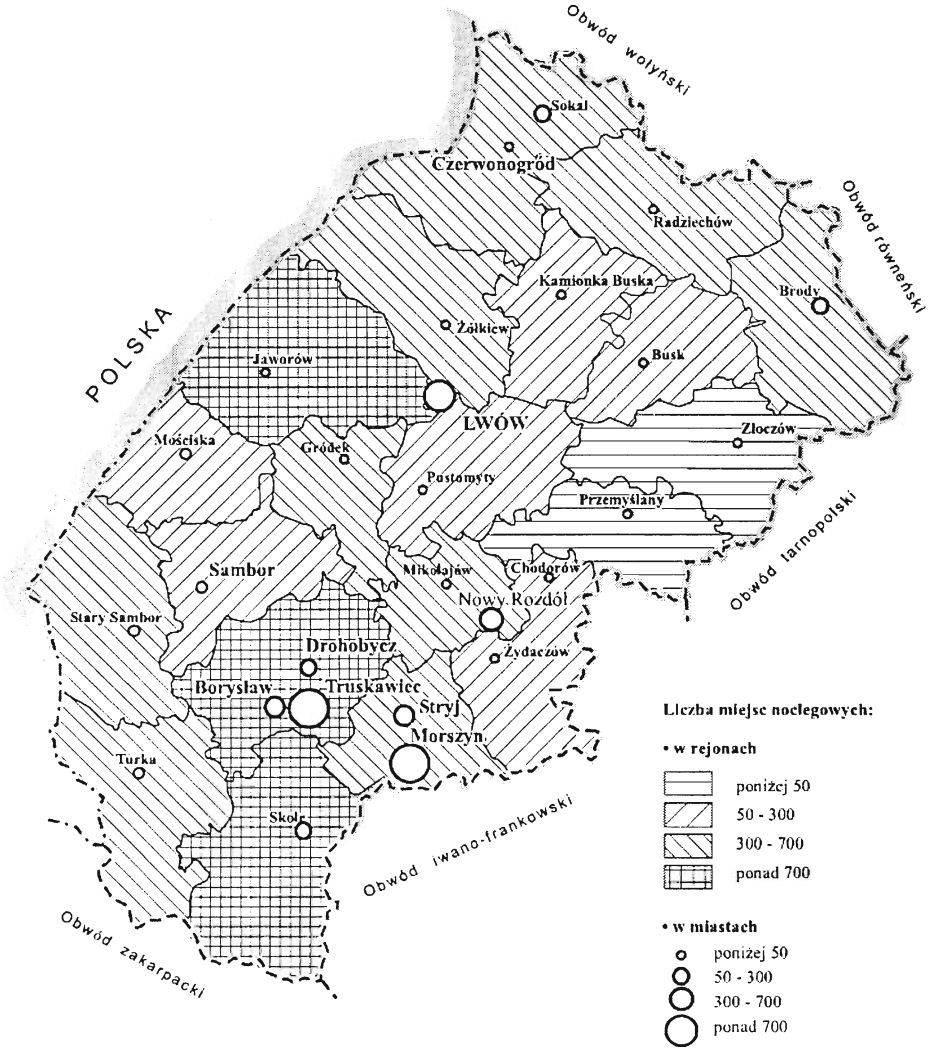

Rys. 15. Wielkość bazy noclegowej w rejonach obwodu lwowskiego

Dynamika ruchu turystycznego w bazie hotelowej trzech obwodów Ukrainy Zachodniej miała specyficzne cechy. Liczba turystów obsługiwanych przez te placówki wzrosła: w 1999 roku o 2,7% w porównaniu z 1998 rokiem, a w 2000 — o 2,9%. Ale w roku 2001 znów spadła: o 7,4%. W latach 1998–2000 liczba turystów obsługiwanych przez zakłady typu hotelowego rosła jedynie w obwodzie lwowskim; w zakarpackim i iwano-frankowskim wyraźnie się zmniejszała. W roku 2001 na Zakarpaciu liczba turystów obsługiwanych przez hotele wzrosła o 5,2% w porównaniu z rokiem 2000, a w innych obwodach spadła. Wskaźnik wykorzystania bazy hotelowej w latach 1995–2001 zmniejszył się ponad dwukrotnie.

Tabela 14

Hotele i inne miejsca krótkookresowego zakwaterowania w obwodach Ukrainy Zachodniej

Wyszczególnienie a=1999 r. b=2000 r. c=2001 r.	Obwody			
	iwano-frankowski	lwowski	zakarpacki	razem
Liczba obiektów				
a	36	59	32	127
b	34	55	39	128
c	32	65	35	132
Liczba pokoi				
a	1295	2620	1171	5086
b	1188	2526	1395	5109
c	1229	2791	1293	5313
Liczba obsłużonych turystów				
a	67,2	146,1	86,1	299,4
b	58,1	164,2	84,2	306,5
c	50,8	146,8	88,6	286,2

Źródło: Статистичний щорічник України за 2000 рік; Статистичний щорічник України за 2001 рік.

Podsumowując analizę bazy hotelowej na Ukrainie Zachodniej oraz zarejestrowanego tam ruchu turystycznego można stwierdzić, że w ostatnich latach wystąpiły korzystne tendencje, które wskazują, że branża zaczyna wychodzić z sytuacji kryzysowej. Świadczy o tym wzrost liczby hoteli, pokoi oraz powierzchni mieszkalnej w hotelach. Ale do całkowitego uzdrowienia jeszcze daleko. Ruch turystyczny w bazie typu hotelowego pozostaje niestabilny. Wyraźnego, wskazującego na trwały rozwój wzrostu liczby turystów obsługiwanych przez zakłady hotelowe w ciągu ostatnich lat nie zanotowano. Kryzys nie został więc do końca przezwyciężony.

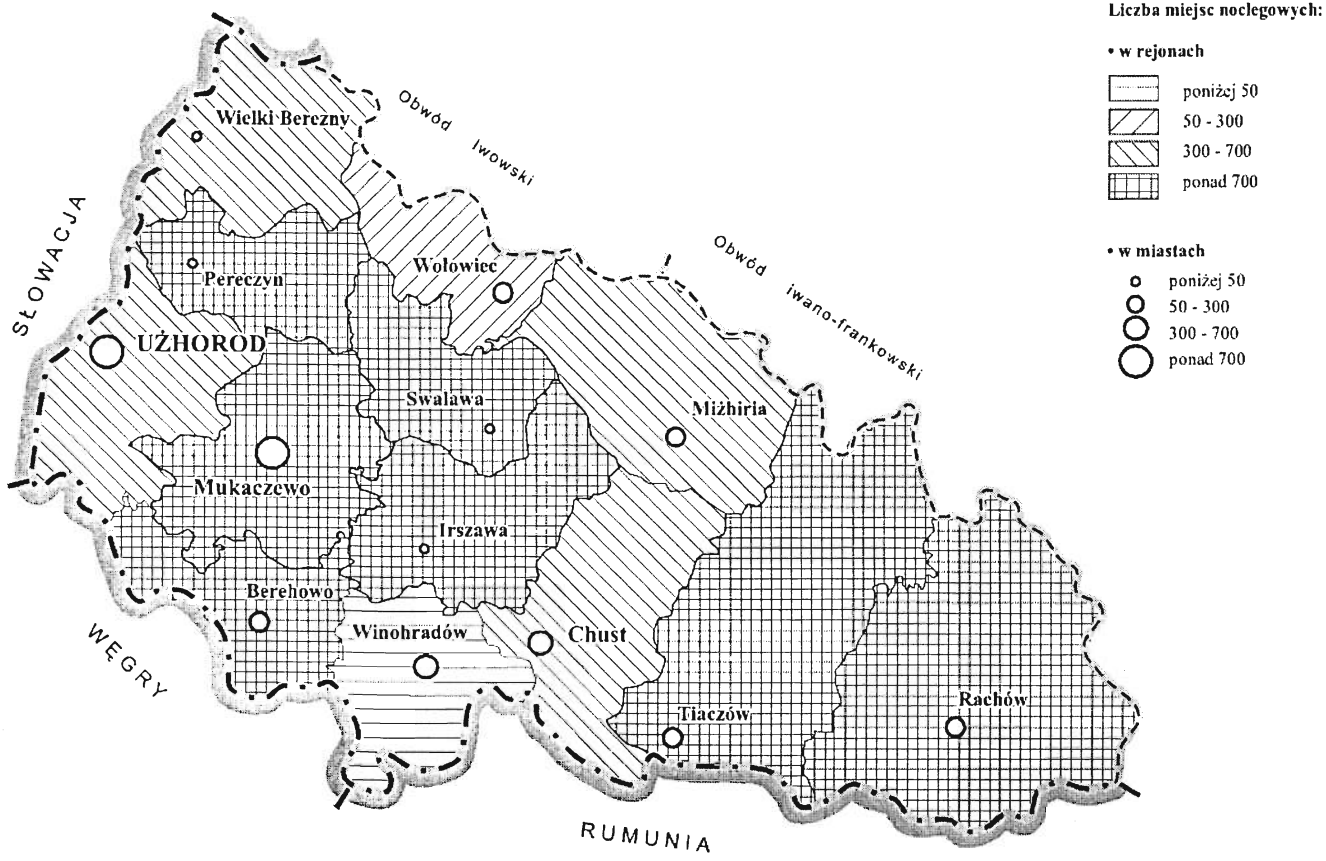

Rys. 16. Wielkość bazy noclegowej w rejonach obwodu zakarpackiego

1.3.Turyści obsługiwani przez biura turystyczne

Jednym ze źródeł informacji o liczbie turystów na Ukrainie jest statystyka, którą prowadziła Państwowa Administracja Turystyczna[21]. Zgodnie z umowami licencyjnymi na prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie organizacji imprez turystycznych i wycieczek, każdy przedsiębiorca zobowiązany jest składać organom udzielającym licencji lub organom władz miejskich do spraw turystyki sprawozdania z tej działalności. Dane statystyczne świadczą, że w omawianych obwodach od 1998 roku zmniejsza się liczba turystów obsłużonych przez biura podróży i podmioty prowadzące podobną działalność. W latach 1998–2001 spadła z niecałych 319 tys. do 211 tys., czyli o 33,7% (tab. 15).

Przyczyną jest przede wszystkim to, że w południowo-zachodnim regionie zmniejszyła się nagle liczba wyjeżdżających za granicę. Tendencja ta dotyczy obwodu zakarpackiego, gdzie liczba turystów w latach 1998–2001 zmalała prawie siedmiokrotnie. Specyfiką tej krainy jest wspólna granica z czterema państwami: Polską, Rumunią, Węgrami i Słowacją. Na południu Zakarpacia mieszka wielu Węgrów i Rumunów, którzy często podróżują do krajów pochodzenia. Tak więc do roku 2000 ten obwód istotnie dominował nad innymi pod względem liczby wyjeżdżających za granicę. Ale wraz ze stopniowym wprowadzaniem reżimu wizowego w państwach sąsiedzkich, na Zakarpaciu liczba tych wyjazdów znacznie się zmniejszyła. Pod tym względem na pierwsze miejsce wyszedł obwód lwowski, dopóki istniała bezwizowa wymiana z Polską.

W omawianych obwodach liczba turystów zagranicznych i krajowych kształtuje się ostatnio zupełnie inaczej niż liczba wyjeżdżających za granicę. Po spadku w roku 1999 liczby turystów zagranicznych (o 29,5%), głównie z powodu kryzysu finansowego na Ukrainie, zaczęła się tendencja wzrostowa. W latach 1999–2002 liczba turystów zagranicznych w trzech obwodach wzrosła o 61,7% i w roku 2001 wyniosła 42 tys. Najszybciej wzrosła w tym okresie w obwodach lwowskim i zakarpackim: o 60% i 75%. Najwięcej turystów zagranicznych przyjeżdżało do lwowskiego: w roku 2002 przypadało nań 75,7% turystów zagranicznych odwiedzających cały południowo-zachodni region. Dzięki temu Ziemia Lwowska znalazła się w piątce czołowych obszarów turystycznych Ukrainy, razem z Krymem,

[21] W 1998 roku rozporządzeniem Komitetu Państwowego Ukrainy ds. Statystyki wprowadzono formularze statystyczne dotyczące turystyki oraz instrukcje ich wypełniania. Biura podróży i podobne instytucje wypełniają dwa egzemplarze: nr 1-TYP(k) i nr 1-TYP. Formularz 1-TYP(k) wypełnia się za półrocze (do 10 sierpnia) i za 9 miesięcy (do 10 listopada), formularz 1-TYP – do 10 marca. Składają je podmioty działalności turystycznej niezależnie od podporządkowania, formy własności i organizacyjno-prawnej formy gospodarowania.

Kijowem oraz obwodami odeskim i zaporożskim. Krym i te dwa obwody zawdzięczają wysoką pozycję zwłaszcza nadmorskiemu położeniu oraz napływowi gości z Rosji. Turystyczna rola Kijowa wynika z jego statusu stolicy. Do obwodu lwowskiego zaś, a także do innych obwodów południowo-zachodnich przyjeżdża dość dużo turystów z Europy Środkowej i Zachodniej oraz Ameryki Północnej.

Przyjazdy turystów z poszczególnych krajów do każdego obwodu są uwarunkowane jego położeniem geograficznym, a także historią i, do pewnego stopnia, specjalizacją turystyczną.

Do obwodu iwano-frankowskiego w 2001 roku przyjeżdżali przede wszystkim turyści z następujących krajów: Polski — 1 337 osób (43,2%), Niemiec — 349 (11,3%), Rosji — 276 (8,9%), Kanady — 212 (6,9%), Izraela — 209 (6,8%), Węgier — 122 (3,9%) i Stanów Zjednoczonych — 114 (3,7%).

W obwodzie lwowskim przebywali głównie turyści z Polski — 10 615 osób (38,4%), Stanów Zjednoczonych — 3 278 (11,8%), Niemiec — 3 060 (11,1%), Rosji — 1 350 (4,9%), Kanady — 932 (3,4%) i Austrii — 929 (3,4%). Łącznie przyjeżdżali goście z 86 krajów. Przeważali turyści indywidualni: 15 199 osób, reszta podróżowała w zorganizowanych grupach.

W obwodzie zakarpackim najwięcej było turystów z Węgier: 1 603 (24,5%), Rosji — 1 426 (21,8%), Stanów Zjednoczonych — 789 (12,1%), Niemiec — 370 (5,7%), Polski — 234 (4,4%), Austrii — 172 (2,6%), Mołdowy — 150 (2,3%) i Białorusi — 100 (1,5%).

Do całego regionu południowo-zachodniego w 2001 roku przyjechało najwięcej turystów z Polski (12 186), Stanów Zjednoczonych (4 181), Niemiec (3 779) i Rosji (3 052). Można wydzielić cztery zasadnicze grupy turystów zagranicznych odwiedzających region. Pierwsza, największa — to turyści z krajów sąsiedzkich, przeważnie z Polski, mniej — z Węgier i Słowacji. Drugą grupę tworzą turyści ze Stanów Zjednoczonych i Kanady, głównie przedstawiciele diaspory ukraińskiej, oraz ludność innego pochodzenia etnicznego (na przykład Żydzi), wcześniej zamieszkała w tym regionie. Do trzeciej zaliczają się turyści z Rosji, Białorusi i Mołdowy, a do czwartej — turyści z rozwiniętych krajów Europy, przede wszystkim Niemiec oraz Czech i Włoch.

Dynamika zmian liczby turystów krajowych w obwodach zakarpackim i iwano-frankowskim była podobna jak w turystyce zagranicznej. Po spadku w roku 1999, ta liczba zaczęła się zwiększać. W obwodzie iwano-frankowskim liczba turystów zagranicznych w 2002 roku wzrosła w porównaniu z rokiem poprzednim o 46,1%, a w zakarpackim — o 22,7%. Ale w obwodzie lwowskim, po wzroście liczby turystów krajowych w latach 1998–2000 o 48%, w 2001 roku nastąpił spadek o 14,6%. Ogółem w ostatnich latach biura turystyczne obsługiwały około 150 tys. osób rocznie.

Cechy turystyki krajowej w regionie, w porównaniu z zagraniczną, polegają także na tym, że turyści są rozmieszczeni bardziej równomiernie. W 2002 roku na obwód lwowski przypadało 39,5% turystów krajowych, na zakarpacki — 35,8%, na iwano-frankowski — 24,7%. Stosunek liczbowy turystów zagranicznych i krajowych był taki, że w obwodzie zakarpackim na jednego cudzoziemca przypadało 8,2 turystów krajowych, w iwano-frankowskim — 10,6, a w lwowskim — 1,9 (w całym regionie — 3,6).

Tabela 15

Turyści obsługiwani przez biura podróży w obwodach południowo-zachodniej Ukrainy

Wyszczególnienie a=2000 r. b=2001 r. c=2002 r.	Obwody			
	iwano-frankowski	lwowski	zakarpacki	razem
Ogólna liczba turystów				
a	30104	115007	144775	289886
b	30443	110433	70325	211201
c	44406	115060	77225	236691
Liczba turystów zagranicznych				
a	3401	23759	6411	33571
b	3094	27690	6527	37311
c	3490	31767	6708	41965
Liczba turystów krajowych				
a	24833	66505	41183	132521
b	25365	56860	43886	126111
c	37068	59382	53842	150292
Liczba wycieczkowiczów				
a	48690	64913	58916	172519
b	86662	61611	53912	202185
c	89980	62859	62164	215003

Źródło: Туризм в Україні. Статистичний бюлетень. Київ 2002, 2003. Opracowania i biuletyny obwodowych urzędów statystycznych: iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpackiego (2001–2003).

W roku 2002 biura podróży w regionie obsłużyły ponad 215 tys. uczestników wycieczek. W latach 1999–2002 liczba wycieczkowiczów wzrosła o 31,7%. Obecnie najwięcej obsługuje się ich w obwodzie iwano-frankowskim. Ale dane staty-

styczne dotyczące ruchu wycieczkowego należy uważać za najmniej wiarygodne. Wiele wycieczek, zwłaszcza do Lwowa, organizują nie biura podróży, lecz różne zakłady pracy, organizacje i instytucje. Oprócz tego odwiedza region wielu indywidualnych wycieczkowiczów.

1.4. Turyści w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych

W statystyce ukraińskiej zakłady sanatoryjno-uzdrowiskowe są podzielone na dwie grupy: pobytu trwałego oraz pobytu 1–2 dniowego. W omawianym regionie bezwzględna większość takich zakładów należy do grupy pierwszej. Zakłady drugiej grupy występują tylko w obwodzie lwowskim: w 2002 roku w siedemnastu takich placówkach było około 800 miejsc[22].

Występują istotne trudności z interpretacją danych o działalności zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych. Jest to spowodowane przede wszystkim problemami związanymi z ewidencją liczby miejsc i kuracjuszy w poszczególnych obwodach. Ponadto poczynając od roku 2002, dane statystyczne o liczbie kuracjuszy nie dotyczą roku kalendarzowego, lecz sezonu kuracyjnego, a mianowicie okresu od października poprzedniego roku do września. Dlatego porównanie pod tym względem roku 2002 z latami poprzednimi nie jest w pełni prawidłowe.

Obecnie na terenie obwodów południowo-zachodnich znajduje się około 240 zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych. Więcej niż połowa przypada na obwód lwowski, trzecia część na zakarpacki. Ogólna liczba placówek w najbliższych latach może się nieco zmniejszyć. Chodzi o to, że część zakładów, przede wszystkim obsługujących wypoczynek zorganizowany (schroniska wypoczynkowe, domy wczasowe itp.), zaprzestaje działalności usługowej.

W trzech obwodach ogólna liczba łóżek w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych wynosi prawie 34 tys. W latach 1998–2002 liczba łóżek malała, a w roku 2002 nastąpił wzrost. W obwodzie zakarpackim liczba miejsc zwiększyła się o 14% w porównaniu z rokiem 2001, ale w lwowskim nadal spadała. Ogólnie w latach 1998–2001 liczba miejsc w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych zmalała o 5,6%.

Liczba leczonych w całym południowo-zachodnim regionie, po istotnym spadku w roku 1999, zaczęła wzrastać. W latach 1999–2002 liczba kuracjuszy zwięk-

[22]Zakłady leczenia sanatoryjno-uzdrowiskowego i wypoczynku zorganizowanego ludności dzielą się na: sanatoria, pensjonaty z leczeniem, sanatoria leczniczo-zapobiegawcze i podobne zakłady, przychodnie uzdrowiskowe, lecznice balneologiczne i zakłady leczenia borowiną, domy wczasowe, pensjonaty wypoczynkowe, schroniska oraz inne zakłady wypoczynkowe, dziecięce lecznicze zakłady sanatoryjne. Zakładami krótkotrwałego pobytu są na Ukrainie pensjonaty i schroniska.

szyła się o 10,8% i do końca 2002 roku nadal rosła. W 2002 roku 73% kuracjuszy przypadało na obwód lwowski[23]. W tym samym roku najwyższe tempo wzrostu liczby leczonych zanotowano w obwodzie iwano-frankowskim.

Tabela 16

Baza sanatoryjno-uzdrowiskowa w obwodach południowo-zachodniej Ukrainy w sezonie 2000–2002

Wyszczególnienie a=2000 r. b=2001 r. c=2002 r.	Obwody			
	iwano-frankowski	lwowski	zakarpacki	razem
Liczba zakładów				
a	41	127	65	233
b	38	127	69	234
c	41	132	69	242
Liczba miejsc				
a	4670	22800	6913	34383
b	4139	22200	6244	32583
c	4863	21646	7123	33632
Liczba kuracjuszy				
a	38536	219600	51732	309868
b	39082	238404	47548	325034
c*	43936	247508	47710	339154

*Liczba kuracjuszy w 2002 roku odnosi się do okresu październik 2001–wrzesień 2002.
Źródło: Туризм в Україні. Статистичний бюлетень. Київ 2002, 2003.
Opracowania i biuletyny obwodowych urzędów statystycznych: iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpackiego (2001–2003).

Sanatoria i pensjonaty lecznicze są podstawą systemu podnoszenia zdrowotności na Ukrainie Zachodniej. W roku 2002 w trzech obwodach południowo-zachodnich było 106 sanatoriów i pensjonatów z usługami leczniczymi: 20% ogólnej liczby takich zakładów na Ukrainie. W obwodzie lwowskim znajdowało się dwie trzecie wszystkich zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych regionu. Przeważnie leżą one w największych centrach uzdrowiskowych: Truskawcu, Morszynie i Niemirowie. Ich liczba dawała obwodowi lwowskiemu w roku 2001 drugie miej-

[23]Ilekroć w tekście mówi się o liczbie kuracjuszy w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych w 2002 roku, odnosi się to do okresu sprawozdawczego październik 2001–wrzesień 2002.

sce na Ukrainie po Krymie. W obwodzie działało wówczas 14,6% wszystkich zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych w kraju.

Tabela 17

Zakłady sanatoryjno-uzdrowiskowe w obwodach południowo-zachodniej Ukrainy w 2002 roku

Wyszczególnienie a — liczba zakładów b — liczba łóżek c — liczba kuracjuszy*	Obwody			
	iwano-frankowski	lwowski	zakarpacki	razem
Sanatoria i pensjonaty z leczeniem				
a	20	71	15	106
b	3164	18300	3210	24674
c	18030	224900	37489	280419
Sanatoria leczniczo-profilaktyczne				
a	10	8	11	29
b	800	700	1384	2884
c	7091	7100	2464	16655
Domy wczasowe i pensjonaty wypoczynkowe**				
a	2	4	–	6
b	195	100	–	295
c	883	1000	–	1883
Schroniska i inne obiekty wypoczynkowe				
a	9	28	43	80
b	704	1800	2529	5033
c	17932	5100	7757	30789

*Liczba kuracjuszy w roku 2002 odnosi się do okresu październik 2001 – wrzesień 2002.
**Bez obwodu zakarpackiego.
Źródło: Opracowania i biuletyny obwodowych urzędów statystycznych: iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpackiego (2002–2003).

W roku 2001 w sanatoriach i pensjonatach leczniczych było 25,3 tys. miejsc, 16,7% wszystkich tego typu miejsc na Ukrainie; 77% znajdowało się w obwodzie lwowskim. Przeciętnie na jeden zakład w 2002 roku przypadały 233 miejsca. W latach 1990–2001 liczba miejsc spadła o 6%. Przyczyną był kryzys gospodarczy lat dziewięćdziesiątych na Ukrainie, wskutek którego w tym okresie znacznie zmalała liczba wypoczywających w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych regionu.

Część miejsc w sanatoriach i pensjonatach wyłączono z eksploatacji w związku z koniecznością przeprowadzenia remontów i modernizacji, zmianą przeznaczenia oraz z innych powodów.

Tabela 18

Zakłady sanatoryjno-uzdrowiskowe w południowo-zachodnich obwodach Ukrainy w latach 2000–2002

Wyszczególnienie a=2000 r. b=2001 r. c=2002 r.	Liczba		
	obiektów	łóżek	kuracjuszy*
Sanatoria i pensjonaty z leczeniem			
a	108	26114	264639
b	113	25305	274284
c	106	24674	280419
Sanatoria leczniczo-profilaktyczne			
a	37	3289	15979
b	32	2674	16789
c	29	2884	16655
Domy wczasowe i pensjonaty wypoczynkowe			
a	8	685	4037
b	6	483	2583
c	6**	295**	1883
Schroniska i inne obiekty wypoczynkowe			
a	75	4242	28132
b	79	4164	24604
c	80	5033	30789

* Liczba kuracjuszy w roku 2002 odnosi się do okresu październik 2001–wrzesień 2002.
** Bez obwodu zakarpackiego.
Źródło: Opracowania i biuletyny obwodowych urzędów statystycznych: iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpackiego (2001–2003).

W okresie sprawozdawczym 2001–2002 na ten rodzaj zakładów przypadało 85% wszystkich kuracjuszy w regionie. Ogółem w sanatoriach i pensjonatach leczniczych kurowało się ponad 280 tys. osób; ponad 80% tej liczby — w zakładach obwodu lwowskiego. W ostatnich latach obserwuje się wzrost liczby kuracjuszy w sanatoriach regionu południowo-zachodniego.

W roku 2002 było czynnych 29 sanatoriów leczniczo-profilaktycznych, liczących około 2 884 miejsc. Stanowią one blisko 20% wszystkich zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych. Najwięcej jest ich w obwodzie zakarpackim. W ostatnich

latach liczba tych sanatoriów w południowo-zachodnim regionie spadła. Liczba kuracjuszy w sanatoriach leczniczo-profilaktycznych stanowi blisko 5% ogólnej liczby kuracjuszy w regionie. Najwięcej tego typu zakładów jest w obwodzie zakarpackim, lecz poziom ich wykorzystania jest bardzo niski. W 2002 roku tylko 14,8% z 6 700 kuracjuszy odnotowanych w sanatoriach leczniczo-zapobiegawczych regionu przypadało na obwód zakarpacki, gdy na obwody iwano-frankowski i lwowski — po 42,6 %.

W roku 2002 było sześć zakładów zaliczanych do grupy domów wczasowych i pensjonatów wypoczynkowych, czyli tylko 2,2% ich ogólnej liczby na Ukrainie. Ta grupa zakładów w warunkach przechodzenia do gospodarki rynkowej okazała się jedną z najmniej konkurencyjnych. Dlatego w latach dziewięćdziesiątych ich ogólna pojemność recepcyjna istotnie się zmniejszyła. W roku 2002 w domach wczasowych i pensjonatach wypoczynkowych było tylko 295 miejsc; skorzystały z nich 1 883 osoby.

W całym regionie znajduje się około 80 schronisk i innych obiektów, skupionych zwłaszcza w obwodach zakarpackim i lwowskim. W ostatnich latach ich liczba się zwiększa, przede wszystkim przybywa nowych, niewielkich prywatnych schronisk. Znaczna część obiektów o charakterze wypoczynkowym w ostatnim okresie zmieniła organizacyjno-prawną formę własności i właścicieli. W wielu z nich prowadzone są przez nowych gestorów roboty budowlano-remontowe i modernizacyjne.

W latach 2001–2002 w obwodach zakarpackim i iwano-frankowskim liczba miejsc i liczba turystów w obiektach schroniskowych dynamicznie rosły. W obwodzie zakarpackim ogólna liczba osób korzystających z tych obiektów wzrosła o 68,8%; w iwano-frankowskim — o 42%. Ale w obwodzie lwowskim nie została jeszcze przezwyciężona tendencja spadkowa w tym sektorze usług. Co ciekawe, w roku 2002 na obwód iwano-frankowski przypadało 58% wszystkich kuracjuszy w regionie korzystających z tej bazy, choć na jego terenie znajduje się tylko 11,2% zakładów tej kategorii, reprezentujących 14,0% miejsc.

2. Rynek turystyczny Ukrainy Zachodniej w świetle badań marketingowych

W ramach badań marketingowych ruchu turystycznego na Ukrainie Zachodniej ankietowano turystów w 21 miejscowościach recepcyjnych. Badania przeprowadzono dwuetapowo: w sezonie letnio-jesiennym 2002 roku i zimowym 2002–2003.

Ogółem uzyskano 1 058 ankiet. Badania objęły:

- trzy stolice obwodów, a zarazem centra turystyki kulturowej i biznesowej — Lwów, Użhorod i Iwano-Frankowsk;
- trzy ośrodki turystyki kulturowej w obwodach lwowskim i zakarpackim — Żółkiew, Olesko i Mukaczewo;
- cztery ośrodki uzdrowiskowe — Truskawiec, Morszyn i Lubiń Wielki w obwodzie lwowskim oraz Czynadiewo w zakarpackim;
- pięć ośrodków wypoczynkowych: Rachów w obwodzie zakarpackim, Sławsko w lwowskim oraz Jaremcze, Bolechów i Worochtę w iwano-frankowskim;
- siedem ośrodków narciarskich: Sławsko, Tysowiec i Orawczyk w obwodzie lwowskim, Polanicę i Bukowel w iwano-frankowskim, Dragobrat i Kostryno w zakarpackim.

Analizę ankiet przeprowadzono odrębnie dla okresów letnio-jesiennego i zimowego. Zbadano, jak turyści krajowi i zagraniczni oceniają infrastrukturę i oferowane produkty turystyczne.

Badania marketingowe objęły także administrację rejonową. Miały na celu poznanie opinii przedstawicieli władz lokalnych na temat atrakcyjności turystycznej poszczególnych rejonów i możliwości rozwijania tam produktów turystycznych.

2.1. Przyjazdy mieszkańców Ukrainy w sezonie letnim i zimowym

W sezonie jesienno-letnim głównym celem przyjazdu turystów do południowo-zachodnich obwodów, deklarowanym przez 49,8% badanych, był wypoczynek. Wyjątek stanowiły jedynie miejscowości wyspecjalizowane w lecznictwie uzdrowiskowym: Truskawiec, Morszyn i Lubiń Wielki. W tych miastach odsetek turystów, którzy zamierzali się leczyć, wynosił 67,1%.

Większość turystów wybierała dłuższy pobyt (66,7%), sporo jednak wypoczywało krótko (33,3%). Do miast, w których przeważał długookresowy wypoczynek, zaliczają się: Morszyn (95,5%), Truskawiec (94,4%), Lubiń Wielki (95,3%) oraz Mukaczewo (92,6%). Pobyt trwał tam zazwyczaj od 7 do 24 dni.

Krótkotrwały pobyt był charakterystyczny dla miast będących głównymi celami wycieczek. Do tej grupy należą: Lwów (58,3%), Rachów (95,6%) i Olesko (90%). Okres pobytu z reguły nie przekraczał tam 4 dni (od 1 do 4). Są też centra, do których mniej więcej tyle samo turystów przyjeżdżało na długo i na krótko. Należą do nich: Sławsko (46,4% na krótko, 53,6% — na dłuższy okres), Jaremcze i Worochta (54,2% — na krótko, 45,8% — na dłużej).

Najpopularniejszym rodzajem transportu był pociąg (37,8%); drugie miejsce zajmował samochód (27,0%). Jako bazę noclegową turyści najczęściej wykorzys-

tywali sanatoria (36,0%), mieszkania prywatne (15,8%), mieszkania krewnych i znajomych (12,8%). Szczególnie popularne były sanatoria w Truskawcu, Morszynie i Lubinie Wielkim. Udział sanatoriów w strukturze wykorzystywanej bazy noclegowej wynosi tam 70,3%.

Turyści najczęściej sami organizowali wyjazd (40,2%). Wysoki był też udział podróży organizowanych przez zakłady pracy lub związki zawodowe (22,8%). Brak wyraźnej tendencji, jeśli chodzi o towarzyszy podróży. Mógł to być partner życiowy (mąż, żona — 27,4%), krewni (21,4%), znajomi (23,5%). Turyści jeździli też sami (27,7%).

Wydatki związane z wypoczynkiem ankietowani oceniali ogólnie jako średnio wysokie (60,7%):

- do 100 hrywni wydawało 19,3%,
- 100–500 — 41,5%,
- 500–1000 — 20,5%,
- ponad 1000 — 18,7%.

Wolny czas turyści spędzali na zwiedzaniu zabytków (47,3%), atrakcji przyrodniczych (36,7%), na wędrowaniu szlakami (25,3%). Z wyjazdu byli zazwyczaj zadowoleni (53,1%); świadczone na miejscu usługi oceniali średnio. Najczęściej zadowoleni byli z zakwaterowania i wyżywienia, najrzadziej — z imprez kulturalnych i sportowo-rekreacyjnych oraz ze stanu szlaków turystycznych. Spośród elementów przygotowania miejsc pobytu najlepiej oceniali: ciszę i spokój (50,6%), stan środowiska przyrodniczego (49,7%), gościnność mieszkańców (38,0%). Najniżej zaś — możliwość robienia zakupów, oznakowanie atrakcji turystycznych, nocne życie. Do najważniejszych cech odwiedzanego terenu zaliczali dobre warunki zamieszkania (55,4%), nieskażone środowisko przyrodnicze (62,9%), estetykę (57,1%), piękne krajobrazy (67,3%). Do najmniej istotnych — możliwość zrobienia zakupów.

Informacji przed podróżą turyści przeważnie zasięgali u znajomych (37,0%) lub opierali się na własnych doświadczeniach (41,4%). Z reguły wykazywali chęć ponownego przyjazdu za rok (40,7%) lub w ciągu kilku najbliższych lat (34,9%), głównie latem (72,4%).

Respondentami były osoby w dość zróżnicowanym wieku: poniżej 20 lat — 6,6%; od 20 do 29 — 24,6%; od 30 do 39 — 19,6%; od 40 do 49 — 24,1%; od 50 do 59 — 15,0%; 60 lat i więcej — 10,1%. Warto zwrócić uwagę, że 74,1% ankietowanych miało wyższe wykształcenie. Istotnej różnicy w odsetkach kobiet i mężczyzn oraz osób żonatych/zamężnych i samotnych nic stwierdzono. Przeważali mieszkańcy Ukrainy (81,8%), zwłaszcza z obwodów zachodnich.

Zimą głównym celem przyjazdu, deklarowanym przez 88,9% badanych, była jazda na nartach i uprawianie innych sportów zimowych. Wynika to z badań przeprowadzonych w Sławsku, Tysowcu, Polanicy, Bukowelu i Dragobracie. Wyjątek

stanowiły jedynie miasta wyspecjalizowane w funkcji uzdrowiskowo-leczniczej. Większość turystów wybierała wypoczynek krótkotrwały (74,0%): od 1 do 4 dni. Sporo przyjeżdżało na jeden dzień i nie korzystało z bazy noclegowej (37,8%).

Najpopularniejszym wśród turystów rodzajem transportu był pociąg (50,5%), na drugim zaś miejscu — samochód (46,7%). Jako bazę noclegową wykorzystywali zwłaszcza mieszkania prywatne (48,2%). Wyjazd najczęściej organizowali sami (75,2%) i zabierali ze sobą znajomych (48,6%). Wydatki związane z wypoczynkiem kształtowały się następująco:

- do 100 hrywni wydawało 56,5% ankietowanych,
- 100–500 — 25,2%,
- 500–1000 — 19,0%,
- ponad 1000 — 6,4%.

Wolny czas przyjezdni poświęcali głównie na uprawianie sportów narciarskich (98,4%). Byli zazwyczaj zadowoleni z pobytu (57,4%), usługom zaś przyznawali od 3 do 5 punktów (stosowano pięciopunktową skalę oceny). Najwyżej (4 pkt.) oceniali warunki do uprawiania sportów (53,2%) oraz kulturę i jakość obsługi (60,2%). Wielu odpowiadały warunki wyżywienia (23,3% oceniło je na 4 pkt., 49,3% — na 5). Najmniej zadowoleni byli z informacji turystycznej i możliwości zrobienia zakupów. Większość turystów nie korzystała z ogólnodostępnej komunikacji (75,8%) ani usług pocztowych (68,6%), nie uczestniczyła w imprezach kulturalnych (79,1%). Z badań można wnioskować, że turyści przyjeżdżali głównie, by jeździć na nartach, dlatego korzystali wyłącznie z usług związanych z uprawianiem sportu, rezygnując z tych, które były dla nich w tym wypadku mniej istotne.

Do elementów związanych z miejscem wypoczynku, najlepiej ocenianych przez respondentów (przyznano 5 pkt.) należały: możliwość uprawiania sportów (77,2%), cisza i spokój (65,4%), stan środowiska przyrodniczego (72,8%), gościnność miejscowej ludności (42,5%). Najgorzej oceniono (po 2 pkt.) oznakowanie atrakcji turystycznych (34,6%) i możliwość zwiedzania muzeów (34,6%). Do najważniejszych zalet turyści zaliczali nieskażone środowisko przyrodnicze (88,2%), łatwość dojazdu (84,2%), piękne krajobrazy (73,5%) oraz możliwość uprawiania sportów (79,8%). Do najmniej istotnych — możliwość zwiedzania muzeów (50,1%). Przed podróżą wiedzę na temat miejsca wypoczynku turyści czerpali zazwyczaj z własnego doświadczenia (51,2%).

Ankietowani wyrażali chęć ponownego przyjazdu jeszcze w tym samym roku (55,2%) lub w następnym (16,7%), głównie zimą na narty (88,3%).

Respondenci byli w dość zróżnicowanym wieku: poniżej 20 lat — 7,6%; od 20 do 29 — 48,1%; od 30 do 39 — 25,1%; od 40 do 49 — 12,4%; od 50 do 59 — 5,6%; 60 lat i więcej — 1,2%.

Wśród ankietowanych 78,7% to osoby z wyższym wykształceniem, 56,1% — żonaci/zamężni, 54,3% — nie posiadający dzieci. Nieznacznie przeważali męż-

czyźni (55,8%). Według miejsca stałego zamieszkania, najwięcej było mieszkańców Ukrainy (97,1%), zwłaszcza z obwodów lwowskiego (31,4%), kijowskiego (16,5%), iwano-frankowskiego (15,7%) i czerniowieckiego (13,2%). Byli też goście zagraniczni (3,5%).

2.2. Przyjazdy turystów zagranicznych

Z badań przeprowadzonych w okresie letnim i zimowym wynika, że główne motywy przyjazdu turystów zagranicznych to wypoczynek (43,0%), wycieczka krajoznawcza (14,0%), leczenie (17,2%), wyjazd służbowy (9,7%) i jazda na nartach (8,6%). Czas pobytu większości (57,9%) wahał się od 1 do 4 dni, czyli były to pobyty krótkotrwałe.

Turyści zagraniczni korzystali najczęściej z transportu kolejowego (46,2%) oraz samochodowego (27,4%). Najpopularniejsze miejsca noclegu to hotele (25,5%) i sanatoria (25,5%), mieszkania prywatne (16,7%), mieszkania krewnych i znajomych (20,0%). Wyjazd turyści organizowali zazwyczaj samodzielnie (43,0%) lub za pośrednictwem biura podróży (22,1%).

Wydatki związane z pobytem turystycznym ankietowani oceniali jako średnio wysokie (47,3%) lub niskie (27,9%). Do 100 hrywni wydawało 13,0% ankietowanych; 100–500 — 35,2%; 500–1000 — 16,7%; więcej niż 1000 — 35,1%.

Wśród turystów zagranicznych największym zainteresowaniem cieszyły się: Lwów, Truskawiec, Morszyn, Jaremcze i Użhorod; nieco mniejszym — Sławsko i Rachów. Głównie byli to goście z Rosji (7,2% wszystkich badanych), Polski (4,9%), Białorusi (3,8%), Czech (1,1%), Niemiec (0,4%), Mołdowy (0,4%), Słowacji (0,2%) i Stanów Zjednoczonych (0,2%). Wśród Polaków dużą popularnością cieszył się Lwów (32,2%). Białorusini woleli Truskawiec (6% wszystkich turystów w mieście) i Morszyn (10,3%). Rosjanie przedkładali miasta obwodu zakarpackiego i Lwów.

Wolny czas cudzoziemcy spędzali na oglądaniu zabytków (61,3%) oraz atrakcji przyrodniczych (41,9%). Z przyjazdu byli zazwyczaj zadowoleni (56,9%). Ocena poziomu usług kształtowała się nieco powyżej średniej: 5–3 punktów (w skali 5-punktowej). Na 4 punkty oceniali kulturę i jakość obsługi (55,2% ankietowanych), usługi w zakresie wyżywienia (57,0%) i noclegów (55,2%). Najgorzej, na 3 punkty, oceniali wybór rozrywek (50,2%) i stan szlaków turystycznych (53,4%).

Najwyżej (5 pkt.) ankietowani ocenili ciszę i spokój (53,4%) oraz stan środowiska przyrodniczego (58,6%). Najniżej (3 pkt.) — oznakowanie atrakcji turystycznych (46,5%) i możliwości zrobienia zakupów (41,4%). Do najważniejszych warunków wypoczynku, ocenionych na 5 punktów, zaliczali: nieskażone środowisko przyrodnicze (79,3%), dogodność dojazdu (60,3%), poczucie bezpieczeństwa

(72,4%), dobre warunki zamieszkania (67,2%), dobre wyżywienie (58,6%), jakość obsługi (60,3%).

Źródłem informacji o miejscu wypoczynku była w większości wypadków rodzina lub znajomi (44,1% ankietowanych), a poza tym poprzednie doświadczenia (25,8%). Większość ankietowanych wyraziła chęć ponownego przyjazdu w następnym roku (32,2%) lub w ciągu kilku najbliższych lat (31,2%), głównie latem (64,4%). Jako cel wymieniano pobyt w sanatorium (27,4%), w domu wczasowym (17,9%) lub uprawianie sportów zimowych (19,4%).

Struktura wiekowa turystów zagranicznych była następująca: poniżej 20 lat — 9,3% ankietowanych, 20–29 — 23,2%, 30–39 — 22,1%, 40–49 — 20,9%, 50–59 — 16,3%, 60 lat i więcej — 8,2%. Przeważali ludzie z wykształceniem wyższym (60,2%), żonaci/zamężni (64,5%), z dziećmi (61,3%). Wśród wypoczywających było więcej kobiet (53,8%). Turyści pochodzili najczęściej z Rosji (32,2%), Polski (29,1%) i Białorusi (17,2%); byli też goście z Niemiec, Holandii, Czech, Stanów Zjednoczonych, Kanady, Chin, Indii i Mołdowy.

2.3. Charakterystyka marketingowa turystów w obwodach Ukrainy Zachodniej

W ***obwodzie iwano-frankowskim*** wyniki badań marketingowych turystyki przyjazdowej wykazały, że główne cele odwiedzin to jazda na nartach (43,5%) i wypoczynek (35,5%).

Przeważały pobyty krótkotrwałe (67,3% ankietowanych). Większość zatrzymała się w mieszkaniach prywatnych (21,0%), ośrodkach turystycznych (14,5%) i hotelach (16,9%). Do miejsca docelowego turyści zazwyczaj docierali samochodem (55,1%) lub pociągiem (21,8%). Podróż najczęściej organizowali sami (60,1%). Najwięcej przyjeżdżało w gronie znajomych (42,3%). Wolny czas spędzali na zwiedzaniu atrakcji turystycznych (31,4%) i uprawianiu sportów narciarskich (48,4%).

Wydatki oceniali ogólnie jako średnio wysokie (58,1%) lub wysokie (32,2%). Struktura wydatków była następująca: do 100 hrywni — 29,1% ankietowanych; 100–500 — 57,3%; 500–1000 — 5,8%; ponad 1000 — 7,8%.

Zadowolonych z wyjazdu było 46,0%: najbardziej z wyżywienia (38,5% ankietowanych oceniło je na 5 pkt., 32,0% — na 4), noclegów (52,2% — 5 pkt.; 29,4% — 4 pkt.), wyposażenia rekreacyjno-sportowego (44,6% — 4 pkt.), jakości usług (48,7% — 4 pkt.). Najgorzej oceniano stan szlaków oraz informację turystyczną.

Dość wysoko respondenci oceniali stan środowiska przyrodniczego (62,7% na 5 pkt.), ciszę i spokój (54,6% — 5 pkt.). Najgorzej — możliwości prowadzenia życia nocnego. Do najważniejszych elementów w miejscu wypoczynku (ocenia-

nych na 5 pkt.) zaliczali: nieskażone środowisko przyrodnicze (72,7%), piękne krajobrazy (76,6%) i warunki zakwaterowania (60,2%).

Informacje na temat możliwości wypoczynku w obwodzie uzyskali od rodziny lub znajomych (37,1%) albo opierali się na własnym doświadczeniu (36,3%).

Ponad jedna trzecia chciała przyjechać po raz kolejny w ciągu najbliższych lat, 46,8% — jeszcze w tym samym roku, głównie zimą (56,3%), przeważnie w celu uprawiania sportów zimowych (52,3%) lub pobytu w ośrodku wypoczynkowym (26,4%).

Struktura wiekowa respondentów była następująca: poniżej 20 lat — 13,9%; 20–29 — 38,9%; 30–39 — 27,8 %; 40–49 — 14,8%, 50–59 — 2,8%, 60 lat i więcej — 1,8%. Odsetek osób z wykształceniem wyższym — 62,9%, mężczyzn — 53,2%, żonatych/zamężnych — 54,0%, posiadających dzieci — 51,6%. Miejscem stałego zamieszkania były różne regiony Ukrainy, głównie Zachodniej. Z obwodu kijowskiego pochodziło 22,6%, lwowskiego — 8,9%, czerniowieckiego — 19,3%, tarnopolskiego — 11,3%, iwano-frankowskiego — 21,0%. Udział cudzoziemców wynosił 16,1%: głównie z Polski, Rosji, Niemiec i Mołdowy.

W ***obwodzie lwowskim*** badania wykazały, że główne cele przyjazdów to wypoczynek (34,3%), leczenie uzdrowiskowe (21,6%) i uprawianie narciarstwa (20,7%). Dominowały pobyty długookresowe (54,1% ankietowanych). Większość zatrzymała się w sanatoriach (26,1%), mieszkaniach prywatnych (23,3%), ośrodkach turystycznych (15,4%); 13,7% nie korzystało z żadnej z wymienionych możliwości noclegowych.

Do miejsca docelowego turyści zazwyczaj docierali samochodem (37,2%) lub pociągiem (39,1%). Podróż najczęściej organizowali sami (58,5%); niektórzy korzystali z usług firm turystycznych (11,1%) lub związków zawodowych (18,0%). Wolny czas spędzali na zwiedzaniu zabytków, muzeów (34,6%), atrakcji przyrodniczych (26,3%), wędrowaniu szlakami turystycznymi (25,0%). Podróżowali zazwyczaj ze współmałżonkiem (33,8%) lub w gronie znajomych (28,9%).

Wydatki były bardzo zróżnicowane: w granicach od 20 do 2000 hrywni. Turyści oceniali je jako średnio wysokie (59,1%). Struktura wydatków była następująca: do 100 hrywni — 39,6% ankietowanych; 100–500 — 27,7%; 500–1000 — 18,6%; ponad 1000 — 14,1%.

Większość ankietowanych była zadowolona z pobytu (65,4%). Najbardziej odpowiadało im wyżywienie (29,7% przyznało mu 5 pkt.; 47,3% — 4). Najmniej zadowoleni byli z usług handlu, możliwości spędzania czasu, stanu szlaków turystycznych. Przygotowanie recepcyjne i usługowe obwodu uznali za średnie. Dość wysoko cenili natomiast stan środowiska przyrodniczego (59,5% — na 5 pkt.), ciszę i spokój (54,3% — 5 pkt.). Najgorzej oceniali oznakowanie atrakcji turystycznych (28,3% — 3 pkt., 24,4% — 2 pkt.). Do najważniejszych elementów (czyli

takich, którym przyznają 5 pkt.) zaliczali: poczucie bezpieczeństwa (73,6%), nieskażone środowisko przyrodnicze (79,1%), porządek, estetykę, czystość (66,4%), piękne krajobrazy (58,8%), dogodność dojazdu (56,7%).

W najbliższych latach chciałoby powrócić 31,9% ankietowanych; 27,9% — jeszcze w tym samym roku, głównie latem (60,3%), przeważnie w celu leczenia sanatoryjnego (21,2%) lub uprawiania sportów zimowych (27,1%).

Struktura wiekowa respondentów była następująca: poniżej 20 lat — 6,3%; 20–29 — 33,7%; 30–39 — 26,2%; 40–49 — 17,2%; 50–59 — 9,6%; 60 lat i więcej — 7,0%. Odsetek respondentów z wykształceniem wyższym — 75,6%. Nie było istotnych różnic, jeśli chodzi o stan cywilny, posiadanie dzieci, płeć. Respondenci pochodzili z różnych regionów Ukrainy, głównie obwodów: kijowskiego — 16,3%, lwowskiego — 30,4%, wołyńskiego — 8,8,%, odeskiego — 5,5%, iwano-frankowskiego — 4,5%, oraz z Polski, Rosji i Białorusi.

W ***obwodzie zakarpackim*** główne cele przyjazdu to wypoczynek (39,5%) i uprawianie narciarstwa (46,0%). Nie stwierdzono wyraźnej dominacji pobytów krótkich lub długich. Turystów, którzy przebywali od 1 do 2 dni, było 48,1%; tych, którzy korzystali z więcej niż 4 noclegów — 51,9%. Większość nocowała w mieszkaniach prywatnych (13,2%), ośrodkach turystycznych (32,7%), mieszkaniach rodziny i znajomych (13,6%). Do miejsca docelowego turyści zazwyczaj dostawali się samochodem (38,0%) lub pociągiem (37,1%).

Podróż zazwyczaj organizowali sami (66,8%); prawie zawsze wyjeżdżali ze znajomymi (32,7%), rodziną (20,9%) lub współmałżonkiem — 26,5%. Wolny czas spędzali na zwiedzaniu zabytków, muzeów (31,2%), atrakcji przyrodniczych (26,8%), uprawianiu sportów narciarskich (55,1%).

Wydatki na wypoczynek oceniali jako średnio wysokie (68,3%), rzadziej — niskie (22,4%). Struktura wydatków była następująca: do 100 hrywni — 39,8% ankietowanych; 100–500 — 51,6%; 500–1000 — 3,9%; ponad 1000 — 4,7%.

Większość ankietowanych była zadowolona z pobytu (60,6%); najbardziej z wyżywienia (33,3% oceniło je na 5 pkt., 39,5% — na 4), noclegu (34,2% — 5 pkt., 47,0% — 4), kultury obsługi (49,5% — 4 pkt.), wyposażenia sportowo-rekreacyjnego (47,3% — 4 pkt.). Najmniej satysfakcjonowały ich usługi handlu (30,6% — 3 pkt.), stan szlaków, informacja turystyczna. Dość wysoko oceniali gościnność miejscowej ludności (53,8% — 5 pkt.), stan środowiska przyrodniczego (62,5% — 5 pkt.), ciszę i spokój (51,4% — 5 pkt.). Najgorzej oceniali oznakowanie atrakcji turystycznych (27,9% — 3 pkt., 28,5% — 2 pkt.), możliwość dokonania niezbędnych zakupów (36,5% — 3 pkt., 20,4% — 2 pkt.).

Do najważniejszych elementów w miejscu pobytu (czyli ocenionych na 5 pkt.) zaliczali: nieskażone środowisko przyrodnicze (73,7%), piękne krajobrazy (75,0%), dobre warunki zamieszkania (71,8%).

Za rok chciało znów przyjechać 31,9%; w kolejnych latach — 36,6%, głównie zimą (58,1%), przeważnie w celu uprawiania sportów zimowych (30,7%) lub pobytu w ośrodku wypoczynkowym (24,4%).

Struktura wiekowa respondentów była następująca: poniżej 20 lat — 8,3%; 20–29 — 30,3%; 30–39 — 21,3%; 40–49 — 25,0%; 50–59 — 12,0%; 60 lat i więcej — 3,1%. Odsetek osób z wykształceniem wyższym — 67,8%, zamężnych/żonatych — 64,4%, posiadających dzieci — 57,6%; przeważały kobiety (53,2%). Miejscem stałego zamieszkania były różne regiony Ukrainy, głównie obwody: lwowski — 14,5%, kijowski — 16,6%, zakarpacki — 26,8%, czerniowiecki — 4,7%, iwano-frankowski — 10,6%. Cudzoziemców było 13,6%: najwięcej z Polski, Rosji, Białorusi, Czech i Mołdowy.

2.4. Sektor turystyki przyjazdowej w opinii przedstawicieli administracji terenowej

W ***obwodzie iwano-frankowskim*** ankieta objęła 14 urzędów rejonowych oraz cztery miejskie. W badaniu uwzględniono rejony: bohorodczański, bolechowski, doliniański, halicki, horodenkowski, kałuski, kołomyjski, kosowski, nadwórniański, rohatyński, rożniatowski, tłumacki, tyśmienicki, werchowyński, oraz miasta wydzielone: Iwano-Frankowsk, Bolechów, Jaremcze i Kołomyję.

Badania wykazały, że ponad połowę tych rejonów charakteryzuje średnio rozwinięta funkcja turystyczna. Wysoko rozwinięta funkcja turystyczna cechuje tylko trzy: doliniański, kołomyjski i kosowski (20%).

W dwunastu na osiemnaście badanych urzędów lokalnych uważa się, że w obrębie rejonów należy rozwijać zwłaszcza takie formy turystyki, jak uzdrowiskowa (w 11 rejonach), ekoturystyka (w 13), wypoczynkowa (11), piesza (13), biznesowa (10) i religijna (10). Mniejsze są możliwości rozwoju turystyki wodnej, przygranicznej i tranzytowej. W rejonach położonych w Karpatach przyznaje się priorytet specjalistycznej turystyce górskiej.

W trakcie ankietowania badano opinię administracji lokalnej na temat poziomu zagospodarowania turystycznego poszczególnych rejonów. Przedstawiciele dziesięciu rejonów określili ten poziom na swoim terenie jako niski. Ośmiu uznało go za średni.

W ocenie przedstawicieli rejonów istnieją wszelkie przesłanki do rozwoju turystyki zagranicznej. Niestety, turystyczna atrakcyjność omawianego obwodu jest w tej chwili oceniana nienajlepiej. Jedenaście spośród osiemnastu rejonów i miast na prawach rejonu reprezentuje średni stopień atrakcyjności turystycznej; cztery rejony — niski, trzy — wysoki. Lokalną ofertę turystyczną administracje rejonowe oceniają jako średnią. Większość ankietowanych jest zdania, że obecną jej atrakcyjność należałoby podnieść.

Badania miały też na celu określenie barier w rozwoju lokalnej oferty turystycznej. Za jeden z najistotniejszych problemów, wymagających natychmiastowego rozstrzygnięcia, przedstawiciele piętnastu rejonów uznają niedostatek środków finansowych. Za niekorzystną cechę uznaje się też słabą dostępność komunikacyjną.

Obwód iwano-frankowski jest bogaty w atrakcje przyrodnicze i kulturowe, toteż turystyka ma wszelkie szanse, by stać się motorem rozwoju gospodarczego. W tym celu niezbędna jest modernizacja turystycznego zaplecza (w 11 rejonach), rozwój atrakcji turystycznych oraz polepszenie jakości usług i kwalifikacji kadry.

W ***obwodzie lwowskim*** badanie objęło urzędy reprezentujące szesnaście rejonów: brodzki, buski, gródecki, kamionkowski, mikołajowski, mościski, przemyślański, pustomycki, radziechowski, sokalski, starosamborski, stryjski, turkawski, złoczowski, żółkiewski i żydaczowski, a ponadto miasta: Borysław, Czerwonogród, Drohobycz, Lwów, Sambor i Stryj.

Badania ankietowe wykazały, że większość rejonów cechuje mało i średnio rozwinięta funkcja turystyczna. Wysoko rozwiniętą funkcję turystyczną mają tylko trzy: żółkiewski, starosamborski i turkawski, oraz dwa miasta: Lwów i Borysław.

W obrębie rejonów są wszelkie przesłanki do rozwoju takich form turystyki, jak: wypoczynkowa (w 13 rejonach i 4 miastach), ekoturystyka (w 10 rejonach), myśliwska (w 12 rejonach), wycieczkowa (w 9 rejonach i 4 miastach), piesza (w 6 rejonach), przygraniczna (w 8 rejonach), tranzytowa (w 5 rejonach i 3 miastach), uzdrowiskowa (w 5 rejonach) i religijna (w 6). Przedstawiciele administracji państwowej z siedmiu rejonów określili poziom zagospodarowania turystycznego jako średni. Pozostali uznali go za niski lub niedostateczny.

Obwód lwowski jako przygraniczny ma możliwości rozwijania turystyki przyjazdowej z zagranicy. Większość rejonów wykazuje obecnie średnią atrakcyjność pod tym względem (9 na 16 badanych). Wysokim stopniem atrakcyjności odznacza się jedynie rejon turkawski oraz miasta: Lwów, Drohobycz i Sambor. Pozostałe rejony cechuje niski poziom wykorzystania walorów i atrakcji, zwłaszcza w turystyce zagranicznej. Wynika to głównie z braku bazy wypoczynkowej na odpowiednim poziomie, słabo rozbudowanej infrastruktury turystycznej, niedostatecznego rozwoju usług, nienajlepszego stanu obiektów potencjalnie atrakcyjnych.

Lokalną ofertę turystyczną przedstawiciele rejonów oceniają jako średnią (w 8 rejonach) lub niedostateczną (pozostali). Do trudności w jej rozwijaniu zaliczają najczęściej brak źródeł finansowania, bariery organizacyjno-prawne, nienajlepsze warunki dojazdu, małą liczbę miejsc atrakcyjnych z turystycznego punktu widzenia.

Z uzyskanych opinii lokalnych wynika, że obwód lwowski ma warunki przyrodnicze i społeczno-kulturowe sprzyjające turystyce, toteż może się ona stać prze-

słanką lokalnego rozwoju we wszystkich rejonach obwodu i miastach wydzielonych oprócz Czerwonogrodu. W tym celu niezbędna jest modernizacja zaplecza turystycznego (zadanie to jest na pierwszym miejscu wśród priorytetów) oraz rozwój atrakcji turystycznych, polepszenie jakości usług i kadr, prowadzenie marketingu i promocji.

W ***obwodzie zakarpackim*** kwestionariusz wypełnili przedstawiciele administracji w dwunastu rejonach: berehowskim, chustowskim, irszawskim, miżhirskim, pereczyńskim, rachowskim, swalawskim, tiaczowskim, użhorodzkim, wielkoberezniańskim, winohradzkim i wołowieckim, oraz w miastach Użhorodzie i Mukaczewie.

Badanie wykazało, że aż siedmiu jednostkom administracyjnym, czyli połowie, przypisywana jest wysoka funkcja turystyczna. Są to rejony: miżhirski, rachowski, swalawski, wielkoberezniański i wołowiecki oraz dwa miasta wydzielone. Spośród pozostałych pereczyński, tiaczowski i użhorodzki mają średnio rozwiniętą funkcję turystyczną, a irszawski, chustowski, winohradzki i berehowski — niską.

We wszystkich rejonach obwodu są warunki do rozwoju turystyki wypoczynkowej. Można także rozwijać turystykę uzdrowiskową (w 9 rejonach), wycieczkową (w 7) i pieszą (w 10). Rozwój specjalistycznej turystyki górskiej oraz turystyki narciarskiej jest możliwy we wszystkich rejonach karpackich. Ponadto dobre perspektywy ma ekoturystyka (w 5 rejonach) oraz turystyka przygraniczna (9), tranzytowa (8), rowerowa (2), myśliwska (6), biznesowa (5), jeździecka (4), a w rejonach irszawskim i berehowskim turystyka industrialna (dzięki zabytkom techniki kolejowej). Urzędnicy w rejonach: użhorodzkim, rachowskim, winohradzkim i miżhirskim są zdania, że należy tam rozwijać „zieloną" turystykę wiejską.

Jeśli chodzi o poziom zagospodarowania turystycznego poszczególnych rejonów, stwierdzono, że jest on dobry jedynie w rachowskim i swalawskim. Słabym zagospodarowaniem cechują się rejony: użhorodzki, wielkoberezniański, irszawski, tiaczowski i winohradzki. Pozostałe mają średni poziom zagospodarowania.

Ponieważ obwód zakarpacki graniczy z kilku państwami, istnieją znaczne możliwości rozwoju turystyki zagranicznej. Przedstawiciele siedmiu urzędów są zdania, że pod tym względem pozycja ich rejonów jest bardzo wysoka. Zaliczają się do nich rejony: miżhirski, rachowski, swalawski, wielkoberezniański i wołowski oraz miasta Użhorod i Mukaczewo. Za mało atrakcyjne uznają obecnie swoje rejony tylko przedstawiciele berehowskiego, chustowskiego i irszawskiego. Wysoka ocena atrakcyjności opiera się na unikatowych zasobach uzdrowiskowych, licznych obiektach spuścizny historycznej i kulturowej, wielu terenach atrakcyjnych pod względem krajobrazowym oraz wyjątkowych możliwościach wypoczynku — zarówno letniego, jak i zimowego. Ujemnym czynnikiem w poszczególnych rejonach obwodu zakarpackiego jest dość wąski zakres i niewysoki poziom usług, brak

dostatecznej liczby miejsc do wypoczynku, nie zawsze dobrze utrzymane obiekty wypoczynkowe i zabytkowe.

Interesujące są poglądy przedstawicieli administracji na możliwości rozwoju lokalnej oferty turystycznej. Za jedną z głównych przeszkód uznano powszechnie bariery organizacyjno-prawne (w 14 jednostkach), a ponadto: brak środków finansowych (12), słabą dostępność komunikacyjną (8), niedostateczną świadomość mieszkańców (5), brak dobrze zaplanowanej kampanii reklamowo-promocyjnej (6), niewielką liczbę miejsc atrakcyjnych turystycznie (5).

W większości rejonów obwodu zakarpackiego turystyka może stać się szansą rozwoju. W opinii administracji terenowej niezbędne w tym celu są: modernizacja i rozbudowa infrastruktury turystycznej, poprawa jakości usług i kadr, rozwój atrakcji turystycznych, marketing i promocja.

2.5. Potrzeby inwestycyjne w rejonach administracyjnych

Poznanie poglądów przedstawicieli lokalnej administracji państwowej na temat możliwości inwestycyjnych rejonów i miast, pozyskania inwestycji zagranicznych i współpracy z podmiotami zagranicznymi było jednym z ważnych etapów badania marketingowego.

W ***obwodzie iwano-frankowskim*** objęto badaniem trzynaście rejonów: bohorodczański, doliniański, halicki, horodenkowski, kałuski, kołomyjski, kosowski, nadwórniański, rohatyński, rożniatowski, śniatyński, tłumacki i tyśmienicki. Na ankietę odpowiedzieli także przedstawiciele rad miejskich Bolechowa, Iwano-Frankowska, Jaremcza i Kołomyi.

Jedno z pytań dotyczyło priorytetów inwestowania w poszczególne rodzaje infrastruktury turystycznej. Respondenci z ośmiu rejonów oraz trzech miast: Iwano-Frankowska, Jaremcza i Kołomyi, za najważniejsze uznali inwestycje w postaci hoteli i moteli. Potrzebna jest także budowa schronisk turystycznych w siedmiu rejonach: doliniańskim, horodenkowskim, kołomyjskim, kosowskim, nadwórniańskim, rohatyńskim i rożniatowskim, oraz kempingów w pięciu. W rejonach górskich i graniczących z nimi niezbędna jest modernizacja i budowa obiektów infrastruktury narciarskiej i rekreacyjnej. W kilku rejonach są wymieniane obiekty wędkarskie (kosowski, tłumacki, tyśmienicki, m. Bolechów). Miasta wydzielone zgłaszają budowę basenów krytych, pól golfowych, kortów tenisowych, obiektów kongresowych i wystawienniczych. Przedstawiciele kilku rejonów i miast opowiadają się za koniecznością wyznaczenia na ich terenie nowych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, narciarskich). Są to rejony: bohorodczański, doliniański, kołomyjski i nadwórniański, oraz miasta Bolechów, Iwano-Frankowsk i Jaremcze.

W wielu rejonach obwodu stosowane są ulgi dla inwestorów krajowych i zagranicznych. Najlepsze warunki pod tym względem mają tłumacki i kałuski, czyli rejony najbardziej zainteresowane inwestycjami. Do najpowszechniejszych ulg zaliczane są: możliwość inwestowania w postaci wkładu rzeczowego (w 5 rejonach i wszystkich miastach wydzielonych z wyjątkiem Jaremcza) i ulgi w zakresie uzbrojenia w infrastrukturę techniczną (w rejonach: kałuskim, kołomyjskim i rożniatowskim, oraz miastach: Bolechowie, Iwano-Frankowsku i Kołomyi). W sześciu rejonach: bohorodczańskim, doliniańskim, horodenkowskim, kosowskim, śniatyńskim i tyśmienickim, nie są stosowane żadne ulgi. To samo dotyczy Jaremcza.

Część rejonów uczestniczy w działaniach podejmowanych w ramach Euroregionu Karpackiego, ale realne profity z tego tytułu czerpie jedynie rejon nadwórniański i Jaremcze. Biorą one udział w projektach międzynarodowych i targach.

Rejony i miasta obwodu iwano-frankowskiego współpracują z podmiotami zagranicznymi w dziedzinie turystyki i rekreacji (7 rejonów i wszystkie miasta wydzielone oprócz Bolechowa). Współpraca na szczeblu międzynarodowym obejmuje kontakty i wymianę kulturalną (w 6 rejonach i 3 miastach: Iwano-Frankowsku, Jaremczu i Kołomyi), pomoc konsultingową (w 3 rejonach: kałuskim, kosowskim, rohatyńskim, i 2 miastach: Iwano-Frankowsku i Kołomyi). W rejonie nadwórniańskim z udziałem partnerów zagranicznych prowadzone są szkolenia kadr turystycznych. Pięć rejonów nie współpracuje z zagranicą w zakresie turystyki: halicki, horodenkowski, kołomyjski, rożniatowski i tłumacki.

We wszystkich rejonach i miastach wydzielonych obwodu iwano-frankowskiego są opracowane plany rozwoju lokalnego: „Strategia rozwoju społeczno-ekonomicznego" oraz „Program rozwoju turystyki i rekreacji". Ponadto w rejonach: doliniańskim, kałuskim, rożniatowskim i śniatyńskim, istnieje „Plan zagospodarowania przestrzennego", a w Jaremczu: „Kompleksowy program rekonstrukcji, domów, dróg oraz zagospodarowania terenów uzdrowiskowych, zabytków historyczno-architektonicznych, obiektów rekreacyjnych, parków krajobrazowych". Dokumenty te zawierają rozdziały dotyczące rozwoju turystyki.

W ***obwodzie lwowskim*** przeprowadzono wywiady z przedstawicielami administracji trzynastu rejonów: brodzkiego, gródeckiego, kamionkowskiego, mikołajowskiego, mościskiego, przemyślańskiego, pustomyckiego, radziechowskiego, sokalskiego, starosamborskiego, turkawskiego, złoczowskiego i żółkiewskiego, oraz czterech rad miejskich: lwowskiej, samborskiej, stryjskiej i truskawieckiej.

W ankiecie zasięgnięto opinii przedstawicieli administracji na temat priorytetów inwestycyjnych w branży turystycznej w porównaniu z innymi branżami, które potrzebują kapitału inwestycyjnego. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że bardzo ważne jest przyciągnięcie inwestycji w celu modernizacji istniejących oraz budowy

nowych hoteli i moteli. Za takim rozwiązaniem opowiedzieli się respondenci z ośmiu rejonów i dwóch miast: Sambora i Truskawca. Z racji dużej liczby turystów zagranicznych i krajowych odwiedzających co roku obwód, konieczna jest modernizacja obiektów recepcyjnych i zbudowanie nowych tam, gdzie ich liczba jest niedostateczna, głównie w rejonach środkowych i północnych, jak kamionkowski, przemyślański, radziechowski i złoczowski — ogółem w dziewięciu jednostkach. Zgłaszane są propozycje modernizacji i rozbudowy sanatoriów w rejonie gródeckim oraz Truskawcu. W rejonach przylegających do Lwowa (pustomycki, żółkiewski) oraz w samej stolicy obwodu niezbędne są inwestycje w postaci obiektów kongresowo-konferencyjnych i wystawienniczych. W rejonach górskich, gdzie istnieją przesłanki do rozwoju narciarstwa, szczególną uwagę należy zwrócić na tworzenie infrastruktury narciarskiej i nowych szlaków turystycznych.

Stworzenie dogodnego klimatu inwestycyjnego i stosowanie ulg w obwodzie lwowskim — to ważne czynniki przyciągające inwestycje turystyczne. Do głównych możliwości w tym zakresie zaliczano: udostępnienie gruntów pod obiekty noclegowe (tak uważają respondenci z 5 rejonów i prawie wszystkich miast wydzielonych) oraz możliwość stworzenia wspólnych przedsiębiorstw (pogląd respondentów z 5 rejonów i miasta Stryj). Niekorzystne jest to, że w sześciu rejonach: gródeckim, kamionkowskim, mikołajowskim, pustomyckim, radziechowskim i żółkiewskim nie są przyznawane żadne ulgi.

Teren obwodu lwowskiego wchodzi w skład dwóch euroregionów: Karpackiego i Bugu. Korzyści z ustanowienia Euroregionu Bug ma rejon sokalski. Między innymi nawiązana została ścisła współpraca z przygranicznymi regionami w zakresie wymiany doświadczeń, przygotowywania wspólnych projektów, przeprowadzania wspólnych przedsięwzięć turystycznych. Pewne profity z tytułu istnienia euroregionu czerpią też rejony pustomycki i samborski.

Prawie wszystkie rejony obwodu lwowskiego aktywnie współpracują z partnerami zagranicznymi. Dotyczy to zwłaszcza kontaktów i wymiany w sferze kultury (w 8 rejonach i 2 miastach: Lwowie i Samborze). Kilka rejonów otrzymuje pomoc zagraniczną o charakterze doradczym: brodzki, mikołajowski, sokalski i turkawski, oraz miasto Sambor. Aktywnie uczestniczą w realizowaniu wspólnych projektów międzynarodowych rejony: sokalski, turkawski, złoczowski i żółkiewski. Ponadto w mikołajowskim, turkawskim i we Lwowie organizowane są szkolenia dla kadry turystycznej i pracowników administracji, z udziałem obcokrajowców. Trzy rejony i dwa miasta obwodu cechuje bardzo niski wskaźnik współpracy z zagranicą. Są to rejony: gródecki, przemyślański i radziechowski, oraz miasta Stryj i Truskawiec.

Wszystkie rejony i miasta wydzielone obwodu lwowskiego mają dokumenty w postaci planów rozwoju. Są to: strategie rozwoju społeczno-ekonomicznego (w 11 rejonach, oprócz starosamborskiego i mościskiego, oraz we wszystkich miastach), programy rozwoju turystyki (w 5 rejonach: mościskim, radziechowskim,

sokalskim, turkawskim, żółkiewskim, i we wszystkich miastach oprócz Stryja). W rejonie starosamborskim opracowano „Program rozwoju sfery uzdrowiskowo-sanatoryjnej, turystyki i wypoczynku". We wszystkich strategiach są rozdziały dotyczące turystyki.

W ***obwodzie zakarpackim*** poznano opinię przedstawicieli 11 urzędów rejonowych: berehowskiego, chustowskiego, irszawskiego, miżhirskiego, pereczyńskiego, rachowskiego, tiaczowskiego, użhorodzkiego, wielkobereźniańskiego, winohradzkiego i wołowieckiego, oraz rad miejskich Użhorodu i Mukaczewa. Z wypowiedzi na temat priorytetów inwestowania w infrastrukturę turystyczną wynika, że najważniejsza w najbliższych latach będzie modernizacja ośrodków wypoczynku i budowa nowych. Tak uważają przedstawiciele dziewięciu z trzynastu badanych administracji lokalnych, czyli wszyscy z wyjątkiem przedstawicieli rejonów: berehowskiego, użhorodzkiego, winohradzkiego oraz irszawskiego. Ponadto respondenci uznali konieczność budowy hoteli i moteli (w 4 rejonach), kempingów (w 4), basenów i akwaparków (w 5) oraz wytyczenie nowych narciarskich, pieszych i rowerowych szlaków i tras turystycznych (rejony: rachowski, pereczyński, tiaczowski).

W rejonach obwodu zakarpackiego położonych w górach ważne jest inwestowanie w budowę nowoczesnej bazy narciarstwa zjazdowego (wyciągi, trasy zjazdowe itp.). W rejonach: tiaczowskim, chustowskim, pereczyńskim i użhorodzkim, nastawiających się na turystykę biznesową, potrzebne są ośrodki konferencyjne. W rejonach wielkobereźniańskim i miżhirskim należy się skoncentrować na budowie obiektów gastronomicznych: regionalnych gospód, winiarni i kawiarni. Warto podkreślić, że dla inwestorów zagranicznych i krajowych stosuje się w obwodzie szereg ulg, w tym podatkowych i celnych, nawet wówczas, gdy dostarczają tylko maszyn i urządzeń.

Ankieta wykazała, że żaden z rejonów zakarpackich nie uzyskuje realnych korzyści z funkcjonowania Euroregionu Karpackiego.

Z racji przygranicznego położenia, obwód zakarpacki łączą ścisłe stosunki gospodarcze z Polską, Słowacją, Rumunią i Węgrami, także w dziedzinie turystyki. Cztery rejony (berehowski, mukaczewski, użhorodzki, wielkobereźniański) utrzymują kontakty w dziedzinie kultury, łącznie z wymianą kulturalną. Pięć rejonów (berehowski, chustowski, irszawski, wielkobereźniański, winohradzki) otrzymuje z zagranicy pomoc o charakterze konsultingowym. W rejonach wielkobereźniańskim i chustowskim odbywają się „Dni dobrosąsiedztwa" z krajami przygranicznymi. Przy wsparciu partnerów zagranicznych organizuje się szkolenia kadr turystycznych. Ponadto we wszystkich rejonach obwodu odbywają się spotkania robocze w celu podtrzymywania kontaktów w dziedzinie turystyki, następuje wy-

miana grup turystycznych. Tylko rejon tiaczowski nie nawiązał dotychczas ściślejszej współpracy z zagranicą.

We wszystkich rejonach obwodu zakarpackiego istnieją dokumenty dotyczące perspektywicznego rozwoju. Plany te mają szczególne znaczenie dla inwestorów zagranicznych. Poszczególne rejony opracowały własne strategie rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz programy w dziedzinie turystyki i rekreacji. W rejonie winohradzkim strategia obejmuje program rozwoju turystyki wiejskiej. W wymienionych dokumentach są rozdziały dotyczące branży turystycznej, w tym plany modernizacji i rozbudowy bazy turystyczno-rekreacyjnej, reklamy i promocji rejonu, rozszerzenia sieci usług towarzyszących, ponownego uruchomienia nie funkcjonujących obiektów recepcyjnych, rozwoju agroturystyki itp.

2.6. Regionalna oferta turystyczna

Badania marketingowe w zakresie turystyki przyjazdowej świadczą, że poszczególne obwody południowo-zachodniej Ukrainy mają szeroką ofertę produktów turystycznych, która umożliwia ich specjalizację na rynku usług recepcyjnych. Oferta składa się z najpopularniejszych produktów i obejmuje:

- turystykę uzdrowiskowo-leczniczą,
- turystykę wypoczynkową,
- turystykę narciarską,
- turystykę kulturową,
- turystykę kwalifikowaną (specjalistyczną),
- turystykę ekologiczną w parkach narodowych.

Ponadto systematycznie rozwija się turystyka biznesowa (służbowa, konferencyjna) oraz turystyka wiejska. Obserwowane tendencje z minionych lat świadczą o stałym wzroście liczby nabywców wymienionych produktów turystycznych.

Cechą specyficzną i w pewnym stopniu decydującą o przeznaczeniu badanych terenów są walory uzdrowiskowo-lecznicze. Po spadku liczby kuracjuszy i wypoczywających w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych obwodów lwowskiego i zakarpackiego na początku lat dziewięćdziesiątych, od kilku lat obserwujemy wzrost zainteresowania konsumentów tego typu produktem turystycznym. Ankiety przeprowadzone w głównych uzdrowiskach, jak Truskawiec, Morszyn i Czynadiewo, wykazały bardzo wysoką ocenę świadczonych tam podstawowych usług oraz szerokie spektrum odwiedzających. Goście są zadowoleni ze stanu środowiska przyrodniczego, spokoju, ciszy i dogodności dojazdu. Za największe zalety pobytu uważają: nieskażone środowisko, poczucie bezpieczeństwa oraz, w nieco mniejszym stopniu, jakość obsługi i wyżywienie.

Do słabych stron oferty uzdrowiskowej przyjezdni zaliczają niewielki wybór usług uzupełniających oraz możliwości aktywnego wypoczynku i rozrywki, zbyt

małe zaplecze bazy wypoczynkowej, uniemożliwiające przyjęcie większej liczby turystów, skąpe wsparcie reklamowo-informacyjne. Przedstawiciele administracji rejonowej oceniają poziom przygotowania tych miejscowości do świadczenia usług turystycznych jako dobry i bardzo dobry. Ich propozycje dotyczą głównie modernizacji istniejących obiektów sanatoryjno-uzdrowiskowych oraz poprawy infrastruktury transportowej i komunalnej.

Z danych udostępnionych przez touroperatorów i kierownictwa hoteli wynika, że turystyka wypoczynkowa zajmuje pierwsze miejsce pod względem liczby korzystających w obwodzie iwano-frankowskim oraz drugie-trzecie miejsce w obwodach zakarpackim i lwowskim. Specjalizacją wypoczynkową wyróżniają się poszczególne tereny w obwodach lwowskim (Skole), iwano–frankowskim (Jaremcze, Kosów) i zakarpackim (Mukaczewo, Rachów). Większość przedstawicieli administracji podkreśla znaczenie rozwoju turystyki wypoczynkowej, wymieniając wśród propozycji inwestycyjnych niezbędne przedsięwzięcia mające na celu zmodernizowanie bazy rekreacyjnej.

Ankieta przeprowadzona wśród przebywających w letnich ośrodkach wypoczynku wykazała, że turyści są najbardziej zadowoleni z usług noclegowych i wyżywienia, mniej — z usług handlowych, zaopatrzenia, możliwości spędzenia wolnego czasu i rozrywki. Turyści zwracają uwagę na brak nocnego życia, mają zastrzeżenia do estetyki i należytego zagospodarowania miejscowości wypoczynkowych. Wielu podkreśla niedostateczną informację w zakresie usług rekreacyjnych oferowanych na miejscu.

Turystyka narciarska to główny produkt regionu, określający kierunek rozwoju całego sektora turystyki i jego pozycję na krajowym i międzynarodowym rynku. Dane statystyczne nie pozwalają na podanie ogólnej liczby miłośników tego typu wypoczynku ani ewolucji liczby odwiedzających ośrodki sportów narciarskich. Przedstawiciele administracji terenowej podkreślają konieczność rozbudowy infrastruktury turystyki górskiej, głównie dla narciarstwa. Ankiety przeprowadzone wśród turystów uprawiających sporty zimowe i wypoczywających w ośrodkach narciarskich wykazały, że nocują oni zazwyczaj w domach wczasowych i kwaterach prywatnych. Dziennie większość korzystających z usług narciarskich wydaje około 100 hrywni. Bazę noclegową, wyżywienie i stan zaplecza sportowo-rekreacyjnego wypoczywający oceniają jako dobre. Zwracają jednak uwagę na brak możliwości zrobienia niezbędnych zakupów oraz zwiedzenia atrakcyjnych miejsc.

Specyficznym elementem turystyki w historycznych centrach regionu, czyli we Lwowie, Żółkwi, Olesku, Użhorodzie i Mukaczewie, jest turystyka kulturowa o charakterze krajoznawczym. Często ma charakter krótkotrwałych wizyt, które stanowią etap wycieczek objazdowych. Jak wykazują badania, jedna trzecia takich przyjazdów została zorganizowana całkowicie lub częściowo przez wyspecjalizowane biura turystyczne, zakłady pracy itp. Wycieczkowicze mają zastrzeżenia do

kultury i fachowości obsługi oraz do informacji turystycznej. W celu zwiększenia atrakcyjności miejscowości turystycznych ankietowani proponują poprawić organizację i jakość pobytu oraz wybór i atrakcyjność programów zwiedzania. Są zadowoleni z bazy noclegowej oraz możliwości zwiedzania muzeów i zabytków.

Z danych udostępnionych przez agencje turystyczne i obiekty hotelarskie wynika, że produkt powiązany z turystyką biznesową (służbową, konferencyjną) jest ważnym elementem ogólnej oferty turystycznej w regionie. Rola tego produktu zwiększa się z roku na rok. Szczególnie wysoki jest udział omawianej grupy turystów w strukturze zwiedzających największe miasta południowo-zachodniego regionu, będące stolicami obwodów. Ankieta przeprowadzona wśród turystów z tej grupy wykazuje, że ich pobyt nie trwa dłużej niż 1–4 dni, a na miejsce noclegu wybierane są hotele, mieszkania i domy akademickie. Z ankiety wynika, że przedstawiciele administracji terenowej nie doceniają możliwości omawianego segmentu turystyki przyjazdowej.

Co się tyczy innych produktów turystycznych, warto podkreślić, że urzędy terenowe wiążą duże nadzieje z rozwojem alternatywnych form „zielonej" turystyki wiejskiej i ekoturystyki. Nie doceniają jednak w pełni możliwości i znaczenia turystyki tranzytowej, a także pieszej, rowerowej, jeździeckiej, myśliwskiej oraz pielgrzymkowej.

Rozdział VI. Kierunki rozwoju regionalnych produktów turystycznych

1. Rynkowe przesłanki rozwoju turystyki na Ukrainie Zachodniej

Obszar Ukrainy Zachodniej, jak potwierdziły przedstawione wcześniej badania, jest szczególnie predysponowany do rozwoju wielu rodzajów i form turystyki. Przeprowadzona inwentaryzacja zasobów turystycznych wykazała, że zwłaszcza obwody: lwowski, iwano-frankowski i zakarpacki mają duże możliwości rozwojowe w tym sektorze.

Produkty turystyczne, które mogą powstać dzięki tak bogatym walorom, poszerzyłyby ofertę recepcyjną, przyczyniając się do wzrostu liczby przyjazdów na Ukrainę Zachodnią. Wyniki badań, zwłaszcza przeprowadzonych w trakcie objazdu terenowego polskich ekspertów, wskazują, że jej atrakcyjne położenie oraz bogactwa naturalne nie zostały jeszcze w pełni wykorzystane ani pod względem zagospodarowania turystycznego, ani pod względem promocyjnym.

W wielu krajach turystyka postrzegana jest jako jeden z głównych elementów rozwoju gospodarczego. Prognozy Światowej Organizacji Turystyki (WTO) wskazują, że po roku 2004 turystyka zajmie pierwsze miejsce w wytwarzaniu produktu globalnego. Na Ukrainie obserwuje się podobną tendencję. Na przykład w latach 2000–2003 liczba turystów zagranicznych wzrosła prawie dwukrotnie (o 95%): do 12,5 mln. Aby podtrzymać tę tendencję, niezbędne jest dostosowanie produktu turystycznego Ukrainy do współczesnych trendów popytowych, podażowych i marketingowych.

Najważniejszym trendem popytowym jest zmiana oczekiwań klientów co do jakości usług turystycznych. Oczekiwania te wiążą się oczywiście ze zmianami cywilizacyjnymi, do których można zaliczyć[24]:

[24] W. Alejziak. *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*. Kraków 1999.

- wzrost aktywności w kierowaniu własnym życiem,
- dążenie do zdrowszego trybu życia przez właściwe odżywianie się, odrzucenie nałogów, aktywność fizyczną,
- troskę o zdrowie psychiczne i dobre samopoczucie, unikanie stresów, rozwijanie zainteresowań, hobby,
- zachowywanie sprawności nawet w późnym wieku, uprawianie sportu, chęć rozrywki,
- dążenie do wygodnego życia (samochód, sprzęt gospodarstwa domowego itp.),
- wzrost świadomości, że czyste środowisko i kontakt z przyrodą sprzyjają osiągnięciu wszystkich wymienionych celów.

Przedstawione trendy cywilizacyjne wpływają na zmianę dotychczasowego modelu spędzania czasu wolnego przez turystów z tzw. modelu 3 S (*sun, sea, sand* — słońce, morze, piasek) na rzecz modelu 3 E (*entertainment, excitment, education* — rozrywka, ekscytacja i kształcenie). Współczesny turysta oczekuje więc zapewnienia mu aktywnego wypoczynku na łonie przyjaznej, ale wciąż niezwykłej przyrody, spokojnego pobytu w towarzystwie podobnych mu osób, szybkiego transportu i coraz to innych atrakcji[25].

Do trendów podażowych zaliczyć można dostosowanie infrastruktury turystycznej do rosnących oczekiwań klienta. Pojawianie się nowych form turystyki powoduje konieczność restrukturyzacji dotychczasowej bazy recepcyjnej oraz tworzenia nowych elementów infrastruktury usługowej. Dotychczasowa ukraińska baza turystyczna, oparta głównie na dużych ośrodkach wypoczynkowych („turbazach"), nie może spełnić wymagań współczesnego klienta. Potrzebne są nowe inwestycje, takie jak nowoczesne hotele, obiekty turystyki wiejskiej, w tym popularne obecnie gospodarstwa agroturystyczne, a także elementy zagospodarowania rekreacyjnego: liniowe (ścieżki rowerowe, piesze; konne, edukacyjne), punktowe (np. punkty widokowe) i powierzchniowe (np. miejsca wypoczynku, wiaty). Do trendów podażowych zaliczyć też można duże zróżnicowanie produktów turystycznych oferowanych na rynku. W wyniku współczesnych przemian globalizacyjnych, regionalne i krajowe produkty turystyczne muszą konkurować na rynku międzynarodowym. Stąd konieczność tworzenia tzw. marek turystycznych.

Pojęcie marki turystycznej odpowiada teorii produktów markowych, stosowanej powszechnie w marketingu tzw. produktów konsumpcyjnych. W myśl tej teorii pojęcie marki rozumie się jako ustaloną nazwę, termin, znak, symbol, wizerunek produktu — stworzone w celu oznaczenia produktu lub usługi oraz ich odróżnienia od oferty konkurentów, a przez to pozwalające na jego identyfikację. Marka sta-

[25] D. MacCannel: *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*. Warszawa Wyd. MUZA 2001.

nowi kombinację: produktu fizycznego, nazwy, opakowania, promocji oraz towarzyszących im działań z zakresu dystrybucji i ustalania cen.

Tabela 19

Przykładowe zmiany popytu turystycznego. Koncepcja *hard & soft tourism*

Hard tourism (turystyka agresywna) Cechy „dotychczasowej turystyki" typu 3S	*Soft tourism* (turystyka łagodna) Cechy „przyszłej turystyki" typu 3E
Podróżowanie grupowe	Podróżowanie indywidualne
Dominujący model jednego, głównego wyjazdu w okresie urlopowo-wakacyjnym	Model oparty na dwóch (lub więcej) nieco krótszych wyjazdach wypoczynkowych w roku
Wszystko z góry ustalone od „a do z" — trasa program itd.	Indywidualne i spontaniczne decyzje programowe
Wygoda i bierność	Wysiłek i aktywność
Nastawienie na liczbę wyjazdów oraz „zaliczonych" atrakcji	Nastawienie na jakość, przeżycie nowych doświadczeń
Poczucie wyższości, efekt demonstracji	Szacunek i partnerstwo w kontaktach z gospodarzami
Brak przygotowania i wiedzy na temat atrakcji, kultury i zwyczajów na odwiedzanych terenach	Przygotowanie się do spotkania z odwiedzanym regionem, krajem
Importowany styl życia i taki sam sposób zachowania	Życie według wzorców ludności miejscowej
Zakupy	Prezenty
Hałaśliwość	Spokój
Pamiątki ogólnodostępne (np. produkowane masowo figurki wieży Eiffla)	Pamiątki osobiste (np. samodzielnie zrobione zdjęcia, film wideo)
Zupełna nieznajomość języka odwiedzanego kraju i brak zainteresowania tym językiem	Nauka miejscowego języka (przynajmniej kilku słów)
Ciekawość, wścibskość	Takt
Dystans między personelem a klientem	Bliskie, często towarzyskie kontakty z obsługą

Źródło: W. Alejziak: *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*. Kraków 1999.

Kombinacja ta, odróżniając ofertę jednego producenta od ofert konkurentów, dostarcza konsumentowi korzyści funkcjonalnych i symbolicznych, dzięki którym pomaga wytworzyć stałe grono nabywców i umożliwia osiągnięcie wiodącej pozycji na rynku. Produkt markowy jest to więc produkt unikatowy, o cechach, które wyróżniają go spośród innych produktów. Przenosząc te dwie definicje do turystyki można powiedzieć, że marka turystyczna łączy inwestycje po stronie podaży, ukierunkowane na wypracowanie spójnych i wzajemnie się uzupełniających elementów produktu, ze stroną popytową, zorientowaną na przedstawienie spójnej, odpowiedniej i konkurencyjnej oferty na określonych rynkach. Nadanie statusu markowego danemu produktowi zakłada zapewnienie mu wysokiej jakości, właściwego wizerunku oraz dostosowanie go do potrzeb określonego sektora rynkowego. Tworzenie silnych marek turystycznych to najskuteczniejszy sposób promowania regionów jako obszarów atrakcyjnych dla turystyki krajowej i zagranicznej

Oprócz wymienionych podstawowych trendów kształtujących rynek, istotne w ostatnich czasach są uwarunkowania marketingowe. Doświadczenia krajów z rozwiniętą turystyką wskazują, że nie wystarczy mieć atrakcyjny produkt. Równie ważne jest prowadzenie rozbudowanych działań marketingowych. Współczesne trendy marketingowe to przede wszystkim[26]:

- podejście do marketingu jako sposobu czy nawet filozofii zarządzania w turystyce; wiąże się to z nastawieniem na klienta i jego potrzeby, ale także z osiąganiem godziwego zysku;
- tworzenie produktów o wysokim poziomie zróżnicowania, przy czym konkretny produkt powstaje przede wszystkim na szczeblu lokalnym (wieś, miasto), rzadziej na subregionalnym i regionalnym, bardzo rzadko zaś — na krajowym;
- kreowanie produktów markowych na najwyższym poziomie;
- gwałtowny rozwój nowych, skuteczniejszych, a zwłaszcza szybszych technik komunikowania się;
- nowe podejście do kluczowego elementu, jakim jest konkurencja: obecne warunki funkcjonowania przedsiębiorstw wymagają współpracy w ramach szerszej konkurencji.

[26] *Strategia rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2002–2006.* Urząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2002.

Kombinacja ta, odróżniając ofertę jednego producenta od ofert konkurentów, dostarcza konsumentowi korzyści funkcjonalnych i symbolicznych, dzięki którym pomaga wytworzyć stałe grono nabywców i umożliwia osiągnięcie wiodącej pozycji na rynku. Produkt markowy jest to więc produkt unikatowy, o cechach, które wyróżniają go spośród innych produktów. Przenosząc te dwie definicje do turystyki można powiedzieć, że marka turystyczna łączy inwestycje po stronie podaży, ukierunkowane na wypracowanie spójnych i wzajemnie się uzupełniających elementów produktu, ze stroną popytową, zorientowaną na przedstawienie spójnej, odpowiedniej i konkurencyjnej oferty na określonych rynkach. Nadanie statusu markowego danemu produktowi zakłada zapewnienie mu wysokiej jakości, właściwego wizerunku oraz dostosowanie go do potrzeb określonego sektora rynkowego. Tworzenie silnych marek turystycznych to najskuteczniejszy sposób promowania regionów jako obszarów atrakcyjnych dla turystyki krajowej i zagranicznej

Oprócz wymienionych podstawowych trendów kształtujących rynek, istotne w ostatnich czasach są uwarunkowania marketingowe. Doświadczenia krajów z rozwiniętą turystyką wskazują, że nie wystarczy mieć atrakcyjny produkt. Równie ważne jest prowadzenie rozbudowanych działań marketingowych. Współczesne trendy marketingowe to przede wszystkim[26]:

- podejście do marketingu jako sposobu czy nawet filozofii zarządzania w turystyce; wiąże się to z nastawieniem na klienta i jego potrzeby, ale także z osiąganiem godziwego zysku;
- tworzenie produktów o wysokim poziomie zróżnicowania, przy czym konkretny produkt powstaje przede wszystkim na szczeblu lokalnym (wieś, miasto), rzadziej na subregionalnym i regionalnym, bardzo rzadko zaś — na krajowym;
- kreowanie produktów markowych na najwyższym poziomie;
- gwałtowny rozwój nowych, skuteczniejszych, a zwłaszcza szybszych technik komunikowania się;
- nowe podejście do kluczowego elementu, jakim jest konkurencja: obecne warunki funkcjonowania przedsiębiorstw wymagają współpracy w ramach szerszej konkurencji.

[26] *Strategia rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2002–2006.* Urząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2002.

2. Rozwojowe kategorie produktów turystycznych w regionach Ukrainy Zachodniej

Na podstawie przesłanek wpływających na rozwój turystyki na Ukrainie oraz istniejących zasobów wytypowano rozwojowe kategorie produktów turystycznych, dające podstawę do dalszego tworzenia produktów markowych. Charakterystyki poszczególnych kategorii opracowano wspólnie dla trzech obwodów zachodnioukraińskich, ponieważ występują w nich podobne cechy, np. walory uzdrowiskowe i wypoczynkowe, czy też walory umożliwiające uprawianie turystyki narciarskiej.

Według przeprowadzonej analizy, na Ukrainie Zachodniej największe szanse rozwoju mają następujące kategorie produktów turystycznych:

- pobyty wypoczynkowe w uzdrowiskach,
- pobyty lecznicze w uzdrowiskach,
- aktywny wypoczynek,
- pobyty narciarskie,
- podróże sentymentalne,
- podróże kulturoznawcze,
- pobyty pielgrzymkowe,
- pobyty w gospodarstwach agroturystycznych,
- przejazdy tranzytowe,
- imprezy myśliwskie.

Kategorie produktów umieszczone na początku listy mają obecnie największą szansę powodzenia na terenie Ukrainy Zachodniej. Kategorie znajdujące się na końcu listy należy traktować jako propozycje na przyszłość, wymagające przeprowadzenia wielu działań wstępnych, takich jak choćby stworzenie niezbędnej infrastruktury usługowej.

Każdy z obwodów ma inne predyspozycje do rozwoju preferowanych kategorii produktów. Relacje te przedstawia tabela 20. Przy konstruowaniu poszczególnych kategorii produktów turystycznych wzorowano się na tzw. funkcjonalnej strukturze produktu, uwzględniając trzy składniki[27]: rdzeń produktu, produkt rzeczywisty i produkt poszerzony.

Sens nazwy „rdzeń produktu" koresponduje ściśle z tzw. rdzeniem korzyści (*core benefit*), związanym z głównym motywem podróżowania. Aby określić rdzeń produktu, należy zadać pytanie, co turysta rzeczywiście kupuje lub jaką podstawową potrzebę zamierza zaspokoić zawierając transakcję. Zaspokojenie potrzeb

[27] J. Altkorn: *Marketing w turystyce*. Warszawa PWN 1995.

klienta wymaga zaoferowania zestawu usług o określonej strukturze i poziomie jakościowym, czyli uformowania produktu rzeczywistego.

Tabela 20

Lokalizacja preferowanych kategorii produktów turystycznych w obwodach Ukrainy Zachodniej

Wyszczególnienie	Obwody		
	iwano-frankowski	lwowski	zakarpacki
Pobyty wypoczynkowe w uzdrowiskach	+	++	++
Pobyty lecznicze w uzdrowiskach	+	++	++
Aktywny wypoczynek	++	+	++
Pobyty narciarskie	++	++	++
Podróże sentymentalne		++	++
Podróże kulturoznawcze	++	+	++
Pobyty pielgrzymkowe	+	++	
Pobyty agroturystyczne	++	+	++
Przejazdy tranzytowe	+	++	++
Imprezy myśliwskie	+	++	+

++ Obwód szczególnie predysponowany do rozwoju danego produktu turystycznego.

\+ Obwód predysponowany do rozwoju danego produktu turystycznego.

Opracowanie własne.

W celu uatrakcyjnienia produktu turystycznego i podwyższenia jego konkurencyjności uzupełnia się go o dodatkowe elementy, nazywane produktem poszerzonym. Termin ten oznacza wszystko, co mogłoby dodatkowo uatrakcyjnić produkt i przyciągnąć nabywcę.

W dalszej części przedstawiono opisy produktów turystycznych preferowanych na Ukrainie Zachodniej. Oprócz wyodrębnienia składników produktu, obejmują one dodatkowe kategorie marketingowe, takie jak alokacja produktu w obwodach: na obszarach z istniejącym od dawna ruchem turystycznym lub na obszarach potencjalnych, wytypowanych przez polskich ekspertów w terenie. Przedstawiają też docelowe segmenty rynku. Charakterystykę każdego produktu zamyka analiza SWOT, wskazująca na wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowania jego rozwoju.

Produkt: pobyty wypoczynkowe w uzdrowiskach

Rdzeniem produktu jest zaspokojenie potrzeb wypoczynkowo-zdrowotnych turystów przebywających w miejscowościach uzdrowiskowych. Podstawowy cel przyjazdu to wypoczynek z możliwością zadbania o zdrowie, kondycję fizyczną i dobre samopoczucie oraz odnowę biologiczną. Produktem rzeczywistym jest pobyt w obiektach hotelarskich, głównie hotelach i pensjonatach, połączony z korzystaniem z usług rekreacyjnych, paramedycznych i kosmetycznych świadczonych przez zakłady i urządzenia uzdrowiskowe.

Inwentaryzacja przeprowadzona przez ekspertów z Uniwersytetu Lwowskiego wskazuje, że ten produkt ma szansę rozwoju we wszystkich analizowanych obwodach. Przykładowe lokalizacje produktu:

a. Obwód lwowski: Truskawiec, Morszyn
b. Obwód iwano-frankowski: Jaremcze, Worochta, Kosów, Tatarów
c. Obwód zakarpacki: Polana, Syniak, Kwasy, Sołotwino.

Docelowe segmenty rynku to: rodziny z dziećmi, osoby starsze w miarę zdrowe, osoby młode, przemęczone pracą zawodową.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- znaczna pojemność bazy noclegowej w miejscowościach uzdrowiskowych,
- duża atrakcyjność turystyczna miejscowości uzdrowiskowych,
- bogata oferta usług medycznych i kosmetycznych w miejscowościach uzdrowiskowych,
- długi okres funkcjonowania na rynku,
- niskie ceny wielu usług świadczonych przez zakłady uzdrowiskowe.

Słabe strony:

- niski standard bazy noclegowej,
- brak sprecyzowanej oferty dla osób przebywających w uzdrowisku w celach wypoczynkowych,
- zunifikowane, pozostające w dysharmonii z otaczającym krajobrazem budownictwo sanatoryjne,
- niedostateczna oferta rekreacyjna i rozrywkowa.

Szanse:

- zainteresowanie turystów aktywnym wypoczynkiem służącym poprawie kondycji psychofizycznej,
- rozwój kwater agroturystycznych oraz pensjonatów w otoczeniu miejscowości uzdrowiskowych,
- włączenie Polski, Słowacji i Węgier do Unii Europejskiej — większe możliwości promocji ukraińskich produktów na rynku europejskim.

Zagrożenia:

- konkurencja uzdrowisk położonych w krajach sąsiednich, zwłaszcza w Polsce, na Słowacji i na Węgrzech,
- zła opinia turystów o bezpieczeństwie publicznym,
- niedostatek środków finansowych na inwestycje turystyczne oraz poprawę infrastruktury w miejscowościach uzdrowiskowych.

Występowanie licznych uzdrowisk na terenie Ukrainy Zachodniej oraz bogactwo źródeł wód mineralnych i termalnych powodują, że omawiany produkt turystyczny ma szczególnie dużą szansę rozwoju. Popyt na tego typu produkty ocenić można jako wysoki. Badania prowadzone w Polsce oraz w innych krajach europejskich wskazują na wzrost zainteresowania turystów wypoczynkiem aktywnym, polegającym na poprawie sprawności psychofizycznej.

Produkt: pobyty lecznicze w uzdrowiskach

Rdzeniem produktu jest poprawa stanu zdrowia, podniesienie wydolności fizycznej. Produktem rzeczywistym jest pobyt w sanatorium lub szpitalu uzdrowiskowym połączony z zabiegami leczniczymi i rehabilitacyjnymi. W ramach zajęć pozaleczniczych realizowany jest program turystyczny, polegający głównie na wycieczkach pieszych lub autokarowych po okolicy.

Alokacja powinna być oparta na walorach turystycznych miejscowości uzdrowiskowych i ich okolic (do 50 km). Przykładowe lokalizacje produktu:

a. Obwód lwowski: Truskawiec, Morszyn, Niemirów, Lubiń Wielki
b. Obwód iwano-frankowski: Jaremcze, Worochta, Kosów, Tatarów
c. Obwód zakarpacki: Polana, Syniak, Kwasy, Sołotwino.

Docelowe segmenty rynku to: dzieci, osoby starsze w trakcie leczenia, osoby młode w trakcie leczenia oraz osoby niepełnosprawne.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- znaczna pojemność recepcyjna zakładów uzdrowiskowych,
- duża atrakcyjność turystyczna miejscowości uzdrowiskowych oraz ich okolic,
- bogata oferta usług leczniczych i balneologicznych,
- tradycja miejscowości uzdrowiskowych znanych w Polsce oraz krajach WNP od blisko stu lat,
- niskie ceny, umożliwiające przyciągnięcie kuracjuszy z zagranicy, zwłaszcza z krajów sąsiedzkich.

Słabe strony:

- nieatrakcyjna architektura obiektów uzdrowiskowych wybudowanych po II wojnie światowej,
- brak wiedzy o produkcie uzdrowiskowo-leczniczym wśród lekarzy,
- słaba dostępność komunikacyjna wielu uzdrowisk,
- niedostosowanie oferty turystycznej do stanu zdrowia kuracjuszy,
- niedostateczna oferta turystyczna.

Szanse:

- promocja w środowisku lekarskim udziału kuracjuszy w zajęciach turystycznych i rekreacyjnych,
- sanacja urbanistyczna miejscowości uzdrowiskowych i modernizacja bazy sanatoryjnej,
- możliwość wejścia na nowe rynki, wynikająca z członkostwa krajów sąsiedzkich w Unii Europejskiej.

Zagrożenia:

- konkurencja uzdrowisk położonych w krajach sąsiedzkich,
- zła opinia turystów o bezpieczeństwie publicznym,
- niski poziom zamożności kuracjuszy krajowych.

Lecznictwo uzdrowiskowe na terenie Ukrainy Zachodniej, podobnie jak w Polsce, przechodzi w ostatnich latach kryzys. Sytuacja ta wynika ze zmniejszenia dotacji państwowych, wprowadzania zasad rynkowych w działalności uzdrowisk i pojawienia się groźnej konkurencji. Dotyczy to zwłaszcza uzdrowisk położonych w obwodzie zakarpackim, które muszą konkurować z węgierskimi, lepiej wyposażonymi i o wyższym standardzie. Mimo tych słabości, produkt „pobyty w uzdrowiskach w celach leczniczych" ma szansę rozwoju. Jego mocną stroną jest występowanie licznych, niejednokrotnie unikatowych w Europie złóż wód mineralnych i termalnych.

Produkt: aktywny wypoczynek

Na wypoczynek aktywny składają się te formy uprawiania turystyki, które nie są już biernym uczestnictwem, ale nie zaliczają się jeszcze do turystyki kwalifikowanej. Za taką uważa się bowiem systematyczne uprawianie turystyki, ze znawstwem terenu i właściwym przygotowaniem kondycyjnym[28]. Ideą turystyki aktywnej jest poszukiwanie kontaktu z ludnością miejscową oraz ochrona rodzimej kultury odwiedzanych zbiorowości. Do cech charakterystycznych należy preferowanie

[28] *Turystyka aktywna, turystyka kwalifikowana*. Red. T. Łobożewicz, R. Kogut. Warszawa Druk-Tur 1999.

indywidualnej organizacji i programu pobytu turystycznego, przy nieznacznym udziale niewielkich biur podróży, a także stosunkowo wysoki stopień trudności uprawiania: od jej uczestników oczekuje się wysiłku fizycznego i umysłowego oraz umiejętności posługiwania się specjalistycznym sprzętem.

Rdzeniem omawianego produktu jest zaspokojenie potrzeby aktywnego wypoczynku i rekreacji ruchowej, regeneracji sił psychofizycznych, przeżycia przygody, doznania wrażeń duchowych, czy też ucieczka od cywilizacji i powrót do natury. Wokół tych elementów można wyróżnić główne składniki produktu, którymi są: zakwaterowanie w bazie hotelarskiej położonej na terenach o wysokich walorach przyrodniczych, wyżywienie oparte na kuchni regionalnej oraz usługi przewodnickie. Zaliczają się też do nich wypożyczalnie sprzętu turystycznego i rekreacyjnego, szlaki i ścieżki turystyczne, miejsca wypoczynkowe i punkty widokowe oraz inne elementy zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego.

Obwody iwano-frankowski, lwowski i zakarpacki położone są w regionie podgórskim i górskim, co stwarza korzystne warunki do rozwoju turystyki aktywnej. Szczególnie predysponowany do tego jest obwód zakarpacki, część Ukrainy Zachodniej uważana za unikatową pod względem przyrodniczo-geograficznym i historyczno-kulturowym. Przykładowe lokalizacje produktu:

a. Obwód lwowski — parki narodowe: Jaworowski, Beskidy Skolskie, rzeki: Dniestr, Stryj
b. Obwód iwano-frankowski — parki narodowe Karpacki i "Huculszczyzna", pasma Gorganów, Czarnohory i Hryniaw, rzeki: Prut, Dniestr, Czeremosz, Łomnica, Świca
c. Obwód zakarpacki — parki narodowe Użański i Synewirski, rzeki: Cisa, Terebla, Rika, Borżawa.

Docelowe segmenty rynku to głównie młodzież i osoby w średnim wieku.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- różnorodność i "dzikość" krajobrazów, zwłaszcza górskich,
- wysoki stopień zalesienia,
- dobra dostępność komunikacyjna,
- niski stopień urbanizacji,
- liczne rzeki nadające się do uprawiania turystyki wodnej.

Słabe strony:

- słabo rozwinięta sieć szlaków turystycznych: pieszych, rowerowych, kajakowych,
- niewielki wybór przewodników i map turystycznych,
- niedostateczna oferta turystyki aktywnej na rynku.

Szanse:

- wzrost zainteresowania klientów turystyką aktywną, co potwierdzają badania marketingowe wykonywane w Polsce i innych krajach europejskich,
- realizacja na terenie Ukrainy Zachodniej wielu projektów pomocowych (m.in. PAUCI, TACIS) wspierających rozwój tzw. alternatywnych form turystyki.

Zagrożenia:

- brak bezpiecznej infrastruktury drogowej dostosowanej do jazdy rowerem (wydzielone pasy ruchu, oznakowanie itd.),
- utrudnienia graniczne — długi czas oczekiwania na odprawę,
- niedostateczna promocja turystyki aktywnej na szczeblu krajowym,
- zła sytuacja ekonomiczna obywateli ukraińskich.

Produkt „aktywny wypoczynek" cieszy się coraz większą popularnością w krajach Europy Zachodniej. Wymaga jednak rozbudowania kosztownej infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej. Lokalne władze samorządowe nie mają dostatecznych środków finansowych na realizację inwestycji związanych z udostępnieniem walorów turystycznych. Rozwój omawianego produktu zależy od pozyskania kapitału z zewnątrz. Niebagatelną rolę mogłyby tu odegrać środki pomocowe Unii Europejskiej.

Produkt: narciarskie pobyty zimowe

Rdzeniem produktu jest zaspokojenie potrzeby aktywnej rekreacji i sportu w górach, w scenerii zimowego krajobrazu. Produktem rzeczywistym są pobyty w hotelach, ośrodkach wypoczynkowych, stacjach narciarskich i ośrodkach kolonijnych (dzieci i młodzież). W skład produktu wchodzą ponadto usługi gastronomiczne (szczególnie cenione są restauracje regionalne), usługi rozrywkowe (dyskoteki, kluby nocne), usługi rekreacyjne (wyciągi narciarskie, wypożyczalnie sprzętu, akwaparki i in.).

Ze względu na położenie w rejonach górskich, wszystkie analizowane obwody są predysponowane do rozwoju produktu „pobyty narciarskie". Przykładowe lokalizacje produktu:

a. Obwód iwano-frankowski: Polanica, Jabłonica, Worochta, Kosów
b. Obwód lwowski: Sławsko, Tysowiec, Orawczyk
c. Obwód zakarpacki: Dragobrat, Syniak, Kostryno, Podobowiec.

Docelowe segmenty rynku to młodzież, osoby w wieku średnim oraz rodziny z dziećmi.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- liczne ośrodki narciarskie,
- dobra dostępność komunikacyjna,
- istnienie obszarów koncentracji produktu, np. w rejonie skolskim jest aż pięć centrów narciarstwa,
- niskie ceny usług gastronomicznych.

Słabe strony:

- niedostatecznie rozwinięta baza gastronomiczna i rozrywkowa,
- przestarzała baza noclegowa (zwłaszcza tzw. turbazy),
- uboga infrastruktura rekreacyjna (brak akwaparków, wypożyczalni sprzętu itp.),
- kłopoty z utrzymaniem zimą przejezdności dróg dojazdowych,
- mało atrakcyjna oferta usług rekreacyjnych (np. szkółek narciarskich).

Szanse:

- konkurowanie z polskimi i słowackimi miejscowościami górskimi,
- zwiększenie inwestycji w ośrodkach narciarskich,
- położenie przygraniczne miejscowości wypoczynkowych,
- poprawa stanu środowiska naturalnego oraz tworzenie nowych obszarów chronionych (stanowi to duże ułatwienie w promocji miejscowości wypoczynkowych).

Zagrożenia:

- możliwość pojawienia się kolizji między ochroną przyrody a funkcją turystyczno-rekreacyjną,
- mało aktywna promocja na rynku międzynarodowym,
- niedostatek informacji o połączeniach komunikacyjnych do miejscowości górskich (np. strona internetowa kolei ukraińskich jest wyłącznie w językach ukraińskim i rosyjskim),
- zła opinia o bezpieczeństwie publicznym.

Rozwój tego produktu uzależniony jest od powstania odpowiedniej infrastruktury: usługowej i rekreacyjnej. Wymaga to pozyskania zewnętrznych środków kapitałowych.

Produkt: podróże sentymentalne

Rdzeniem produktu jest poznanie miejsc pochodzenia przodków. Większość obszaru iwano-frankowskiego i lwowskiego należała przed wybuchem II wojny światowej do Polski, stąd wielu jej obywateli ma swoje korzenie właśnie na tych terenach. Region południowo-zachodni był też zamieszkiwany przez Słowaków,

Węgrów, Rumunów, Czechów i Niemców oraz ludność żydowską. Produktem rzeczywistym są wycieczki objazdowe po najważniejszych miejscowościach blisko związanych z polską, słowacką, węgierską, rumuńską i niemiecką oraz żydowską historią i kulturą. Podróże sentymentalne dotyczą również emigrantów ukraińskich, zwłaszcza zamieszkałych w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.

Alokacja produktu obejmuje obszar trzech obwodów: iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpackiego. Przykładowe lokalizacje produktu:

a. Obwód iwano-frankowski: Iwano-Frankowsk, Halicz
b. Obwód lwowski: Lwów, Żółkiew, Drohobycz, Olesko, Sokal, Podhorce, Bełz, Sambor
c. Obwód zakarpacki: Użhorod, Mukaczewo, Tiaczów, Berehowo, Winohradów.

Docelowe segmenty rynku to rodziny z dziećmi oraz osoby starsze w miarę zdrowe, obywatele Polski, Niemiec, Węgier, Rumunii, Austrii, Izraela i Stanów Zjednoczonych.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- dziedzictwo kulturowe i historyczne powiązania z wieloma narodami europejskimi,
- liczne obiekty hotelarskie zlokalizowane w dużych historycznych miastach,
- dobrze przygotowana oferta ukraińskich biur podróży dla turystów zagranicznych,
- niskie ceny wyżywienia.

Słabe strony:

- niski standard bazy noclegowej i stosunkowo wysokie ceny noclegów,
- trudności przy przekraczaniu granicy ukraińskiej z Polską i Słowacją (zbyt długi czas odprawy),
- brak poczucia bezpieczeństwa u turystów europejskich.

Szanse:

- unowocześnienie ukraińskiej gospodarki turystycznej,
- zacieśnianie kontaktów z krajami sąsiedzkimi, zwłaszcza z Polską,
- wspieranie przez Polskę akcesji Ukrainy do NATO i Unii Europejskiej,
- działania władz ukraińskich na rzecz utrzymania obiektów związanych z kulturą i historią innych narodowości, zwłaszcza polskiej i żydowskiej (cmentarze, zabytki itd.).

Zagrożenia:

- wzrost cen artykułów spożywczych i usług,

- starzenie się i kurczenie populacji mającej swoje korzenie na terenie Ukrainy Zachodniej.

Produkt „podróże sentymentalne" ma szczególne szanse na terenie Ukrainy Zachodniej. Dziedzictwo kulturowe, powiązania z historią wielu krajów europejskich (Polski, Węgier, Rumunii, Niemiec, Austrii) mogą powodować wzrost liczby przyjazdów w celach etnicznych. Niezbędne jest unowocześnienie infrastruktury turystycznej oraz poprawa stanu bezpieczeństwa turystów.

Produkt: podróże kulturoznawcze

Rdzeniem produktu jest poznanie kultury ludności zamieszkującej obwody Ukrainy Zachodniej, przede wszystkim łemkowskiej, bojkowskiej i huculskiej. Sprzyja temu bogactwo etnograficzne omawianych obwodów, rzadko już spotykane w Europie. Produktem rzeczywistym są wycieczki objazdowe po najważniejszych centrach etnicznych oraz udział w regionalnych imprezach kulturalnych.

Alokacja produktu obejmuje tereny Bieszczadów, Huculszczyzny i Pokucia oraz pogranicze zakarpackie. Przykładowe lokalizacje produktu:

a. Obwód iwano-frankowski: Kosów, Werchowyna, Kołomyja, Kosmacz, Krzyworównia
b. Obwód lwowski: Lwów, Drohobycz, Turka
c. Obwód zakarpacki: Rachów, Berehowo, Winohradów.

Docelowe segmenty rynku to osoby młode, wykształcone, w wieku produkcyjnym oraz rodziny z dziećmi.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- liczne imprezy promujące lokalną kulturę i folklor,
- poczucie więzi etnicznej wśród lokalnej społeczności: kultywowanie zwyczajów i obrzędów ludowych i religijnych oraz tradycyjnego rzemiosła ludowego.

Słabe strony:

- brak dobrze przygotowanych ofert produktów umożliwiających poznanie lokalnej kultury,
- niedostateczna informacja o organizowanych imprezach kulturalnych,
- zły stan zabytków związanych z lokalną kulturą,
- niedostatek odpowiedniej bazy noclegowej.

Szanse:

- polityka Unii Europejskiej w zakresie podtrzymywania lokalnej kultury i promocji tzw. małych ojczyzn,

- wzrost zainteresowania turystów poznawaniem odrębności kulturowej i tradycji ludowej.

Zagrożenia:

- niedostatek środków finansowych na rewaloryzację zabytków kultury ludowej i podtrzymywanie tradycji etnicznej,
- postępujące przeobrażenia cywilizacyjne wsi ukraińskiej i wiążący się z tym zanik lokalnych zwyczajów i tradycji.

Produkt „podróże kulturoznawcze" opiera się na rzadkim już bogactwie walorów etnograficznych Ukrainy Zachodniej. Lokalna kultura, zachowane zwyczaje miejscowej ludności stanowią niewątpliwie dużą atrakcję, mogącą przyciągać turystów zagranicznych.

Produkt: pobyty pielgrzymkowe

Pielgrzymki uważane są za jedną z najstarszych form migracji z przyczyn pozaekonomicznych[29]. W obecnych czasach podróżowanie do miejsc świętych odbywa się albo wyłącznie z pobudek religijnych, albo z pobudek kultowo-poznawczych (bądź tylko poznawczych). W skład produktu rzeczywistego i poszerzonego wchodzą noclegi w hotelach, domach pielgrzyma, na kempingach i w kwaterach prywatnych. Bardzo ważnym elementem produktu są ponadto usługi przewodnickie, gastronomiczne oraz handel pamiątkami i dewocjonaliami.

Największe skupisko miejsc kultu religijnego znajduje się w obwodzie lwowskim. Przykładowe lokalizacje produktu:

a. Obwód iwano-frankowski: Skit Maniawski, Goszów
b. Obwód lwowski: Krechów, Uhnów, Gródek, Iwano-Frankowo, Bełz, Żółkiew, Brody
c. Obwód zakarpacki: Rakoszyno.

Docelowe segmenty rynku to dzieci i młodzież, osoby starsze, rodziny z dziećmi.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- znaczna liczba znanych sanktuariów i ośrodków pielgrzymkowych,
- duży ruch pątniczy z kraju i zagranicy.

---

[29] A. Jackowski: *Pielgrzymki i turystyka religijna*. Rocznik dydaktyczny. Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa Warszawa 1996.

Słabe strony:

- niedostateczne zaplecze w ośrodkach pielgrzymkowych (obiekty noclegowe, gastronomiczne i sanitariaty),
- brak dobrze przygotowanych tras dla pielgrzymów.

Szanse:

- wzrost zainteresowania pielgrzymowaniem wśród mieszkańców Ukrainy,
- przystosowanie sanktuariów do potrzeb pielgrzymów i przeprowadzenie tam prac konserwatorskich,
- wsparcie przez Unię Europejską projektów dotyczących systemu paneuropejskich szlaków pątniczych.

Zagrożenia:

- utrudnienia graniczne dla pielgrzymów z innych krajów,
- niedostatek środków na infrastrukturę niezbędną do obsługi grup pielgrzymkowych.

Rozwój produktu turystycznego „pobyty pielgrzymkowe" uzależniony jest w dużej mierze od władz kościołów działających na terenie Ukrainy. Przykładem może być bardzo dobrze przygotowana przez ukraiński kościół katolicki zeszłoroczna pielgrzymka papieża Jana Pawła II, która przyciągnęła i wciąż przyciąga na teren Ukrainy Zachodniej licznych pątników. Mocną stroną produktu jest występowanie wielu związków wyznaniowych (grekokatolicy, prawosławni, katolicy i in.).

Produkt: pobyty w kwaterach agroturystycznych

Rdzeniem produktu jest wypoczynek turystów w gospodarstwach wiejskich, w bliskim kontakcie z przyrodą, dziedzictwem kulturowym, tradycją i zwyczajami. Motywem bywa też chęć uczestniczenia w zajęciach rolniczych (np. koszeniu siana, dojeniu krów).

Produktem rzeczywistym jest pobyt w gospodarstwie agroturystycznym połączony z możliwością spożywania regionalnych potraw, uczestniczenia w produkcji rolnej i w zajęciach rekreacyjnych (jazda konna, wędkowanie itp.).

Alokacja produktu: tereny wiejskie o walorach wypoczynkowych i wsie z dobrze utrzymanymi gospodarstwami rolnymi. Przykładowe lokalizacje produktu:

a. Obwód iwano-frankowski: Jaremcze, Tatarów, Worochta, Kosów, Werchowyna
b. Obwód lwowski: Skole, Schodnica, Potylicz, Glińskie, Luzok
c. Obwód zakarpacki: Kwasy, Kostryno, Synewirska Polana, Rachów, Miżhiria, Berehowo, Winohradów.

Docelowe segmenty rynku to osoby starsze, emeryci i rodziny z dziećmi.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- dość duża liczba gospodarstw agroturystycznych,
- lokalizacja gospodarstw „gościnnych" w miejscowościach o walorach wypoczynkowych,
- niskie ceny pobytu w kwaterach agroturystycznych.

Słabe strony:

- ograniczenie usług świadczonych przez gospodarstwa do noclegów i wyżywienia,
- mała liczba tradycyjnych gospodarstw rolnych, ograniczająca możliwości prawdziwej agroturystyki.

Szanse:

- moda na turystykę wiejską i wypoczynek u rolników,
- możliwość wsparcia agroturystyki ze środków zagranicznych, np. TACIS, PAUCI.

Zagrożenia:

- niekorzystne przepisy fiskalne regulujące działalność agroturystyczną,
- zła opinia turystów zagranicznych o standardzie higieniczno-sanitarnym gospodarstw wiejskich.

Produkt: przejazdy tranzytowe

Rdzeniem produktu jest zaspokojenie potrzeb osób podróżujących tranzytem przez obwody Ukrainy Zachodniej. Produkt rzeczywisty to zakwaterowanie i wyżywienie w motelach, hotelach i na kempingach wzdłuż tras tranzytowych, zwłaszcza międzynarodowych, które łączą kraje sąsiedzkie (Polskę, Węgry, Słowację) z Kijowem. Istotnym elementem produktu jest również infrastruktura uzupełniająca: stacje obsługi samochodów, stacje paliw, supermarkety, punkty informacji turystycznej. Istotnym zamierzeniem marketingowym powinno być zachęcenie osób podróżujących tranzytem do korzystania z turystycznych i rekreacyjnych walorów terenów leżących na trasie przejazdu.

Alokacja produktu:

a. Obwód iwano-frankowski: tereny wzdłuż dróg obwodowych P 03, P 04
b. Obwód lwowski: tereny wzdłuż dróg międzynarodowych, E 40, E 50, E 372
c. Obwód zakarpacki: tereny wzdłuż dróg międzynarodowych E 50, E 573.

Docelowe segmenty rynku to kierowcy samochodów ciężarowych (TIR) oraz turyści podróżujący przez terytorium Ukrainy tranzytem do Rosji, Polski, Rumunii, na Słowację i Białoruś.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- położenie obwodów na najważniejszych szlakach tranzytowych Europy i Ukrainy,
- duży ruch transgraniczny z Polski, Białorusi, Rumunii i Słowacji,
- liczne stacje benzynowe,
- stosunkowo duża liczba drogowych przejść granicznych (głównie na Zakarpaciu).

Słabe strony:

- zła nawierzchnia i niedostateczne oznakowanie dróg,
- niewystarczająca liczba stacji obsługi samochodów,
- niedostatek infrastruktury przydrożnej: moteli, restauracji, barów itp.
- mało parkingów przystosowanych do postoju TIRów,
- niezadowalający stan bezpieczeństwa (nieobowiązywanie na terenie Ukrainy ubezpieczeń auto casco).

Szanse:

- rozwijający się ruch tranzytowy z Unii Europejskiej do krajów Europy Wschodniej,
- dążenia Ukrainy do Unii Europejskiej,
- rozbudowa infrastruktury turystycznej i paraturystycznej wzdłuż tras tranzytowych,
- powstanie sieci parkingów przydrożnych z zapleczem gastronomicznym i sanitarno-higienicznym.

Zagrożenia:

- wprowadzenie utrudnień granicznych po wejściu Polski, Słowacji i Węgier do Unii Europejskiej,
- brak nowych inwestycji drogowych usprawniających tranzyt.

Przybliżenie Ukrainy do granicy Unii Europejskiej niewątpliwie spowoduje wzrost kontaktów gospodarczych i zwiększenie wymiany towarowej. To duża szansa rozwoju produktu turystycznego „przejazdy tranzytowe". Bariery związane ze złym stanem dróg oraz niedostatkiem infrastruktury przydrożnej (motele, restauracje, bary, stacje obsługi itp.) mogą być szybko zmniejszone w razie wzrostu ruchu tranzytowego przez teren Ukrainy. Podobne zjawisko wystąpiło w Polsce na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku.

Produkt: imprezy myśliwskie

Rdzeniem produktu jest zaspokojenie potrzeby pobytu w bliskim kontakcie z naturą, umożliwiającego poznanie przyrody Ukrainy Zachodniej, sprawdzenie umiejętności łowieckich, poznanie tradycji i zwyczajów łowieckich na Ukrainie[30]. Wiąże się z tym zakwaterowanie w pensjonatach, leśniczówkach lub domkach myśliwskich na terenach łowieckich, zapewnienie łowisk z dobrym stanem zwierzyny, oferowanie polowań indywidualnych, zbiorowych (z nagonką) oraz sokolnictwa (łowy z ułożonymi ptakami). A ponadto: wyżywienie oparte na kuchni regionalnej (dziczyzna), usługi preparowania trofeów myśliwskich i bogaty program turystyczno-rekreacyjny dla rodzin myśliwych.

Przykładowa lokalizacja produktu:

a. Obwód iwano-frankowski: Kosmyczara, Osmołoda, leśnictwo Rohatyńskie
b. Obwód lwowski: Majdan (rejon skolski), Majdan (rejon jaworowski)
c. Obwód zakarpacki: Beregi, leśnictwo Wielki Byczkiw.

Docelowe segmenty rynku to myśliwi (z uprawnieniami łowieckimi) preferujący zwierzynę grubą lub drobną i ptactwo, oraz rodziny towarzyszące myśliwym.

Analiza SWOT

Mocne strony:

- rozległe tereny łowieckie charakteryzujące się bogactwem zwierzyny łownej i atrakcyjnością przyrodniczą,
- częściowo dobre zaplecze do obsługi grup myśliwskich,
- bogate tradycje i zwyczaje łowieckie,
- racjonalnie prowadzona gospodarka łowiecka.

Słabe strony:

- brak oferty turystycznej dla rodzin towarzyszących myśliwym,
- niedostateczna informacja o walorach myśliwskich,
- trudny dojazd do terenów łowieckich.

Szanse:

- zrównoważona gospodarka łowiecka, pomnażająca zasoby zwierzyny,
- dostrzeżenie przez władze ukraińskie możliwości pozyskiwania wpływów dewizowych z turystyki myśliwskiej.

Zagrożenia:

- wzrost konkurencyjności terenów łowieckich w Polsce i na Słowacji,
- działalność organizacji ekologicznych przeciwnych myślistwu.

[30] Z. Malewicz: *Turystyka łowiecka*. Rocznik dydaktyczny. Warszawa WSTiH 1997.

Tabela 21

Elementy infrastruktury dla rozwojowych produktów turystycznych Ukrainy Zachodniej

Wyszczególnienie	Pobyty wypoczynkowe w uzdrowiskach	Pobyty lecznicze w uzdrowiskach	Aktywny wypoczynek	Pobyty narciarskie	Podróże sentymentalne	Podróże kulturoznawcze	Pobyty pielgrzymkowe	Pobyty w gospodarstwach agro-turystycznych	Przejazdy tranzytowe	Imprezy myśliwskie
Baza noclegowa:										
Hotel 4–5*	+		++	+	++	++			+	
Hotel 2–3*	+		++	++	++	++	+		++	
Motel					+	+			++	
Pensjonat	++	+	++	++	++	++	++		++	++
Wioska wakacyjna			++	++						
Obiekt sanatoryjno-uzdrowiskowy	++	++								
Domki wakacyjne			++			+				
Ośrodek wypoczynkowy	+	+	++	+						
Schronisko/schr. młodzieżowe			++	+		+	+			+
Stanica wodna			++							
Kwatera agroturystyczna			++		+	++		++		+
Kemping z infrastrukturą			++							+
Baza gastronomiczna:										
Restauracja regionalna	++	+	+	+	++	++	+	++		+
Bar szybkiej obsługi		+	+	++	+		++		++	
Lokal z działalnością rozrywkową	+	+		++					+	
Kuchnia domowa	+		+		+	+	+	++		+

Tabela 21 c.d.

Wyszczególnienie	Pobyty wypoczynkowe w uzdrowiskach	Pobyty lecznicze w uzdrowiskach	Aktywny wypoczynek	Pobyty narciarskie	Podróże sentymentalne	Podróże kulturoznawcze	Pobyty pielgrzymkowe	Pobyty w gospodarstwach agro-turystycznych	Przejazdy tranzytowe	Imprezy myśliwskie
Baza komplementarna:										
Centrum informacji turystycznej	++	++	++	+	+	++	+	++	+	+
Produkcja regionalnej żywności	+	+	++			++	+	++		+
Sklepy z regionalną żywnością	++	+	+			++		++		++
Ścieżki, szlaki (różnego typu)	++	++	+	++		+	+	++	+	+
Plaża z urządzeniami towarzyszącymi	+		++					+		
Ośrodek rekreacyjno-sportowy	++		++	++		+				+
Ośrodek sportów narciarskich			++	++				+		
Ośrodek jeździecki			++				+	+	++	+
Ośrodek żeglarski			++							
Kolej linowa, wyciąg narciarski			++	++				+		
Wypożyczalnia sprzętu wodnego	+		++					+		
Wypożyczalnia rowerów	+	+	++			++		++		
Punkty obserwacyjne i widokowe	++		++		+		++	++		++
Parking	++	++	++	++	++	++	++		++	

\+ Preferowany element infrastruktury.
++ Niezbędny element infrastruktury.
Opracowanie własne Instytutu Turystyki w Warszawie.

Produkt turystyczny „imprezy myśliwskie", mimo dużego potencjału w postaci licznych obszarów leśnych bogatych w zwierzynę łowną, może napotkać trudności rozwojowe. Podstawową słabością tego produktu są braki w zapleczu usługowym. Dotyczy to zwłaszcza odpowiednio przygotowanych łowisk, wyspecjalizowanych biur podróży.

Powodzenie realizacji produktów turystycznych uzależnione jest od stworzenia w obwodach Ukrainy Zachodniej odpowiedniej infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej. W tabeli 21 podano niezbędne rodzaje infrastruktury dla poszczególnych kategorii produktów. Wybór elementów zagospodarowania został dokonany na podstawie wyników badań marketingowych prowadzonych na terenie Polski przez Instytut Turystyki oraz konsultacji ze środowiskiem inwestorów.

Podane w postaci tabelarycznej typowe programy infrastruktury turystycznej i paraturystycznej dla wytypowanych dziesięciu kategorii produktów powinny stanowić dla ukraińskich organów rządowych, samorządowych i organizacji pozarządowych odpowiedzialnych za rozwój turystyki wskazówkę ułatwiającą formułowanie polityki inwestycyjnej na Ukrainie Zachodniej.

Rozdział VII

Rozwojowe produkty i inwestycje turystyczne

1. Obszary predestynowane do rozwoju sektora turystycznego

Końcowy rozdział jest poświęcony analizie potencjału turystycznego i możliwości rozwoju podstawowych jednostek: subregionów, obejmujących jeden lub kilka rejonów administracyjnych w określonych granicach struktur przyrodniczych lub społeczno-ekonomicznych. Pogłębionej analizy formacji „rejon-subregion" dokonano na podstawie wielowskaźnikowej oceny rejonów i miast wydzielonych, opierając się na dostępnych informacjach statystycznych. Uwzględniono też oceny eksperckie programów rozwojowych i projektów inwestycyjnych w dziedzinie turystyki oraz wyniki badań marketingowych ruchu turystycznego i stanu zagospodarowania.

Wielowskaźnikową oceną atrakcyjności objęto 47 rejonów i 17 miast Ukrainy Zachodniej. W centrum analiz i zainteresowania były trzy sfery: atrakcyjność turystyczna, atrakcyjność inwestycyjna i atrakcyjność recepcyjna. Pierwsze dwie bezpośrednio dotyczą potencjału rozwojowego: zasobów przyrodniczych, historyczno-kulturowych, przestrzennych, warunków społeczno-ekonomicznych. Wymienione elementy ukazują inwestorowi atrakcyjność i stopień przygotowania terenu do przyjęcia inwestycji. System wskaźników atrakcyjności recepcyjnej pokazuje stan dotychczasowego zagospodarowania turystycznego.

Poszczególne rejony i miasta uzyskały ocenę będącą wynikiem określonej procedury obliczeniowej (Gołembski, 2002). Ocena ta pozwoliła na klasyfikację rejonów administracyjnych pod względem atrakcyjności turystycznej, inwestycyjnej i recepcyjnej oraz ogólnej atrakcyjności rozwojowej. Na podstawie wskaźników liczbowych wyodrębniono trzy grupy klasyfikacyjne rejonów i miast o potencjale: wysokim, średnim i dostatecznym. Następnie, na podstawie tej klasyfikacji, dokonano selekcji jednostek administracyjnych, wydzielając obszary: rejony, miasta

i subregiony[31] wyróżniające się korzystnymi warunkami do rozwoju produktów turystycznych i ich infrastruktury. Niżej krótko opisano klasyfikację wyróżnionych obszarów według głównych sfer atrakcyjności: turystycznej, inwestycyjnej i recepcyjnej oraz ogólnego potencjału rozwojowego. Syntetyczne wyniki ocen zawierają tabele 8–10, a klasyfikację rejonów i wydzielonych miast przedstawiają rysunki 17–28.

W ***obwodzie iwano-frankowskim*** wielowskaźnikową analizą objęto czternaście rejonów oraz cztery miasta duże i średnie.

Klasyfikacja pozwoliła na wyodrębnienie trzech grup potencjalnie atrakcyjnych turystycznie rejonów. Wysoka atrakcyjność turystyczna przypisana została rejonom: doliniańskiemu (0,492), nadwórniańskiemu (0,488), tyśmienickiemu (0,482), miastu Jaremcze (0,422); średnia — rejonom: śniatyńskiemu (0,452), werchowyńskiemu (0,431), kołomyjskiemu (0,430) oraz miastom Bolechów (0,294) i Kołomyja (0,291); dostateczna — rejonowi kosowskiemu (0,409).

Wśród subregionów wyodrębiono przedgórza i tereny górskie Beskidów i Gorganów, Podkarpacia Wschodniego, Pokuckich i Wierchowińskich Karpat.

W aspekcie atrakcyjności inwestycyjnej najlepsze wskaźniki cechują rejon halicki (0,706); średnie — śniatyński (0,654) i bohorodczański (0,633). Najliczniejsza grupa to rejony o dostatecznej atrakcyjności inwestycyjnej: doliniański (0,584), nadwórniański (0,575), kosowski (0,565) i tyśmienicki (0,542). Z miast najlepiej wypada Iwano-Frankowsk (0,898).

Lokalizacja tych rejonów pozwala stwierdzić, że w ujęciu subregionalnym najbardziej atrakcyjne do inwestowania są tereny Podkarpacia Środkowego, Gorganów oraz Podkarpacia Wschodniego.

Jeśli uwzględnić powiązania rejonów o wysokiej atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej, największy potencjał rozwojowy cechuje: doliniański, nadwórniański, śniatyński, tyśmienicki i kosowski oraz miasta Iwano-Frankowsk i Jaremcze.

Połączone rejony tworzą atrakcyjne turystycznie subregiony: Beskidów i Gorganów, Podkarpacia Środkowego i Wschodniego, Pokuckich Karpat. Subregionem o wysokiej atrakcyjności turystycznej jest górska część obwodu iwano-frankowskiego (Beskidy, Gorgany, Karpaty Pokuckie), a największe możliwości inwestycyjne mają subregiony Podkarpacia Środkowego i Wschodniego.

Wskaźniki atrakcyjności recepcyjnej odzwierciedlające stan zagospodarowania turystycznego wykazują najwyższe wartości dla rejonów: kosowskiego (0,480)

[31] Dla większości subregionów przyjęto nazwy fizyczno-geograficzne stosowane w geografii ukraińskiej. W kilku wypadkach zasięgi subregionów geograficznych nie pokrywają się z granicami rejonów administracyjnych. Nazwy subregionów zostały ustalone przez zespół Uniwersytetu Lwowskiego.

i werchowyńskiego (0,447) oraz miasta Jaremcze (0,746); średnie — dla rejonów: halickiego (0,345), doliniańskiego (0,331), rohatyńskiego (0,325) i śniatyńskiego (0,323), a z miast — Iwano-Frankowska (0,389). Dostateczny poziom atrakcyjności recepcyjnej charakteryzuje rejony: nadwórniański (0,277), bohorodczański (0,263), tłumacki (0,252) i miasto Kołomyję (0,292).

Przestrzenna konfiguracja atrakcyjnych recepcyjnie rejonów pozwala na wyodrębnienie w obwodzie iwano-frankowskim kilku subregionów o dobrym zagospodarowaniu turystycznym. Są to subregiony Karpat Pokuckich i Wierchowińskich oraz Beskidów.

W ***obwodzie lwowskim*** analiza atrakcyjności objęła 20 rejonów i 7 miast.

Pod względem atrakcyjności turystycznej do grupy jednostek o wysokim potencjale zaliczono rejony: żółkiewski (0,594), stryjski (0,508) i miasto Lwów (0,364), o średnim potencjale — dwa rejony górskie: skolski (0,491) i turkawski (0,482), a ponadto gródecki (0,453) i miasto Truskawiec. O dostatecznym potencjale — żydaczowski (0,430), drohobycki (0,415), mikołajowski (0,409), mościski (0,407) i miasto Drohobycz (0,259).

W ujęciu subregionalnym grupę o wysokim rankingu atrakcyjności turystycznej tworzą subregiony: lwowski, zachodniopodkarpacki, Beskidów Skolskich i turkawskiej wierchowiny.

Według wskaźników atrakcyjności inwestycyjnej wysoki potencjał mają rejony: mikołajowski (0,668), stryjski (0,613), pustomycki (0,605) oraz miasto Lwów. Grupa o średnim i dostatecznym potencjale inwestycyjnym obejmuje osiem rejonów: żółkiewski (0,568), sokalski (0,549), żydaczowski (0,546), brodzki (0,545), kamionkowski (0,545), buski (0,544), gródecki (0,543) i złoczowski (0,542).

Do grupy o bardzo dobrych warunkach społeczno-ekonomicznych, sprzyjających inwestowaniu, zaliczono subregiony: lwowski, gródecko-mościski i naddniestrzański.

Dwie przeanalizowane wyżej sfery atrakcyjności są podstawowe dla ogólnej oceny możliwości rozwojowych rejonów administracyjnych i subregionów. Do tej grupy zaliczono rejony: żółkiewski, stryjski, żydaczowski, gródecki, mikołajowski oraz miasto Lwów. Wśród subregionów największy potencjał rozwojowy mają lwowski, zachodniopodkarpacki i Beskidy Skolskie. Subregion Beskidów Skolskich ma przewagę pod względem atrakcyjności turystycznej, a lwowski i zachodniopodkarpacki — inwestycyjnej.

Wskaźniki atrakcyjności recepcyjnej, które pośrednio odzwierciedlają stopień zagospodarowania turystycznego, pozwalają na wyodrębnienie trzech grup rejonów o różnym stopniu rozwoju infrastruktury usługowej: najwyższy stopień zagospodarowania turystycznego charakteryzuje rejony: stryjski (0,411), skolski (0,393), mościski (0,363) oraz miasto Truskawiec (0,678); średni — sokalski (0,337), żół-

kiewski (0,333), jaworowski (0,331), pustomycki (0,321), żydaczowski (0,321) oraz miasto Lwów (0,458); dostateczny — brodzki (0,310) i radziechowski (0,307) oraz miasto Drohobycz (0,371).

Jeśli chodzi o subregiony, wielowskaźnikowa analiza potwierdziła dobry stan branży turystycznej w Beskidach Skolskich, na Podkarpaciu Zachodnim i w subregionie lwowskim.

W ***obwodzie zakarpackim*** analiza wielowskaźnikowa potencjału turystycznego obejmowała trzynaście rejonów i dwa główne miasta: Użhorod oraz Mukaczewo.

Najwyższe wskaźniki atrakcyjności turystycznej uzyskały cztery rejony: wielkobereznianski (0,591), rachowski (0,520), winohradzki (0,512) i chustowski (0,504); średnie — pereczyński (0,474) i miżhirski (0,454), a dostateczne — użhorodzki (0,447), tiaczowski (0,443), berehowski (0,441) i wołowiecki (0,410). Z dwóch analizowanych miast wyższa jest atrakcyjność turystyczna Mukaczewa.

W aspekcie subregionalnym wysoka atrakcyjność cechuje dorzecze rzeki Uż, dorzecze Górnej Cisy i Nizinę Zakarpacką.

W zakresie atrakcyjności inwestycyjnej najlepszymi warunkami społeczno-ekonomicznymi charakteryzują się rejony: użhorodzki (0,701), winohradzki (0,668) i swalawski (0,652); średnimi — berehowski (0,591), tiaczowski (0,590), irszawski (0,583) i mukaczewski (0,503); dostatecznymi — chustowski (0,472), wielkobereznianski (0,461) i rachowski (0,442). Użhorod ma lepszy wskaźnik inwestycyjny niż Mukaczewo.

Atrakcyjnością inwestycyjną wyróżniają się subregiony: Nizina Zakarpacka i Wulkaniczne Karpaty.

Jeśli uwzględnić powyższe aspekty, ogólnie najlepsze warunki rozwojowe mają rejony: berehowski, winohradzki, wielkobereznianski i pereczyński oraz miasto Użhorod. Na tej podstawie można wyodrębnić na Zakarpaciu subregiony o największych turystycznych perspektywach rozwojowych: Nizinę Zakarpacką, dorzecze rzeki Uż, dorzecze Górnej Cisy i Wulkaniczne Karpaty. Zwraca przy tym uwagę atrakcyjność turystyczna subregionu Górnej Cisy i atrakcyjność inwestycyjna środkowej części Niziny Zakarpackiej.

W zakresie atrakcyjności recepcyjnej charakteryzującej obecne zagospodarowanie turystyczne przodują rejony: swalawski (0,501), pereczyński (0,482), wołowiecki (0,478) i wielkobereznianski (0,453); średni wskaźnik cechuje berehowski (0,388) oraz irszawski (0,356); dostateczny — użhorodzki (0,348), miżhirski (0,341), rachowski (0,330) i winohradzki (0,326).

Konfiguracja rejonów pozwala wyróżnić pod względem zagospodarowania turystycznego subregiony: dorzecze rzeki Uż, Wulkaniczne Karpaty, wołowiecko-miżhirską wierchowinę i Nizinę Zakarpacką.

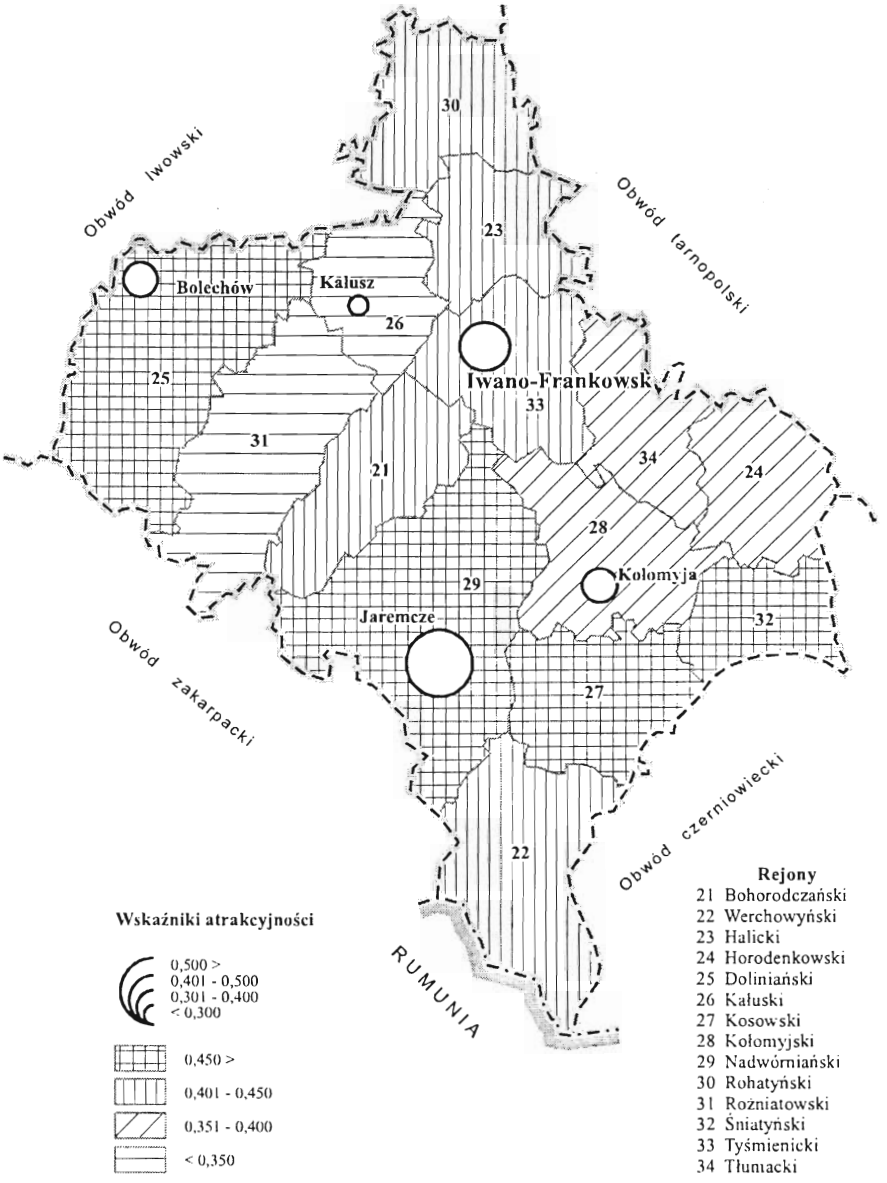

Rys. 17. Atrakcyjność turystyczna rejonów w obwodzie iwano-frankowskim

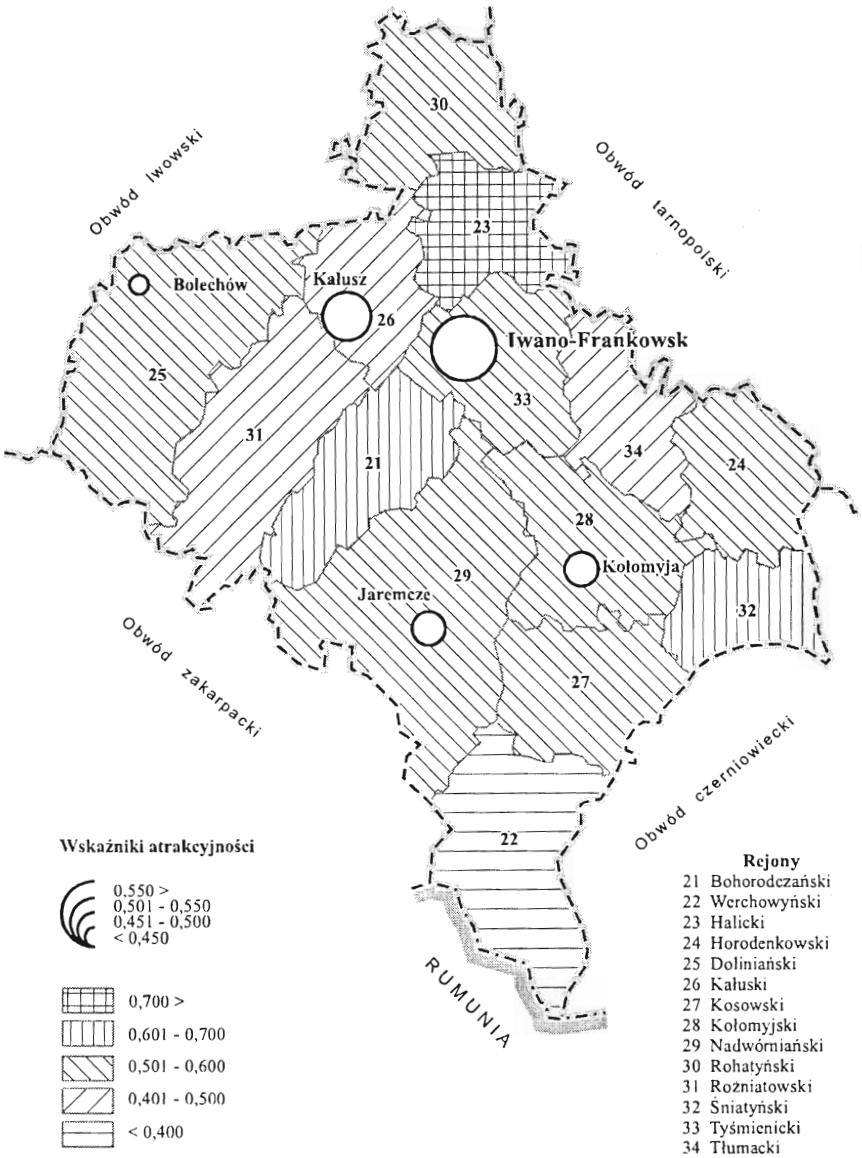

Rys. 18. Atrakcyjność inwestycyjna rejonów w obwodzie iwano-frankowskim

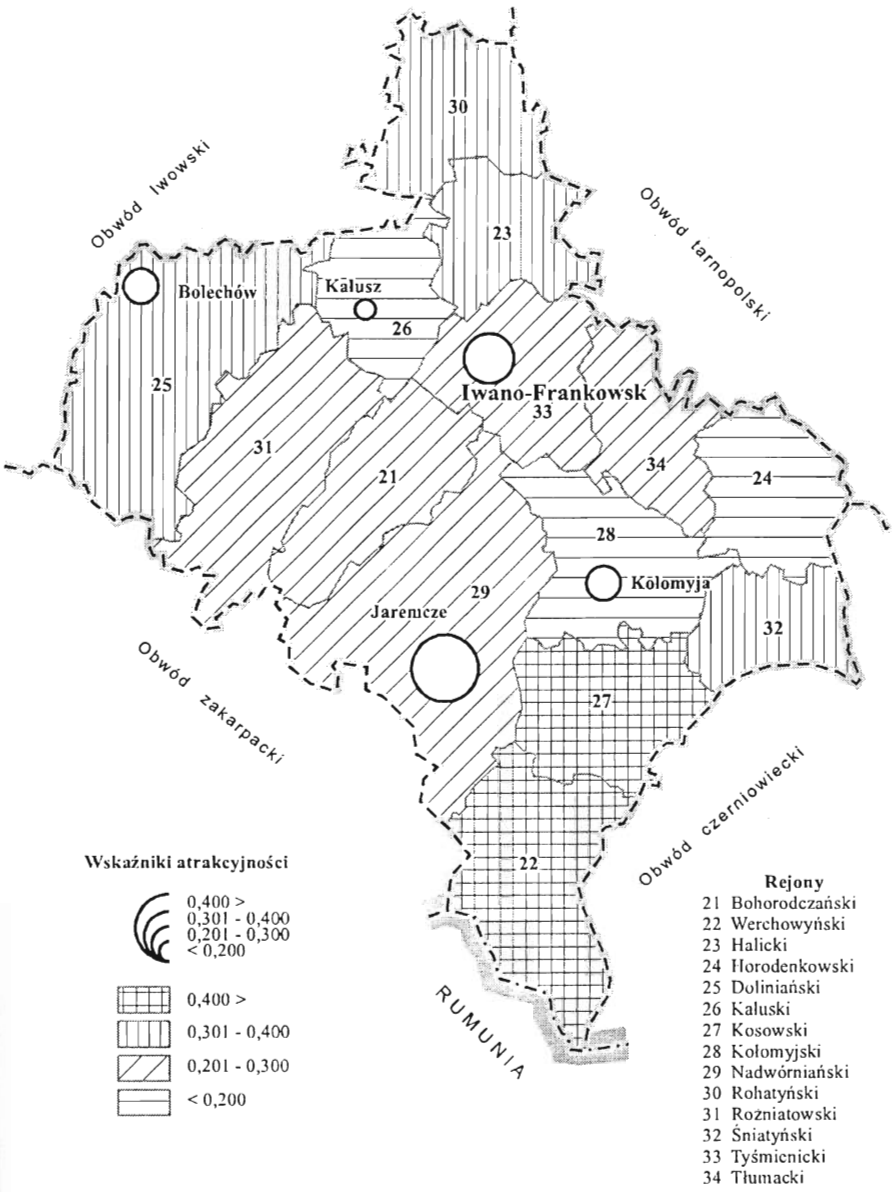

Rys. 19. Atrakcyjność recepcyjna rejonów w obwodzie iwano-frankowskim

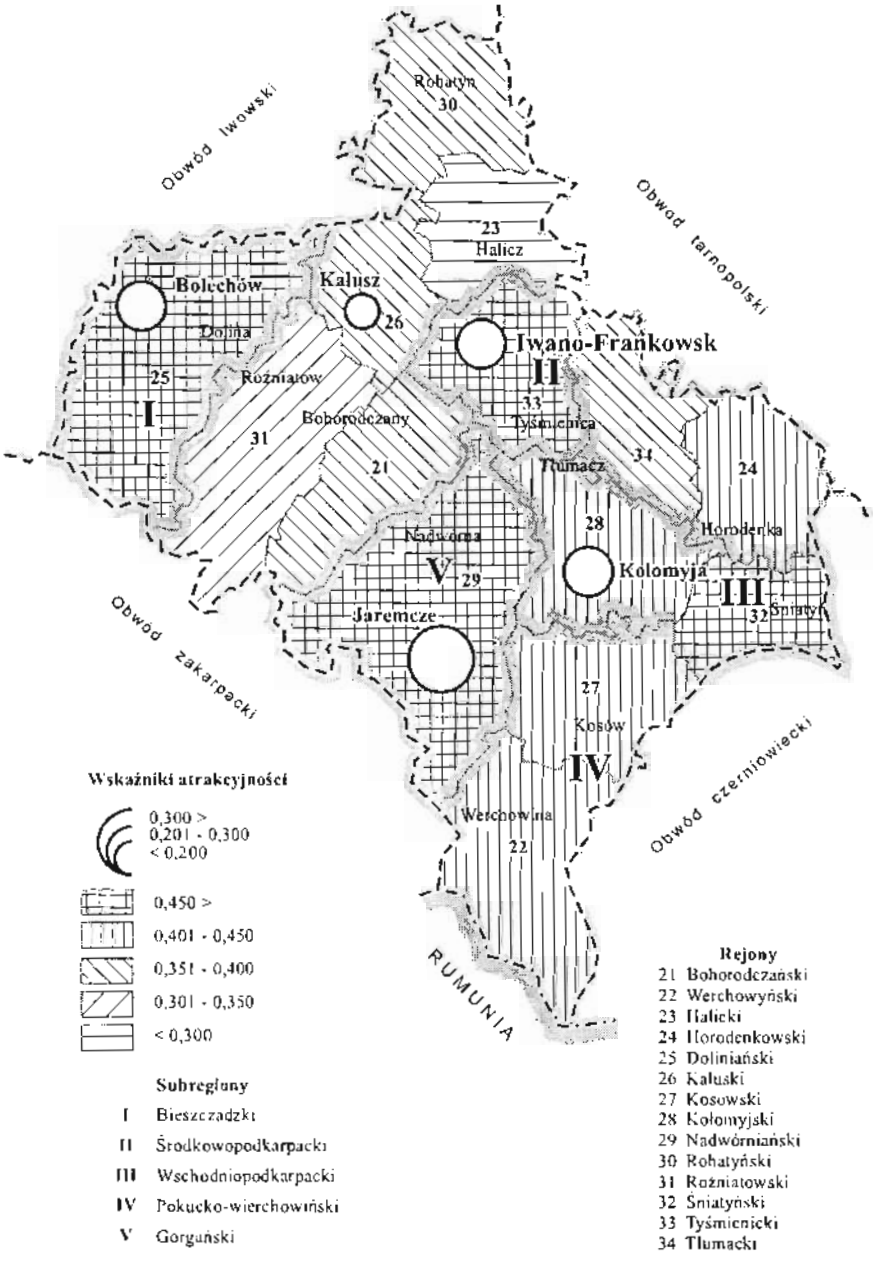

Rys. 20. Atrakcyjność ogólna rejonów w obwodzie iwano-frankowskim

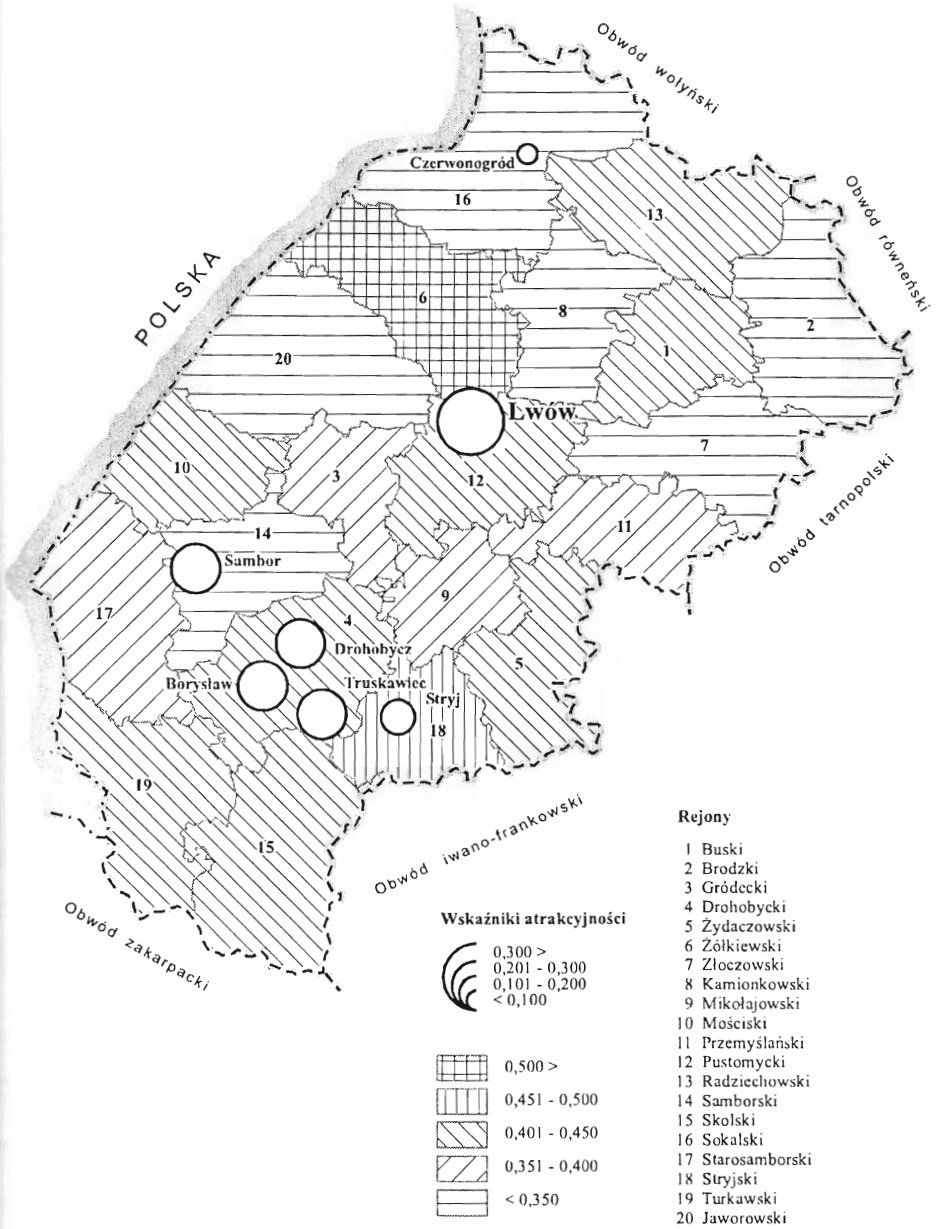

Rys. 21. Atrakcyjność turystyczna rejonów w obwodzie lwowskim

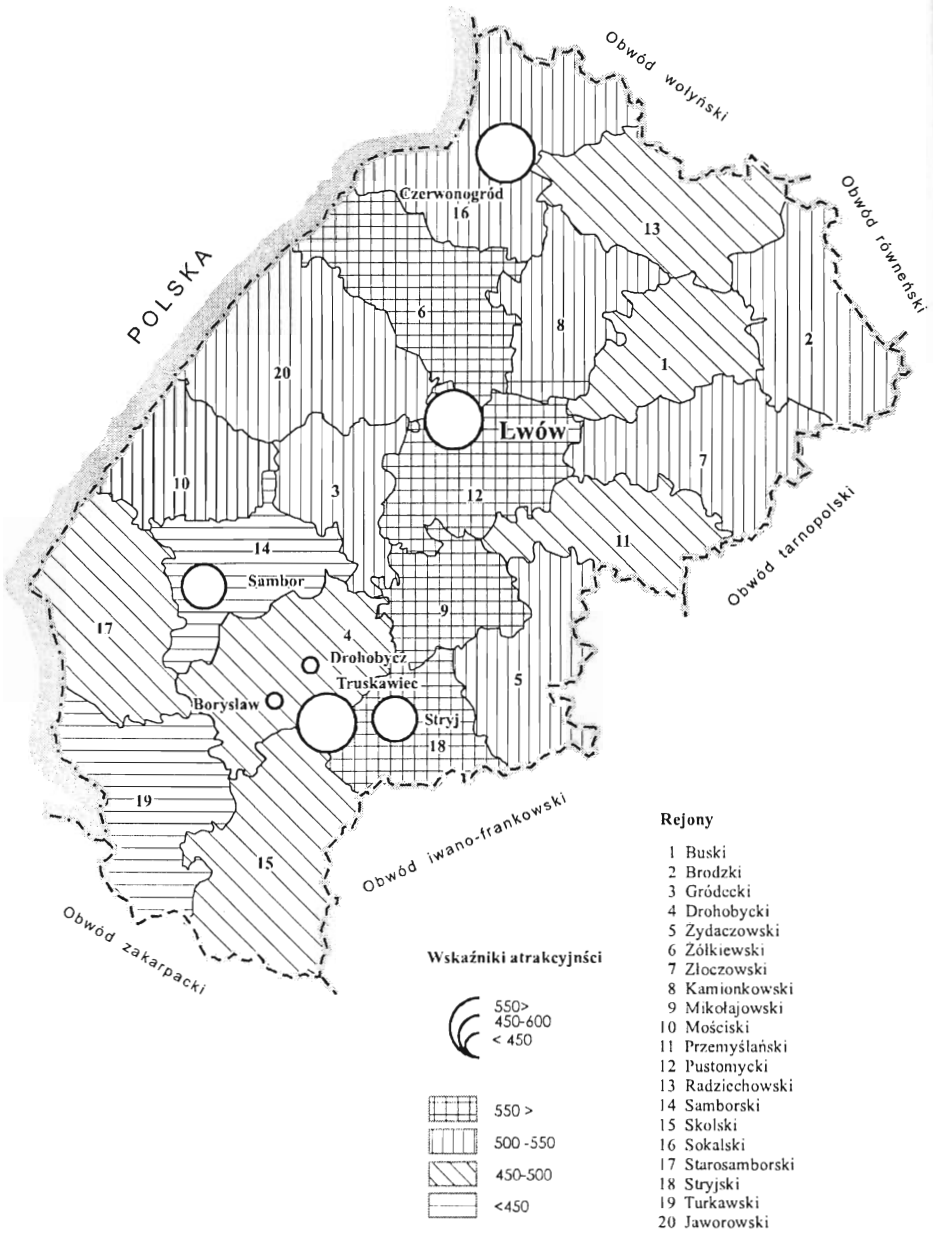

Rys. 22. Atrakcyjność inwestycyjna rejonów w obwodzie lwowskim

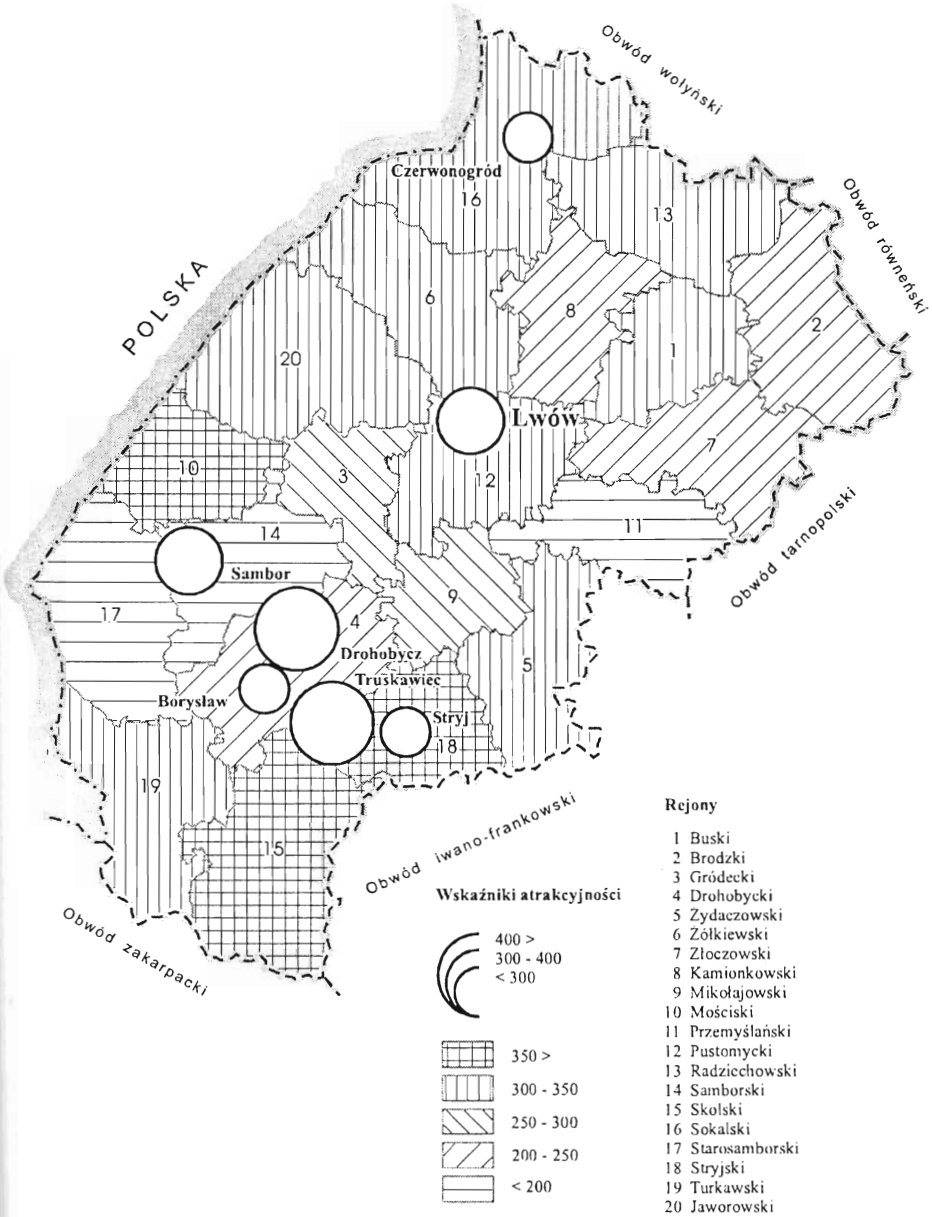

Rys. 23. Atrakcyjność recepcyjna rejonów w obwodzie lwowskim

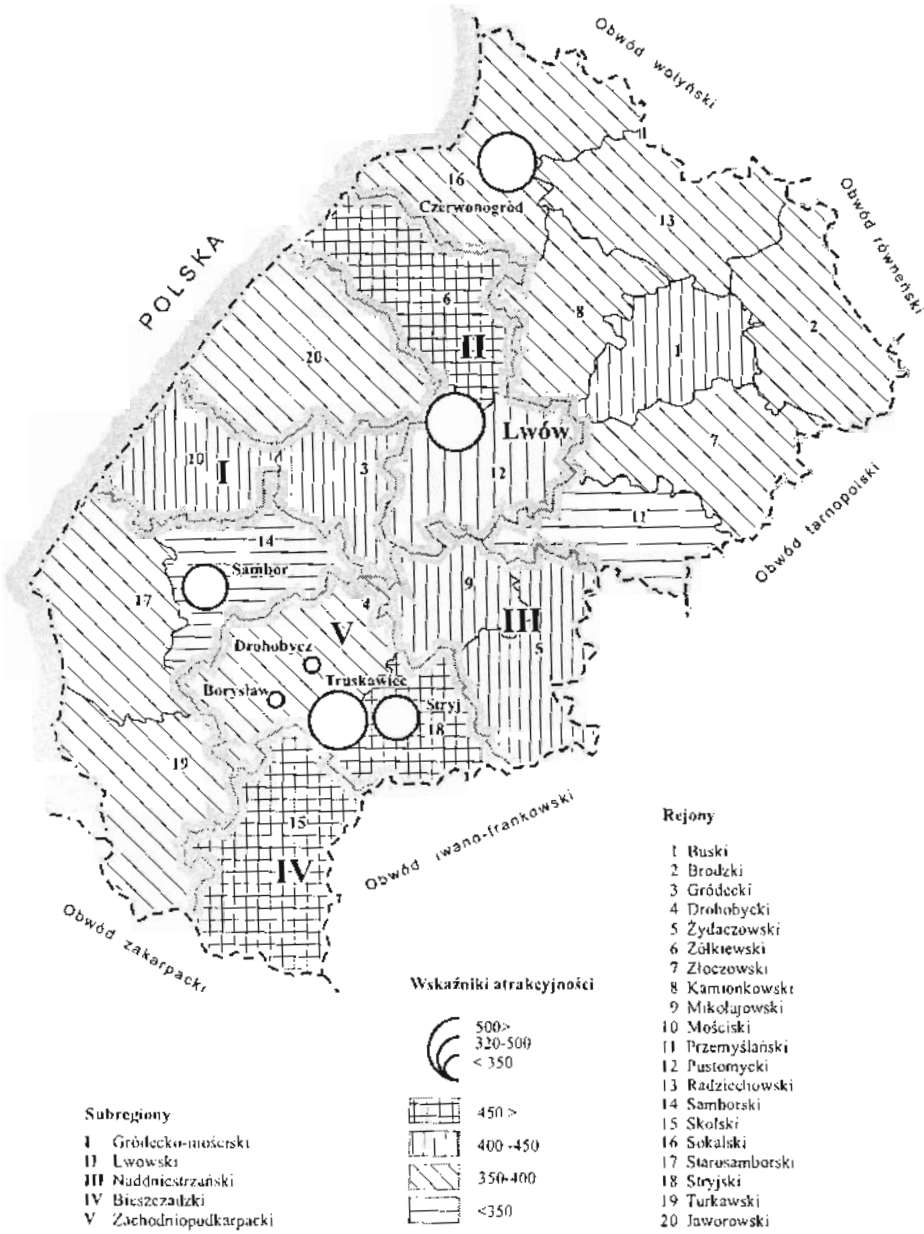

Rys. 24. Atrakcyjność ogólna rejonów w obwodzie lwowskim

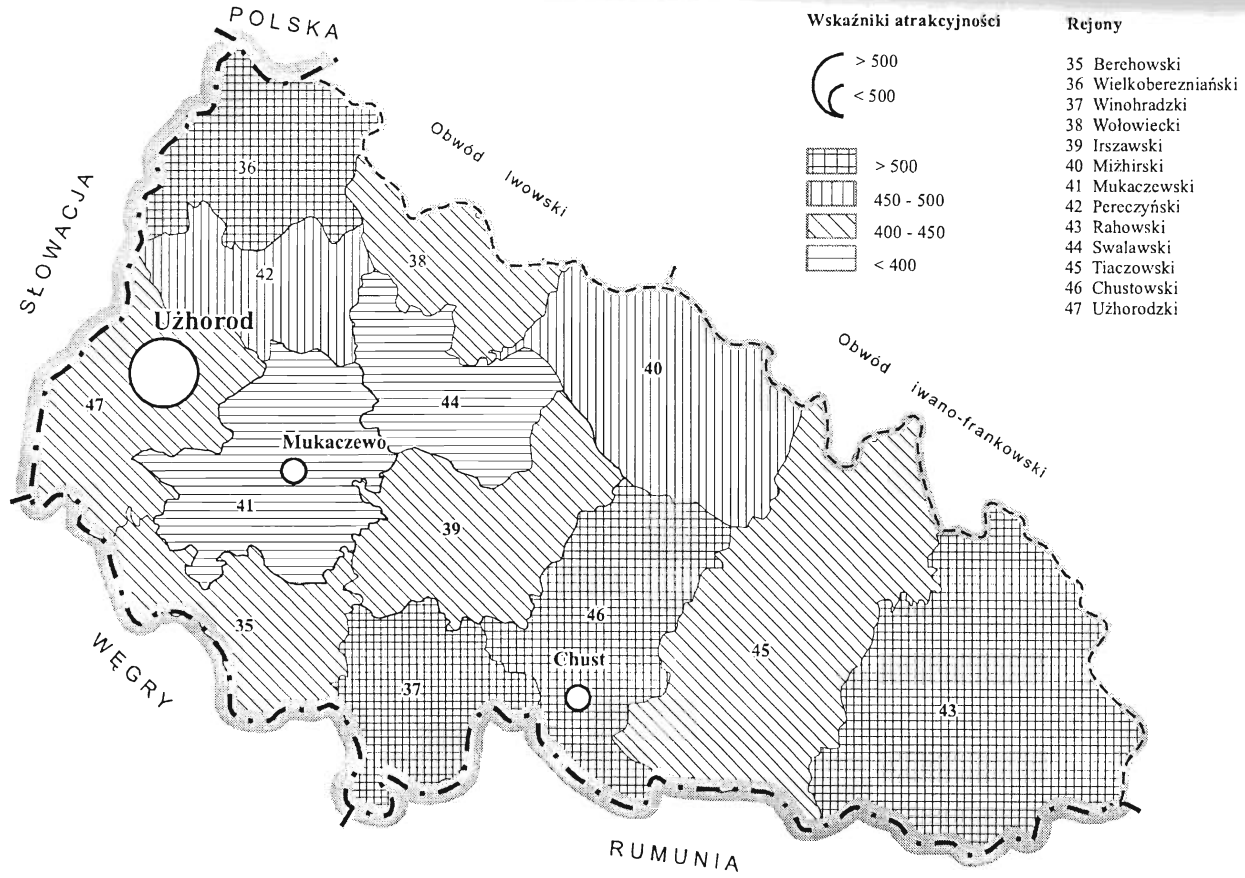

Rys. 25. Atrakcyjność turystyczna rejonów w obwodzie zakarpackim

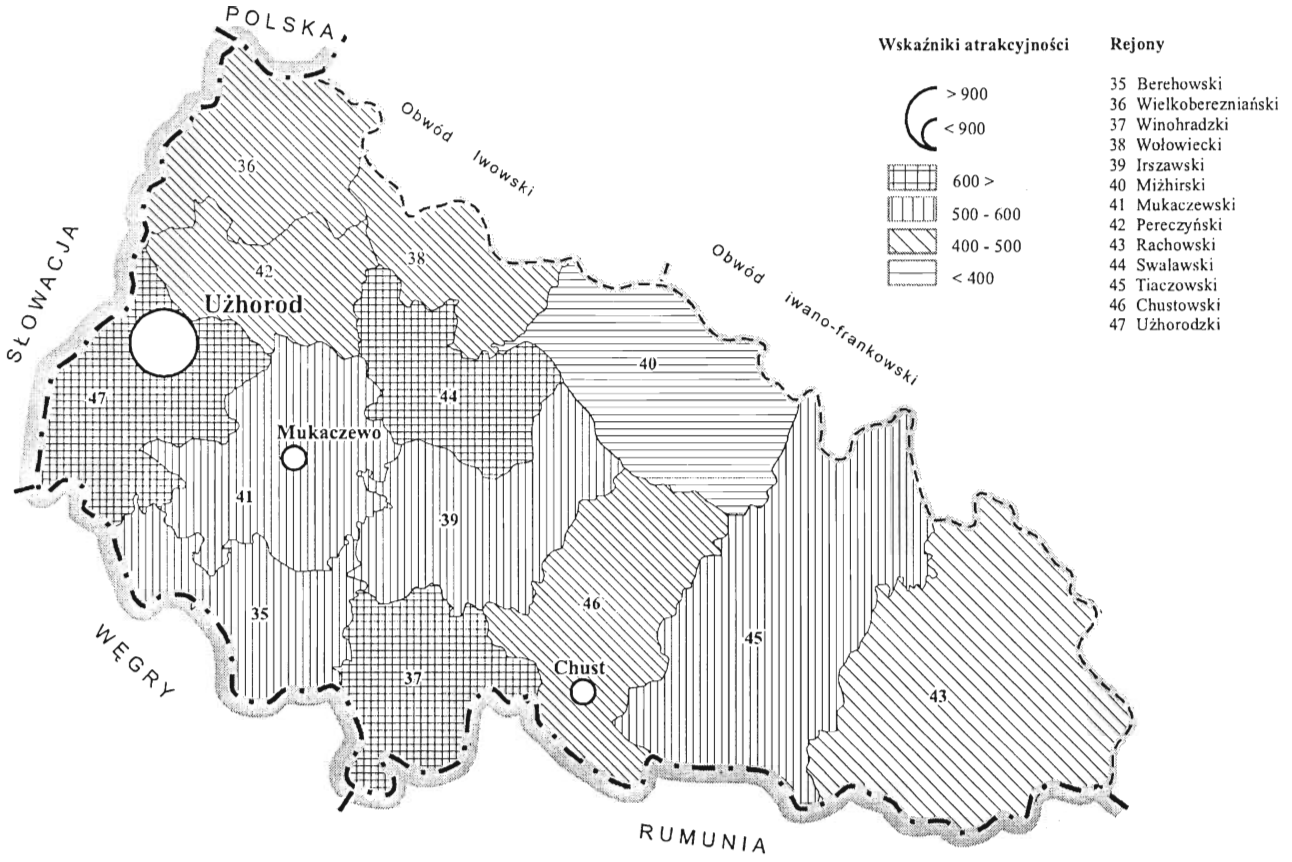

Rys. 26. Atrakcyjność inwestycyjna rejonów w obwodzie zakarpackim

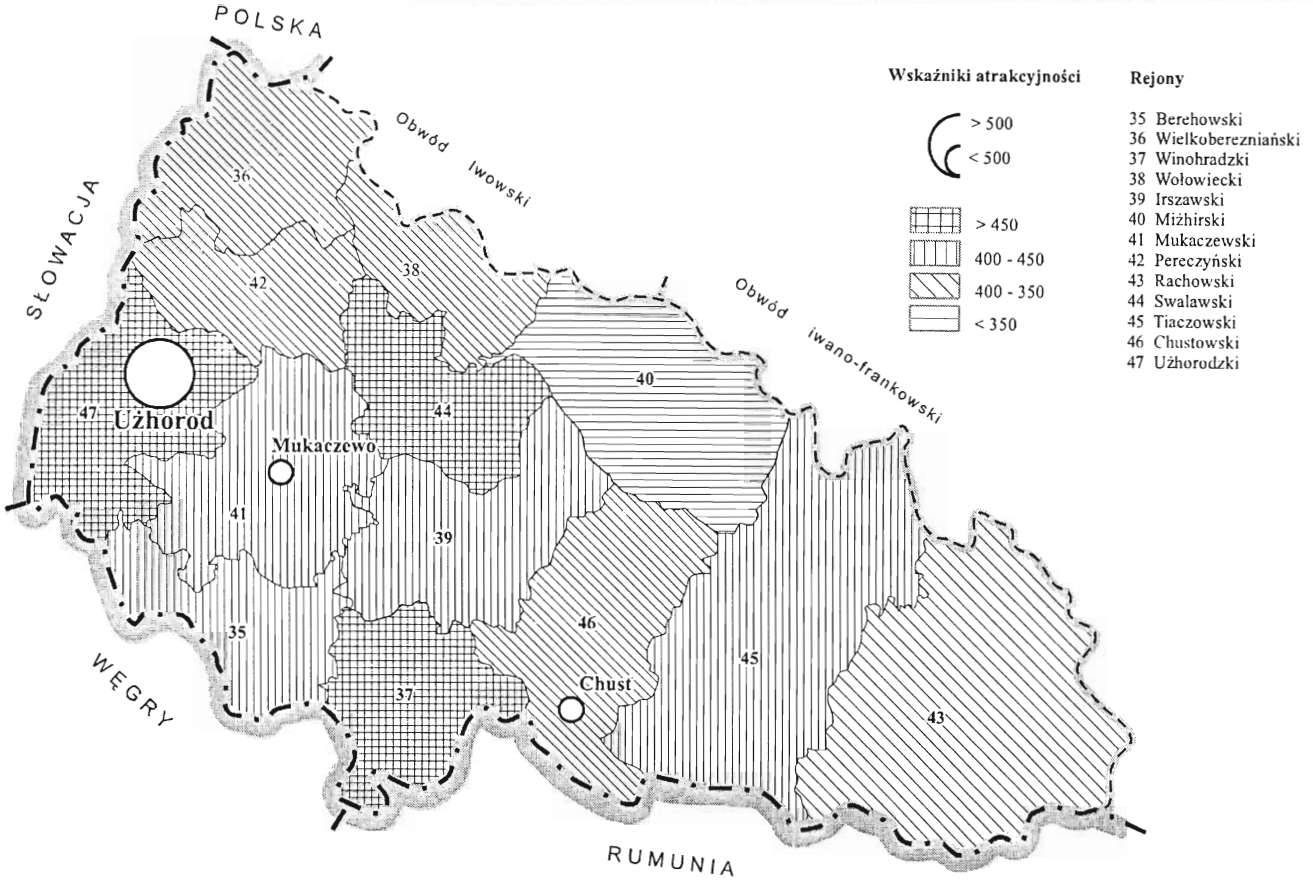

Rys. 27. Atrakcyjność recepcyjna rejonów w obwodzie zakarpackim

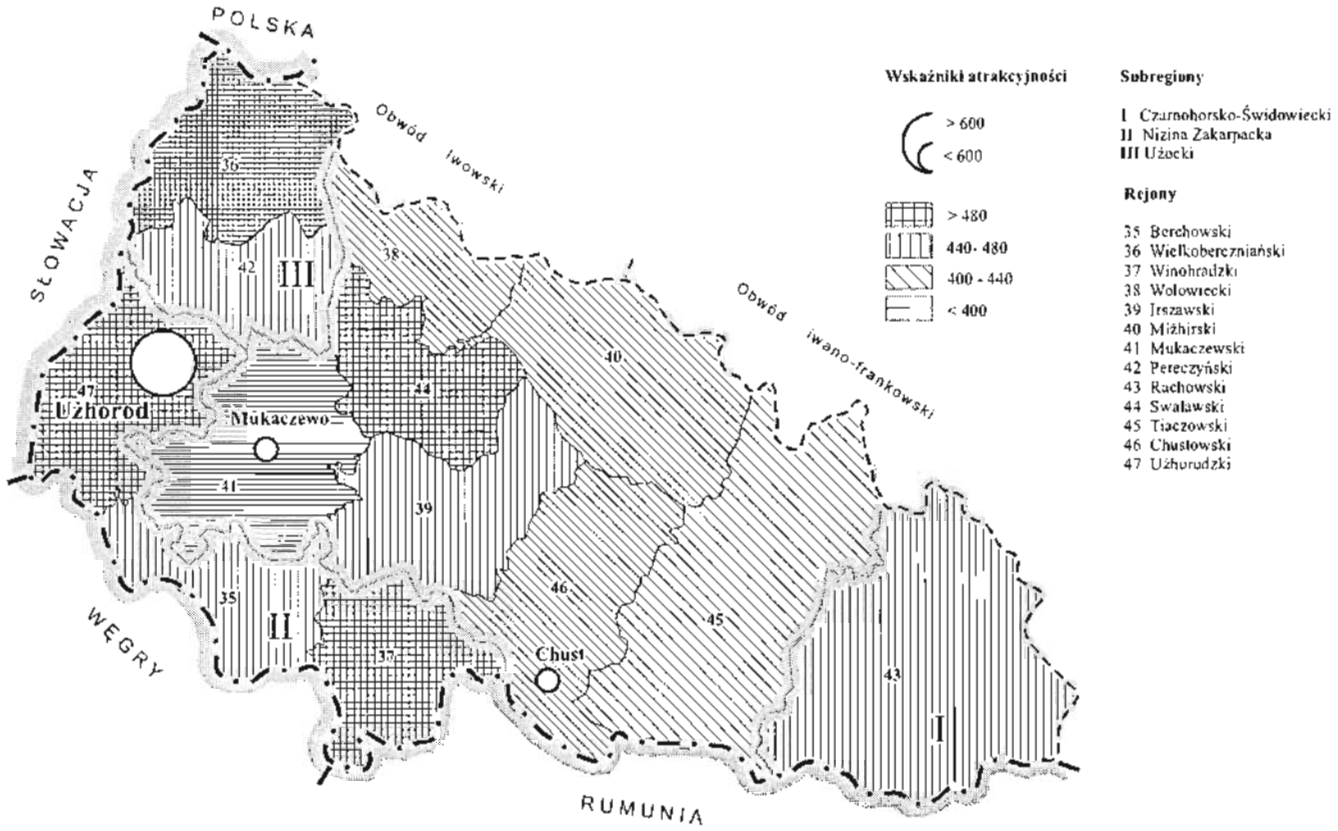

Rys. 28. Atrakcyjność ogólna rejonów w obwodzie zakarpackim

2. Funkcjonalne subregiony turystyczne

Wielowskaźnikowa analiza rejonów i wydzielonych miast obwodów: iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpackiego w zakresie warunków rozwojowych pozwoliła na wyodrębnienie obszarów charakteryzujących się wysoką atrakcyjnością turystyczną, inwestycyjną i recepcyjną. Ponieważ głównym celem badawczym było określenie terenów mających najwięcej szans na rozwój, za najważniejszy czynnik uznano atrakcyjność turystyczną. Obszary dobrze rokujące dla rozwoju produktów i inwestycji turystycznych obejmują rejony i ich grupy (subregiony), które charakteryzują się wskaźnikiem atrakcyjności turystycznej powyżej górnej granicy zmienności jednostki typowej (G.Gołembski, 2002). Rejony te są jeszcze bardziej przydatne, jeśli wyróżniają się także wysokimi wskaźnikami atrakcyjności inwestycyjnej. Należy uwzględniać, że w rejonach o niskiej atrakcyjności inwestycyjnej ryzyko inwestowania jest bardzo duże. Wskaźniki atrakcyjności recepcyjnej odzwierciedlają natomiast stopień wykorzystania zasobów turystycznych i mogą odgrywać rolę korygującą przy wyborze produktów turystycznych dla poszczególnych rejonów oraz decyzjach dotyczących inwestycji.

W trzech obwodach południowo-zachodnich wyodrębniono ogółem 24 rejony wyróżniające się wskaźnikiem atrakcyjności turystycznej (powyżej średniego dla obwodu). W ramach tych rejonów można wyodrębnić subregiony funkcjonalne — zbliżone typem zasobów i czynników stymulujących rozwój branży turystycznej. Przy wyodrębnianiu subregionów niezbędne jest uwzględnianie wskaźników atrakcyjności inwestycyjnej i recepcyjnej. Jak podaje Grzegorz Gołembski, możliwości rozwojowe wynikające z zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz położenia komunikacyjnego bywają ograniczone przez niewielkie możliwości inwestycyjne (niski poziom infrastruktury technicznej i usługowej, ograniczone fundusze rejonów) oraz recepcyjne (nierozwinięta lub słabo rozwinięta baza turystyczna). Uwzględniając te ograniczenia, dokonano korekty na liście rejonów stanowiących podstawę podziału subregionalnego. W obwodzie lwowskim wyłączono na przykład rejon turkawski, o jednym z najniższych wskaźników atrakcyjności inwestycyjnej. Pozostawiono jednak rejony skolski i mościski, o niskich wskaźnikach atrakcyjności inwestycyjnej, lecz wysokich — atrakcyjności recepcyjnej, świadczących o wysokim poziomie zagospodarowania turystycznego. Podobnie w obwodzie iwano-frankowskim uwzględniono dodatkowo rejon werchowyński. Na podstawie wspomnianych zasad metodycznych wyodrębniono ogółem trzynaście funkcjonalnych subregionów turystycznych (rys. 29).

W ***obwodzie iwano-frankowskim*** w zakresie atrakcyjności turystycznej, inwestycyjnej i recepcyjnej wyodrębniono pięć funkcjonalnych subregionów: bieszczadzki (część doliniańska), środkowopodkarpacki, wschodniopodkarpacki, pokuc-

ko-wierchowiński i gorgański. Obejmują one siedem rejonów i cztery miasta wydzielone. Niżej podajemy ogólny opis zasobów i czynników wpływających na rozwój branży turystycznej w wyróżnionych subregionach.

Bieszczadzki (część doliniańska) subregion turystyczny obejmuje rejon doliniański i miasto wydzielone — Bolechów. Subregion charakteryzuje dogodne położenie w pobliżu centrów uzdrowiskowych Podkarpacia i przebieg trasy komunikacyjnej o znaczeniu regionalnym (P 04). Łączy on w sobie cechy krajobrazów podgórskich oraz górskich (Bieszczady Wschodnie i Gorgany) i pod względem atrakcyjności turystycznej zajmuje pierwsze miejsce w obwodzie. Subregion ma jedne z najlepszych w obwodzie wskaźników występowania zasobów przyrodniczych (lasy, góry, tereny chronione) oraz stanu środowiska naturalnego (najniższy stopień zanieczyszczenia atmosfery i wód powierzchniowych). Miasto Bolechów zajmuje drugie miejsce (pierwsze — Jaremcze) w obwodzie pod względem atrakcyjności turystycznej. Znajduje się też w grupie liderów jeśli chodzi o atrakcyjność inwestycyjną, między innymi w zakresie infrastruktury komunalnej i warunków społeczno-ekonomicznych. Ma także sporą bazę noclegową.

Specyfikę subregionu określają warunki przyrodnicze: spora powierzchnia terenów górskich, zasoby balneologiczne i bioklimatyczne (Stary Mizuń, Dożyna), tereny chronione (rezerwat „Skały Dowbusza"). Dziedzictwo kulturowe nie jest wizytówką subregionu, choć znajduje się tam wiele interesujących obiektów: klasztor w Goszowie, zabytkowa warzelnia soli z XVIII wieku w Dolinie, muzeum krajoznawcze w Bolechowie. Subregion ma dobre warunki do górskiej turystyki specjalistycznej: narciarskiej, pieszej i rowerowej. Niektóre obiekty przemysłowe przedstawiają wartość muzealną (przykładem — wspomniana warzelnia) i turystyczną (kolej wąskotorowa Wygoda-Słoboda).

Do czynników wspomagających rozwój turystyki w rejonie doliniańskim zaliczamy: dogodne położenie niedaleko uzdrowisk podkarpackich i tranzytowych szlaków turystycznych na Zakarpaciu; unikatowe atrakcje turystyczne i zadowalającą infrastrukturę na poziomie regionalnym.

Środkowopodkarpacki subregion turystyczny obejmuje rejon tyśmienicki i miasto Iwano-Frankowsk. Subregion wyróżnia dobra dostępność komunikacyjna i dobry stan środowiska, zwłaszcza w rejonie tyśmienickim. Miasto obwodowe Iwano-Frankowsk cechuje znaczna koncentracja zabytków historyczno-kulturowych, muzeów, galerii sztuki. Rzeki: Dniestr, Bystrzyca Nadwórniańska i Bystrzyca Sołotwińska są atrakcyjne do wypoczynku nad wodą i wędrówek wodnych. Zwraca uwagę konieczność poprawy infrastruktury komunalnej w rejonie tyśmienickim.

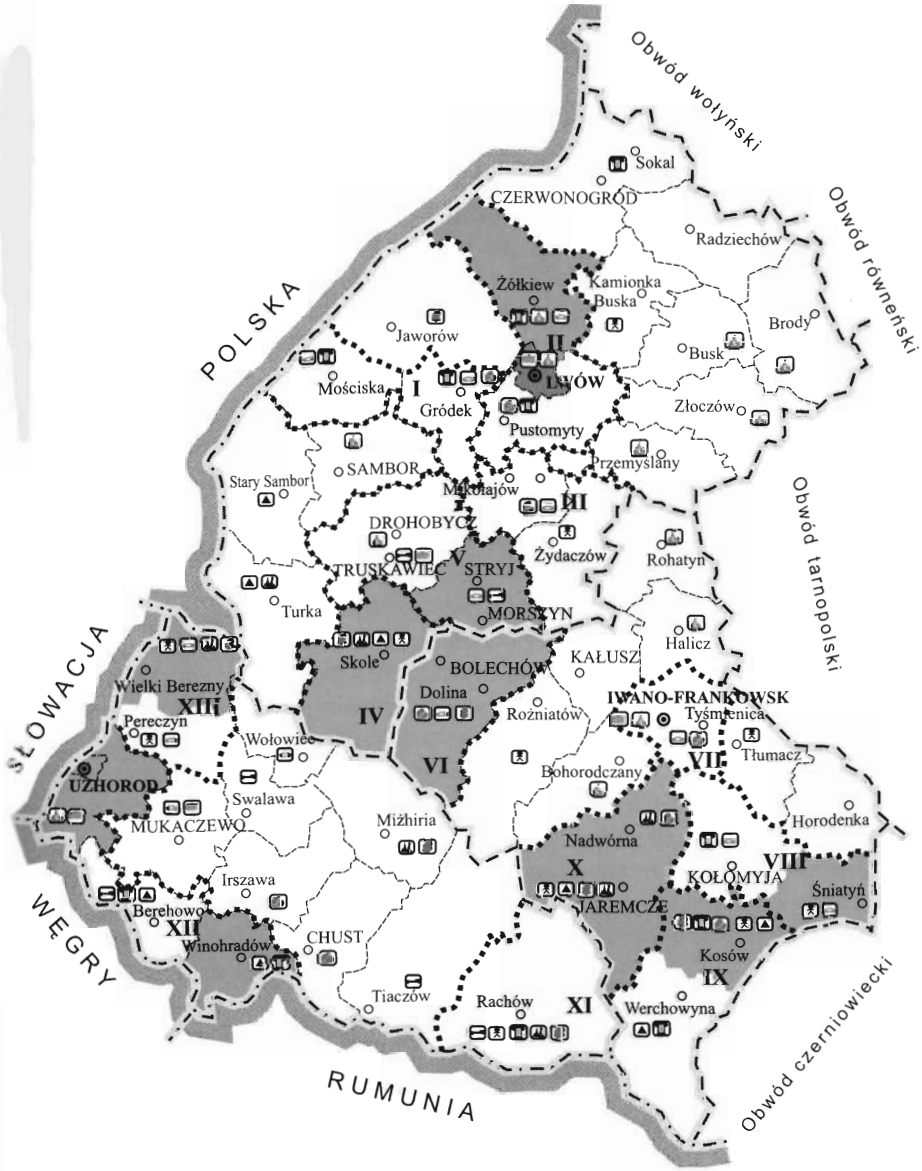

Rozwojowe produkty turystyczne

- uzdrowiskowy
- wypoczynkowy
- kulturowy
- etnograficzny i etniczno-sentymentalny
- narciarski
- turystyka kwalifikowana
- ekoturystyka
- turystyka wiejska
- turystyka biznesowa
- tranzytowy

Perspektywiczne turystyczne rejony

- Rejony najbardziej atrakcyjne pod względem turystyczno-inwestycyjnym
- Rejony atrakcyjne pod względem turystyczno-inwestycyjnym
- Rejony inne
- Granice rejonów
- Granice obwodów
- Granice subregionów

Subregiony

- **I** Gródecko-mościski
- **II** Lwowski
- **III** Naddniestrzański
- **IV** Bieszczadzki (skolski)
- **V** Zachodniopodkarpacki
- **VI** Bieszczadzki (doliniański)
- **VII** Środkowopodkarpacki
- **VIII** Wschodniopodkarpacki
- **IX** Pokucko-wierchowiński
- **X** Gorgański
- **XI** Czarnohorsko-świdowiecki
- **XII** Nizina Zakarpacka
- **XIII** Użocki

Rys. 29. Rozwojowe produkty turystyczne w subregionach i rejonach Ukrainy Zachodniej

Do czynników stymulujących rozwój turystyki w omawianym subregionie zaliczamy w pierwszym rzędzie dogodne położenie komunikacyjne, z którym wiążą się możliwości rozwoju turystyki tranzytowej. Interesujące jest połączenie wodnych i leśnych zasobów, stwarzające szerokie możliwości wypoczynku dla mieszkańców Iwano-Frankowska oraz rozwoju turystyki wodnej. Zamknięty dawniej dla turystów zagranicznych Iwano-Frankowsk ma obecnie warunki do rozwijania turystyki kulturowej i biznesowej dzięki rozbudowanej infrastrukturze usługowej i noclegowej.

Gorgański subregion turystyczny obejmuje rejon nadwórniański i miasto wydzielone Jaremcze. To jeden z najbardziej rozwiniętych turystycznie obszarów w Ukraińskich Karpatach. Subregion cechuje szeroki zakres oferowanych produktów turystycznych, a także dobra dostępność komunikacyjna, przewaga terenów górskich, znaczna powierzchnia lasów i terenów chronionych, zadowalająca sytuacja ekologiczna. Na terenie subregionu znajdują się obiekty chronione o najwyższej randze: Karpacki Park Narodowy i rezerwat ścisły Zapowiednik Gorgany. Atrakcyjność inwestycyjną rejonu nadwórniańskiego i miasta Jaremcze można ocenić jako średnią, z powodu niedostatecznej infrastruktury komunalnej. Jaremcze wyróżnia się bogatą bazą noclegową i rekreacyjną, rejon nadwórniański zaś ma niewielką pojemność recepcyjną. Kontrast między możliwościami recepcyjnymi Jaremcza i rejonu nadwórniańskiego odzwierciedlają liczby placówek uzdrowiskowych i osób, które korzystają z ich usług. Według danych za rok 2001, w Jaremczu było trzynaście zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych, które obsłużyły 23,5 tys. osób (około 60% wszystkich korzystających z tego typu usług w obwodzie iwano-frankowskim), w rejonie nadwórniańskim zaś były tylko dwie takie placówki, a z ich usług skorzystało 280 osób.

Do czynników sprzyjających dalszemu rozwojowi sektora uzdrowiskowo-turystycznego w subregionie zaliczają się :

- długoletnia turystyczna tradycja (od końca XIX w.);
- rozbudowana baza uzdrowiskowa (sanatoria i pensjonaty) i wypoczynkowa (domy wypoczynkowe, kwatery agroturystyczne) oraz zaplecze gastronomiczno-usługowe, a także częściowo oznakowana sieć szlaków turystycznych;
- atrakcje w skali krajowej i międzynarodowej: masywy Gorganów i Czarnohory, wodospad „Pereboj", targ pamiątek w Jaremczu i inne;
- dobra znajomość na rynku krajowym i międzynarodowym (między innymi polskim) oferowanych tam produktów w zakresie turystyki wypoczynkowej i specjalistycznej.

W samym rejonie nadwórniańskim istotny czynnik stanowi także bliskość głównego źródła potencjalnych turystów: Iwano-Frankowska, która umożliwia rozwój różnorakich form turystyki weekendowej, w tym narciarskiej.

Pokucko-wierchowiński subregion turystyczny to jeszcze jeden tradycyjnie recepcyjny obszar obwodu iwano-frankowskiego. Obejmuje on rejony kosowski i werchowyński, zajmuje południowo-wschodnią część obwodu i graniczy na małym odcinku z Rumunią. Rejon werchowyński jest typowo górski, a kosowski łączy w sobie cechy krajobrazów górskich i podgórskich. Wielowskaźnikowa analiza wykazała wyższą atrakcyjność turystyczną rejonu werchowyńskiego (5. miejsce w rankingu), lepszą zaś inwestycyjną rejonu kosowskiego. Oba rejony charakteryzuje wysoka atrakcyjność recepcyjna, świadcząca o rozwiniętej sferze usługowej.

Mocne strony atrakcyjności turystycznej subregionu to różnorodne zasoby przyrodnicze: masywy górskie Hryniaw i Karpat Pokuckich, wysoki stopień zalesienia, cenne tereny chronione, jak parki narodowe Karpacki i "Huculszczyzna". Subregion wyróżnia bogactwo zabytków architektury ludowej i rzemiosła. Jest to jego swoista wizytówka. Do ograniczeń zaliczamy: słabą dostępność komunikacyjną oraz niedorozwój infrastruktury komunalnej i nienajlepsze warunki społeczno-ekonomiczne, zwłaszcza w rejonie werchowyńskim.

Z grupy czynników stymulujących rozwój subregionu można wymienić:

- dobrze zachowaną kulturę i tradycję Huculów, co znajduje odzwierciedlenie w zabudowie wiejskiej, gospodarce domowej, rzemiośle ludowym, obchodzeniu świąt itp.;
- tradycję turystyki wypoczynkowej i poznawczej istniejącej od połowy XIX wieku (miejsce wypoczynku lwowskiej inteligencji);
- sporo atrakcji o znaczeniu regionalnym i krajowym, takich jak: Szeszorski Wodospad, huculskie drewniane świątynie i chałupy, muzea sztuki ludowej (Kosów, Kosmacz, Krzyworównia), jarmarki twórczości ludowej, festiwale i festyny folklorystyczne;
- względnie dobrze rozwiniętą infrastrukturę recepcyjną, głównie sanatoryjno-uzdrowiskową, zwłaszcza w rejonie kosowskim; dużą popularność wycieczek o charakterze poznawczym, obejmujących zwiedzanie Kosowa, Werchowyny i Jaremcza.

Wschodniopodkarpacki subregion turystyczny obejmuje rejony kołomyjski i śniatyński oraz miasto wydzielone Kołomyję. Subregion ten wyróżnia bardzo dobra dostępność komunikacyjna — jedna z najlepszych w obwodzie, rozwinięta sieć rzeczna (Prut i Czeremosz) i zadowalająca sytuacja ekologiczna. W zakresie atrakcyjności inwestycyjnej rejon śniatyński zajmuje drugie miejsce w obwodzie, kołomyjski — ósme, a Kołomyja jest na trzecim miejscu wśród podobnych miast. Ziemia Kołomyjska ma bardziej rozwiniętą bazę recepcyjną: cztery obiekty sanatoryjno-uzdrowiskowe i dwa hotele, z których jeden, „Pisanka", charakteryzuje się wy-

sokim standardem usług. W rejonie śniatyńskim baza ta jest mniejsza: tylko dwa hotele. Turystyczną atrakcyjność subregionu podnoszą dwa muzea etnograficzne o randze krajowej, poświęcone twórczości ludowej na Pokuciu i Huculszczyźnie.

Do czynników pozwalających na utrwalenie wizerunku turystycznego subregionu należą zwłaszcza:

- położenie na krajowym szlaku transportowym (P 04), znaczącym dla turystyki tranzytowej;
- dogodne warunki do turystyki wodnej na Prucie na odcinku od Kołomyi do Śniatynia;
- bogactwo atrakcji w Kołomyi i Śniatyniu, pozwalające organizować wycieczki objazdowe o charakterze kulturowym „Po miastach Pokucia".

W ***obwodzie lwowskim*** wyróżniono pięć subregionów turystycznych, obejmujących dziewięć rejonów i trzy miasta wydzielone. Są to subregiony: lwowski, gródecko-mościski, zachodniopodkarpacki, naddniestrzański i bieszczadzki (część skolska).

Subregion lwowski, obejmujący rejony żółkiewski, pustomycki i miasto Lwów, charakteryzuje położenie przygraniczne i lokalizacja na skrzyżowaniu kilku głównych dróg krajowych i międzynarodowych: Kijów – Szeginie (Krakowiec), Lwów – Warszawa i Lwów – Użhorod. Subregion, o długości 50 km (w kierunku północno-zachodnim) i szerokości 30–40 km, cechuje średni wskaźnik gęstości dróg publicznych: 3,2–3,8 km/10 km^2; zarazem rejon żółkiewski ma jeden z najwyższych takich wskaźników w obwodzie lwowskim. W obrębie tego rejonu znajduje się przejście graniczne z Polską: Rawa Ruska. Omawiany subregion ma najwięcej zabytków historii i kultury (2 779), w tym w rejonie żółkiewskim — 802, pustomyckim — 801, we Lwowie — 976. W aspekcie przyrodniczym jego rejony, ciągnące się wzdłuż Roztocza, cechuje niski wskaźnik zalesienia (17,4% — rejon pustomycki, 25,2% — żółkiewski). Interesujące, że Lwów jest najbardziej zielonym miastem regionu (wskaźnik zalesienia 19,7%). Rejony żółkiewski i pustomycki zaliczane są do sześciu o największej powierzchni chronionej w obwodzie lwowskim: wskaźnik chronionych obszarów przyrodniczych wynosi 3,4–3,8%.

W zakresie stanu środowiska subregion lwowski zaliczyć można do terenów charakteryzujących się najlepszym stanem oczyszczania ścieków przemysłowych i komunalnych. Wskaźnik zdegradowanych gruntów jest również niewysoki. W aspekcie rozwoju infrastruktury technicznej i usługowej subregion jest dość atrakcyjny dla inwestorów. Występuje tutaj dużo stacji paliw (w rejonie pustomyckim: 4,7 na 100 km^2, w żółkiewskim 1,5, we Lwowie 35). Wskaźniki infrastruktury komunalnej są średnie i wysokie: rejony żółkiewski i pustomycki zajmują drugie i trzecie miejsce w obwodzie, Lwów — pierwsze miejsce wśród miast.

Jest to jedna z najbardziej zaludnionych części obwodu. W zakresie aktywności gospodarczej rejony pustomycki i żółkiewski cechują niskie wskaźniki bezrobocia (3,1% i 2,9%) oraz wysokie i średnie wskaźniki wydatków administracji lokalnych na rozwój infrastruktury: 7,5% we Lwowie, 4,5% w rejonie żółkiewskim, 1,4% w rejonie pustomyckim.

Omawiany subregion należy do recepcyjnych, o czym świadczy dobrze rozwinięta baza noclegowa: hotele (zwłaszcza we Lwowie), motele (rejon pustomycki), obiekty wypoczynkowe (rejon żółkiewski). W zakresie gastronomii wyróżniają się Lwów i rejon żółkiewski, gdzie są liczne i urozmaicone placówki żywieniowe.

Do czynników sprzyjających rozwojowi turystycznemu subregionu lwowskiego zaliczamy:

- bogate dziedzictwo historyczno-kulturowe miast zabytkowych Lwowa i Żółkwi,
- położenie przy drogach międzynarodowych do Europy Środkowej i Zachodniej,
- dostateczny stopień zalesienia i dobry stan ekologiczny,
- dobrze rozwiniętą bazę noclegową, gastronomiczną i rekreacyjną.

Sąsiedztwo wielkiego centrum turystycznego — Lwowa w dużym stopniu oddziałuje na atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną rejonów żółkiewskiego i pustomyckiego. Podmiejskiemu położeniu zawdzięczają dobrą komunikację, spory ruch tranzytowy, nowoczesność i wielkość bazy noclegowo-gastronomicznej. Rejony te są zarazem atrakcyjnym miejscem krótko- i długoterminowego wypoczynku lwowian (ogólnodostępna i zakładowa baza noclegowa).

Przedstawione zasoby i warunki subregionu lwowskiego umożliwiają rozwijanie turystyki kulturowej, w tym etniczno-sentymentalnej i religijnej, oraz krótkiego i długiego wypoczynku. Perspektywy rozwoju mają także: turystyka tranzytowa, konferencyjna i biznesowa, przygraniczna.

Gródecko-mościski subregion turystyczny obejmuje dwa rejony w zachodniej części obwodu lwowskiego. Rejon mościski wyróżnia położenie przygraniczne, gródecki zaś przylega do Lwowa. Pod kątem rozwoju sektora turystycznego subregion cechuje:

- dobra dostępność komunikacyjna i niewielka odległość od granicy z Polską i od Lwowa;
- bogate dziedzictwo historyczne i kulturowe, zwłaszcza związane z Polską; w rejonie mościskim zamieszkuje największy w obwodzie lwowskim odsetek Polaków (7%);
- bogate zasoby wodne, zadowalający stan środowiska przyrodniczego, średni poziom rozwoju infrastruktury komunalnej i usługowej, niski poziom bezrobocia, znaczne możliwości kadrowe.

Można wyodrębnić szereg czynników sprzyjających rozwojowi różnych form turystyki w subregionie:

- międzynarodową drogę E 40 do Polski z towarzyszącą infrastrukturą usługową oraz lokalizacją jednego z największych przejść granicznych na zachodzie Ukrainy — Szegini;
- dobrze (rejon mościski) i średnio (gródecki) rozwiniętą bazę noclegowo-rekreacyjną;
- spore natężenie ruchu turystycznego — zarówno tranzytowego, jak i podmiejskiego (weekendowego), zwłaszcza w rejonie gródeckim.

Wskazane zasoby i warunki umożliwiają dalszy rozwój w subregionie gródecko-mościskim: turystyki przygranicznej, zwłaszcza zakupowej (*shop-tour*), turystyki etniczno-sentymentalnej Polaków, turystyki tranzytowej (samochodowo-autobusowo-kolejowej), weekendowej i niektórych rodzajów specjalistycznej, jak wędkarstwo. Warunki do dalszego rozwoju ma funkcja uzdrowiskowo-wypoczynkowa w Lubiniu Wielkim.

Naddniestrzański subregion turystyczny obejmuje rejony: mikołajowski i żydaczowski, położone w basenie Dniestru na granicy Wyżyny Opolskiej i kotlin podkarpackich, w południowo-wschodniej części obwodu lwowskiego. Atuty tego subregionu to: wysoki stopień zalesienia, dobra dostępność komunikacyjna, znaczne zasoby wodne, bogate dziedzictwo kulturowo-historyczne. Słabe strony to gorsza sytuacja ekologiczna ze względu na dużą liczbę kopalni, zanieczyszczenie powietrza (cementownia mikołajowska), zrzuty ścieków przemysłowych (Żydaczowska Fabryka Papierowo-Celulozowa). Rejony cechują się wysokim (mikołajowski) i średnim (żydaczowski) wskaźnikiem atrakcyjności inwestycyjnej. Do czynników sprzyjających rozwojowi turystyki w subregionie należą:

- międzynarodowa trasa samochodowa Kijów – Czop (M 06) o wysokim natężeniu ruchu pasażersko-towarowego, przecinająca subregion;
- urozmaicone zasoby wodne: do turystyki wodnej Dniestr i jego dopływ — Stryj; do wypoczynku rekultywowane jeziora Rozdołu (sztuczne jeziora w starych wyrobiskach siarki); do uprawiania wędkarstwa — liczne stawy i jeziora Niziny Naddniestrzańskiej;
- dobrze zachowany zespół grodzisk z XI-XIII w. — sprzyjający turystyce kulturowej (archeologicznej).

Wymienione zasoby i czynniki stwarzają przesłanki do rozwoju turystyki wypoczynkowej, historyczno-kulturowej i specjalistycznej, zwłaszcza wodnej, a także turystyki tranzytowej w połączeniu z obsługą w hotelach i placówkach żywienia zbiorowego.

Zachodniopodkarpacki subregion turystyczny obejmuje rejony drohobycki i stryjski, o dogodnym położeniu pod względem komunikacji międzynarodowej (E 50) i krajowej (trasy samochodowe). Subregion obejmuje także miasta wy-

dzielone: Drohobycz, Stryj i Truskawiec. Truskawiec i Drohobycz zaliczają się do pierwszej trójki miast obwodu lwowskiego pod względem atrakcyjności turystycznej i recepcyjnej.

W zakresie zasobów przyrodniczych i kulturowych subregion wyróżnia się bogactwem leczniczych wód mineralnych (Truskawiec, Morszyn, Schodnica), wysokim stopniem zalesienia (ponad 30%), występowaniem terenów górskich, wieloma zabytkami i muzeami. W sferze inwestycyjnej, rejon stryjski jest zaliczany do trójki najatrakcyjniejszych w obwodzie lwowskim. Dzięki uzdrowisku Morszyn, razem z Truskawcem należy też do liderów w zakresie bazy noclegowej i rekreacyjnej. Czynnikami ograniczającymi rozwój turystyki w subregionie są: niedostateczna infrastruktura usługowa i komunalna w rejonie drohobyckim, niesprzyjająca sytuacja ekologiczna (Borysławsko-Stebnicki okręg przemysłowy), ograniczona dostępność samochodem do centrów uzdrowiskowo-turystycznych Truskawca i Schodnicy. Na turystycznym rynku niewykorzystany jest potencjał historyczno-kulturowy Drohobycza i etnograficzne walory podkarpackiej Bojkowszczyzny, zamieszkiwanej przez grupę etniczną Bojków.

Do najważniejszych czynników rozwojowych omawianego subregionu zaliczamy:

- dobre połączenie komunikacyjne (samochodowe i kolejowe) z Kijowem i obwodowymi miastami na zachodzie i wschodzie Ukrainy, co stwarza dobre warunki do rozwoju turystyki tranzytowej oraz sprzyja przyciągnięciu wczasowiczów z różnych okolic Ukrainy i głównych miast;
- różnorodną i wydajną bazę leczniczo-balneologiczną, pozwalającą na poszerzenie zakresu i specjalizacji oferowanych usług; impulsem może być specjalna strefa ekonomiczna „Kurortpolis Truskawiec" i rozbudowa ogólnokrajowego uzdrowiska dla dzieci w Schodnicy;
- bogate dziedzictwo historyczno-kulturowe, które powinno się stać ważnym elementem oferty subregionalnej w zakresie turystyki poznawczej, etnograficznej i etniczno-sentymentalnej (dla polskich, żydowskich i niemieckich turystów).

Subregion bieszczadzki (część skolska) obejmuje tylko jeden rejon: skolski, położony w południowej części obwodu lwowskiego. Znajduje się on w Karpatach Ukraińskich (Beskidy Skolskie). Na wschodzie graniczy z obwodem iwanofrankowskim, a na południu — z zakarpackim. Powierzchnia rejonu wynosi 1 471 km^2, liczba mieszkańców — 50,2 tys. Rejon charakteryzuje się niższą niż w obwodzie lwowskim gęstością zaludnienia: 34 osoby na km^2. W obrębie rejonu znajduje się jedno miasto (Skole), dwa miasteczka (Wierchnie Syniowodne, Sławsko) i 25 wsi. Pod względem gospodarczym rejon jest jednym z najsłabiej rozwiniętych w obwodzie. Główna dziedzina gospodarki to leśnictwo. Lasy i tereny zalesione obejmują 71,2% powierzchni rejonu (najwyższy wskaźnik w obwodzie

lwowskim). Górska rzeźba nie pozwala na efektywną uprawę ziemi. Ważną branżą gospodarki jest też turystyka. Ze względu na brak dużych zakładów przemysłowych, sytuacja ekologiczna jest bardzo dobra.

Przez rejon przebiega trasa samochodowa (E 50) i magistrala kolejowa, obie o znaczeniu międzynarodowym. Zapewniają bezpośrednie połączenie z krajami naddunajskimi (Węgry, Słowacja) oraz środkowymi i północnymi regionami Ukrainy, przez Lwów. Gęstość dróg samochodowych o nawierzchni twardej wynosi 2 km na 10 km^2 (w całym obwodzie — 3,7 km).

Liczba pracowników zatrudnionych w gospodarce w 2001 roku wynosiła 6,5 tys., w tym 10,6% w przemyśle (w obwodzie — 27,4%). Stopa bezrobocia w rejonie jest jedną z najwyższych w obwodzie: 6,4% na początku 2002 roku, przy średniej wynoszącej 4,1%.

W ostatnich latach można było zaobserwować ożywienie działalności turystycznej. Uruchomiono nowe wyciągi we wsiach Orawczyk i Orów, zbudowano hotele Moroszko (***) i Smrekową Chatę (****), zmodernizowano pensjonaty „Sławsko" i "Perłynę Karpat". Budowane są nowe obiekty recepcyjne; poszerza się sieć kwater agroturystycznych, placówek żywieniowych i innych obiektów usługowych.

Głównym centrum wypoczynku zimowego jest Sławsko. Piękne krajobrazy sprzyjają też rozwojowi wypoczynku letniego oraz ekoturystyki i turystyki pieszej, zwłaszcza w Parku Narodowym „Beskidy Skolskie".

W ewidencji państwowej znajduje się 191 obiektów historii i kultury (88 — archeologii, 87 — architektury, 11 — historii, 6 — sztuki). Liczba zabytków na 1 km^2 wynosi 1,3 (w obwodzie — 4,2).

W strukturze ruchu turystycznego dominuje turystyka narciarska górska; znacząca jest też turystyka wypoczynkowa i piesza oraz ekoturystyka.

Pojemność bazy noclegowej wynosi 112 miejsc w obiektach typu hotelowego (72 — w hotelach, 18 — na kempingach, 22 — w bazie młodzieżowej) oraz 1 627 w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych. Dość dobrze rozwinięta jest sieć kwater agroturystycznych.

Wśród czynników, które będą stymulować rozwój subregionu bieszczadzkiego jako lidera w obwodzie lwowskim, można wyodrębnić dobrą dostępność komunikacyjną, rozbudowaną bazę recepcyjną i infrastrukturę narciarską, znaczne możliwości dla alternatywnych form turystyki: wiejskiej i ekologicznej.

W ***obwodzie zakarpackim*** analizy atrakcyjności turystycznej, inwestycyjnej i recepcyjnej pozwoliły na wyodrębnienie trzech subregionów o największych szansach rozwoju sektora turystycznego: Niziny Zakarpackiej, użockiego i czarnohorsko-świdowieckiego. Wśród tworzących je rejonów można wyróżnić obszary z tradycyjnie rozwiniętą funkcją uzdrowiskowo-turystyczną (berechowski, pere-

czyński), o wysokim stopniu wykorzystania zasobów turystycznych, oraz rejony o wysokim stopniu atrakcyjności turystycznej, lecz nie wykorzystujące jej w pełni (winohradzki, wielkobereznianski, użhorodzki).

Subregion turystyczny Nizina Zakarpacka obejmuje trzy rejony — użhorodzki, winohradzki, berehowski i obwodowe miasto Użhorod. Większa część subregionu leży na Nizinie Zakarpackiej; tylko północ rejonu użhorodzkiego to tereny górskie i podgórskie. Subregion cechuje dobra dostępność komunikacyjna i bogate dziedzictwo kulturowe. Wyróżnia się on także bogactwem zasobów hydrotermalnych (Berehowszczyzna) i rozgałęzioną siecią rzeczną. Rozwinięta gospodarka powoduje, że wskaźniki dotyczące stanu środowiska naturalnego są średnio dobre, a sytuacja ekologiczna — nienajlepsza. Zarazem wspomniane trzy rejony znajdują się w czołówce jeśli chodzi o atrakcyjność inwestycyjną. Wyróżnia je dobrze rozwinięta infrastruktura usługowa i komunalna oraz korzystne warunki społeczno-gospodarcze. Ale rejony użhorodzki i winohradzki cechuje niedostateczna baza noclegowo-gastronomiczna. Użhorod wyróżniają: bogate dziedzictwo historyczno-kulturowe, dobra dostępność komunikacyjna, rozwinięta infrastruktura usługowa i komunalna oraz baza recepcyjna. Do czynników sprzyjających rozwojowi turystyki zaliczamy:

- położenie na granicy ze Słowacją i Węgrami oraz sześć drogowych przejść granicznych, co stwarza warunki do turystyki przygranicznej i międzynarodowej;
- rozbudowaną sieć tras samochodowych i kolejowych, w tym o znaczeniu międzynarodowym, co sprzyja turystyce tranzytowej;
- hydrotermalne zasoby balneologiczne i rozwiniętą sieć rzeczną (Cisa i jej dopływy), stanowiące podstawę do rozwijania turystyki uzdrowiskowej i wodnej;
- rozwiniętą branżę winiarską, która stwarza warunki do organizowania wyspecjalizowanych „winnych" i gastronomicznych wycieczek turystycznych (degustacja win itp.);
- główny ośrodek miejski Użhorod, z bogatym dziedzictwem wielu kultur i narodowości (Ukraińców, Węgrów, Słowaków) oraz rozwiniętą bazą recepcyjną.

Użocki subregion turystyczny (w dorzeczu rzeki Uż) znajduje się w północno-zachodniej części obwodu zakarpackiego; graniczy z Polską i Słowacją. Obejmuje rejony wielkobereznianski i pereczyński, które mają dogodne położenie komunikacyjne: znajdują się na trasach samochodowej i kolejowej prowadzących do przejść granicznych ze Słowacją i Węgrami. Subregion wyróżnia bogactwo zasobów przyrodniczych i turystycznych. Krajobrazy górskie w połączeniu ze znacznym zalesieniem stwarzają wyśmienite warunki do turystyki wypoczynkowej i specjalistycznej (narciarstwo, wędrówki piesze). Wizytówką przyrodniczą subregionu jest Użański

Park Narodowy, będący częścią międzynarodowego rezerwatu biosfery „Karpaty Wschodnie" na pograniczu Ukrainy, Polski i Słowacji. Słabą stroną jest niedostateczna atrakcyjność inwestycyjna, a zwłaszcza warunki społeczno-ekonomiczne i finansowe. Pod względem zagospodarowania turystycznego rejon pereczyński zajmuje drugie, a rejon wielkobereźniański czwarte miejsce na liście rankingowej w obwodzie zakarpackim.

Na Zakarpaciu rejon wielkobereźniański wyróżnia się nastawieniem na narciarstwo oraz ekoturystykę w Użańskim Parku Narodowym. Rejon pereczyński to zwłaszcza wypoczynek sezonowy, weekendowy oraz górskie wędrówki piesze (Połonina Runa i okolice).

Na czynniki stymulujące dalszy rozwój turystyki w subregionie składają się:

- przygraniczne położenie rejonów wielkobereźniańskiego i pereczyńskiego, sprzyjające rozwojowi międzynarodowego ruchu turystycznego (przejście drogowe na Słowację w Małym Bereznym oraz planowane przejście piesze na pograniczu polsko-ukraińskim);
- odcinki transkarpackich dróg samochodowych i kolejowych z istniejącym wzdłuż nich zapleczem noclegowo-gastronomicznym oraz bazą wspomagającą turystykę tranzytową i górską;
- bliskość miasta obwodowego Użhorodu, głównego ośrodka popytu na wypoczynek i aktywną turystykę;
- Użański Park Narodowy, ze znacznym potencjałem do rozwoju różnych form ekoturystyki, o charakterze przyrodniczym i krajoznawczym.

Czarnohorsko-świdowiecki subregion turystyczny (dorzecze Górnej Cisy) obejmuje tylko rejon rachowski, położony we wschodniej części obwodu zakarpackiego. Rejon ten ma status przygranicznego: na południu przylega do Rumunii, ale mała liczba przejść obniża jego transgraniczne znaczenie. Pod względem atrakcyjności turystycznej zajmuje drugie miejsce w rankingu, wyróżnia się jednak zasobami przyrodniczymi. Przewaga terenów górskich w połączeniu z gęstą siecią rzek i bogatymi zasobami balneologicznymi stwarza przesłanki do rozwoju branży uzdrowiskowo-turystycznej. Główne atrakcje przyrodnicze: Karpacki Rezerwat Biosfery z masywem Świdowca oraz Pietrosem i Howerlą, decydują o międzynarodowej i ogólnokrajowej randze subregionu. Ważnym elementem jego atrakcyjności jest wyraźnie wielonarodowy charakter (Ukraińcy, Rumuni, Węgrzy) oraz zachowana kultura i tradycje rdzennych mieszkańców Karpat — Hucułów. Etnograficzna odrębność regionu wyraża się w licznych przedsięwzięciach kulturalnych o tradycjach góralskich, w tym festynów i świąt lokalnych.

Ziemia Rachowska jest mało atrakcyjna pod względem inwestycyjnym. Wskaźniki infrastruktury usługowej i komunalnej są niskie, sieć dróg lokalnych — słabo rozwinięta. Główną drogę o znaczeniu regionalnym stanowi transkarpacka trasa P 03, biegnąca w kierunku Iwano-Frankowska. Potrzebne są przedsięwzięcia

w zakresie rozbudowy bazy turystyczno-usługowej. Wskaźniki infrastrukturalne rejon ma niższe od średnich dla obwodu i od wskaźników dla innych rejonów w obwodzie. Szczególnej uwagi wymaga rozbudowanie urządzeń przeciwpowodziowych w związku z katastrofalnymi skutkami powodzi w ostatnich latach. Przekształcenie Ziemi Rachowskiej w prężnie rozwijający się subregion można osiągnąć przez efektywne wykorzystanie istniejących warunków i możliwości. Należą do nich:

- dogodne położenie przygraniczne i dostępność komunikacyjna pozwalająca na aktywniejsze rozwijanie turystyki międzynarodowej i tranzytowej, co wymaga jednak rozbudowy drogowych przejść granicznych;
- najwyższe grzbiety górskie Karpat Ukraińskich (Czarnohora, Świdowiec), dogodne warunki do uprawiania sportów zimowych, sieć szlaków turystycznych oraz rozległe łąki alpejskie — dzięki czemu subregion jest tradycyjnie atrakcyjny dla amatorów górskiej turystyki specjalistycznej: pieszej i narciarstwa;
- zasoby balneologiczne i bioklimatyczne w połączeniu z rozwiniętą bazą sanatoryjną i turystyczną, pozwalające na utrzymanie specjalizacji uzdrowiskowo-wypoczynkowej;
- unikatowe połączenie dobrze zachowanych górskich zasobów przyrodniczych (Karpacki Rezerwat Biosfery) i dziedzictwa kulturowego Huculów, pozwalające uznać Ziemię Rachowską za odpowiednią do rozwoju ekoturystyki i turystyki etnograficznej.

3. Rozwojowe produkty turystyczne w subregionach i rejonach

Przedstawiona na poprzednich stronach charakterystyka atrakcyjności zasobów i uwarunkowań turystycznych w subregionach trzech obwodów Ukrainy Zachodniej świadczy o możliwości rozwoju różnych produktów. Dla funkcjonalnych obszarów wyodrębnionych w każdym z trzech obwodów określono kategorie zarówno istniejących, jak i potencjalnych produktów mających największe szanse rynkowe.

Obwód iwano-frankowski

Subregion bieszczadzki (część doliniańska) przy wykorzystaniu istniejących zasobów i warunków powinien postawić na kilka produktów turystycznych:

- rezerwat „Skały Dowbusza" (koło Bubniszcza) dla grup wycieczkowych z uzdrowisk Podkarpacia oraz grup młodzieży szkolnej i studenckiej, wy-

magający wzbogacenia tradycyjnego pakietu o nowe elementy poznawcze i rekreacyjne;

- kolej wąskotorowa Wygoda-Słoboda przeznaczona dla wycieczek grupowych i rodzinnych, wymagająca uatrakcyjnienia przez bardziej urozmaicony program przyrodniczy i rekreacyjny;
- sporty zimowe i narciarstwo rekreacyjne, po rozbudowaniu centrów narciarskich i wybudowaniu nowych ośrodków turystyczno-rekreacyjnych (Polanica);
- tranzyt turystyczny, który może odgrywać coraz większą rolę ze względu na trasy turystyczne wiodące nad jezioro Synewir i do Jaremcza.

Wymienione produkty turystyczne podtrzymają impuls rozwojowy pod warunkiem rozbudowy odpowiedniej infrastruktury. W celu dalszej promocji produktu „Skały Dowbusza", proponuje się stworzenie we wsi Bubniszcze centrum obsługi turystów.

Doświadczenie płynące z funkcjonowania turystycznej kolei wąskotorowej w Bieszczadach polskich świadczy o potrzebie wsparcia finansowego z budżetu lokalnego lub ogólnokrajowego. Zakładana w planach inwestycyjnych rejonu doliniańskiego budowa obiektów noclegowych (Nowy Mizuń i Bolechów) oraz centrum obsługi turystów w Wygodzie zwiększy możliwości subregionu w zakresie obsługi grup tranzytowych i indywidualnych podróżnych.

Na podkreślenie zasługuje możliwość udziału subregionu w kształtowaniu i realizacji produktów turystycznych o znaczeniu ponadobwodowym: wspólnie z rejonami skolskim i miżhirskim — produktu ekoturystycznego i turystyki specjalistycznej; wspólnie z rejonem stryjskim i drohobyckim — turystyki wypoczynkowej i poznawczej; wspólnie z rejonem stryjskim i bohorodczańskim — produktu kulturowego o charakterze religijnym.

W subregionie środkowopodkarpackim głównymi produktami turystycznymi mającymi szansę rozwoju są: turystyka kulturowa i biznesowa w Iwano-Frankowsku oraz turystyka wypoczynkowa, wodna i tranzytowa w rejonie tyśmienickim. Organizacji wycieczek do Iwano-Frankowska sprzyja wydzielona strefa piesza w centrum miasta i prawie zakończona rekonstrukcja większości zabytków. Duży wybór bazy noclegowej oferowanej w hotelach miejskich: od wysokich standardów do klasy ekonomicznej, pozwala na obsługę docelowych i tranzytowych grup wycieczkowych. Na poprawę jakości usług świadczonych turystom pozwoli uruchomienie w Iwano-Frankowsku centrum informacji turystycznej finansowanego wspólnie przez władze miasta i podmioty działalności turystycznej oraz budowa hotelu i pensjonatów. Planowane centrum targowe w parku im. Iwana Franko ma na celu zwiększenie atrakcyjności miasta dla biznesu.

W rejonie tyśmienickim należy:

- zagospodarować przywodne i leśne strefy wypoczynkowe dla mieszkańców Iwano-Frankowska oraz pobudować tam nieduże obiekty noclegowo-gastronomiczne;
- rozbudować miejsca wypoczynku wzdłuż drogi Halicz — Iwano-Frankowsk;
- urządzić przystań wodną na Dniestrze, której miejscem lokalizacji może być wieś Kozyna, po adaptacji obozowiska młodzieżowego.

Wizerunek subregionu gorgańskiego tworzy dobrze rozwinięty i wieloprofilowy produkt miasta Jaremcze i sąsiednich miejscowości. Jest oparty na leczeniu w sanatoriach i pensjonatach (choroby dróg oddechowych) oraz długim lub krótkim wypoczynku w różnego rodzaju obiektach recepcyjnych, także prywatnych pensjonatach i willach. Większość sporej bazy usługowej nie odpowiada już jednak nowoczesnym standardom i wymaga przebudowy.

W subregionie produkty o charakterze przyrodniczym i kulturowym związane są z atrakcjami Karpackiego Parku Narodowego oraz bogatym dziedzictwem Hucułów. Odradza się górska turystyka specjalistyczna — piesza i wodna, formy bardzo popularne w latach 1970–80. Baza turystyki pieszej wymaga jednak odnowienia. Jej obecny stan to niedostatecznie oznakowane szlaki, brak schronisk na głównych trasach, niedostatek materiałów informacyjnych i kartograficznych o podstawowych trasach, zwłaszcza połonińskich. Narciarstwo także przeżywa drugą młodość. Worochta, zimowa stolica Ziemi Iwano-Frankowskiej w latach 1970–80, nastawiona wówczas na sportowców z całego kraju (biatlon, narciarstwo sportowe itp.), obecnie ustępuje pod względem atrakcyjności turystycznej takim ośrodkom jak Jabłonica i Polanica, gdzie ostatnio wybudowano nowoczesne centrum turystyczne „Bukowel".

Ziemię Jaremczeńską zawsze wyróżniał wypoczynek wczasowiczów w gospodarstwach wiejskich. Podczas boomu turystycznego w latach 1970–80 prywatne gospodarstwa odgrywały rolę bazy wspomagającej dla rozwiniętej wówczas sieci placówek zbiorowego zakwaterowania. Ostatnio prywatne gospodarstwa agroturystyczne spełniające niezbędne warunki bytowo-higieniczne stają się znów coraz większą konkurencją dla tradycyjnych form zakwaterowania. Potwierdzają tę tendencję wyniki ankiety przeprowadzonej wśród turystów. Warto też zauważyć, że coraz popularniejsze jest organizowanie konferencji i spotkań biznesowych w miejscowościach wypoczynkowych (ośrodek „Karpaty").

W tym szerokim wyborze produktów, które określają profil Ziemi Jaremczeńskiej, w najbliższej przyszłości podstawowymi będą turystyka wypoczynkowa i turystyka specjalistyczna. Rozbudowie infrastruktury tych produktów należy poświęcać najwięcej uwagi.

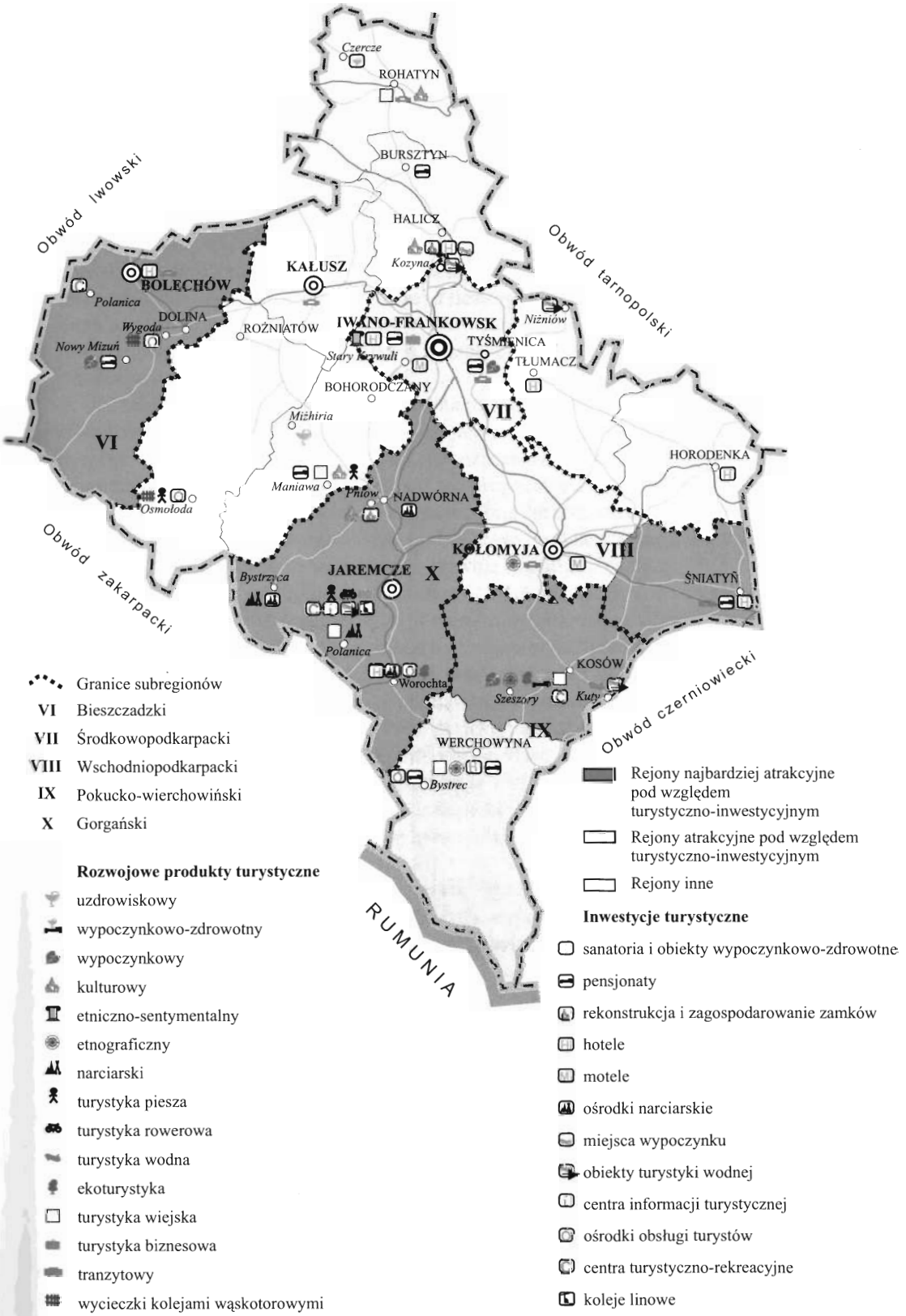

Rys. 30. Produkty i inwestycje turystyczne w obwodzie iwano-frankowskim

W odniesieniu do produktu wypoczynkowego, oprócz zróżnicowania bazy noclegowej (wyższe standardy, ciekawsze propozycje) ważne jest urozmaicenie atrakcji i możliwości spędzania wolnego czasu. Wynika to z ankiety przeprowadzonej wśród wypoczywających. Na kwestię tę zwracali też uwagę specjaliści z Jaremczeńskiego Wydziału Rekreacji. Do pierwszorzędnych propozycji o takim charakterze zaliczają się na terenie Jaremcza: rekreacyjno-rozrywkowe centrum z parkiem atrakcji oraz budowa kolei linowo-krzesełkowej. Na Zaroślaku proponowana jest rozbudowa hotelu górskiego, a w Worochcie — centrum obsługi turystów z hotelem i ośrodek narciarski.

W zakresie turystyki specjalistycznej, na pierwszy plan wysuwają się trasy wycieczkowe. Znaczącym zamierzeniem jest wytyczenie w Karpackim Parku Narodowym 40-kilometrowej trasy pieszej, jej oznakowanie, wyposażenie w miejsca wypoczynku i schroniska. Korzystna jest też propozycja zagospodarowania szlaku wodnego na Prucie (stanica wodna, wypożyczalnia sprzętu, oznakowanie trasy). Ta infrastruktura pozwoli wzbogacić dwa podstawowe produkty Ziemi Jaremczeńskiej i zwiększyć liczbę wypoczywających — głównie rodzin i młodzieży.

Pozostała część subregionu gorgańskiego, która ma także dość wysoką atrakcyjność, jeszcze się nie przekształciła w rozwinięty obszar recepcyjny. Dla wzbogacenia oferty produktów turystycznych w rejonie nadwórniańskim należałoby przewidzieć kilka przedsięwzięć. Przede wszystkim tradycyjną turystykę wypoczynkową należy uzupełnić o górską narciarską, co pozwoli na wydłużenie sezonu turystycznego. Warto wskazać dwa takie projekty: utworzenie centrum narciarstwa w Bystrzycy na stokach góry Grofa oraz zagospodarowanie zespołu wypoczynkowo-narciarskiego w Nadwórnej. Rekonstrukcja i udostępnienie zamku Pniów pozwolą wzbogacić produkt kulturowy. Położenie blisko Iwano-Frankowska zwiększa atrakcyjność tych propozycji ze względu na spodziewany duży popyt i szybki zwrot zainwestowanego kapitału.

Subregion pokucko-wierchowiński także wyróżnia wieloprofilowość produktów turystycznych. Osnowę stanowi turystyka wypoczynkowa i zdrowotna na bazie zespołów sanatoryjno-uzdrowiskowych Kosowa i Szeszor oraz obiektów wypoczynkowych Kosowa, Kut i Werchowyny. Drugi pod względem znaczenia jest produkt etnograficzny. To przede wszystkim możliwość zapoznania się ze sztuką i rzemiosłem ludowym bezpośrednio u miejscowych twórców oraz w licznych muzeach, na wystawach, na jarmarkach. Działają szkoły, w których można zdobyć wiedzę z zakresu rzemiosł huculskich (m.in. wyrób kilimów). Możliwe są indywidualne wycieczki ze zwiedzaniem warsztatów rzemieślników ludowych. W rejonach kosowskim i werchowyńskim aktywnie rozwija się agroturystyka. Pobyty w gospodarstwach huculskich z korzystaniem z miejscowej kuchni mogą być interesującym uzupełnieniem tego produktu turystycznego. Utworzenie w rejonie kosowskim Parku Narodowego „Huculszczyzna" zwiększyło atrakcyjność produktu

sowskim Parku Narodowego „Huculszczyzna" zwiększyło atrakcyjność produktu etnograficznego, który ma wszelkie szanse stać się marką turystyczną subregionu.

Także turystyka specjalistyczna ma tutaj szeroki zakres. Atrakcyjne produkty to zwłaszcza piesze wycieczki na połoniny Czarnohory, Hryniaw i Czywczyn oraz dolinami i grzbietami Pokuckich Karpat, a także spływy Czeremoszem — jedną z górskich rzek najpopularniejszych wśród miłośników wędrówek wodnych. W Kutach proponuje się stanicę wodną nad Czeremoszem. Narciarstwo jest wprawdzie mniej rozwinięte, są jednak wyciągi i trasy zjazdowe w Kosowie, Szeszorach i Werchowynie oraz doskonałe warunki do uprawiania sportów zimowych w innych partiach gór.

Subregion ma ponadto sprzyjające warunki do rozwoju ekoturystyki, zwłaszcza w Karpackim Parku Narodowym i w całej dzikiej części południowej, graniczącej z Rumunią. Jest też atrakcyjny dla amatorów turystyki etniczno-sentymentalnej. Najczęściej odwiedzają go Polacy i Żydzi.

Większą uwagę należy poświęcić poprawie infrastruktury związanej z produktem wypoczynkowym i etnograficznym. Władze lokalne przede wszystkim kładą nacisk na modernizację lub ukończenie budowanych zespołów sanatoryjno-uzdrowiskowych. Zwracają też uwagę na infrastrukturę wspomagającą, jak punkty widokowe, wyciągi krzesełkowe. Propozycje dotyczą głównie Kosowa i Szeszor, gdzie przewiduje się unowocześnienie bazy sanatoryjnej i wypoczynkowej.

W zakresie produktu etnograficznego, dla którego charakterystyczna jest drobna infrastruktura usługowa, jak kwatery wiejskie, warsztaty rzemieślnicze i muzea ludowe, interesujący projekt przewiduje stworzenie w parku narodowym „żywego skansenu": wsi huculskiej, w której będzie można zobaczyć tradycyjne zwyczaje i obrzędy, codzienne bytowanie etnicznej grupy mieszkańców Karpat. Obcowanie na żywo z tradycją i kulturą Huculszczyzny odróżnia kosowsko-werchowyński produkt od bardziej muzealnego produktu ziemi Kołomyjskiej i Śniatyńskiej.

Na szczególną uwagę zasługują ruiny obserwatorium astronomicznego na górze Pop Iwan. To zabytek nauki mający w kręgu polskiej inteligencji walor etniczno-sentymentalny. Opracowywane są propozycje stworzenia na jego bazie wielofunkcyjnego obiektu turystycznego. Ukraińsko-polska współpraca przy jego realizacji pozwoliłaby na stworzenie w subregionie atrakcji na skalę międzynarodową.

Subregion wschodniopodkarpacki reprezentuje na rynku turystycznym produkt kulturowo-etnograficzny Pokucia z folklorem huculskim, muzeami twórczości ludowej i dziedzictwem architektoniczno-historycznym Kołomyi i Śniatynia. Niedawna rekonstrukcja centrum miejskiego i otwarcie zespołu hotelowego „Pisanka" z częścią ekspozycyjną spowodowały wzrost liczby przyjazdów do Kołomyi. Produkt wypoczynkowo-zdrowotny ma charakter lokalny; opiera się na obiektach sanatoryjnych i wypoczynkowych dla dzieci we wsiach Korszów i Słoboda. Do produktów turystycznych, które mogą liczyć na sukces rynkowy, zalicza się przede

wszystkim turystyka wodna na Prucie. W celu jej rozwinięcia proponuje się stanice wodne i wypożyczalnie sprzętu w Śniatyniu i Kołomyi oraz oznakowane trasy spływów. Drugim takim produktem jest specjalistyczna wycieczka objazdowa o charakterze kulturowym „Po miastach Pokucia", udostępniająca atrakcje i zabytki Kołomyi, Śniatynia i innych miejscowości historycznych. W związku z tym powinno się zwiększyć atrakcyjność Śniatynia, zagospodarować to miasto na potrzeby turystów i unowocześnić bazę hotelową. Ponadto można wyróżnić wycieczki krajoznawcze na trasie Kołomyja — Kosów — Jaremcze (Czerniowce) i turystykę tranzytową, z czym wiąże się potrzeba budowy niedużych hoteli, moteli i pensjonatów (Kołomyja, Śniatyń, Zabołotów).

Obwód lwowski

W subregionie lwowskim priorytetem pozostaje rozwój turystyki kulturowej i jej segmentu etniczno-sentymentalnego. Te produkty mają szansę na rynku krajowym i zagranicznym jako regionalne produkty markowe. Do głównych atrakcji kulturowych należą zabytki architektoniczno-historyczne starego Lwowa i Żółkwi, które są obowiązkowymi punktami na trasie wycieczek po Ukrainie Zachodniej. Podróże etniczno-sentymentalne obejmują: zwiedzanie polskich zabytków i pamiątek historycznych, odwiedzanie miejsc związanych z kulturą i historią żydowską (Lwów, Żółkiew), zapoznawanie się z kulturą niemieckich kolonistów z XVIII–XIX wieku.

Przygraniczne położenie subregionu i jego cenne zabytki pozwalają na przygotowanie międzynarodowego produktu markowego o charakterze kulturowym: „Trakt Królewski", który pozwoli połączyć w jeden wspólny program zwiedzanie miast będących perłami architektury pogranicza polsko-ukraińskiego: Zamościa, Żółkwi, Lwowa. Warto przypomnieć, że odpowiednie propozycje w tym zakresie zostały opracowane w ramach projektów TACIS i PHARE: „Rozwój turystyki transgranicznej na Roztoczu" (2000).

Użytkownikami produktu kulturowo-etnicznego oraz związanych z nim usług są zorganizowane grupy z Ukrainy, Polski i innych krajów, uczestnicy konferencji i targów, osoby związane z omawianym terenem więzami rodzinnymi oraz wycieczki szkolne i studenckie.

Dalszy rozwój produktu kulturowego i jego etniczno-sentymentalnej odmiany wymaga przedsięwzięć w zakresie: renowacji zabytków, poprawy dostępu do nich, stworzenia tras tematycznych, ulepszenia bazy recepcyjnej. Ważną rolę przypisuje się trwającej rekonstrukcji obiektów historycznych Lwowa, Żółkwi, Rawy Ruskiej i Pustomytów: mają tam powstać nowe muzea i ekspozycje. Potrzeba poszerzenia bazy noclegowej, zwłaszcza o średnim standardzie, przyczynia się do rozbudowy małych hoteli i pensjonatów we Lwowie oraz moteli w strefie podmiejskiej (rejony pustomycki, żółkiewski).

Do obiektów infrastruktury turystycznej uznanych za niezbędne do organizowania turystyki kulturowej należą hotele, motele i parkingi oraz odpowiednio przystosowane zamki i inne budowle zabytkowe. W rejonie żółkiewskim proponuje się renowację zamku w Żółkwi i jego zagospodarowanie na placówkę muzealną, hotelowo-gastronomiczną i oświatowo-kulturalną oraz utworzenie centrum informacyjnego, a także renowację żółkiewskiej synagogi obronnej z przeznaczeniem na muzeum kultury żydowskiej; adaptację do celów turystycznych kolonii niemieckich w miejscowości Dewiatyr lub Merwyczi (na wzór Swołowa na polskim Pomorzu); rekonstrukcję i zagospodarowanie do celów turystycznych i muzealno-oświatowych pałaców i dworków (Skwariawa, Dublany). Ponadto zakłada się zbudowanie w Żółkwi trzygwiazdkowego hotelu z salą konferencyjną.

W rejonie pustomyckim przewiduje się zwiększenie atrakcyjności i dostępności zamków w Starym Siole i Szczyrcu oraz zespołu archeologicznego w Zwenygorodzie; poszerzenie sieci moteli i hoteli na obwodnicy drogowej wokół Lwowa oraz ich modernizację.

We Lwowie, centrum turystyki miejskiej i biznesowej, ważniejsze przedsięwzięcia to: budowa dwu- i trzygwiazdkowych hoteli, w tym z salami konferencyjnymi; rozszerzenie i zapewnienie sprawnego funkcjonowania strefy pieszej w obrębie starego miasta; budowę nowoczesnej sali kongresowej; poszerzenie sieci punktów informacji turystycznej (na dworcu kolejowym, w centrum miasta); rozbudowę bazy sportowo-rekreacyjnej (akwapark, korty tenisowe) oraz urządzenie parkingów dla przyjezdnych i wycieczek autokarowych w bliskiej odległości od centrum historycznego.

W ostatnich latach bardzo wzrosły szanse turystyki tranzytowej w związku z nasileniem się przewozów międzynarodowych. W subregionie lwowskim największy ruch samochodowy panuje na trasie Lwów – Rawa Ruska (E 372) oraz Lwów – Stryj (odcinek międzynarodowej drogi E 50). Trasy te są dostatecznie wyposażone w stacje benzynowe, średnio — w obiekty gastronomiczne i niedostatecznie — w motele i parkingi, miejsca do wypoczynku dla kierowców. Aby rozwinąć infrastrukturę dla turystyki tranzytowej, proponuje się otwarcie 2–3 małych hoteli i moteli na trasie Lwów – Rawa Ruska oraz rozbudowę sieci parkingów i miejsc wypoczynkowych dla kierowców na obwodnicy lwowskiej (odcinek pustomycki).

W związku ze wzrostem liczby przyjazdów z zagranicy rosną możliwości dalszego rozwoju turystyki specjalistycznej: pieszej, rowerowej i konnej. Dogodnym obszarem jest wyżynne Roztocze Wschodnie w obrębie rejonu żółkiewskiego, Lwowa i wschodniej części rejonu pustomyckiego. Warto wspomnieć, że Uniwersytet Lwowski wspólnie z organizacjami społecznymi opracował sieć pieszych i rowerowych szlaków będących przedłużeniem tras turystycznych urządzonych na polskim Roztoczu (projekty TACIS i PHARE 2000). Potrzebna jest zwłaszcza roz-

budowa infrastruktury jako zaplecza międzynarodowej trasy rowerowej: Rawa Ruska – Krechów – Brzuchowicze – Winniki – Dawidów, oraz międzynarodowej trasy pieszej Gruszów – Iwano-Frankowo – Dawidów – Brzuchowicze.

Sporo uwagi wypada poświęcić krótkotrwałemu wypoczynkowi mieszkańców 800-tysięcznego Lwowa. W rejonach żółkiewskim i pustomyckim ma szanse rozwoju wypoczynek nad wodą (Glinna Nawaria, stawy w Winniczkach i Zaszkowie) oraz w podmiejskich parkach i lasach (Winniki, Brzuchowicze). Propozycje w zakresie infrastruktury krótkiego wypoczynku dotyczą głównie renowacji zbiorników wodnych, rozwijania usług w strefie plażowej, stworzenia sezonowych placówek noclegowych, gastronomicznych i rekreacyjno-rozrywkowych.

Do potencjalnych produktów turystycznych subregionu gródecko-mościskiego, mogących znacznie zmienić jego wizerunek recepcyjny, zaliczają się:

- obsługa tranzytu, który jest związany z międzynarodową drogą E 40 na odcinku Lwów – Szeginie, o największym natężeniu osobowego i ciężarowego ruchu samochodowego na Ukrainie Zachodniej;
- produkt etniczno-sentymentalny dla gości z Polski, oparty na zabytkach sakralnych Gródka, Mościsk, Sądowej Wiszni, pałacach w Komarnie i Lubiniu Wielkim, miejscach związanych z postaciami polskiej historii i kultury; może on być uzupełnieniem tradycyjnej lwowskiej wycieczki objazdowej, popularnej wśród polskich turystów;
- produkt uzdrowiskowy tradycyjny dla rejonu gródeckiego, oparty na zespole sanatoryjnym w Lubiniu Wielkim oraz poszerzony o elementy rekreacyjno-rozrywkowe, w celu zwiększenia liczby zainteresowanych przyjazdem do uzdrowiska.

Wymienione produkty wymagają inicjatyw organizacyjno-gospodarczych, które pozwoliłyby stworzyć odpowiednią infrastrukturę. Należy do nich przede wszystkim modernizacja odcinka międzynarodowej trasy samochodowej Lwów-Szeginie i europejskiej magistrali kolejowej Lwów – Mościska – Przemyśl. Wiążą się z tym inwestycje w zakresie infrastruktury przydrożnej dla turystów zmotoryzowanych, zwłaszcza rozbudowa sieci niedużych moteli i hoteli oraz placówek gastronomicznych, przede wszystkim z kuchnią narodową.

W celu utrwalenia specjalizacji subregionu w zakresie turystyki etniczno-sentymentalnej należy dokonać szeregu przedsięwzięć, aby przygotować atrakcyjne dla polskich turystów oferty oraz odpowiednią infrastrukturę usługową. Warto wymienić rekonstrukcję pałacu we wsi Komarno; renowację i udostępnienie sakralnych zabytków w Gródku, Sądowej Wiszni i Mościskach; rozbudowę bazy noclegowej, parkingów, placówek informacyjnych oraz kiosków z pamiątkami i sieci lokali gastronomicznych na starówkach miejskich.

Przechodząc do kolejnego produktu subregionu, jakim jest lecznictwo uzdrowiskowe, należy stwierdzić, że jego zaplecze materialno-techniczne i recepcyjne

nie odpowiada już nowoczesnym wymaganiom. Konieczna jest sanacja i modernizacja placówek leczniczych i noclegowych, rozbudowa obiektów rekreacyjnych i rozrywkowych. Lubiń Wielki jako miejscowość uzdrowiskowa wymaga sanacji urbanistycznej i nowoczesnego, kompleksowego zagospodarowania.

W subregionie naddniestrzańskim największe są możliwości rozwoju produktów opartych na tranzycie i zasobach wodnych. Tranzytowa turystyka samochodowa ma duże szanse zarówno na odcinku międzynarodowej trasy Kijów–Czop (M 06), jak i w obrębie drogi E 50 oraz lokalnie na drodze Lwów–Drohobycz. Wzdłuż tych tras należy rozwijać przydrożną infrastrukturę noclegowo-gastronomiczną, zwiększyć liczbę parkingów, miejsc postoju dla samochodów ciężarowych itp. Najdogodniejsze jej lokalizacje to okolice Mikołajowa, Pisocznego i Girskiego.

Bardziej intensywne wykorzystanie zasobów wodnych pozwoli stworzyć w subregionie atrakcyjne produkty turystyczne o znaczeniu lokalnym i regionalnym, a nawet międzynarodowym. Do takich potencjalnych produktów zaliczają się zwłaszcza spływy kanoe, kajakami i tratwami po Dniestrze i Stryju. Możliwości turystyki wodnej na Dniestrze nie są dostatecznie wykorzystywane, nie ukształtowała się jeszcze moda na wędrówki rzeką, zwłaszcza na odcinku lwowskim i iwano-frankowskim. Aby rozwinąć ten produkt, proponuje się stworzenie stanic i przystani z zapleczem noclegowo-gastronomicznym w okolicy Żydaczowa (połączenie Dniestru i Stryja) oraz Żurawna (połączenie Dniestru i Świcy). Konieczne jest też oznakowanie obu odcinków Dniestru i Stryja jako szlaków wodnych.

Innym atrakcyjnym produktem może się stać wypoczynek nad wodą w okolicach malowniczych stawów i jezior naturalnych w dolinie Dniestru oraz sztucznych zbiorników po wyrobiskach siarki w Rozdole. W tym celu należałoby zagospodarować tereny nadjeziorne i nadrzeczne, wyposażyć je w nowoczesne zaplecze noclegowo-gastronomiczne. Zagospodarowanie zbiorników wodnych po starych kopalniach Rozdołu spowoduje napływ przyjeżdżających na weekendowy wypoczynek ze Lwowa, Stryja i Drohobycza. Rejony żydaczowski i mikołajowski są bogate w stawy i gospodarstwa rybackie. Najwięcej jest ich w miejscowościach: Rudniki, Czarny Ostrów i Girskie. Nieskomplikowana zmiana użytkowania tych zbiorników oraz stworzenie bazy noclegowej pozwolą uprawiać tam wędkarstwo rekreacyjno-sportowe, na które jest stałe zapotrzebowanie.

Uzdrowiskowo-turystyczny produkt subregionu zachodniopodkarpackiego określa wizerunek całego obwodu lwowskiego na rynku krajowym i międzynarodowym. Główne kurorty: Truskawiec, Morszyn i Schodnica, obsługują około 90% wszystkich kuracjuszy w obwodzie. W celu zwiększenia ich atrakcyjności, dużą wagę przykłada się do modernizacji bazy leczniczej i noclegowej, poszerzenia możliwości rekreacyjnych i rozrywkowych. Ankieta przeprowadzona wśród wypo-

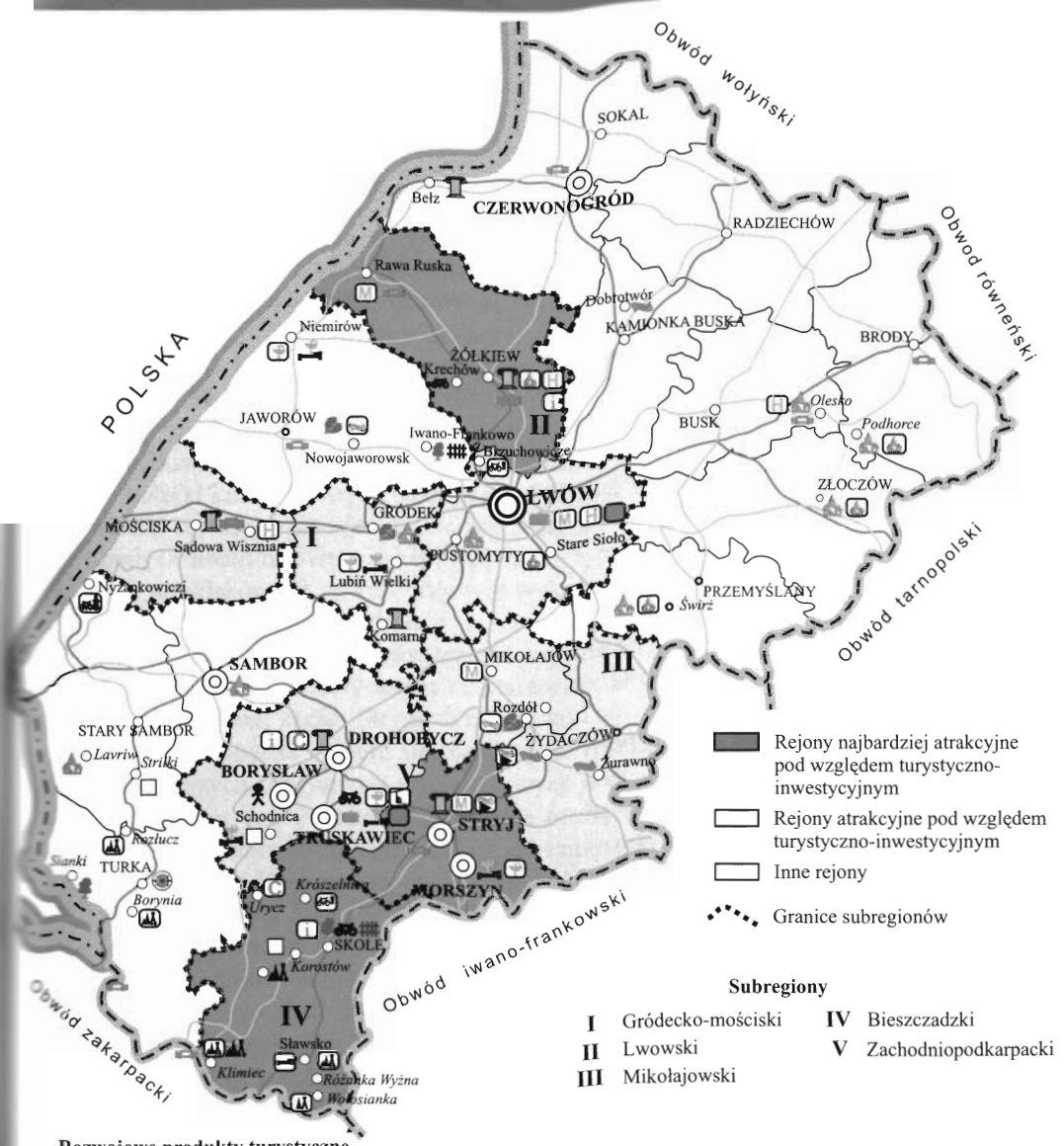

- Rejony najbardziej atrakcyjne pod względem turystyczno-inwestycyjnym
- Rejony atrakcyjne pod względem turystyczno-inwestycyjnym
- Inne rejony
- Granice subregionów

Subregiony

I	Gródecko-mościski	IV	Bieszczadzki
II	Lwowski	V	Zachodniopodkarpacki
III	Mikołajowski		

Rozwojowe produkty turystyczne

- uzdrowiskowy
- wypoczynkowo-zdrowotny
- wypoczynkowy
- kulturowy
- etniczno-sentymentalny
- etnograficzny
- narciarski
- turystyka piesza
- turystyka rowerowa
- turystyka wodna
- ekoturystyka
- turystyka wiejska
- turystyka biznesowa i konferencyjna
- tranzytowy
- wycieczki kolejami wąskotorowymi

Inwestycje turystyczne

- sanatoria i obiekty wypoczynkowo-zdrowotne
- pensjonaty
- rekonstrukcja i zagospodarowanie zamków
- hotele
- motele
- ośrodki narciarskie
- miejsca wypoczynku
- baseny i akwaparki
- obiekty turystyki wodnej
- szlaki turystyki pieszej i rowerowej
- centra informacji turystycznej
- centra turystyczno-rekreacyjne
- koleje linowe

Rys. 31. Produkty i inwestycje turystyczne w obwodzie lwowskim

czywających w Morszynie i Truskawcu wykazała, że są najbardziej niezadowoleni z poziomu i wyboru usług handlowych i rozrywkowych. Jak podkreślano, tradycyjny dla subregionu produkt uzdrowiskowy powinien być uzupełniony o wypoczynkowo-zdrowotny, nastawiony na ludzi w średnim wieku i młodych. Potrzebna jest więc realizacja projektów inwestycyjnych zorientowanych na nowoczesny profil usług zdrowotnych typu *spa*, *wellness* i *fitness* oraz zaplecze rekreacyjno-sportowe i rozrywkowe. Uwzględniając propozycje „Kurortpolis Truskawiec", przewiduje się budowę basenu (akwaparku), zagospodarowanie miejskiego jeziora oraz budowę kolejki krzesełkowej Truskawiec-Schodnica, długości 12 km. W głównych kurortach równie ważne jest poszerzenie profilu bazy noclegowej: od pensjonatów i małych hoteli do wielofunkcyjnych hoteli typu *spa* i dużych zespołów sanatoryjno-uzdrowiskowych. Warto przy tym wykorzystać doświadczenia uzdrowisk beskidzkich i sudeckich w Polsce.

Dla subregionu ważne jest też zwiększenie atrakcyjności dwóch miast o bogatym dziedzictwie historycznym i kulturowym: Drohobycza i Stryja. Zagospodarowanie centralnej części Stryja zbliża się ku końcowi, rekonstrukcja zaś centralnej części Drohobycza dopiero się rozpoczyna. Atrakcje obu miast powinny być częścią szerszych programów wycieczkowych o charakterze historycznym i kulturowym. Ważne jest zwłaszcza stworzenie nowej bazy noclegowej w obu miastach, przede wszystkim w Stryju, jako ośrodku turystyki tranzytowej i biznesowej. Ziemie Stryjska i Drohobycka mają sporo zabytków związanych z historią i kulturą Polski i Niemiec. Napływ turystów z obu krajów uzasadnia propozycje dotyczące micjscowości z katolickimi obiektami sakralnymi, niemieckimi osadami i innymi zabytkami. Potrzebna jest zwłaszcza rekonstrukcja i renowacja pamiątkowych budowli oraz stworzenie obiektów recepcyjno-ekspozycyjnych w ośrodkach turystyki etniczno-sentymentalnej.

Subregion bieszczadzki (część skolska), położony w Beskidach Wschodnich i obejmujący sam rejon skolski, ma bogatą gamę produktów: od narciarstwa i ekoturystyki po wypoczynek letni i agroturystykę. W celu ich promowania należy rozwijać odpowiednią infrastrukturę usługową. Główne zadania to polepszenie jakości obsługi turystów, poszerzenie sieci ośrodków narciarstwa górskiego, zwiększenie kadry turystycznej.

Docelowe produkty o największych szansach rozwoju to zwłaszcza narciarstwo górskie, które powinno być marką subregionu, a ponadto wypoczynek letni, ekoturystyka i agroturystyka. Jako ważniejsze zamierzenia inwestycyjne proponuje się modernizację istniejących i uruchomienie nowych górskich ośrodków narciarskich, dalsze zagospodarowanie parku narodowego „Beskidy Skolskie", przystosowanie do zwiedzania rezerwatu „Tustan".

Obwód zakarpacki

Subregion Niziny Zakarpackiej ma szczególne możliwości rozwojowe, o czym świadczą wysokie wskaźniki atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej. Do niedawna jego specjalnością było lecznictwo uzdrowiskowe i wypoczynek. Obecnie wyróżniają go również: turystyka kulturowa i etniczno-sentymentalna oraz turystyka przygraniczna i tranzytowa. Coraz większe szanse ma agroturystyka i turystyka „gastronomiczna". Otwarcie nowych przejść granicznych spowodowało wzrost wymiany turystycznej z zagranicą. Dzięki temu powstają przesłanki do rozszerzenia oferty usługowej i rozbudowy bazy noclegowo-gastronomicznej.

Dla subregionu można wyodrębnić cztery produkty turystyczne o największych szansach rozwoju. Pierwszy to produkt uzdrowiskowy na bazie wód termalnych w rejonach berehowskim i winohradzkim. Powinien on być marką subregionalną, na wzór kurortów węgierskich. Wśród propozycji wybija się budowa zespołów wypoczynkowych i uzdrowiskowych oraz sanacja bazy sanatoryjno-uzdrowiskowej (Kosoń, Janoszi, Berehowo, Petrowo).

Produkt tranzytowy opiera się na drogach przelotowych z Użhorodu do Lwowa, Czopu i Rachowa oraz przygranicznych trasach. Świadectwem jego rozwoju w ostatnich latach jest budowa moteli w rejonie berehowskim („Wita", „Pilot", „Mała Góra"), w Użhorodzie („Piligrim") i rozbudowa gastronomii przydrożnej. Potrzebne są nowe motele i kempingi na odcinkach głównych dróg łączących Użhorod z Mukaczewem, Pereczynem i Czopem oraz Czop z Mukaczewem.

Turystyka kulturowa reprezentowana jest przez kilka produktów: miejską w Użhorodzie (ze zwiedzaniem zabytków) oraz etniczno-sentymentalną związaną z historią i kulturą Węgrów, Słowaków i Czechów. Interesujący produkt stanowią wycieczki po zamkach zakarpackich (Użhorod, Niewicko, Winohradów, Korolewo, Mukaczewo i Chust). Ważne jest zapewnienie dostępności zabytków i atrakcji historycznych oraz wysokiej jakości usług hotelarskich. W całym subregionie istnieje sieć hoteli, moteli i kwater agroturystycznych w małych miejscowościach.

Turystyka „gastronomiczna", uzupełniająca kulturową, jest oparta na zwiedzaniu winnic i wytwórni win oraz zapoznawaniu się z regionalną kuchnią węgierską i ukraińską. Wymaga więc rozbudowania odpowiednich placówek w postaci winiarni, karczm itp. w głównych miastach subregionu i znanych miejscowościach turystycznych.

Subregion użocki ma zestaw produktów charakterystycznych dla terenów karpackich, do których jest względnie dobry dojazd, podobnie jak do rejonu skolskiego w obwodzie lwowskim i jaremczeńskiego w iwano-frankowskim. Najbardziej rozpowszechnione produkty to turystyka wypoczynkowa i uzdrowiskowa (Kostryno, Wołosianka, Łumszory) oraz narciarstwo górskie (Wyszka, Użok). Ich rozwojowi sprzyja bliskość miasta obwodowego — Użhorodu — głównego źródła popytu na wypoczynek i aktywną turystykę. Zdaniem władz lokalnych sposobem

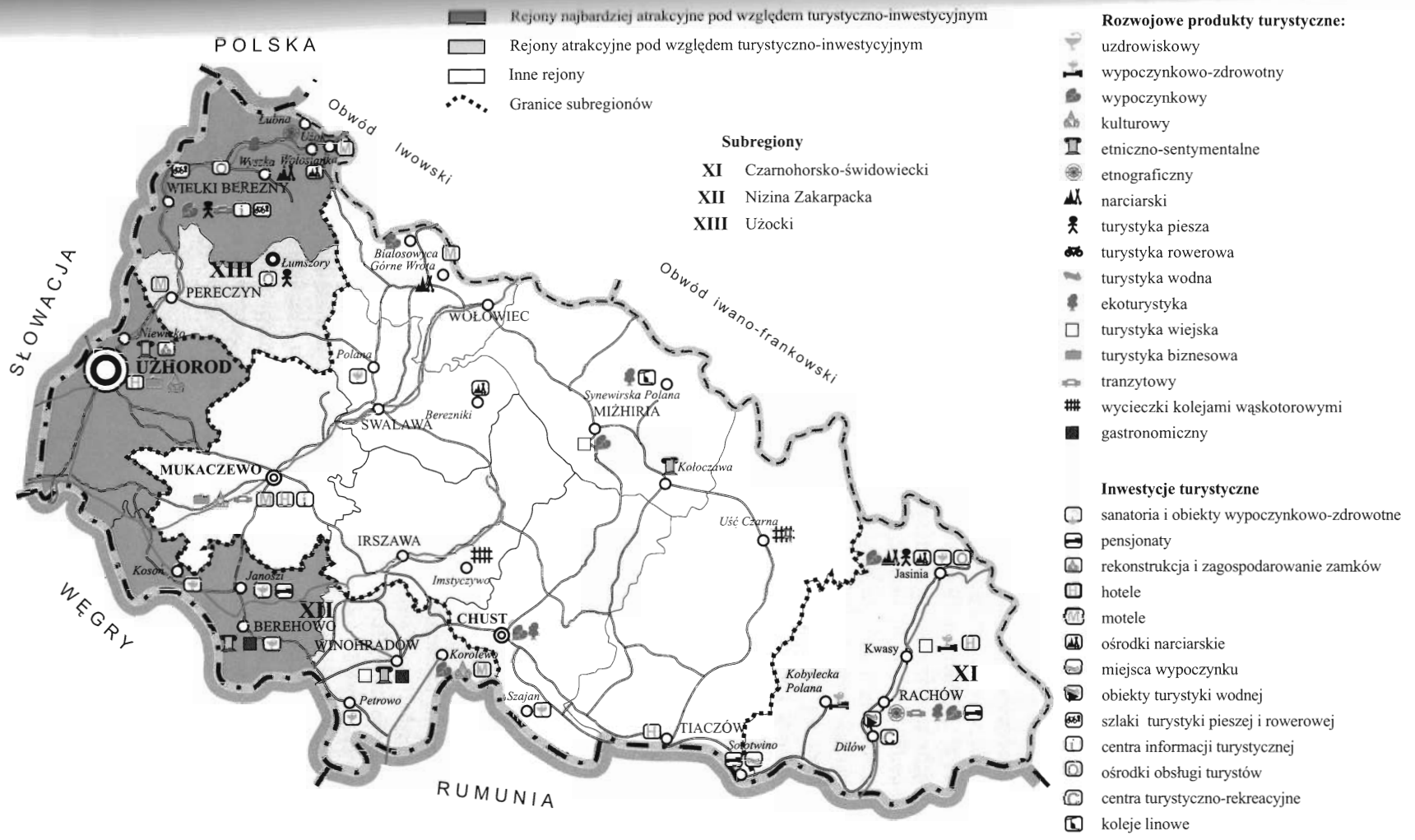

Rys. 32. Produkty i inwestycje turystyczne w obwodzie zakarpackim

poprawy jakości wymienionych produktów jest przede wszystkim modernizacja bazy recepcyjnej. Rejony te są także atrakcyjne dla amatorów górskiej turystyki pieszej (Połonina Runa), należy jednak ulepszyć i oznakować szlaki.

Do nowych perspektywicznych produktów subregionu, z których każdy wymaga wzbogacenia pakietu propozycji oraz rozbudowania odpowiedniej infrastruktury, można zaliczyć zwłaszcza turystykę ekologiczną i etnograficzną z wykorzystaniem atrakcji przyrodniczych i kulturowych Użańskiego Parku Narodowego. Na potrzeby obu produktów przewiduje się budowę centrum obsługi turystów, utworzenie ścieżek dydaktycznych i tematycznych z ekspozycją przyrodniczą i zorganizowanie muzeum tradycyjnej wsi łemkowskiej (Łubnia).

Do produktów rozwojowych zalicza się także transgraniczna turystyka specjalistyczna, która wiąże się z dalszym zagospodarowywaniem szlaków pieszych i rowerowych na polsko-ukraińskim i ukraińsko-słowackim pograniczu. Wymaga to stworzenia specjalnych pieszo-rowerowych przejść granicznych udostępniających parki narodowe: Użański (Ukraina), Bieszczadzki (Polska) i "Połoniny" (Słowacja). Transkarpackie trasy piesze i rowerowe powinny być zagospodarowane i oznakowane zgodnie ze standardami europejskimi. Wspólnym ukraińsko-polsko-słowackim produktem mogą być piesze wycieczki górskie po terenach wschodniokarpackiego rezerwatu biosfery — bardzo atrakcyjne dla miłośników aktywnych form wypoczynku.

Dobre perspektywy ma również narciarstwo górskie. Z nowych inwestycji warto wymienić lokalizację ośrodka narciarskiego w Wołosiance. W turystyce tranzytowej, także stanowiącej rozwojowy produkt w subregionie, przewiduje się rozbudowanie bazy noclegowo-gastronomicznej wzdłuż transkarpackiej drogi P 39 oraz otwarcie moteli w Użoku (na przełęczy Użockiej) i w Pereczynie.

Perspektywicznym produktem jest również narciarstwo górskie. Proponuje się lokalizację ośrodka narciarskiego w Wołosiance.

Subregion czarnohorsko-świdowiecki dysponuje sporym zestawem produktów turystycznych. Do ich tworzenia przyczyniają się placówki uzdrowiskowe w Kwasach i Jasini, liczne obiekty wypoczynkowe i turystyczne (Kobylecka Polana, Rachów, Jasinia), obiekty dla turystów kwalifikowanych i grup młodzieżowych oraz kilka ośrodków narciarskich, w tym najwyżej położony w Karpatach Ukraińskich: na Połoninie Dragobrat. W ostatnim dziesięcioleciu organizowano przedsięwzięcia wspierające turystykę etnograficzną, takie jak festyny huculskie, oraz ekologiczną w Karpackim Rezerwacie Biosfery. Tradycyjna dla gór wysokich turystyka piesza z wędrówkami na najwyższe szczyty Czarnohory i Świdowca (Howerla, Pietros, Bliźnica) po okresie mniejszej popularności znów cieszy się dużym zainteresowaniem.Dalszy rozwój tego segmentu powinien być zgodny z zasadami ochrony przyrody, zwłaszcza na terenach rezerwatowych. Należy też poprawić oznakowanie szlaków i tras. Nowym produktem rejonu rachowskiego jest agroturystyka,

oparta na sieci komfortowych gospodarstw gościnnych w Jasini, Kwasach i Rachowie.

Przyszły wizerunek subregionu powinien być związany z promowaniem kilku produktów turystycznych i rozbudową ich infrastruktury. Do takich produktów zalicza się przede wszystkim narciarstwo zjazdowe, mające długą tradycję na Ziemi Rachowskiej, której domeną powinny być właśnie różne formy turystyki górskiej. W pierwszym rzędzie należy przebudować wysokogórski ośrodek narciarski na Połoninie Dragobrat (okolice Jasini). Atrakcją tego obiektu jest długość tras narciarskich (około 3,5 km) i trwała pokrywa śnieżna (do 6 miesięcy); ponadto ma on rozbudowane zaplecze noclegowo-gastronomiczne. Wśród preferowanych przez władze lokalne projektów inwestycyjnych zmierzających do poprawy funkcjonowania zespołu „Dragobrat" na uwagę zasługuje budowa drogi dojazdowej i kolei linowo-kabinowej na Połoninę Dragobrat.

Drugim produktem o dużych możliwościach rynkowych jest turystyka wypoczynkowa oparta na ośrodkach w Rachowie, Polanie Kobyleckiej i Jasini. Większość ich bazy recepcyjnej wymaga jednak daleko idącej modernizacji. Nową formą wypoczynku rodzinnego mogą być pobyty w kameralnych placówkach noclegowych, jak prywatne pensjonaty, hotele i wille. Kolejny produkt, turystyka ekologiczna, ma najlepsze perspektywy na atrakcyjnych terenach chronionych: w zapowiednikach Świdowieckim, Czarnohorskim i Marmaroskim, wchodzących w skład Karpackiego Rezerwatu Biosfery. Oferta „turystyki przyrodniczej" na jego terenie powinna być uzupełniona o "muzeum gór". Należy też rozszerzyć sieć ścieżek tematycznych i dydaktycznych, utworzyć centra obsługi ruchu turystycznego w Jasini i Dilowem (Środek Europy) oraz zaplecze dla konferencji o tematyce ekologicznej (Rachów).

Wizytówką subregionu może się także stać turystyka etnograficzna. Niezbędne jest jednak poszerzenie jej oferty o takie atrakcje, jak festyny, zwiedzanie ludowych warsztatów rzemieślniczych, noclegi w tradycyjnych chatach góralskich, zapoznanie się z tradycjami górali (wypasanie owiec, produkcja serów itp.)

4. Wiodące inwestycje w zakresie infrastruktury turystycznej

W poprzednich rozdziałach przedstawiono możliwości rozwoju istniejących i potencjalnych produktów turystycznych oraz ogólne potrzeby w zakresie infrastruktury usługowej w wyróżnionych subregionach i składających się na nie rejonach administracyjnych obwodów: iwano-frankowskiego, lwowskiego i zakarpac-

kiego. Na tej podstawie, wykorzystując wyniki wcześniejszych badań i analiz, podjęto zadanie wyznaczenia konkretnych propozycji lokalizacyjno-inwestycyjnych w zakresie infrastruktury usługowej, która warunkuje rozwój określonych produktów turystycznych.

Pomocne w selekcji i ustalaniu listy przedsięwzięć inwestycyjnych były propozycje zgłoszone przez rejonową administrację turystyczną. Weryfikacja programu inwestycyjnego nastąpiła w wyniku spotkań roboczych i seminariów z udziałem przedstawicieli sektora turystycznego i władz lokalnych oraz wizji terenowej dokonanej przez ekspertów polskich i ukraińskich. Trasa wiodła przez wyznaczone w trakcie badań obszary i miejscowości o najlepszych perspektywach rozwojowych. Większość proponowanych inwestycji znajduje się w wyznaczonych wcześniej subregionach turystycznych. Wśród planowanych lokalizacji jest też grupa miejscowości położonych w innych rejonach.

Szczególną rolę w rozwoju sektora turystycznego w obwodach Ukrainy Zachodniej powinny odgrywać produkty markowe, wyróżniające się innowacyjnością i konkurencyjnością na rynku krajowym i zagranicznym. Ponadregionalną markę turystyczną, wspólną dla omawianych obwodów, stanowią przejazdy tranzytowe z zachodu na wschód oraz przez Karpaty na Słowację, Węgry i do Rumunii. Produkt ten wymaga oznakowania głównych dróg tranzytu turystycznego oraz ich zagospodarowania w punkty obsługi turystów zmotoryzowanych, obejmujące odpowiednio do potrzeb obiekty noclegowe, gastronomiczne, rekreacyjne i obsługi technicznej.

Dla poszczególnych obwodów południowo-zachodnich można określić indywidualne produkty markowe. W obwodzie iwano-frankowskim są to zwłaszcza:

- etnograficzna wycieczka autokarowa po wsiach i zabytkach kultury huculskiej,
- narciarstwo górskie i inne sporty zimowe w Gorganach,
- wędrówki ekoturystyczne górskimi szlakami pieszymi na Howerlę i inne szczyty Czarnohory w Karpackim Parku Narodowym,
- przejazdy górską turystyczną koleją wąskotorową Słoboda-Wygoda ze specjalnym programem turystycznym, poznawczym i rekreacyjnym,
- pobyty w wiejskich gospodarstwach gościnnych na terenach górskich i podgórskich.

Tabela 22

Wybrane propozycje inwestycji turystycznych w obwodzie iwano-frankowskim

Subregiony	Lokalizacja i rodzaj inwestycji turystycznej	Produkt turystyczny
1	2	3
Bieszczadzki (doliniański)	**Rejon doliniański**	
	• Polanica: centrum turystyczno-rekreacyjne	Wp
	• Wygoda: centrum obsługi turystów (kolej wąskotorowa)	Ku, Ek
Gorgański	**Rejon nadwórniański**	
	• Bystrzyca: ośrodek narciarski	N
	• Pniów: hotel (adaptacja zamku)	Ku, Ps
	Miasto Jaremcze	
	• Jaremcze: — kolej linowo-krzesełkowa	N, Wp
	— akwapark	Wp
	— centrum turystyczno-rekreacyjne z parkiem rozrywki	Wp
	• Worochta: — centrum obsługi turystów z hotelem	Sp, Ek, Wp
	— ośrodek narciarski	N
	• Zaroślak: modernizacja i rozbudowa hotelu górskiego	Ek, Wp
Pokucko-wierchowiński	**Rejon kosowski**	
	• Kosów: — centrum turystyczno-rekreacyjne	Pe, Ku
	— modernizacja sanatoriów i ośrodków wypoczynkowych	Uz, Wp
	• Kuty: stanica wodna (rz. Czeremosz)	Sw
	• Szeszory: modernizacja sanatoriów i ośrodków wypoczynkowych	Uz, Wp
	Rejon werchowyński	
	• Bystrec: centrum obsługi turystów z pensjonatem	Wp, Ek, Sp
	• Werchowyna: hotel, pensjonat	P, Wp
Środkowo-podkarpacki	**Rejon tyśmienicki**	
	• Tyśmienica: pensjonaty	Wp
	Miasto Iwano-Frankowsk	
	• Iwano-Frankowsk: hotel, pensjonaty	Ku, Bk, Ps
Wschodnio-podkarpacki	**Rejom kołomyjski i miasto Kołomyja**	
	• Kołomyja: motel	Ku, Tr
	Rejon śniatyński	
	• Śniatyń: hotel, pensjonat	Ku, Tr

1	2	3
Inne rejony	**Rejon bohorodczański**	
	• Maniawa: pensjonaty	Ek, Sp
	Rejon halicki	
	• Halicz: — hotel	Ku, Tr
	— adaptacja zamku	Ku
	Rejon horodenkowski	
	• Horodenka: hotel z karczmą regionalną	Ku
	Rejon rożniatowski	
	• Osmołoda: centrum obsługi turystów	Ek, Sp, Wp
	Rejon tłumacki	
	• Niżniów: stanica wodna (rz. Dniestr)	Sw

Oznaczenia produktów turystycznych: Bk – biznesowo-konferencyjny, Ek – ekoturystyczny, Ku – kulturowy, N – narciarski, Pe – etnograficzny, Ps – etniczno-sentymentalny, Sp – turystyka piesza, Sw – turystyka wodna, Uz – uzdrowiskowy, Wp – wypoczynkowy

Opracowanie własne w ramach projektu PAUCI.

Z markami turystycznymi obwodu iwano-frankowskiego wiążą się następujące przedsięwzięcia inwestycyjne szczebla regionalnego:

- renowacja zabytków kultury huculskiej (skanseny wiejskie, muzea etnograficzne itp.),
- rozbudowa górskich ośrodków i baz narciarskich w Gorganach,
- oznakowanie i zagospodarowanie sieci górskich szlaków pieszych oraz ścieżek dydaktycznych w parkach narodowych i rezerwatach przyrody,
- rekonstrukcja turystycznej kolei wąskotorowej oraz tematyczne i usługowe zagospodarowanie jej trasy,
- uruchomienie regionalnej informacji turystycznej w Iwano-Frankowsku i Jaremczu,
- rozszerzenie sieci wiejskich gospodarstw agroturystycznych i ich unowocześnienie, zwłaszcza na obszarach o walorach przyrodniczych i etnograficznych.

W obwodzie lwowskim na regionalną ofertę produktów markowych składają się:

- trasa wycieczkowa „Złota Podkowa" po dawnych zamkach i rezydencjach obronnych ziemi lwowskiej,
- sentymentalne wycieczki objazdowe dla Polaków śladami polskiej spuścizny historycznej i kulturowej,

- pobyty lecznicze i wypoczynkowo-zdrowotne w popularnych uzdrowiskach podkarpackich, jak Truskawiec, Morszyn i Schodnica,
- narciarstwo górskie w Bieszczadach Skolskich,
- pobyty na wsi w gospodarstwach gościnnych.

Dla produktów markowych Ziemi Lwowskiej proponuje się realizację regionalnych przedsięwzięć inwestycyjnych. Zaliczają się do nich:

- rekonstrukcja i adaptacja na cele turystyczne i muzealne zespołów zamkowych, pałaców i innych zabytków o tradycji polonijnej (Podhorce, Złoczów, Komarno, Stare Sioło i in.),
- oznakowanie turystyczne głównych objazdowych tras historycznych,
- utworzenie ośrodków informacji turystycznej w głównych centrach kulturowych (Lwów, Żółkiew, Drohobycz i in.),
- sanacja i modernizacja dzielnic i obiektów sanatoryjnych oraz rozbudowa prywatnej, kameralnej bazy leczniczej, recepcyjnej i usługowej typu „spa" w głównych kurortach,
- modernizacja i rozbudowa ośrodków narciarskich,
- rozwijanie sieci wiejskich gospodarstw agroturystycznych.

Dla obwodu zakarpackiego można wyróżnić sześć marek turystycznych, określających charakter regionalnej turystyki. Są to:

- pobyty lecznicze, zdrowotne i wypoczynkowe w miejscowościach uzdrowiskowych Zakarpacia,
- sentymentalne wycieczki i krótkie pobyty Słowaków, Rumunów i Węgrów, głównie w strefie pogranicza o wielokulturowej tradycji etnicznej,
- transgraniczne wędrówki piesze i rowerowe po masywach górskich międzynarodowego rezerwatu biosfery „Karpaty Wschodnie",
- przyrodnicze wycieczki piesze na szczyty Czarnohory i Świdowca w Karpackim Rezerwacie Biosfery oraz do Jeziora Synewirskiego,
- narciarstwo górskie w karpackich ośrodkach sportów zimowych,
- agroturystyka na terenach podgórskich i nizinnych w połączeniu z zakarpacką gastronomią i winiarstwem.

Rozwój produktów markowych jest uwarunkowany podjęciem regionalnych przedsięwzięć inwestycyjnych, do których należą:

- rozbudowa sieci kameralnych, prywatnych hoteli, pensjonatów i zaplecza rekreacyjnego w rozwijających się kurortach,
- sanacja, modernizacja i rozbudowa narciarskich stacji i ośrodków wysokogórskich i podgórskich,

- oznakowanie i zagospodarowanie turystyczne ukraińskich odcinków transgranicznych szlaków pieszych i rowerowych w międzynarodowym rezerwacie biosfery „Karpaty Wschodnie",
- rekonstrukcja, odnowienie i oznakowanie obiektów historycznych i kulturowych oraz objazdowych tras wycieczkowych, związanych ze spuścizną kulturową sąsiadów zza granicy słowackiej, rumuńskiej i węgierskiej,
- powiększenie bazy wiejskich gospodarstw gościnnych i placówek gastronomii regionalnej.

W perspektywicznym zagospodarowaniu turystycznym regionów Ukrainy Zachodniej główne założenia i priorytetowe zadania inwestycyjne powinny więc być następujące:

- całościowe wyposażenie regionalnych odcinków dróg tranzytu krajowego i międzynarodowego w przydrożne obiekty i urządzenia usługowe dla turystów zmotoryzowanych; dotyczy to zwłaszcza atrakcyjnych krajobrazowo i turystycznie tras transkarpackich;
- sanacja, modernizacja i rozbudowa bazy sanatoryjnej i wypoczynkowej w popularnych uzdrowiskach i miejscowościach turystycznych w celu podniesienia standardów technicznych, użytkowych i estetycznych;
- realizacja nowoczesnej bazy hotelarskiej na wzór europejski, głównie w postaci prywatnych hoteli, moteli i pensjonatów o zróżnicowanym standardzie;
- sanacja górskich ośrodków sportów zimowych oraz rozbudowanie tam nowoczesnej bazy hotelarskiej i urządzeń do narciarstwa rekreacyjnego;
- rozszerzenie sieci prywatnych obiektów recepcyjnych indywidualnego zakwaterowania, zwłaszcza wiejskich gospodarstw gościnnych, na terenach górskich i podgórskich o wysokich walorach turystycznych;
- zagospodarowanie parków narodowych i ich otoczenia na potrzeby ekoturystyki.

Opisane regionalne i ponadobwodowe przedsięwzięcia inwestycyjne związane z rozwojem produktów markowych stanowią postulowany ogólny program, a zarazem tworzą szkielet działalności inwestycyjnej w obwodach południowo-zachodniego pogranicza Ukrainy. Konkretyzując kierunki dalszego rozwoju infrastruktury turystycznej i usługowej, są podstawą do szczegółowego określenia listy potrzebnych inwestycji, warunkujących prawidłowy rozwój sektora turystycznego na Ukrainie Zachodniej. Na liście tej, obejmującej około stu pozycji, znajdują się przede wszystkim propozycje dotyczące wyznaczonych subregionów turystycznych. Dodatkowo wskazano kilkanaście inwestycji położonych w innych rejonach administracyjnych.

Tabela 23

Wybrane propozycje inwestycyjne infrastruktury turystycznej w obwodzie lwowskim

Subregiony	Lokalizacja i rodzaj inwestycji turystycznej	Produkt turystyczny
1	2	3
Bieszczadzki (skolski)	**Rejon skolski**	
	• Klimec: ośrodek narciarski	N
	• Różanka Wyżna: ośrodek narciarski	N
	• Skole: centrum informacji turystycznej	N, Wp
	• Urycz: przystosowanie turystyczne rezerwatu „Tustan"	Ku
	• Wołosianka: ośrodek narciarski	N
Gródecko-mościski	**Rejon gródecki**	
	• Komarno: hotel (adaptacja pałacu)	Ps
	• Lubiń Wielki: modernizacja sanatorium uzdrowiskowego	Uz
	Rejon mościski	
	• Sądowa Wisznia: hotel	Ps
Lwowski	**Rejon pustomycki**	
	• Stare Sioło: adaptacja zamku	Ku, Ps
	Rejon żółkiewski	
	• Rawa Ruska: motel	Tr
	• Żółkiew: — hotel i restauracja (adaptacja zamku)	Ku, Ps
	— centrum informacji turystycznej	Ku
	Miasto Lwów	
	• Lwów — hotele**,***	Ku, Ps
	— motel	Tr
	— akwapark	Wp
	— centrum konferencyjne z salą kongresową	Bk
Naddniestrzański	**Rejon mikołajowski**	
	• Mikołajów: motel	Tr
	• Rozdół: centrum turystyczno-rekreacyjne nad jeziorami rozdolskimi	Wp
	Rejon żydaczowski	
	• Żurawno: stanica wodna (rz. Dniestr)	Sw
	• Żydaczów: stanica wodna (rz. Dniestr)	Sw
Zachodnio-podkarpacki	**Rejon drohobycki i miasto Drohobycz**	
	• Drohobycz: — centrum informacji turystycznej	Ku
	— centrum turystyczno-rekreacyjne	Wp
	Rejon stryjski i miasto Stryj	
	• Morszyn: modernizacja sanatoriów uzdrowiskowych	Uz, Wp
	• Stryj: motel	Tr

1	2	3
	Miasto Truskawiec	
	• Truskawiec: — pływalnia (akwapark)	Wp
	— kolej linowa Truskawiec–Schodnica	Wp
	— modernizacja sanatoriów uzdrowiskowych („Przykarpacie")	Uz, Wp
	— budowa zespołu sanatoriów uzdrowiskowych	Uz
Inne rejony	**Rejon brodzki**	
	• Podhorce: adaptacja zamku (hotel, restauracja, itp.)	Ps, Ku
	Rejon buski	
	• Olesko: hotel na trasie „Złotej Podkowy"	Ku, Ps
	Rejon jaworowski	
	• Niemirów: rozbudowa sanatoriów i ośrodków wypoczynkowych	Uz, Wp, Ps
	• Iwano-Frankowo: turystyczna kolej wąskotorowa w Jaworowskim Parku Narodowym	Ek
	Rejon przemyślański	
	• Świrz: adaptacja zamku na hotel	Ku, Ps
	Rejon sokalski	
	• Bełz: restauracja żydowska	Ps
	Rejon turkawski	
	• Borynia: ośrodek narciarski	N
	• Rozłucz: ośrodek narciarski	N

Oznaczenia produktów turystycznych: Bk – biznesowo-konferencyjny, Ek – ekoturystyczny, Ku – kulturowy, N – narciarski, Pe – etnograficzny, Ps – etniczno-sentymentalny, Sp – turystyka piesza, Sw – turystyka wodna, Uz – uzdrowiskowy, Wp – wypoczynkowy

Opracowanie własne w ramach projektu PAUCI.

Proponowane inwestycje turystyczne można zaliczyć do dwóch grup. Pierwsza obejmuje przedsięwzięcia renowacyjne, do których zaliczają się:

- rekonstrukcja i adaptacja obiektów zabytkowych na cele turystyczne i podobne,
- modernizacja, przebudowa i rozbudowa obiektów recepcyjnych i usługowych lub ich zespołów, polegające na sanacji technicznej i użytkowej bazy materialnej, co dotyczy głównie hoteli, placówek sanatoryjno-leczniczych i obiektów wypoczynkowych; potrzeby w tym zakresie są ogromne, zwłaszcza w uzdrowiskach karpackich.

Drugą grupę przedsięwzięć stanowią inwestycje rozwojowe, polegające na budowie bądź uruchamianiu nowych obiektów i placówek usługowych w sektorze turystyki. Przede wszystkim chodzi o obiekty zbiorowego zakwaterowania (hotele,

motele, pensjonaty, sanatoria i in.), placówki gastronomiczne oraz urządzenia rekreacyjne.

W obu grupach przy planowaniu i realizacji inwestycji do podstawowych, trudnych problemów należą kwestie własnościowe i procedury prywatyzacyjne, które warunkują zaangażowanie się kapitału prywatnego, zwłaszcza zagranicznego, w działalność inwestycyjną.

Pod względem kapitałowym, w zbiorze proponowanych przedsięwzięć, zarówno rozwojowych jaki i renowacyjnych, można wydzielić przede wszystkim inwestycje komercyjne, zazwyczaj prywatne, nastawione na osiąganie zysków z przyszłej działalności usługowej. Należą do nich zwłaszcza obiekty hotelarskie (hotele, motele i pensjonaty) i placówki gastronomiczne, a także niektóre urządzenia sportowo-rekreacyjne i komunikacyjne (płatne parkingi, koleje linowe i wąskotorowe). Drugi rodzaj przedsięwzięć to inwestycje o charakterze publicznym, przeważnie non-profit, finansowane głównie z budżetów terenowych oraz innych funduszy socjalnych i pomocowych. Przykłady takich przedsięwzięć to: ośrodki informacji turystycznej, obiekty o charakterze socjalnym (sanatoria dziecięce, ośrodki wypoczynku pracowniczego, zakłady leczniczo-uzdrowiskowe działające w ramach ubezpieczenia społecznego), muzea i placówki kultury ludowej, oznakowanie turystyczne dróg, szlaki piesze i rowerowe. Odrębną grupę pod tym względem stanową wiejskie gospodarstwa gościnne. Inwestycje związane z podejmowaniem tego rodzaju działalności zazwyczaj nie wymagają dużych nakładów finansowych i mogą być dokonywane ze środków własnych ludności wiejskiej lub preferencyjnych kredytów, przy wsparciu zagranicznych funduszy pomocowych.

W wyniku przeprowadzonych badań, analiz i konsultacji, na liście proponowanych inwestycji znalazły się następujące elementy infrastruktury turystycznej:

- obiekty hotelarskie w zaadaptowanych zamkach i rezydencjach historycznych,
- obiekty zakwaterowania zbiorowego: hotele, motele, pensjonaty, sanatoria uzdrowiskowe, ośrodki wypoczynkowo-zdrowotne i inne obiekty hotelarskie,
- obiekty turystyki specjalistycznej: ośrodki narciarskie, stanice wodne, ośrodki obsługi turystów,
- centra turystyczno-rekreacyjne i rozrywkowe,
- centra informacji turystycznej,
- wiejskie gospodarstwa gościnne (kwatery agroturystyczne),
- szlaki i trasy turystyczne: piesze, rowerowe, wodne, ścieżki dydaktyczne,
- obiekty rekreacyjne: pływalnie (akwaparki), wyciągi narciarskie,
- koleje turystyczne: linowe i wąskotorowe,

- obiekty komunikacyjne: parkingi, miejsca obsługi turystów zmotoryzowanych,
- miejsca wypoczynku: nadwodne, przydrożne i inne.

Szczegółowe propozycje lokalizacyjno-inwestycyjne w obwodach iwano-frankowskim, lwowskim i zakarpackim zawierają tabele 22–24. Uwzględniono na nich zarówno przedsięwzięcia rozwojowe, jak i renowacyjno-modernizacyjne.

Tabela 24

Wybrane propozycje inwestycyjne infrastruktury turystycznej w obwodzie zakarpackim

Subregiony	Lokalizacja i rodzaj inwestycji turystycznej	Produkt turystyczny
1	2	3
Czarnohorsko-świdowiecki	**Rejon rachowski**	
	• Dilowe: centrum turystyczno-rekreacyjne	Wp
	• Kobylecka Polana: sanatoria uzdrowiskowe	Uz
	• Kwasy: hotel	Uz, Wp
	• Połonina Dragobrat (Jasinia):	
	— rozbudowa ośrodka narciarskiego	N
	— centrum obsługi turystów	Ek
	— kolej linowo-kabinowa na Świdowcu	N, Ek
Nizina Zakarpacka	**Rejon berehowski**	
	• Berehowo: sanatorium uzdrowiskowe	Uz
	• Janoszi: sanatoria uzdrowiskowe i pensjonaty	Uz, Wp
	• Kosoń: sanatoria uzdrowiskowe	Uz, Wp
	Rejon użhorodzki	
	• Niewicko: adaptacja zamku	Ku
	Rejon winohradzki	
	• Korolewo: motel	Tr
	• Petrowo: hotel uzdrowiskowy	Uz, Wp
	• Winohradów: karczma regionalna	Pe
	Miasto Użhorod	
	• Użhorod: modernizacja hoteli miejskich	Ku
Użocki	**Rejon wielkoberezniański**	
	• Użok (Przełęcz Użocka): motel	Tr
	• Wołosianka: ośrodek narciarski	N
	• Wyszka: centrum obslugi turystów	Ek, N
	Rejon pereczyński	
	• Łumszory: modernizacja bazy górskiej na Połoninie Runa	Wp, N
	• Pereczyn: motel	Tr

1	2	3
Inne rejony	**Rejon chustowski**	
	• Szajan: sanatoria uzdrowiskowe	Uz, Wp
	Rejon miżhirski	
	• Synewirska Polana: kolej linowa do Jeziora Synewirskiego	Ek
	Rejon mukaczewski i miasto Mukaczewo	
	• Barkasowo: modernizacja sanatorium	Uz
	• Mukaczewo: — centrum informacji turystycznej	Ku
	— rozbudowa hoteli, motel	Ku, Tr
	Rejon swalawski	
	• Berezniki: ośrodek narciarski na górze Stij	N
	Rejon tiaczowski	
	• Sołotwino: sanatora uzdrowiskowe, pensjonaty	Wp, Uz
	• Tiaczów: hotel	Uz, Wp
	Rejon wołowiecki	
	• Werecka Przełęcz: motel	Tr

Oznaczenia produktów turystycznych: Bk — biznesowo-konferencyjny, Ek — ekoturystyczny, Ku — kulturowy, N — narciarski, Pe — etnograficzny, Ps — etniczno-sentymentalny, Sp — turystyka piesza, Sw — turystyka wodna, Uz — uzdrowiskowy, Wp — wypoczynkowy

Opracowanie własne w ramach PAUCI.

W obwodzie iwano-frankowskim proponuje się inwestycje turystyczne w pięciu subregionach: bieszczadzkim (część doliniańska), środkowopodkarpackim, wschodniopodkarpackim, pokucko-wierchowińskim i gorgańskim — razem w czternastu rejonach i trzech miastach wydzielonych: Iwano-Frankowsku, Jaremczu i Kołomyi. W obwodzie lwowskim propozycje inwestycyjne wskazano w pięciu subregionach: gródecko-mościskim, lwowskim, naddniestrzańskim, bieszczadzkim (część skolska) i zachodniopodkarpackim, łącznie w szesnastu rejonach i trzech miastach wydzielonych (Lwów, Drohobycz, Truskawiec). Jeden subregion — bieszczadzki — jest wspólny dla lwowskiego (część skolska) i iwano-frankowskiego (część doliniańska). Na Zakarpaciu takie przedsięwzięcia planuje się w trzech subregionach: czarnohorsko-świdowieckim, użockim, Niziny Zakarpackiej — ogółem w trzynastu rejonach i dwóch miastach wydzielonych (Mukaczewo, Użhorod).

Łącznie w obwodach iwano-frankowskim, lwowskim i zakarpackim działalność inwestycyjną w zakresie infrastruktury turystycznej planuje się w czterdziestu rejonach administracyjnych, a więc w 85% ich całkowitej liczby. Przewiduje się podjęcie około stu zadań inwestycyjnych; najwięcej, bo około czterdziestu, w obwodzie lwowskim. Lokalizacje wyznaczono w około osiemdziesięciu miej-

scowościach. Za preferowane uznaje się około trzydziestu przedsięwzięć inwestycyjnych[32], dla których w pierwszym rzędzie należy rozpocząć działania promocyjne w celu pozyskania inwestorów krajowych i zagranicznych. Do interesujących propozycji w obwodzie iwano-frankowskim należą: hotele w Haliczu i Iwano-Frankowsku, ośrodki rekreacyjne w Jaremczu i Kosowie, ośrodki narciarskie w Bystrzycy i Worochcie oraz karczma regionalna w Horodence. W obwodzie lwowskim zaliczają się do nich: hotele we Lwowie i Żółkwi, sanatoria w Morszynie, Niemirowie i Lubiniu Wielkim, ośrodki narciarskie w Klimecu i Różance oraz karczma żydowska w Bełzu. Na Zakarpaciu są to obiekty sanatoryjno-wypoczynkowe w Janoszi, Kosoniu i Sołotwinie, ośrodki narciarskie w Jasini i Wołosiance, koleje linowe na Połoninie Dragobrat i Polanie Synewirskiej. W związku z tym zakłada się przygotowanie odpowiednich materiałów informacyjnych i reklamowych oraz publiczne prezentacje programu inwestycyjnego na targach turystycznych i innych imprezach promocyjnych. W następnej fazie działań powinna być przygotowana wstępna dokumentacja inwestycyjno-projektowa, niezbędna do nawiązania efektywnych kontaktów z potencjalnymi inwestorami kapitałowymi.

[32]Szersze informacje o tych przedsięwzięciach zawiera publikacja promocyjna: *Inwestycje turystyczne na Ukrainie Zachodniej*, wydana w ramach projektu PAUCI (Warszawa 2004).

Konkluzje badawcze

Perspektywy turystyki na Ukrainie Zachodniej w dużej mierze wynikają z uwarunkowań geopolitycznych i regionalnych. Pod względem całokształtu warunków geograficznych, ekonomicznych i społecznych omawiane obwody należą do najbardziej uprzywilejowanych turystycznie na Ukrainie. Wyjątkowo sprzyjające jest położenie geograficzne w samym środku Europy. Istotne korzystne przesłanki to także bliskie sąsiedztwo z krajami Europy Środkowej: Polską, Słowacją i Węgrami, graniczenie z Unią Europejską oraz dogodne położenie tranzytowe i komunikacyjne. Nie bez znaczenia są też zaszłości i dziedzictwo wielokulturowej i wielonarodowej tradycji ukraińskiego pogranicza, co sprzyja współpracy transgranicznej. Możliwość taką stwarzają dwa euroregiony: Karpacki i Bug. W obu turystyka należy do priorytetowych kierunków działalności.

W polityce regionalnej państwo ukraińskie docenia znaczenie trwałego i zrównoważonego rozwoju poszczególnych krain i ich pogranicza. Ukraina Zachodnia, głównie w części karpackiej, ustępuje gospodarczo wielu regionom. Wsparcia ekonomicznego wymagają zwłaszcza zaniedbane, lecz atrakcyjne turystycznie obszary górskie. Państwo ukraińskie wspomagało dotychczas tylko określone placówki i podmioty turystyczne, głównie działające w sferze socjalnej. Przejawem regionalnej polityki jest tworzenie specjalnych stref ekonomicznych. W obwodach południowo-zachodnich funkcjonują cztery takie strefy, w tym dwie o charakterze turystycznym: „Jaremcze" w obwodzie iwano-frankowskim i „Truskawiec" — w lwowskim.

Istotny wpływ na rozwój turystyki mają uwarunkowania prawne. Na Ukrainie sektora turystyki dotyczy około 600 aktów legislacyjnych różnej rangi. W większości uwzględniają one zasady rynkowe i międzynarodowe standardy w regulowaniu gospodarki turystycznej. Fundamentalnymi dokumentami są dwie ustawy: o turystyce i o uzdrowiskach. Do ważnych należy też ustawa o koncesjach oraz przepisy w zakresie turystyki zagranicznej, dotyczące ułatwień w przyjazdach cudzoziemców. Ważką funkcję pełnią międzynarodowe umowy regulujące współpracę w dziedzinie turystyki. Porozumienia takie istnieją na przykład z WNP, ale nie ma ich z Polską i Czechami. Turystyczne prawo ukraińskie wymaga doskonalenia,

co odnosi się także do ustawy o turystyce. Postulowane kierunki zmian w sferze prawodawstwa to przede wszystkim: wprowadzenie zasady kompleksowości i spójności oraz kodyfikacji całego systemu, uproszczenie wielu przepisów i zharmonizowanie ich z prawem europejskim oraz usuwanie barier administracyjnych. Szczególnie ważne jest zapewnienie ochrony prawnej i bezpieczeństwa turystom oraz dostosowanie ustawodawstwa do norm międzynarodowych przy wykorzystaniu doświadczeń innych krajów.

W rozwoju turystyki i jej infrastruktury ogromne znaczenie ma polityka inwestycyjna. Na Ukrainie związane z nią regulacje prawne tworzą coraz bardziej sprzyjający klimat dla inwestorów krajowych i zagranicznych. Inwestycje turystyczne są regulowane przez ogólne ustawodawstwo gospodarcze dotyczące przedsiębiorstw, spółek, podatków itp. oraz przez specjalne prawo inwestycyjne, normujące inwestycje zagraniczne, fundusze inwestycyjne, umowy koncesyjne i specjalne strefy ekonomiczne. W dużej mierze regulacje te zmierzają do zwiększenia inwestycji i poprawy klimatu inwestycyjnego. Prawodawstwo ukraińskie stwarza jednakowe ogólne warunki dla inwestorów krajowych i zagranicznych oraz zapewnia ochronę i bezpieczeństwo inwestycji, honorując przepisy międzynarodowe. Warto podkreślić, że przedsiębiorstwa turystyczne z kapitałem zagranicznym mogą korzystać ze zniżek podatkowych i innych ulg. Jednym z instrumentów służących do przyciągnięcia inwestorów jest zawieranie umów koncesyjnych z podmiotami zagranicznymi. Inny mechanizm to tworzenie specjalnych stref ekonomicznych, w których inwestorom przysługują określone ulgi przy prowadzeniu działalności gospodarczej i turystycznej.

Każdy z trzech obwodów przedstawia inną atrakcyjność dla inwestorów zagranicznych. W krajowym rankingu, obejmującym 26 regionów, obwód lwowski zajmuje ósme miejsce, a zakarpacki — dziewiąte. Znacznie gorzej wypada iwanofrankowski, który znajduje się na siedemnastej pozycji. Na Zakarpaciu obowiązuje ustawa o specjalnym trybie działalności inwestycyjnej. Uruchomiony też został program inwestycyjny dla sektora turystycznego. Głównym problemem w rozwijaniu inwestycji na Ukrainie jest niedostatek kapitału krajowego i zagranicznego.

Inne bariery to uciążliwy system podatkowy, nadmiar restrykcyjnych przepisów, słabe mechanizmy prywatyzacyjne oraz niedociągnięcia promocyjno-informacyjne. Wszystko to utrudnia napływ kapitału i inwestorów z zagranicy.

Do szczególnie ważkich należą przesłanki wewnętrzne, wynikające z oceny stanu sektora turystyki. Po wcześniejszym katastrofalnym załamaniu, poczynając od 2000 roku na Ukrainie zwiększa się liczba turystów, zarówno krajowych, jak i zagranicznych. W ostatnich latach obwody południowo-zachodnie cechował ogólny trend wzrostowy, widoczny zwłaszcza w ruchu krajowym i wycieczko-

wym. W porównaniu ze szczytowym 1998 rokiem bardzo zmalał jednak udział ruchu regionalnego w ogólnokrajowym.

Gospodarka turystyczna Ukrainy Zachodniej opiera się na zrównoważonym wykorzystaniu bogatych zasobów naturalnych i kulturowych, zwłaszcza bogactw przyrodoleczniczych, walorów wypoczynkowych gór oraz cennych dóbr kultury. Kraina karpacka ma doskonałe, nie mające sobie równych w kraju możliwości uprawiania sportów zimowych, zwłaszcza narciarstwa wysokogórskiego. Specyfiką lokalną wyróżniają się walory przyrodnicze, etnograficzne, etniczno-sentymentalne i specjalistyczne, budujące turystyczny wizerunek Ukrainy Zachodniej. Ale ten olbrzymi potencjał nie jest jeszcze w pełni wykorzystany do rozwijania wielu konkurencyjnych produktów, takich jak: zdrowotny, narciarski, ekologiczny, etnograficzny.

Obecnie podstawową ofertę rynkową Ukrainy Zachodniej tworzy kilka produktów turystycznych. W obwodzie iwano-frankowskim jest to przede wszystkim turystyka wypoczynkowa i sporty narciarskie. Do specjalności obwodu lwowskiego można zaliczyć leczenie i wypoczynek w uzdrowiskach oraz turystykę narciarską, etniczno-sentymentalną i tranzytową. Krainę Zakarpacką wyróżniają zwłaszcza produkty turystyki uzdrowiskowej i wypoczynkowej oraz przygranicznej i narciarskiej.

Zagospodarowanie turystyczne Ukrainy Zachodniej potwierdza jej duży potencjał recepcyjny. Region skupia po około 8–10% całej ukraińskiej bazy uzdrowiskowej i hotelowej; podobny odsetek stanowią biura podróży. W 2003 roku funkcjonowało w nim łącznie 250 zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych (40,7 tys. miejsc) oraz 158 obiektów typu hotelowego (12 tys. miejsc).Wyróżnia się też dużym udziałem placówek gastronomicznych, w czym przoduje obwód lwowski. Ale dużą część bazy recepcyjnej cechuje sezonowe wykorzystywanie, niskie standardy użytkowe i techniczne oraz niski stopień obłożenia miejsc (ok. 20%, gdy w Polsce wynosi on średnio 33%). Ogólnie przeważają placówki uzdrowiskowo-wypoczynkowe, z których część zaprzestała działalności. W porównaniu z wieloma krajami europejskimi widoczny jest niedobór hoteli, moteli, kempingów i innych obiektów typu hotelowego. Własność prywatna reprezentuje niewielki segment bazy noclegowej, zwłaszcza sanatoryjnej. Zagospodarowanie głównych miejscowości recepcyjnych oraz infrastruktura obsługująca wiodące segmenty ruchu turystycznego pozostawiają wiele do życzenia. Dotyczy to zwłaszcza narciarstwa rekreacyjnego i górskiej turystyki specjalistycznej, które powinny tworzyć markowy produkt regionu.

Promocja i informacja to doceniane, lecz słabo jeszcze rozwinięte elementy marketingu na Ukrainie Zachodniej. Działania podejmowane przez władze lokalne, zwłaszcza w zakresie wydawnictw oraz prezentacji targowych, nie tworzą spójnej

polityki promocyjnej. Korzystnie wyróżnia się obwód lwowski, gdzie powstaje sieć centrów informacji turystycznej.

Na kadrę turystyczną składa się około 20,6 tys. zatrudnionych w biurach podróży i podobnych firmach oraz w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych. Stanowi to około 8% ogółu pracowników branży turystycznej na Ukrainie oraz 1,8% wszystkich zatrudnionych w regionie. Najliczniejszą kadrę ma obwód lwowski. W ostatnich latach nastąpiła jej nieznaczna redukcja na Zakarpaciu. Ogólnie w turystyce odczuwalny jest deficyt pracowników z wykształceniem specjalistycznym. Na Ukrainie Zachodniej przygotowaniem zawodowym kadry turystycznej zajmuje się kilkadziesiąt placówek, w tym dziewięć szkół wyższych.

Sektor turystyczny Ukrainy Zachodniej od lat ma mocną pozycję w gospodarce narodowej i regionalnej, zwłaszcza w obwodzie lwowskim i zakarpackim. Cały region zajmuje pod tym względem drugie miejsce w kraju, po wybrzeżu Morza Czarnego. Biura podróży miały około 0,4% udziału w całkowitej wartości towarów i usług w regionie. Wartość usług turystycznych wyniosła około 65 mln hrywni. Wpływy do budżetu z działalności turystycznej osiągnęły prawie 7,7 mln. Najwyższą kwotę odnotowano w obwodzie lwowskim.

Analiza zasobów turystycznych wykazuje, że każdy z trzech obwodów Ukrainy Zachodniej reprezentuje wysoki potencjał do rozwoju różnych form turystyki. Obwód iwano-frankowski to jeden z najbardziej zalesionych i wysokogórskich regionów kraju, z pasmami Czarnohory, Gorganów i Hryniaw. Jego wielkie bogactwo stanowią unikalne walory przyrodnicze (parki narodowe Karpacki i Huculszczyzna, przełom Dniestru) oraz kulturowe i etnograficzne (Huculszczyzna i Pokucie). Do głównych atrakcji zaliczają się zwłaszcza: rezerwat historyczny „Dawny Halicz", zabytki Iwano-Frankowska, Kołomyi, Rohatyna i Śniatynia. Ośrodki tradycyjnej kultury ludowej to: Kołomyja, Kosów, Werchowyna, Krzyworównia i Dolina. W obwodzie działa 80 turystycznych obiektów noclegowych, w tym 45 sanatoryjno-uzdrowiskowych (4,9 tys. miejsc) oraz 35 typu hotelowego (2,3 tys. miejsc), których większość leży w górach. Największe ośrodki recepcyjne to: Iwano-Frankowsk, Jaremcze i Worochta oraz Jabłonica, Kosów, Polanica, Szeszory i Tatarów.

Obwód lwowski cechuje dogodne położenie komunikacyjne i tranzytowe oraz sąsiedztwo z Polską (7 osobowych przejść granicznych). Region wyróżnia się bogactwem historycznych dóbr kultury (ok. 3,5 tys. obiektów), w tym pomników polskiego i żydowskiego dziedzictwa narodowego. Głównym centrum kulturalnym jest zabytkowy Lwów, miasto wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Inne staromiejskie centra historyczne to Żółkiew i Drohobycz. Liczne zamki i rezydencje obronne, jak Podhorce, Olesko czy Złoczów, tworzą słynną „Złotą Podkowę". Cennymi walorami uzdrowiskowo-wypoczynkowymi i przyrodniczo-poznawczymi odznaczają się zwłaszcza Bieszczady Wschodnie z Parkiem Narodo-

wym „Beskidy Skolskie" oraz Roztocze, a z unikalnych zasobów przyrodoleczniczych i uzdrowisk słynie Podkarpacie Lwowskie. Obwód wyróżnia się dużą bazą recepcyjną, liczącą około 220 obiektów noclegowych, w tym 136 sanatoryjno-uzdrowiskowych (20,5 tys. miejsc) oraz 85 obiektów typu hotelowego (6.7 tys. miejsc). Główne miejscowości recepcyjne to Lwów, uzdrowiska: Truskawiec, Morszyn, Lubiń Wielki i Niemirów, oraz centra narciarskie: Sławsko, Tysowiec i Rozłucz.

Zakarpacie jest szczególnie atrakcyjne pod względem przyrodniczym, krajoznawczym i kulturowym. Wyróżnia je też wspólna granica z Węgrami, Słowacją, Rumunią i Polską oraz korzystne położenie przygraniczne, transportowe i tranzytowe. Znajduje się tu 19 przejść granicznych, w tym 14 osobowych. Zakarpacie to kraina najbardziej górzysta i zalesiona (blisko 80% terytorium zajmują Karpaty), a zarazem najbardziej zróżnicowana etnicznie i kulturowo. Historyczny wizerunek obwodu tworzą stare zabytkowe miasta: Użhorod, Mukaczewo i Chust, ośrodek kultury huculskiej – Rachów oraz spuścizna narodowa Węgrów, Słowaków i Rumunów. O randze przyrodniczej świadczą liczne cenne obszary chronione, a zwłaszcza Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie", Karpacki Rezerwat Biosfery oraz parki narodowe: Synewirski i Użański. Niezwykle cenny walor stanowią też lecznicze zasoby mineralne i balneologiczne, w tym bogate złoża termalne, jak również doskonałe warunki do uprawiania sportów zimowych i narciarstwa rekreacyjnego. W obwodzie działa około 110 turystycznych obiektów noclegowych, w tym 69 sanatoryjno-uzdrowiskowych (6,3 tys. miejsc) i 38 obiektów typu hotelowego. Główne centra recepcyjne to Użhorod, uzdrowiska Karpaty i Polana, miejscowości wypoczynkowe Wołowiec, Chust i Łumszory, górskie ośrodki narciarskie Jasinia, Syniak i inne.

Rynek turystyczny Ukrainy Zachodniej można scharakteryzować na podstawie danych statystycznych dotyczących podaży i popytu w bazie recepcyjnej. W obwodach południowo-zachodnich w 2003 roku działało łącznie ponad 400 obiektów noclegowych, w tym 160 typu hotelowego oraz 250 zakładów sanatoryjno-uzdrowiskowych, wśród których dominowały sanatoria i pensjonaty lecznicze. Pod względem zasobów recepcyjnych wyraźnie przoduje obwód lwowski, liczący 221 obiektów noclegowych; na Zakarpaciu jest ich 107. Obwód lwowski wyróżnia się zwłaszcza dużą liczbą placówek uzdrowiskowych i wypoczynkowych (65% całości). Potencjał recepcyjny całej bazy to około 5,8 tys. pokoi hotelowych oraz 40,7 tys. miejsc w zakładach sanatoryjno-uzdrowiskowych. W gastronomii działało 4,7 tys. placówek liczących 231 tys. miejsc konsumenckich. Działalność usługową prowadziło 278 biur i agencji podróży; najwięcej (185) — w obwodzie lwowskim. Warto podkreślić stały, choć niewielki ogólny przyrost bazy hotelowej i biur podróży w stosunku do 2002 roku.

W 2002 roku biura podróży obsłużyły około 215 tys. wycieczkowiczów oraz 236,7 tys. turystów, w tym 42 tys. z zagranicy (18%). Pod względem ogólnego ruchu i przyjazdów zagranicznych przodował obwód lwowski; w ruchu wycieczkowym — iwano-frankowski. Najwięcej turystów zagranicznych przyjechało z Polski, Stanów Zjednoczonych, Niemiec i Rosji. W ostatnich latach wzrastała liczba przyjazdów z zagranicy, najbardziej w obwodzie lwowskim. Inną dynamikę miały wizyty krajowe, które cechuje bardzo zróżnicowany rozkład oraz przyrost w obwodach iwano-frankowskim i zakarpackim, przy ubytku w lwowskim. Stała tendencja wzrostowa cechowała ruch wycieczkowy, z wyjątkiem obwodu lwowskiego, gdzie od kilku lat występował regres także i w tym segmencie[33].

W hotelach i podobnych obiektach obserwuje się mało stabilne tendencje, ostatnio raczej regres. Ogółem z bazy typu hotelowego skorzystało 286,2 tys. osób, a więc mniej niż w dwóch poprzednich latach. Stały spadek notował zwłaszcza obwód iwano-frankowski. W bazie sanatoryjno-uzdrowiskowej występuje od kilku lat wzrost ogólnej liczby kuracjuszy i wypoczywających, głównie w sanatoriach i pensjonatach leczniczych. W sezonie 2001–2002 z tego rodzaju placówek skorzystało 339,2 tys. osób. Stały trend wzrostowy notowano w obwodach iwano-frankowskim i lwowskim.

Nowe, interesujące spojrzenie przynoszą badania marketingowe turystów krajowych i zagranicznych, nowatorskie na Ukrainie i oparte na doświadczeniach polskich. Ankietę przeprowadzono latem i zimą w 22 ośrodkach kulturalnych, uzdrowiskowych, wypoczynkowych i narciarskich. Wyniki badań, prezentowane w podziale na wizyty krajowe (oddzielnie lato i zima) oraz przyjazdy turystów zagranicznych i w przekroju poszczególnych obwodów, dały podstawę rynkową do wyboru rozwojowych produktów turystycznych. Z obszernego materiału na ten temat warto dla ilustracji przytoczyć krótką charakterystykę marketingową segmentu zagranicznego. Głównymi celami przyjazdów cudzoziemców są: wypoczynek, leczenie uzdrowiskowe i wycieczki krajoznawcze. Przeważają pobyty krótkie: od 1 do 4 dni. Turyści zagraniczni podróżują najczęściej koleją i samochodem; nocują zwaszcza w hotelach i sanatoriach oraz kwaterach prywatnych. Ankietowani oceniali wydatki w czasie pobytu jako średnio wysokie i niskie. Głównie byli to goście z Rosji, Polski, Białorusi i Czech. Wolny czas spędzali zwłaszcza na zwiedzaniu zabytków i atrakcji przyrodniczych. Większość przyjezdnych była zadowolona z pobytu i oceniała ogólny poziom usług jako średni, podobnie noclegi i wyżywie-

[33]W 2003 roku biura podróży obsłużyły 290,2 tys. turystów (w tym 50,3 tys. zagranicznych) oraz 244,3 tys. wycieczkowiczów. Hotele przyjęły 369,1 tys osób. W porównaniu z poprzednim rokiem w obu rodzajach przedsiębiorstw zanotowano wzrost liczby obsłużonych osób w poszczególnych obwodach, z wyjątkiem zakarpackiego, gdzie spadła liczba gości hotelowych.

nie, nisko zaś oceniała rozrywki i szlaki turystyczne. Zastrzeżenia mieli do stanu środowiska naturalnego, warunków dojazdu, poczucia bezpieczeństwa, warunków zakwaterowania i wyżywienia oraz jakości obsługi. Większość wyrażała chęć ponownego przyjazdu, zwłaszcza latem i głównie w celach leczniczych lub narciarskich.

W przekroju terytorialnym występują niewielkie różnice pod względem charakterystyki marketingowej. W trzech obwodach główne cele przyjazdów turystów to wypoczynek i narty, a w lwowskim dodatkowo kuracja uzdrowiskowa. Podróże najczęściej organizowane są samodzielnie i odbywają się pociągiem lub samochodem, a tylko w iwano-frankowskim głównie samochodem. W iwano-frankowskim i zakarpackim wolny czas turyści spędzają na nartach i zwiedzaniu atrakcji; tylko w lwowskim preferują wędrówki krajoznawcze i zwiedzanie zabytków. Przeważają osoby zadowolone z pobytu: w iwano-frankowskim jest ich mniej. Najczęściej zadowolenie to dotyczy szlaków turystycznych, handlu, rozrywek, informacji i oznakowania atrakcji. Większość chce przyjechać ponownie; najwięcej było takich osób w iwano-frankowskim. Poniesione wydatki określają jako średnio wysokie; w iwano-frankowskim także jako wysokie. Pobyty krótkookresowe przeważają w iwano-frankowskim, a długookresowe — w lwowskim.

Interesujący obraz dało badanie ankietowe przedstawicieli administracji rejonowej. W ich opinii tylko niewielka część rejonów (łącznie 13, w tym 7 zakarpackich) ma wysoko rozwinięte funkcje turystyczne. Nisko oceniają też poziom zagospodarowania i lokalne oferty turystyczne. Za główne przeszkody uznawano: niedostatek środków finansowych, słabą dostępność komunikacyjną i bariery organizacyjno-prawne. Władze rejonowe widzą szansę rozwoju dla wielu różnych produktów turystycznych, zwłaszcza turystyki wypoczynkowej, uzdrowiskowej, pieszej i ekoturystyki. W tym celu za niezbędne uznają: modernizację i rozbudowę infrastruktury usługowej, rozwijanie atrakcji turystycznych, podnoszenie jakości usług i kadr oraz marketing i promocję.

Interesujące są poglądy władz lokalnych na temat możliwości i potrzeb inwestycyjnych w rejonach. Ankieta pozwoliła określić priorytety w działalności inwestycyjnej na rynku lokalnym oraz wskazać niezbędne zadania i przedsięwzięcia w zakresie infrastruktury turystycznej. Za najważniejsze uznawano: rozbudowę nowoczesnej sieci hoteli i moteli oraz bazy wypoczynkowej, głównie górskiej i narciarskiej, a w obwodzie lwowskim ponadto modernizację i budowę obiektów sanatoryjnych. Jako potrzebne inwestycje wymieniane też były placówki gastronomiczne i ośrodki konferencyjne oraz obiekty sportowo-rekreacyjne: pływalnie i akwaparki, szlaki turystyczne, korty tenisowe, pola golfowe. Na podkreślenie zasługuje to, że liczne rejony stosują ulgi dla przyciągania inwestorów. Wiele z nich, zwłaszcza lwowskie i zakarpackie, współpracuje z partnerami zagranicznymi. Wszystkie rejony i miasta wydzielone mają programy lub strategie rozwoju lokal-

nego w części poświęcone sektorowi turystycznemu. Niektóre jednostki administracyjne mają także branżowe programy rozwoju turystyki.

Diagnoza uwarunkowań i zasobów turystycznych oraz wyniki badań marketingowych dały podstawę do prognoz i opcji rozwojowych na poziomie regionalnym i lokalnym. Zastosowanie ścieżki logicznej: zasoby – obszary – produkty – marki – infrastruktura – inwestycje, pozwoliło określić propozycje rozwojowe dla sektora turystyki przyjazdowej na Ukrainie Zachodniej.

W myśl zasady „od ogółu do szczegółu", najpierw zostały nakreślone kierunki rozwoju regionalnych produktów turystycznych. Wychodząc od tendencji europejskich oraz trendów rynkowych w zakresie popytu i podaży turystycznej, zaproponowano rozwiązania wykorzystujące doświadczenia polskie w planowaniu strategicznym, między innymi program opracowany dla graniczącego z Ukrainą Zachodnią województwa podkarpackiego. Głównym zadaniem była identyfikacja dziesięciu podstawowych kategorii regionalnych produktów turystycznych, które mają największe szanse rozwoju i dają podstawę do budowy ukraińskich marek turystycznych. Są to: pobyty wypoczynkowe i lecznicze w uzdrowiskach, aktywny wypoczynek na łonie przyrody, narciarstwo górskie, wycieczki etniczno-sentymentalne i kulturoznawcze, pielgrzymki, pobyty w gospodarstwach wiejskich, przejazdy tranzytowe i imprezy myśliwskie. Dla każdej kategorii została zarysowana ogólna strategia marketingowa, na którą składają się: opis produktu i jego atrakcyjności, wskazanie głównych segmentów rynkowych, analiza SWOT (mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń), określenie produktów rozwojowych.

Rozwój wybranych produktów turystycznych jest uwarunkowany wieloma czynnikami, zwłaszcza istnieniem nowoczesnej infrastruktury recepcyjnej. Dla poszczególnych kategorii zostały wskazane preferowane elementy bazy noclegowej, gastronomicznej i komplementarnej (łącznie ok. 30 pozycji). Wybór tych elementów nawiązuje do powszechnych w Europie rodzajów infrastruktury recepcyjnej i usługowej.

Jedną z nowatorskich metod, które zastosowano w pracach nad potencjałem turystycznym Ukrainy Zachodniej, była wielowskaźnikowa i wieloaspektowa ocena atrakcyjności jednostek terytorialnych, wzorowana na badaniach przeprowadzonych w województwach przygranicznych Polski zachodniej i północnej (G. Gołembski, 2002). Po dostosowaniu badania do warunków ukraińskich, ocena rejonów administracyjnych w obwodach Ukrainy Zachodniej objęła trzy sfery atrakcyjności: turystyczną, inwestycyjną i recepcyjną. Na tej podstawie ustalono syntetyczny wskaźnik określający ogólną atrakcyjność rejonów dla turystyki. W obwodzie iwano-frankowskim najwyższe takie wskaźniki uzyskały rejony: kosowski, śniatyński, doliniański, nadwórniański i tyśmienicki, oraz miasta wydzielone: Iwano-Frankowsk i Jaremcze. W obwodzie lwowskim były to rejony: żółkiewski, stryjski, żydaczowski, gródecki i mikołajowski oraz miasto Lwów,

a w obwodzie zakarpackim rejony: berehowski, użhorodzki, wielkoberezniański i pereczyński, oraz miasto Użhorod.

Wyniki oceny jednostek terytorialnych, wnioski z badań marketingowych oraz opinie władz lokalnych pozwoliły na wyodrębnienie względnie jednorodnych subregionów turystycznych, złożonych z jednego lub kilku rejonów. Podstawową strukturę przestrzenną tworzy ogółem trzynaście subregionów. W obwodzie iwano-frankowskim są to: bieszczadzki (doliniański), gorgański, pokucko-wierchowiński, środkowopodkarpacki i wschodniopodkarpacki. W obwodzie lwowskim — bieszczadzki (skolski), gródecko-mościski, lwowski, naddniestrzański i zachodniopodkarpacki, a na Zakarpaciu — czarnohorsko-świdowiecki, Niziny Zakarpackiej i użocki. W wyodrębnionych subregionach scharakteryzowane zostały w sposób syntetyczny ogólne predyspozycje do rozwoju różnych segmentów turystyki.

Bardziej szczegółowe dociekania pozwoliły na określenie produktów turystycznych i ich marek mających duże szanse rozwojowe w poszczególnych subregionach. A oto kilka charakterystycznych przykładów. W subregionie lwowskim do perspektywicznych produktów zaliczono turystykę kulturową i etniczno-sentymentalną oraz tranzytową. W subregionie stryjskim wiodącą ofertę powinny stanowić turystyka uzdrowiskowa i zdrowotno-wypoczynkowa. Subregion skolski to domena turystyki narciarskiej i ekologicznej. W obwodzie iwano-frankowskim wyróżnia się zwłaszcza subregion gorgański, w którym największe szanse ma turystyka narciarska, ekologiczna i etnograficzna. W sąsiednim subregionie pokucko-wierchowińskim produkty wiodące to zwłaszcza turystyka uzdrowiskowa i etnograficzna. Dla obwodu zakarpackiego specyficzny jest subregion Niziny Zakarpackiej, w którym może zwłaszcza prosperować turystyka uzdrowiskowa, tranzytowa i etniczno-sentymentalna.

Szczególną funkcję w rozwoju sektora turystycznego na Ukrainie Zachodniej powinny pełnić produkty markowe, wyróżniające się lokalną specyfiką, innowacyjnością i konkurencyjnością na rynku krajowym i zagranicznym. Rozbudowa tej oferty wiąże się zazwyczaj z odpowiednimi nakładami kapitałowymi na infrastrukturę usługową. Ponadregionalną, wspólną dla całej Ukrainy Zachodniej marką powinien się stać tranzyt turystyczny, zwłaszcza transkarpacki, oraz rekreacyjne sporty zimowe. Każdy z obwodów może rozwijać po kilka własnych produktów markowych. Charakterystyczne marki regionalne to w obwodzie iwano-frankowskim: objazdowe wycieczki etnograficzne po ziemi huculskiej (Kołomyja, Kosów), górska trasa turystycznej kolei wąskotorowej (Wygoda) oraz narciarstwo i sporty zimowe w Gorganach (Jaremcze). W obwodzie lwowskim do takich marek mogą należeć: zamkowo-pałacowa trasa wycieczkowa „Złota Podkowa" (Podhorce, Olesko, Złoczów), sentymentalne wycieczki objazdowe Polaków i Żydów (Lwów, Żółkiew) oraz pobyty wypoczynkowo-zdrowotne w uzdrowiskach podkarpackich (Truskawiec). Specyficznymi markami Zakarpacia mają szansę stać się: sentymen-

talne wycieczki przygraniczne Słowaków, Węgrów i Rumunów (Użhorod, Rachów), transgraniczne wędrówki piesze w rezerwacie biosfery „Karpaty Wschodnie", pobyty w wiejskich gospodarstwach gościnnych w połączeniu z miejscową gastronomią i winiarstwem (Winohradów, Berehowo).

Rozwój produktów turystycznych i ich marek w subregionach i rejonach jest uzależniony od powstania nowoczesnej, lecz zachowującej cechy regionalne infrastruktury recepcyjnej i usługowej, dostosowanej do potrzeb i wymagań odwiedzających Ukrainę Zachodnią turystów krajowych i zagranicznych. Jako główne zadania w zagospodarowaniu turystycznym Ukrainy Zachodniej można wymienić: zagospodarowanie regionalnych odcinków głównych tras tranzytu turystycznego, modernizację i rozbudowę bazy sanatoryjnej i wypoczynkowo-zdrowotnej w uzdrowiskach, budowę nowoczesnej sieci hoteli, moteli i pensjonatów o różnym standardzie europejskim, sanację i rozbudowę górskich ośrodków i stacji narciarskich, zagospodarowanie turystyczne (szlaki piesze, rowerowe i konne) górskich parków narodowych i krajobrazowych.

Lista propozycji inwestycyjnych obejmuje ogółem około stu przedsięwzięć, spośród których trzydzieści uznanych za najbardziej uzasadnione w najbliższych latach stanowi ofertę dla inwestorów krajowych i zagranicznych. Proponowane inwestycje są w większości zlokalizowane w trzynastu subregionach oraz dodatkowo w kilkunastu innych rejonach, łącznie w około czterdziestu lokalnych jednostkach administracyjnych i osiemdziesięciu miejscowościach. Najwięcej propozycji dotyczy obwodu lwowskiego. Preferowane być powinny inwestycje prywatne, głównie o charakterze kameralnym, co może ułatwić pozyskanie inwestorów i kapitału. Zaproponowane inwestycje to przedsięwzięcia renowacyjne, modernizacyjne i rozwojowe. Obejmują takie ważniejsze elementy bazy turystycznej, jak obiekty recepcyjne w zamkach i rezydencjach historycznych, hotele, motele i pensjonaty, obiekty sanatoryjno-uzdrowiskowe, centra rekreacyjno-rozrywkowe, ośrodki narciarskie i stanice wodne, wiejskie kwatery gościnne, ośrodki obsługi turystów, centra informacji turystycznej, karczmy i gospody regionalne, urządzenia sportowe i rekreacyjne, szlaki i trasy wędrówkowe, koleje linowe i wąskotorowe. Przy ustalaniu konkretnych propozycji inwestycyjnych i lokalizacyjnych brano pod uwagę wyniki przeprowadzonych badań oraz postulaty władz rejonowych.

Na koniec warto podkreślić kilka ogólniejszych kwestii. Prace badawcze, których plonem jest niniejsza praca zbiorowa, wykazały, że Ukraina Zachodnia ma wysoki, niezupełnie jeszcze wykorzystany potencjał turystyczny. Największe możliwości rozwojowe kryje rozległa południowo-zachodnia strefa, obejmująca Karpaty Ukraińskie i tereny przyległe, położone w trzech obwodach przygranicznych. Polityka turystyczna na poziomie regionalnym i lokalnym powinna być ukierunkowana na określone obszary recepcyjne oraz produkty turystyczne mające naj-

większe perspektywy rozwojowe i wiążące się z nimi inwestycje w zakresie infrastruktury usługowej.

Liczne strony tej publikacji świadczą, że w badaniach wykorzystano z powodzeniem, w sferze naukowej i prognostycznej, doświadczenia i metody stosowane w Polsce. Uzyskane wyniki pozwalają spojrzeć na wiele spraw w nowym świetle. Do nowatorskich można zaliczyć zwłaszcza wielowskaźnikową ocenę atrakcyjności rejonów administracyjnych. Nowe spojrzenie przyniosły też szeroko ujęte własne badania marketingowe. Innowację stanowiło ścisłe powiązanie infrastruktury i inwestycji z produktami rozwojowymi oraz przyjęcie marki turystycznej za element regionalnej oferty rynkowej.

Literatura w języku ukraińskim i rosyjskim

1. Анучин В. А.: География Советского Закарпатья. Москва 1956
2. Бабинец А. Е., Марус В. И., Койнов И. М.: Минеральные м термальные воды Советских Карпат. Киев 1978
3. Бенько Т. Р.: Аналіз розвитку ресторанного господарства України та Західного регіону за 1991–2000 роки. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 3 (XLI) НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
4. Билак С. П.: Минеральные воды Закарпатья (Химический состав, пути формирования, перспективы использование). Львов 1986
5. Бондарчук О.: Природні особливості розвитку комунікаційної інфраструктури західноукраїнського прикордоння. Вісник Львівського університету. Серія географічна 2003. Випуск 29. Ч. 2
6. Борущак М.: Напрямки туристично-рекреаційного благоустрою гірської зони Польщі та загрози для середовища. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 2 (XL). Ч. 1. НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
7. Буслов К.: Тропами полонин или ищу трембиту [Очерки]. Москва 1971
8. Быкова Л. М., Сочка А. А., Тронь Л. Г.: Курорты Закарпатья. Киев 1977
9. Вдоль Тисы: Туристические маршруты. Москва 1987. (Всесоюзные туристические маршруты, 207-69-03 (№ 415), 207-69-04 (№ 416)
10. Верховинский пешеходный. Всесоюз. турист. маршруты 209-99-05 (№ 733). Москва 1985
11. Вовк М. П.: Санаторий «Карпаты». Ужгород 1982
12. Гайворонюк Н. В., Уманців Б. Б.: Перспективи розвитку ностальгійного туризму в Карпатському Єврорегіоні. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 6 (XLIV). НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
13. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. Відп. ред. О. Маринич. Київ 1989–1993
14. Гетьман В. І.: Курортно-рекреаційна система Українських Карпат. Український географічний журнал. 1999 № 3
15. Гетьман В. І.: Стан і перспективи розвитку бальнеологічних курортів Українських Карпат. Регіональна економіка. 2001 № 3

16. Горішевський П. А., Васильєв В. П., Зінько Ю. В.: Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності. Івано-Франківськ Місто НВ 2003
17. Гринів Л. С.: Економічні перспективи розвитку рекреаційної індустрії в Українських Карпатах. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції "Карпати — Український міст в Європу: проблеми і перспективи". Львів 1993
18. Гулич О., Самольотов П.: Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу як напрямок еколого орієнтованої структурної перебудови Карпатського регіону. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 2 (XL). Ч. 1. НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
19. Дацишин М. Б:. Інвестиційний рейтинг регіонів України та формування регіональної інвестиційної політики. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 3 (XLI). НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
20. Діброва О. Т.: Закарпатська область. Географічний нарис. Вид. 2-е. Київ 1967
21. Долишний М. И.: Социально-экономические проблемы непроизводственной сферы. Киев 1984
22. Долішній М. І., Нудельман М. С.: Рекреаційний комплекс Карпат і його розвиток: Економічні проблеми природокористування. Економіка Радянської України. 1984 № 6
23. Долішній М. І., Кравців В. С., Жмаєв Г. О.: Карпатський регіон на порозі XXI століття: соціально-економічний стан та стратегія розвитку. Проблеми регіональної політики. Ужгород "Патент" 1995 №8
24. Дольницький М.: Від бескидських розворотів до поліських боліт. Львів 1935
25. Дубий П., Смирнова Н.: Курортно-оздоровительный и туристский комплекс Карпат. Экономика Советской Украины 1981 № 4
26. Екологічні передумови розвитку рекреації на Гуцульщині. Науково. прак. конф. в рамках VI Гуцульского фестивалю 1996 р. Тези доповідей. Яремче 1996
27. Закарпатские маршруты. Закарпатский горнолыжный. По высоким Карпатам. По Черногорью и Свидовцу: Туристская схема. Москва 1989
28. Закарпатье-Львов. Туристические маршруты 207-69-16 (№ 172), лето; 207-69-16 (№ 172) зима. Москва 1988
29. Заставний Ф. Д:. Географія України. В 2-х книгах. Львів 1990
30. Зінько Ю.: Територіальне планування розвитку заповідних об'єктів і екотуризму на транскордонній височині Розточчя. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2003. Випуск 29. Ч. 2

31. Кандель В. Л.: Свалява: Путівник. Ужгород 1981
32. Кардаш В., Янковська Л.: Місце Карпатського регіону в економічному зростанні України. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 3 (XLI). НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
33. Карпатский автобусный. Туристические маршруты № 363 (207-69-05), № 364 (207-69-09). Москва 1988
34. Карпатський рекреационный комплекс. Под ред. Долишнего М. И. Київ 1984
35. Кашуба Я. М.: Ринок туристичних послуг Львівщини: тенденції і перспективи розвитку. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 2 (XL). Ч. 1. НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
36. Койнов М. М.: Природа Станіславської області. Львів 1960
37. Кравців В. С., Євдокименко В. К., Габрель М. М., Копач М. В.: Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. Київ 1997
38. Кравців В. С.: Концептуальні підходи до розробки програми перспективного розвитку Карпатського регіону//Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції "Карпати — Український міст в Європу: проблеми і перспективи". Львів 1993
39. Кравченко Л. І.: Сфера послуг у контексті статистичних досліджень. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 3 (XLI). НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
40. Крамченко Р. А.: Ринок туристичних послуг його сутність структура ту місце в системі соціальної інфраструктури. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 6 (XLIV). НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
41. Красий Р. П.: Яремча: Путеволитель. Ужгород 1983
42. Кузик С. П.: Відпочинок у Карпатах (Про розвиток курортної справи та туризму в зоні Карпат). Жовтень 1981 № 4
43. Курорти західних областей України. За ред Т. Г. Глухенького. Київ 1959
44. Курорти Львівщини. Львів 1961
45. Курорты Прикарпатья [Справочник]. Под. ред. Т. Г. Глухенького и Я. П. Склерова. Львов 1957
46. Лапшин В. Ф.: Здравниця у Брусниці: Путівник. Ужгород 1981
47. Мацола В.І.: Рекреаційно-оздоровчо-туристичний комплекс (питання теорії, методології, практики). Львів 1998
48. Мещенко В.: Минеральные источники Закарпатья. Под ред. М. С. Туркельтауба. Ужгород 1956

49. Недашковская Н. Ю: Рекреационная система Советских Карпат. Киев 1983
50. Ніколаєнко Ю. В.: Прогнозування економічної кон'юктури як складова стратегічного маркетингу. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 3 (XLI). НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
51. Ніколаєнко Ю. В.: Прогнозування економічної кон'юктури як складова стратегічного маркетингу. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 3 (XLI). НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
52. Окрестности Львова. Туристская схема. Москва 1987
53. Онікієнко Г. В., Жупанський Я. Г. Природа і господарство Станіславської області УРСР. Чернівці 1960
54. Пансионаты Закарпатья. [Фотоальбом]. Ужгород 1965
55. По Буковине и Гуцульщине: Туристские маршруты. (225-69-03, 225-69-04, 225-69-14, 225-69-15). Москва 1989
56. По лесистым Карпатам. Турист. маршрут № 187 (207-64-02). Москва 1988
57. Прикарпатское кольцо. Всесоюзные туристические маршруты 209-69-02, 209-69-01 (№ 688) Москва 1988
58. Природа Закарпатської області. Під. ред. К. І. Геренчука. Львів 1981
59. Природа Івано-Франківської області. Під. ред. К. І. Геренчука. Львів 1973
60. Природа Львівської області. Під. ред. К. І. Геренчука. Львів 1972
61. Природа Украинской ССР. В 5-и томах. Киев 1985-1987
62. Ратаенко А. П.: Санаторий «Синяк». Путеводитель. Ужгород 1985
63. Рекреационные ресурсы и охрана природы Украинских Карпат: (Сборник статей). Львов 1976
64. Рожко І.: Ландшафтна зумовленість розвитку туризму в Українських Карпатах. Вісник Львівського університету. Серія географічна № 26. Львів 2000
65. Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпаття: Шляхи і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції. Ужгород 1997
66. Стадницький Ю. І.: Туризм як можливий спосіб задоволення потреб людини. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 2 (XL). Ч. 1. НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
67. Стецюк О.: Розвиток туризму в малих містах Львівської області. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2003. Випуск 29. Ч. 2
68. Стойко С. М.: Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат. Львів 1966

69. Тарас Я. Н.: Экономические аспекты развития рекреации в Карпатском регионе. Рекреационная география СССР (Аспекты развития и размещения). Москва 1983
70. Тарас Я. Н.: Функциональная организация природно-рекреационных систем Карпатского региона. Градостроительные проблемы развития курортов, мест отдыха и туризма. Киев 1975
71. Тимчишин Я., Сливка М., Тимошенко П.: Подорожі по Львівщині. Краєзнавчо-туристський нарис. Львів 1967
72. Торохтин М. Д., Денисюк В. Г.: Здравницы Карпат. Путеводитель-справочник. Ужгород 1975
73. Трохимчук С. В., Жук П. В., Кравцив В. С.: Вопросы территориальной организации туризма в Украинских Карпатах и природные предпосылки ее оптимизации. География и природные ресурсы 1983 № 2
74. Туристу о Закарпатье: Путеводитель. Ужгород 1986
75. Туристы в Карпатах. Путеводитель. Ужгород 1966
76. Украинские Карпаты. Атлас туриста. Авт. вступ. статьи Г. П. Миллер. Москва 1987
77. Уманців Б. Б., Гринда О.: Особливості маркетингу в туристичному бізнесі. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 6 (XLIV). НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003
78. Федунь О.: Бальнеологічні ресурси Передкарпаття. Львів 1999
79. Федунь О. В.: Цільове використання та охорона природно-рекреаційного потенціалу Передкарпаття. Вісник Львівського університету. Серія географічна № 22. Львів 1998
80. Черчик Л. М.: Екологічні проблеми освоєння і використання природних рекреаційних ресурсів. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2002
81. Чікіта І. Б.: Оцінка інвестиційних рішень в галузі туризму і рекреації. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ч. 1. НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2002
82. Ярмолович В. В.: Сутність і особливості маркетингу на регіональному ринку послуг. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Випуск 2 (XL). Ч. 2. НАН України Інститут регіональних досліджень. Львів 2003

Zbiory statystyczne

1. Санаторний комплекс Закарпаття. Статистичний інформаційно-рекламний збірник. Ужгород 2002

2. Санаторно-курортне лікування та організований відпочинок населення в Івано-Франківській області у 2002 р. Статистичний бюлетень. Івано-Франківськ 2003
3. Санаторно-курортне лікування та організований відпочинок населення в Івано-Франківській області у 2001 р. Статистичний бюлетень. Івано-Франківськ 2002
4. Санаторно-курортне лікування та організований відпочинок населення в Івано-Франківській області у 2000 р. Статистичний бюлетень. Івано-Франківськ 2001
5. Статистичний щорічник України за 2000 рік. Київ 2001
6. Статистичний щорічник України за 2001 рік. Київ 2002
7. Туризм в Україні — 2001. Статистичний бюлетень. Київ 2002
8. Туризм в Україні — 2002. Статистичний бюлетень. Київ 2003
9. Туризм у Закарпатській області. Статистичний бюлетень. Ужгород 2002
10. Україна у цифрах в 2003 році. Короткий статистичний довідник. Київ 2003

Wybrane akta prawne

1. Державна програма "Ліси України" на 2002–2015 роки (Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2002 № 581)
2. Державна програма науково-технічного переоснащення системи гідрометеорологічних спостережень та базової мережі спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища (Постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.1996 № 579)
3. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки (Закон України від 21.09.2000 № 1989-III)
4. Закон України: Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку із створенням спеціальної економічної зони туристсько-рекреаційного типу "Курортополіс Трускавець" від 18 березня 1999 року N 515-X
5. Закон України: Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002–2010 роках
6. Закон України: Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу "Курортополіс Трускавець" від 18 березня 1999 р. N 514-XIV
7. Наказ Державної податкової адміністрації України N 290 від 07.06.99: Про затвердження Порядку обчислення прибутку, отриманого від реалізації інвестиційних проектів суб'єктами спеціальної економічної зони туристсько-рекреаційного типу "Курортополіс-Трускавець", та складання відокремленого балансу фінансово-господарської діяльності

8. Постанова Кабінету Міністрів України № 583 "Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки"
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.1997 р. № 821: Про затвердження Концепції створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2002 р. N 730: Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. N 1698
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.1998 № 292: Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998 - 2005 рр.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1996 р. № 1512: Про першочергові заходи щодо створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.1998 р. № 346: Про затвердження Програми створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 лютого 1999 р. N 141: Про затвердження Програми розвитку курорту Східниця
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1997 р. N 835: Про переліки санаторно-курортних закладів і закладів відпочинку, операції з продажу путівок до яких на санаторно-курортне лікування та відпочинок дітей не підлягають обкладенню податком на додану вартість
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1999 р. N 1441: Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу "Курортополіс Трускавець"
17. Програма розвитку санаторно-курортної сфери, туризму і відпочинку Львівській області на 2003–2007 роки
18. Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2002–2010 роки
19. Програма розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області на 2002–2010 роки
20. Програма розвитку туризму в м. Львові до 2005 року
21. Розпорядження Президента України від 22 квітня 1998 року N 93/98-рп: Про розвиток курорту Східниця

Literatura w języku polskim

1. Alejziak. W.: *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku.* Kraków F. H.-U. „Albis" 1999
2. Altkorn J.: *Marketing w turystyce.* Warszawa PWN 1995
3. *Analiza stanu istniejącego i możliwości rozwoju turystyki oraz badania marketingowe turystyki przyjazdowej w regionach przygranicznych.* T. 1–9. Praca zbiorowa. Program PHARE, Poznań 1997 (niepubl.)
4. Baraniecki L.: *Perspektywy rozwoju "turystyki sentymentalnej" w Europie Środkowej i Wschodniej.* W: *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej.* Zeszyt 4. Instytut Geograficzny Uniwersytetu Wrocławskiego 1997
5. Bednarska M., Gołembski G., Wojtasiewicz L.: *Podstawy regionalnego marketingu dla inwestorów.* Problemy Turystyki 1998 nr 3–4
6. Cbinden G.: *Podróże po górach Huculskich.* Lwów 1939
7. Czaykowski I.: *Beskid Wschodni: Szlaki turystyczne w dorzeczach Prutu i Czarnej Bystrzycy.* Stanisławów - Jaremcze 1934
8. Dąbrowski R.: *Przewodnik ilustrowany po województwie stanisławowskim z mapą.* Stanisławów 1930
9. Dolnicki M.: *Od beskidzkich rozdroży do poleskich bagien.* Lwów 1935
10. Dylewski A.: *Ukraina. Część zachodnia, Kijów i Krym.* Bielsko-Biała Pascal 2000
11. Dzięddzielewicz J.: *Wycieczki po Wschodnich Karpatach.* Kraków 1887
12. *Euroregion Bug. Turystyka jako czynnik aktywizacji pogranicza polsko-ukraińskiego.* T. 1. Red. G. Rąkowski. Lublin Norbertinum 1996
13. Gaworecki W. W.: *Turystyka.* Wyd. IV. Warszawa PWE 2003
14. Gąsiorowski H.: *Przewodnik po Beskidach Wschodnich.* Lwów; Warszawa 1933–1935
15. Gołembski G.: *Inwestycje w turystyce.* Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu, seria I, 1996 nr 247
16. Gudowski J.: *Ukraińskie Beskidy.* T. 1–3. Warszawa Wyd. Akademickie DIALOG 1997
17. Hoffbauer H.: *Przewodnik na Czarnohorę i do Wschodnich Beskidów.* Z. 1–2. Stanisławów 1897–1898
18. *Inwestycje turystyczne na Ukrainie Zachodniej.* Warszawa PAUCI 2004. (wyd. w j. polskim, ukraińskim i angielskim)
19. Jackowski A.: *Pielgrzymki i turystyka religijna.* Rocznik Dydaktyczny 1996. Warszawa Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa
20. Jordan P.: *Mapa międzynarodowych atrakcji turystycznych w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej — koncepcja i metody.* W: *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej.* Zeszyt 4. Instytut Geograficzny Uniwersytetu Wrocławskiego 1997

21. *Kompedium wiedzy o turystyce*. Red. G. Gołembski. Warszawa; Poznań PWN 2002
22. Kondracki J.: *Karpaty*. Warszawa WSiP 1989
23. Kondracki J.: *Spojrzenie geografa. Karpaty Wschodnie — charakterystyka ogólna i podział regionalny*. W: Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego t. 3 *Karpaty Wschodnie*. Kraków Polskie Towarzystwo Tatrzańskie 1994
24. *Krótki przewodnik po Huculszczyznie (od Hnitessy po Rogozie)*. Warszawa 1939
25. Krzyżewski T.: *Propaganda turystyczna Lwowa*. Lwów 1937
26. Lewicki S., Orłowicz M., Praschil T.: *Przewodnik po uzdrowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi, obejmujący: zdrojowiska, uzdrowiska, zakłady lecznicze, latowiska, miejscowości klimatyczne oraz miejscowości posiadające źródła mineralne, wreszcie stacye turystyczne i sportów zimowych*. Lwów 1912
27. MacCannel D.: *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*. Warszawa Wyd. MUZA 2001
28. Malewicz Z.: *Turystyka łowiecka*. Rocznik Dydaktyczny WSTiH 1997
29. *Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym*. Red. G. Gołembski. Poznań Wyd. Akademii Ekonomicznej 2002
30. *Miejscowość klimatyczna Jaremcze (525 metrów nad poziom morza)*. Przewodnik. Lwów 1907
31. *Przewodnik po Truskawcu i okolicach*. Truskawiec 1931
32. Radkowska B. *Rynek turystyczny Ukrainy*. Instytut Turystyki Warszawa 2004 (niepubl.)
33. *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*. Red. G. Gołembski. Warszawa; Poznań PWN 1999
34. Sikorska E.: *Sieć transgranicznych szlaków pieszych w Euroregionie Karpackim*. W: *Kierunki aktywizacji gospodarczej przez turystykę na obszarach przygranicznych*. Kraków GEA 2000
35. *Strategia rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2002–2006*. Rzeszów Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego 2002
36. Strojny A., Bzowski K., Grossman A.: *Ukraina Zachodnia. Tam szum Prutu, Czeremoszu....* Kraków Wyd. Bezdroża 2004
37. Tokarski J.: *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Ukrainie*. T. 1. Warszawa Burchard Edition 2000.
38. *Turystyka aktywna, turystyka kwalifikowana*. Red. T. Łobożewicz, R. Kogut. Warszawa Druk-Tur 1999
39. *Ukraina. Przewodnik dla przedsiębiorców*. Warszawa UNIDO 2002
40. *Uwarunkowania rozwoju zagranicznej turystyki przyjazdowej do Polski*. Red. G. Gołembski. Poznań MTP; Akademia Ekonomiczna 2000
41. *W góry: Ilustrowany przewodnik po Hrebenowie i okolicy*. Lwów; Hrebenow 1933
42. Wącowski J.: *Notatki z wycieczki po Czarnohorę. Dolina Prutu od Kołomyi do schroniska pod Howerlą*. Wędrowiec 1882 nr 5–7

Załącznik 1

Wykaz ważniejszych aktów prawnych z dziedziny turystyki

Ustawy:

- O działalności inwestycyjnej. Nr 1560-XII z dn. 18 09. 1991 r.
- O funduszu chronionych obiektów przyrody Ukrainy. Nr 2456-XII z dn. 16.06.1992 r.
- O granicy państwowej Ukrainy. Nr 777-XII z dn. 04.11.1991 r.
- O instytucjach ogólnego inwestowania (udziałowe i korporacyjne fundusze inwestycyjne). Nr 2299-III z dn. 15. 03. 2001 r.
- O kompleksowym programie stawania się Ukrainy państwem tranzytowym w latach 2002–2010. Nr 022-111 z dn. 7.02.2002 r.
- O licencjowaniu poszczególnych rodzajów działalności gospodarczej. Nr 775–111 z dn. 01.06.2000 r.
- O ochronie dziedzictwa kulturowego. Nr 805–111 z dn. 08.06.2000 r.
- O ochronie inwestycji zagranicznych. Nr 1540a-XII z dn. 10. 09. 1991 r.
- O ochronie otaczającego środowiska naturalnego. Nr 1264-XII z dn. 25.06.1991 r.
- O ochronie praw konsumentów. Nr 1023-XII z dn. 12.05.1991 r.
- O ogólnych zasadach tworzenia i funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych. Nr 2673-XII z dn.13.10.1992 r.
- O przedsiębiorstwie. Nr 698-XII z dn. 07.02.91
- O przedsiębiorstwach na Ukrainie. Nr 887-XII z dn. 27. 03. 1991 r.
- O reklamie. Nr 270/96-BP z dn. 03.07.1996 r.
- O specjalnej strefie ekonomicznej o profilu turystyczno-rekreacyjnym „Kurortpolis Truskawiec". Nr 514-X1У z dn. 18.03.1999 r.
- O statusie prawnym cudzoziemców. Nr 185/94-BP z dn. 04.02.1994 r.
- O stowarzyszeniach gospodarczych. Nr 1576-XII z dn. 19.09.1991
- O trybie inwestowania przez podmioty zagraniczne. Nr 93/96-BP z dn. 19.03.1996 r.
- O turystyce. Nr 324/95-wr z dn. 15.09.1995 r.
- O wprowadzeniu zmian do artykułu 3 Ustawy Ukrainy „O koncesjach". Nr 209-IV z dn. 24.10.2002 oraz Ustawy Ukrainy „O koncesjach". Nr 997-XIV z dn. 16.07.1999
- O ubezpieczeniach. Nr 85/96-BP z dn. 7.03.1996 r.
- O uzdrowiskach. Nr 2026-111 z dn. 05.10.2000 r.

- O statusie prawnym cudzoziemców i osób bez obywatelstwa. Nr 185/94-BP z dn. 04.02.1994.
- Projekt ustawy „O wprowadzeniu zmian i uzupełnień do ustawy «O turystyce»". Nr IV z dn. 18.11.2003

Rozporządzenia Prezydenta Ukrainy:

- O dodatkowych przedsięwzięciach w celu zwiększenia inwestycji w gospodarkę Ukrainy z dn. 22.02.01 r.
- O dodatkowych przedsięwzięciach w celu realizacji prawa człowieka do swobodnego przemieszczania się i wolnego wyboru miejsca zamieszkania. Nr 435/2001 z dnia 15.06.2001
- O eksperymencie ekonomicznym „Kurortpolis Truskawiec". Nr 199/98 z dn. 18.03.1998 r.
- O głównych kierunkach rozwoju turystyki na Ukrainie w okresie do 2010 roku. Nr 973/99 z dn. 10.08.1999 r.
- O poszczególnych przedsięwzięciach w zakresie rozwoju turystycznej i uzdrowiskowo-rekreacyjnej branży Ukrainy. Nr 207/2003 z dn. 11.03.2003 r.
- O przedsięwzięciach w zakresie poprawy klimatu inwestycyjnego na Ukrainie. Nr 512/2001 z dn. 12.07.01 r.
- O przedsięwzięciach w zakresie regulacji działalności przedsiębiorstw. Nr 817/98 z dn. 23.07.1998 r.
- O przedsięwzięciach w celu zapewnienia realizacji polityki państwowej w dziedzinie turystyki. Nr 1213/2001 z dn. 14.12.2001 r.
- O specjalnym trybie działalności inwestycyjnej na terenach rozwoju priorytetowego oraz o specjalnej strefie ekonomicznej „Port Krym" w Autonomicznej Republice Krym. Nr 740/99 z dn. 27.06.1999 r.
- O wsparciu rozwoju turystyki na Ukrainie. Nr 127/2001 z dn. 02.03.2001 r.
- O zapewnieniu kompleksowego rozwoju małych miast Ukrainy. Nr 327/2000 z dn. 19.10.2000 r.
- Zadania Państwowej Administracji Turystycznej Ukrainy. Nr 331/2002 z dn. 11.04.2002 r.

Dekrety Gabinetu Ministrów Ukrainy:

- O lokalnych podatkach i opłatach. Nr 56-93 z dn. 20.05.1993 r.
- O standaryzacji i certyfikacji. Nr 46-93 z dn. 10.05.1993 r.
- O systemie regulacji dewizowej i kontroli dewizowej. Nr 15–93 z dn. 19.02.1993 r.

Rozporządzenia Gabinetu Ministrów Ukrainy:

- O Narodowej Radzie ds. Turystyki. Nr 322 z dn. 13.03.1996 r.
- O powołaniu specjalnej państwowej służby ratowniczo-poszukiwawczej dla ratowania turystów. Nr 2264 z dn. 11.12.1999 r.
- O programie rozwoju turystyki na Ukrainie w okresie do 2005 roku. Nr 702 z dn. 28.06.1997 r.
- O przedsięwzięciach w zakresie rozwoju turystyki. Nr 728 z dn. 29.04.1999 r.
- O specjalnej strefie ekonomicznej o profilu turystyczno-rekreacyjnym „Kurortpolis Truskawiec". Nr 1441 z dn. 09.08.1999 r.
- O utworzeniu Naukowego Centrum Rozwoju Turystyki. Nr 1132 z dn. 17.08.2002 r.
- O wprowadzeniu zmian do zasad wydawania dokumentów uprawniających do wjazdu na Ukrainę. Nr 750 z dn. 05.05.2000 r.
- O wprowadzeniu nowych zasad wydawania wiz wjazdowych na Ukrainę. Nr 227 z dn. 20.02.1999 r.
- O zapewnieniu wykonania przepisów ustawowych przy świadczeniu usług cudzoziemcom i osobom bez obywatelstwa. Nr 1136 z dn. 17.08.2002 r.
- O zasadach wjazdu cudzoziemców na Ukrainę, ich wyjazdu z Ukrainy i tranzytowego przejazdu przez teren kraju. Nr 1074 z dn. 29.12.1995 r.
- O zatwierdzeniu listy miejscowości historycznych na Ukrainie (miast i miasteczek). Nr 878 z dn. 26.06.2001 r.
- O zatwierdzeniu państwowego programu rozwoju turystyki w okresie do 2010 roku. Nr 583 z dn. 29.04.2002 r.
- O zatwierdzeniu wykazu miejscowości zaliczanych do uzdrowiskowych. Nr 1391 z dn. 15.12.1997 r.
- O zatwierdzeniu zasad przekraczania granicy państwowej jachtem. Nr 1274 z dn. 29.08.2002 r.
- Zasady państwowej rejestracji podmiotów działalności gospodarczej. Nr 740 z dn. 25.05.98 r. ze zmianami i uzupełnieniami

Inne dokumenty prawne:

- O zatwierdzeniu „Trybu kontroli wykonania przepisów licencyjnych, prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie organizacji turystyki zagranicznej, wewnętrznej, działalności wycieczkowej". Rozporządzenie nr 121/83 z dn. 14.11.2002 Państwowego Komitetu Ukrainy ds. Polityki Regulacyjnej i Przedsiębiorczości oraz Państwowej Administracji Turystycznej Ukrainy
- O opodatkowaniu podatkiem VAT usług turystycznych. Pismo nr 1397/11/16-1114 z dn. 02.12.1998 r. Państwowej Administracji Podatkowej Ukrainy

- O wprowadzeniu zmian do „Wykazu produkcji podlegającej obowiązkowej certyfikacji na Ukrainie", zmian do „Definicji wprowadzenia obowiązkowej certyfikacji poszczególnych grup produkcji na Ukrainie", oraz zatwierdzeniu „Zasad obowiązkowej certyfikacji usług hotelarskich i usług gastronomicznych". Rozporządzenie nr 37 z dn. 27.01.1999 r. Państwowego Komitetu ds. Standaryzacji, Miar i Certyfikacji
- O zatwierdzeniu „Dokumentu o ratowniczo-poszukiwawczych służbach podmiotów działalności turystycznej, wyspecjalizowanych w organizacji podróży turystycznych z wykorzystaniem aktywnych form przemieszczania się turystów". Rozporządzenie nr 33 z dn. 10.07.1996 r. Państwowego Komitetu ds. Turystyki
- O zatwierdzeniu „Warunków licencyjnych prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie organizacji turystyki zagranicznej, wewnętrznej, działalności wycieczkowej". Rozporządzenie nr 7/62 z dn. 17.01.2001 r. Państwowego Komitetu Ukrainy ds. Polityki Regulacyjnej i Przedsiębiorczości oraz Państwowego Komitetu ds. Polityki Młodzieżowej, Sportu i Turystyki
- O zatwierdzeniu „Zasad dotyczących gromadzenia i wykorzystania środków z funduszy rozwoju turystyki Ukrainy". Rozporządzenie nr 14 z dn. 27.03.1996 r. Państwowego Komitetu ds. Turystyki
- O zatwierdzeniu „Zasad korzystania z hoteli i świadczenia usług turystycznych na Ukrainie". Rozporządzenie nr 77/44 z dn. 10.09.1996 r. Państwowego Komitetu Ukrainy ds. Gospodarki Komunalno-Mieszkaniowej oraz Państwowego Komitetu ds. Turystyki
- O zatwierdzeniu formularzy państwowej sprawozdawczości statystycznej w zakresie turystyki i instrukcji ich wypełniania. Rozporządzenie nr 96 z dn. 04.03.1998 r. Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy
- O zatwierdzeniu zasad organizacji podróży turystycznych dla młodzieży szkolnej oraz studentów Ukrainy. Rozporządzenie nr 96 z dn. 06.04.1999 r. Ministerstwa Oświaty Ukrainy
- Warunki licencyjne prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie organizacji turystyki zagranicznej, krajowej, wycieczkowej. Rozporządzenie Państwowego Komitetu Ukrainy ds. Polityki Regulacyjnej i Przedsiębiorczości oraz Państwowego Komitetu ds. Polityki Młodzieżowej, Sportu i Turystyki Ukrainy z 2001 r.
- Zasady kontroli wykonania warunków licencyjnych prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie organizacji turystyki zagranicznej, wewnętrznej, działalności wycieczkowej. Rozporządzenie nr 121/83 z dn. 14.11.2002 r. Państwowego Komitetu Ukrainy ds. Polityki Regulacyjnej i Przedsiębiorczości oraz Państwowej Administracji Turystycznej Ukrainy

Załącznik 2

Badanie marketingowe w centrach turystycznych Ukrainy Zachodniej – wybrane elementy

(w %)

Wyszczególnienie	Centra			
	uzdrowiskowe	wypoczynkowe	narciarskie	historyczno-kulturowe
1	2	3	4	5
1. Cel przyjazdu				
• wypoczynek	38,8	66,5	16,1	52,9
• leczenie uzdrowiskowe	57,6	10,9	0	0
• imprezy	0	3,7	0	0
• wędrówka (piesza, rowerowa)	0	6,1	0	0
• narty	0	0	82,5	0
• wycieczka objazdowa	2,4	6,7	0	29,0
• wędkowanie, jeździectwo itp.	0	0	0	0
• interesy	1,2	6,1	1,4	6,5
• zakupy	0	0	0	0
• religijny	0	0	0	0
• tranzyt	0	0	0	4,5
• inny	0	0	0	7,1
2. Czas pobytu w obwodzie				
• 1–4 noclegów	13,5	48,7	75,3	48,5
• 5 i więcej noclegów	86,5	51,3	24,7	51,5
3. Środek transportu				
• samochód	22,8	50,0	55,1	34,9
• autobus (kursowy)	9,4	6,1	1,2	15,1
• autokar	6,5	13,6	4,5	20,5
• pociąg	61,3	30,3	39,2	25,9
• inny	0	0	0	3,6
4. Rodzaj zakwaterowania				
• hotel, motel	3,2	2,6	0	25,5
• pensjonat, sanatorium	82,6	14,1	7,5	6,4
• dom wycieczkowy, schronisko	1,2	28,2	34,1	6,4
• dom wczasowy	1,3	1,3	0	0
• dom letniskowy	0,2	0	0	0
• kwatera prywatna	8,6	32,0	31,0	12,8

1	2	3	4	5
• namiot, przyczepa	0,2	16,7	0	0
• u znajomych lub rodziny	2,7	5,1	0	31,9
• bez zakwaterowania	0	0	27,4	17,0
5. Sposób organizacji wyjazdu				
• w pełni zorganizowany	75,3	38,0	7,8	31,1
• częściowo zorganizowany	10,1	6,3	6,0	16,2
• samodzielny	14,6	55,7	86,2	52,7
6. Osoby towarzyszące				
• samotnie	44,2	7,9	9,3	21,2
• z mężem/żoną, sympatią	25,3	34,9	32,4	27,3
• z rodziną (dziećmi)	19,6	22,3	17,4	21,8
• ze znajomymi	10,9	34,9	40,9	29,7
7. Kwota przeznaczona na pobyt (na osobę w hrywniach)				
• do 100	0	28,3	0	46,4
• od 101 do 500	55,3	47,2	55,3	32,2
• od 501 do 1000	20,4	13,2	20,4	11,9
• powyżej 1000	24,3	11,3	24,3	9,5
8. Sposób spędzania pobytu				
• zwiedzanie zabytków	40,4	20,2	0	72,5
• zwiedzanie atrakcji przyrodniczych	38,9	54,5	7,9	42,1
• robienie zakupów	16,4	0	0	0
• wędrówka szlakiem turystycznym	0	62,0	0	21,0
• załatwianie interesów	0	0	3,1	0
• jazda na nartach	0	0	89,0	0
• spotkanie z rodziną i znajomymi	0	0	0	24,6
9. Ogólna ocena zadowolenia z pobytu				
• bardzo zadowolony	31,4	48,5	31,6	35,2
• zadowolony	57,4	50,0	60,4	53,2
• bez innych zastrzeżeń	14,1	0	6,7	11,5
• niezadowolony	1,1	0	1,3	0
• bardzo niezadowolony	0	1,5	0	0
10. Źródła informacji (przed przyjazdem)				
• własne doświadczenia	41,5	38,3	40,8	37,3
• rodzina, znajomi	40,2	43,8	46,2	37,9
• prasa, radio, TV	2,1	6,8	0	7,7
• oferty biur podróży	0,2	4,2	13,0	9,4

1	2	3	4	5
• targi turystyczne	0	0	0	0
• inne	16,0	6,9	0	7,7
11. Ocena spodziewanych wydatków związanych z pobytem				
• bardzo wysokie	5,2	3,8	0	2,1
• wysokie	20,4	24,3	18,1	12,9
• średnie	55,7	64,2	74,2	52,6
• niskie	17,5	7,7	7,7	26,9
• bardzo niskie	1,2	0	0	5,5
12. Chęć ponownego przyjazdu				
• w tym roku	6,1	17,6	47,6	12,6
• w przyszłym roku	37,1	54,0	38,8	30,5
• w ciągu najbliższych kilku lat	30,3	21,6	13,2	34,1
• nie wiem	23,8	6,8	0,4	22,8
• nie wybieram się	2,7	0	0	0
13. Zamiar odwiedzenia w ciągu najbliższych trzech lat				
• w lecie	81,5	88,6	16,6	70,8
• w zimie	18,5	11,4	83,4	29,2
14. Główny cel zimowego przyjazdu				
• pobyt w ośrodku wypoczynkowym	21,9	42,5	6,2	32,6
• pobyt w sanatorium	65,7	6,4	0	0
• udział w imprezach	0	0	0	0
• wędrówka (piesza, rowerowa itp.)	1,2	25,5	12,7	26,4
• wycieczka objazdowa	1,2	0	0	21,0
• sporty zimowe (narciarstwo)	5,3	25,6	81,1	11,6
• wędkarstwo. jeździectwo itp.	0	0	0	0
• interesy, sprawy służbowe	4,7	0	0	8,4
15. Miejsce zamieszkania				
• Ukraina	85,4	89,9	96,3	69,6
• Inne	14,6	10,1	3,7	30,4

Źródło: Wyniki badań własnych Uniwersytetu Lwowskiego.

Załącznik 3

Indeks nazw polskich i ukraińskich*

Oznaczenia: g.. — pasmo górskie, klasz. — klasztor, m. — miasto, miast. — miasteczko, miejsc. — miejscowość, p.g. — przejście graniczne, PN — Park Narodowy, prz. — przełęcz, reg. — region geograficzny, rej. — rejon administracyjny, rez. — rezerwat przyrody, rz. — rzeka, sz. — szczyt, w. — wieś, wds. — wodospad, zam. — zamek.

Arszyca sz.	Аршиця
Barkasowo w.	Баркасово
Bełz m.	Белз
Berehowo m.	Берегово
Berezniki w.	Березники
Beskidy reg.	Бескиди
Beskidy Połonińskie g.	Полонинські Бескиди
Beskidy Skolskie PN	Сколівські Бескиди
Bieszczady Wschodnie reg.	Східні Бескиди
Bliźnica sz.	Близниця
Bohorodczany m.	Богородчани
Bolechów m.	Болехів
Borynia w.	Бориня
Borysław m.	Борислав
Borżawa w., rz.	Боржава
Bóbrka, miast.	Бібрка
Brody m.	Броди
Brzuchowicze w.	Брюховичі
Bubniszcze w.	Бубнище
Bug Zachodni rz.	Західний Буг
Bukowina reg.	Буковина
Burkut w.	Буркут
Busk m.	Буськ
Bystrec w.	Бистрець
Bystrzyca rz., w.	Бистриця

* W książce stosowane są polskie nazwy miejscowości i inne geograficzne używane w literaturze fachowej z ostatnich lat. Oparto się między innymi na publikacjach: A. Dylewskiego [4], J. Gudowskiego [16], A. Strojnego i in. [35], J. Tokarskiego [36].

Chomiak sz.	Хом'як
Chust m.	Хуст
Chyrów m.	Хирів
Cisa rz.	Тиса
Czarnohora g.	Чорногора
Czercze w.	Черче
Czeremosz rz.	Черемош
Czerniowce m.	Чернівці
Czerwonogród m.	Червоноград
Czop m.	Чоп
Czynadiewo w.	Чинадієво
Czywczyny g.	Чивчини
Dniestr rz.	Дністер
Dobrotworskie Jezioro	Добротвірське озеро
Dolina m.	Долина
Dowbusza Skały rez.	Скелі Довбуша
Dożyna rez.	Дожина
Dragobrat Połonina sz.	Полонина Драгобрат
Drohobycz m.	Дрогобич
Gołogóry g.	Гологори
Gorgany reg.	Горгани
Goszów w., klasz.	Гошів
Grofa sz.	Грофа
Gródek m.	Городок
Halicz m.	Галич
Horodenka m.	Городенка
Howerla sz.	Говерла
Hryniawskie Połoniny (Hryniawy) g.	Гринявська Полонина
Huculszczyzna reg., PN	Гуцульщина
Irszawa m.	Іршава
Iwano-Frankowsk m.	Івано-Франківськ
Iwano-Frankowo miast.	Івано-Франково
Jabłonica w.	Яблуниця
Jabłunów w.	Яблунів
Jamna w.	Ямна
Janoszi w.	Яноші
Jaremcze m.	Яремче
Jasinia w.	Ясиня
Jawornik sz.	Явірник
Jaworowski PN	Яворівський національний парк

Morszyn m.	Моршин
Mościska m.	Мостиська
Mukaczewo m.	Мукачево
Naddniestrzańska Nizina reg.	Верхньодністровська низовина
Nadwórna m.	Надвірна
Nawaria w.	Наварія
Niemirów miast.	Немирів
Niewicko w.	Невицьке
Nowy Mizuń w.	Новий Мізунь
Niżniów w.	Нижнів
Obroszyn w.	Оброшино
Olesko miast., zam.	Олесько
Opole reg.	Опілля
Orawczyk w.	Орявчик
Orów w.	Орів
Osmołoda w.	Осмолода
Paraszka sz.	Парашка
Petrowo w.	Петрово
Pereczyn m.	Перечин
Pietniczany w.	Пятничани
Pikuj sz.	Пікуй
Pisoczna w.	Пісочне
Pietros sz.	Петрос
Pliszka sz.	Плішка
Pniów w., zam.	Пнів
Podhorce w., zam.	Підгірці
Podkamień miast.	Підкамінь
Podkarpacie reg.	Прикарпаття
Podole reg.	Поділля
Podolska Wysoczyzna reg.	Подільська височина
Pokucie reg.	Покуття
Polana w.	Поляна
Polanica w.	Поляниця
Polesie reg.	Полісся
Połonińskie Pasmo g.	Полонинське Пасмо
Popielniki w.	Попельники
Pop Iwan sz.	Піп-Іван
Pop Iwan Marmaroski sz.	Піп-Іван Мармарошський
Potylicz w.	Потелич
Pożyżewska sz.	Пожижевська

Prut rz.	Прут
Przemyślany m.	Перемишляни
Pustomyty m.	Пустомити
Rachów m.	Рахів
Radziechów m.	Радехів
Rawa Ruska m.	Рава-Руська
Rika rz.	Ріка
Rohatyn m.	Рогатин
Rozdół m.	Роздол
Rozgórcze w.	Розгірче
Rozłucz w.	Розлуч
Roztocze reg.	Розточчя
Rożniatów m.	Рожнятів
Równe m.	Рівне
Różanka Niżna, Wyżna w.	Рожанка Нижня, Верхня
Runa (Równa) Połonina sz.	Полонина Руна (Рівна)
Sambor m.	Самбір
Sądowa Wisznia miast.	Судова Вишня
Schodnica w.	Східниця
Skole m.	Сколе
Sławsko miast.	Славське
Słoboda w.	Слобода
Smolnica p.g.	Смольниця
Sokal m.	Сокаль
Solonka w.	Солонка
Sołotwino miast.	Солотвино
Stare Sioło w.	Старе Село
Stary Mizuń w.	Старий Мізунь
Stary Sambor m.	Старий Самбір
Stij (Stoh) sz.	Стій (Стог)
Stryj m., rz.	Стрий
Swalawa m.	Свалява
Synewirskie Jezioro	Синевирське озеро
Synewirska Polana w.	Синевирська Поляна
Synewirski PN	Синевирський національний парк
Syniak sz.	Синяк
Syniowodne (Synowódzko) Niżne i Wyżne w.	Синьовидне Нижнє і Верхнє
Szajan w.	Шаян
Szeginie w.	Шегині

Szeszory w.	Шешори
Szewczenkowe w.	Шевченкове
Szkło w.	Шкло
Szypot rez.	Шипіт
Szyreć m.	Щирець
Śniatyń m.	Снятин
Świca rz.	Свіча
Świdowiec g.	Свидівець
Świrz w., zam.	Свірж
Tarnopol m.	Тернопіль
Tatarów w.	Татарів
Terebla rz., w.	Теребля
Tereswa rz., w.	Тересва
Tiaczów m.	Тячів
Tłumacz m.	Тлумач
Trościan sz.	Тростян
Truskawiec m.	Трускавець
Turka m.	Турка
Tysowiec w.	Тисовець
Tyśmienica m.	Тисмениця
Uhnów w.	Угнів
Ukraina Zachodnia reg.	Західна Україна
Urycz w.	Урич
Uż rz.	Уж
Użański PN	Ужанський національний парк
Użhorod m.	Ужгород
Użocka Przełęcz prz.	Ужоцький перевал
Użok w.	Ужок
Werecka Przełęcz prz.	Верецький перевал
Wielki Berezny m.	Великий Березний
Werchowyna m.	Верховина
Wierchowina Stryjsko-Siańska reg.	Стрийсько-Сянська Верховина
Wierchowińskie Pasmo g.	Верховинське Пасмо
Winniki m.	Винники
Winohradów m.	Виноградів
Wododziałowe Pasmo g.	Вододільне Пасмо
Wołyń reg.	Волинь
Wołosianka w.	Волосянка
Wołowiec miast.	Воловець
Worochta miast.	Ворохта

Woronienko w.	Вороненко
Wygoda miast.	Вигода
Wyszka w.	Вишка
Wyszków w.	Вишків
Wyżnica m.	Вижниця
Zakarpacie reg.	Закарпаття
Zakarpacka Nizina reg.	Закарпатська низовина
Zaroślak miejsc.	Заросляк
Złoczów m., zam.	Золочів
Żółkiew m.	Жовква
Żurawno m.	Журавно
Żydaczów m.	Жидачів

Obwody i rejony administracyjne

Obwód iwano-frankowski	**Івано-Франківська область**
Bohorodczański (Bohorodczany) rej.	Богородчанський (Богородчани)
Doliniański (Dolina) rej.	Долинський (Долина)
Halicki (Halicz) rej.	Галицький (Галич)
Horodenkowski (Horodenka) rej.	Городенківський (Городенка)
Kałuski (Kałusz) rej.	Калуський (Калуш)
Kołomyjski (Kołomyja) rej.	Коломийський (Коломия)
Kosowski (Kosów) rej.	Косівський (Косів)
Nadwórniański (Nadwórna) rej.	Надвірнянський (Надвірна)
Rohatyński (Rohatyn) rej.	Рогатинський (Рогатин)
Rożniatowski (Rożniatów) rej.	Рожнятівський (Рожнятів)
Śniatyński (Śniatyń) rej.	Снятинський (Снятин)
Tłumacki (Tłumacz) rej.	Тлумацький (Тлумач)
Tyśmienicki (Tyśmienica) rej.	Тисменецький (Тисмениця)
Wierchowiński (Wierchowina) rej.	Верховинський (Верховина)

Miasta wydzielone — obwodowego podporządkowania	**Виділені міста — обласного підпорядкування**
Iwano-Frankowsk m.	Івано-Франківськ
Bolechów m.	Болехів
Jaremcze m.	Яремче
Kałusz m.	Калуш
Kołomyja m.	Коломия

Obwód lwowski	**Львівська область**
Brodzki (Brody) rej.	Бродівський (Броди)
Buski (Busk) rej.	Буський (Буськ)
Drohobyski (Drohobycz) rej.	Дрогобицький (Дрогобич)
Gródecki (Gródek) rej.	Городоцький (Городок)
Jaworowski (Jaworów) rej.	Яворівський (Яворів)
Kamionkowski (Kamionka Buska) rej.	Кам'янко-Бузький (Кам'янка-Бузька)
Mikołajowski (Mikołajów) rej.	Миколаївський (Миколаїв)
Mościski (Mościska) rej.	Мостиський (Мостиська)
Przemyślański (Przemyślany) rej.	Перемишлянський (Перемишляни)
Pustomycki (Pustomyty) rej.	Пустомитівський (Пустомити)
Radziechowski (Radziechów) rej.	Радехівський (Радехів)
Samborski (Sambor) rej.	Самбірський (Самбір)
Skolski (Skole) rej.	Сколівський (Сколе)
Sokalski (Sokal) rej.	Сокальський (Сокаль)
Starosamborski (Stary Sambor) rej.	Старосамбірський (Старий Самбір)
Stryjski (Stryj) rej.	Стрийський (Стрий)
Turkawski (Turka) rej.	Турківський (Турка)
Złoczowski (Złoczów) rej.	Золочівський (Золочів)
Żółkiewski (Żółkiew) rej.	Жовківський (Жовква)
Żydaczowski (Żydaczów) rej.	Жидачівський (Жидачів)

Miasta wydzielone — obwodowego podporządkowania	**Виділені міста — обласного підпорядкування**
Lwów m.	Львів
Borysław m.	Борислав
Czerwonogród m.	Червоноград
Drohobycz m.	Дрогобич
Morszyn	Моршин
Sambor m.	Самбір
Stryj m.	Стрий
Truskawiec m.	Трускавець

Obwód zakarpacki	**Закарпатська область**
Berechowski (Berehowo) rej.	Берегівський (Берегово)
Chustowski (Chust) rej.	Хустський (Хуст)
Irszawski (Irszawa) rej.	Іршавський (Іршава)
Miżhiryjski (Miżhirja) rej.	Міжгірський (Міжгір'я)
Mukaczewski (Mukaczewo) rej.	Мукачівський (Мукачево)
Pereczyński (Pereczyn) rej.	Перечинський (Перечин)

Rachowski (Rachów) rej.	Рахівський (Рахів)
Swalawski (Swalawa) rej.	Свалявський (Свалява)
Tiaczowski (Tiaczów) rej.	Тячівський (Тячів)
Użhorodzki (Użhorod) rej.	Ужгородський (Ужгород)
Wielkoberezniański (Wielki Berezny) rej.	Великоберезнянський (Великий Березний)
Winohradzki (Winohradów) rej.	Виноградівський (Виноградів)
Wołowiecki (Wołowiec) rej.	Воловецький (Воловець)
Miasta wydzielone — obwodowego podporządkowania	**Виділені міста — обласного підпорядкування**
Użhorod m.	Ужгород
Mukaczewo m.	Мукачево
Chust m.	Хуст

BUDUJEMY TRWAŁE PARTNERSTWO

PAUCI

INICJATYWA WSPÓŁPRACY
POLSKO-AMERYKAŃSKO-UKRAIŃSKIEJ

Inicjatywa Współpracy Polsko-Amerykańsko-Ukraińskiej PAUCI została utworzona w 1999 roku na mocy porozumienia trzech rządów w celu wspierania budowy demokracji i gospodarki rynkowej na Ukrainie oraz stworzenia mechanizmów pozwalających Polsce i Ukrainie korzystać ze wspólnych doświadczeń.

PAUCI jest zarządzana przez amerykańską fundację Freedom House i wspierana środkami Amerykańskiej Agencji ds. Rozwoju Międzynarodowego (USAID).

W swojej działalności grantodawczej PAUCI do 2005 roku wsparła blisko 200 projektów polsko-ukraińskich o łącznej wartości przekraczającej 4 miliony dolarów. Dotacje PAUCI wspomagały przekształcenia makroekonomiczne na Ukrainie, rozwój małej przedsiębiorczości, reformy samorządowe, promowały integrację europejską oraz przekazywanie polskich doświadczeń w walce z epidemią HIV/AIDS.

Od 2005 roku PAUCI przekształca się w nową organizację, która skoncentruje się na rozwijaniu zdolności Ukrainy do ściślejszej integracji ze strukturami europejskimi i euroatlantyckimi w drodze zastosowania doświadczeń Polski i innych państw europejskich. PAUCI będzie pracowała nad rozpowszechnianiem na Ukrainie norm, procedur i nowoczesnych systemów ułatwiających integrację gospodarczą z rynkami europejskimi, wspomaganiem reform samorządowych, wdrażaniem międzynarodowych standardów etycznych w życiu publicznym oraz nad rozwojem dobrosąsiedzkich stosunków między Polską a Ukrainą, przede wszystkim przez rozwijanie przyjacielskich kontaktów młodzieży z obu państw.

Więcej informacji na stronie internetowej PAUCI: **www.muci.org**